

การศึกษาวิเคราะห์ห่อลังการในมหากาพย์รวงศ์ สรรคที่ 1-3

โดย

นายภูริภัทร์ เพ็ชรทรัพย์

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาสันสกฤตศึกษา แผน ก แบบ ก 2 ระดับปริญญามหาบัณฑิต

ภาควิชาภาษาตะวันออก

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

ปีการศึกษา 2564

ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยศิลปากร

การศึกษาวិเคราะห์ห่อลังการในมหากาพย์รชุนวงศ์ สรรคที่ 1-3

โดย
นายภูริภัทร์ เพ็ภทรัพย์

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาสันสกฤตศึกษา แผน ก แบบ ก 2 ระดับปริญญามหาบัณฑิต

ภาควิชาภาษาตะวันออก

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

ปีการศึกษา 2564

ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยศิลปากร

AN ANALYTICAL STUDY OF ALAMKARA IN RAGHUVAMSA CANTO 1-3

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements

for Master of Arts (SANSKRIT STUDIES)

Department of Oriental Languages

Graduate School, Silpakorn University

Academic Year 2021

Copyright of Silpakorn University

หัวข้อ	การศึกษาวิเคราะห์ข้อถกเถียงในมหากาพย์รชบุรุษ สรรคที่ 1-3
โดย	นายภูริภัทร์ เพ็ชรทรัพย์
สาขาวิชา	สันสกฤตศึกษา แผน ก แบบ ก 2 ระดับปริญญาโท
อาจารย์ที่ปรึกษาหลัก	ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ชัยณรงค์ กลิ่นน้อย
อาจารย์ที่ปรึกษาร่วม	ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร ได้รับพิจารณาอนุมัติให้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต

.....คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

(รองศาสตราจารย์ ดร.จุไรรัตน์ นันทานิช)

พิจารณาเห็นชอบโดย

.....ประธานกรรมการ

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. สมบัติ มั่งมีสุขศิริ)

.....อาจารย์ที่ปรึกษาหลัก

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ชัยณรงค์ กลิ่นน้อย)

.....อาจารย์ที่ปรึกษาร่วม

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา)

.....ผู้ทรงคุณวุฒิภายนอก

(รองศาสตราจารย์ ดร. โกวิท ภูมิพวง)

61116206 : สันสกฤตศึกษา แผน ก แบบ ก 2 ระดับปริญญาโทบัณฑิต

คำสำคัญ : วรรณคดีสันสกฤต, สันสกฤต, ภาษาสันสกฤต, มหากาพย์รชวงค์, महाकाव्य, ทฤษฎี

วรรณคดีสันสกฤต, อลังการ, การแปล, பிரவரத, ทฤษฎีอลังการ

นาย ฐิรภัทร์ เพ็ททรัพย์: การศึกษาวิเคราะห์อลังการในมหากาพย์รชวงค์ สรรคที่ 1-3

อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก : ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ชัยณรงค์ กลิ่นน้อย

วิทยานิพนธ์นี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาเนื้อหาวรรณคดีสันสกฤตเรื่องมหากาพย์รชวงค์ และเพื่อศึกษาอลังการในวรรณคดีสันสกฤตเรื่องมหากาพย์รชวงค์ เบื้องต้นผู้วิจัยได้ปริวรรตวรรณคดีสันสกฤตเรื่องมหากาพย์รชวงค์ สรรคที่ 1-3 จากอักษรเทวนาครี เป็นอักษรไทย ภาษาสันสกฤต และได้เรียบเรียงไว้กับคำแปลภาษาไทย วิเคราะห์การแปล แล้วจึงศึกษาวิเคราะห์ตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้

ผลการศึกษาพบว่า มหากาพย์รชวงค์ มีความยาว 19 สรรค ประพันธ์โดย มหารัตนะกวีกาลิทาส ซึ่งมีชีวิตอยู่ในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 4-5 ในรัชสมัยของพระเจ้าจันทรคุปต์ที่สอง นามพระเจ้าวิกรมาทิตย์ เนื้อเรื่องเกี่ยวกับวงศ์แห่งกษัตริย์คือ อาทิตยวงค์ โดยสรรคที่ 1-3 กล่าวถึง รัชสมัยของพระเจ้าทิลิปะและพระนางสุทักษิณา พระราชบิดาและพระราชมารดาของพระรช กระทบทรงสละพระราชสมบัติออกบำเพ็ญตบะ ประกอบด้วยโคลกจำนวน 240 โคลก 7 ฉันทลักษณ์ ปรากฏภาพสะท้อนทั้งในด้านชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์

มหากาพย์รชวงค์พบอลังการ 2 ประเภท ได้แก่ ศัพทาลังการ (อลังการด้านเสียง) และอรรถาลังการ (อลังการด้านความหมาย) โดยศัพทาลังการพบ 2 ประเภท ได้แก่ ยมก อนุปราสะ พบอนุปราสะมากที่สุด พบอรรถาลังการพบ 17 ประเภท ได้แก่ อุปมา อุตเปรกษา อรรถานตรันยาสะ กาวลึงคะ ปริกระ ปรรยาโยกตะ วิโรธะ รูปกะ วยติเรก ทฤษฏานตะ ประติวัสตุปมา ที่ปกะ ยถาสังขะ นิทรศนะ วิภาวนา เศลชะ สโหกติ พบอุปมามากที่สุด

วิเคราะห์อลังการในด้านเสียงพบในจำนวนน้อย สันนิษฐานเพราะเป็นวรรณคดีอิงประวัติศาสตร์ จึงเน้นความหมายเป็นหลัก และวิเคราะห์อลังการในด้านความหมายพบเหตุแห่งการใช้ อลังการ 2 ประการคือ (1) เพื่อให้สิ่งที่ยากเป็นสิ่งที่ง่าย (2) เพื่อเน้นความสำคัญ มีวัตถุประสงค์พรรณนาใน 3 ลักษณะคือ (1) พรรณนารูปธรรม (2) พรรณนากิริยา (3) พรรณนานามธรรม และปรากฏในเนื้อหาเรื่องด้วย 4 กลุ่ม ได้แก่ (1) วรรณะกษัตริย์ (2) ธรรมชาติ (3) วรรณะอื่น (4) เทพเจ้าตามลำดับ พิจารณาอัตลักษณ์ของกาลิทาสคือ มุ่งใช้อลังการเพื่อทำสิ่งที่ยากให้ง่าย วัตถุประสงค์เพื่อพรรณนากิริยา ในกลุ่มวรรณะกษัตริย์

61116206 : Major (SANSKRIT STUDIES)

Keyword : sanskrit literature, Sanskrit, mahakavya, Raghuvamsa, Alamkara, translation, Alamkara school

MR. PURIPAT PEKSUP : AN ANALYTICAL STUDY OF ALAMKARA IN RAGHUVAMSA CANTO 1-3 THESIS ADVISOR : ASSISTANT PROFESSOR CHAINARONG KLINOI, Ph.D.

This thesis attempts to examine the story of Mahakavya Raghuvamsa and examine the Alamkara in Mahakavya Raghuvamsa of Kalidasa. First, Turn the Devanagari alphabet into the Thai alphabet in Chantos 1-3 and compare it with the Thai translation, examine the translation techniques then examine on the primary purpose of the thesis.

The results reveal that the Mahakavya Raghuvamsa has 19 Cantos written by The greatest nine jewels Kalidasa who live in the 4-5 century A.D. in the Chandarakupta reign names the king Vikramaditya. Raghuvamsa is the story of the Solar dynasty. In first 3 chantos are the story of king Dilipa or queen Sudaksina, the parent of Raghu, until the last of his reign. Describe in 240 Sloka 7 Chandas, reflect in 3 institution nation, religion & monarchy.

Raghuvamsa used in 2 Alamkara, 2 Shabdalamkaras (Yamaka and Anuprasa) Anuprasa is the most one and 17 Arthalamkaras (Upama Utpreksa Arthanatrayasya Kavyalingha Prikara Paryayokta Virodha Rupaka vayatireka trsatanta prativastupama dipaka yathasamkhya nidarshana Vibhavna Shelsa shokti) Upama is the most one.

The Alamkara of sound is found in a few numbers because this is the historical fiction the writer has to focus on the meaning word, The Alamkara of meaning is used for 2 reasons (To make things easier, To focus on the special things) 3 objective (To descript a factual, To descript a manner and to descript an abstraction) in 4 groups (Dynasty, Environment, People and God) from this examine, Kalidasa specialty to used to make an easier way to descript a manner of things about the dynasty.

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยสำหรับนักศึกษาระดับปริญญาโทมหาบัณฑิตคือ ทุนคิตาอาศรม ของสมาคมคิตาอาศรมแห่งประเทศไทย

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลุล่วงไปได้เป็นอย่างดี ด้วยความเมตตากรุณาของคณาจารย์ และผู้เกี่ยวข้องทุกฝ่ายที่มีส่วนช่วยเหลือ ส่งเสริม สนับสนุนรวมถึงให้ความอนุเคราะห์ด้านต่าง ๆ ผู้วิจัยขอขอบพระคุณ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ชัยณรงค์ กลิ่นน้อย และผู้ช่วยศาสตราจารย์จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ที่ได้ให้ความเมตตาอย่างสูง รับเป็นอาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ ให้คำปรึกษาและคำแนะนำอันมีคุณค่ายิ่งต่อการเรียบเรียงวิทยานิพนธ์

ขอขอบพระคุณ รองศาสตราจารย์ ดร.โกวิทย์ พิมพวง ที่ได้กรุณาตรวจแก้วิทยานิพนธ์ รวมถึงให้คำแนะนำอันเป็นประโยชน์ยิ่ง ขอขอบพระคุณ รองศาสตราจารย์ ดร.สำเนียง เลื่อมใส ที่ได้ตรวจแก้โครงร่างและวิทยานิพนธ์ และได้กรุณาให้คำแนะนำและหนังสืออันเป็นประโยชน์ และขอขอบพระคุณ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สมบัติ มั่งมีสุขศิริ ประธานกรรมการสอบวิทยานิพนธ์ที่ได้กรุณาให้คำแนะนำ คำปรึกษา เพิ่มเติมความรู้และระเบียบแบบแผนในงานวิจัยให้แก่ผู้วิจัยตลอดระยะเวลาศึกษา

ขอขอบพระคุณ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สุรสิทธิ์ ไทยรัตน์ อาจารย์ผู้สอนภาษาสันสกฤตท่านแรกและเป็นแรงบันดาลใจให้ผู้วิจัยได้มาศึกษาและแน่วแน่ตลอดการศึกษาในภาษาสันสกฤต ท่านให้คำแนะนำและการปรึกษาในด้านการเรียนภาษาสันสกฤตอย่างไรให้เกิดความสนุกสนาน และเป็นกำลังใจให้ผู้วิจัยมาโดยตลอด และขอขอบพระคุณ อาจารย์ ดร.สมาน แก้วเรือง อาจารย์ผู้สอนภาษาบาลีและภาษาฮินดี ผู้เป็นแรงบันดาลใจ และเป็นกำลังใจแก่ศิษย์คนนี้อย่างตลอดมา

ขอขอบพระคุณคณาจารย์ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากรทุกท่านที่ร่วมกันประสิทธิ์ประสาทสรรพยาวิชาการความรู้อันเป็นรากฐานในการศึกษาเพื่อสร้างองค์ความรู้วิชาการในด้านภาษาสันสกฤต และขอขอบคุณ เพื่อนร่วมรุ่นทั้งพระอาจารย์และพี่ ๆ ทุกท่าน ผู้เป็นกัลยาณมิตรให้กำลังใจช่วยเหลือ และคำแนะนำ ตลอดระยะเวลาที่ศึกษาและทำวิทยานิพนธ์จนสำเร็จ

สุดท้ายผู้วิจัยขอขอบคุณมารดา ผู้มีพระคุณอย่างหาที่สุดมิได้ ท่านผู้มีอุปการคุณทุกท่านที่คอยให้กำลังใจและสนับสนุนผู้วิจัยด้วยดีเสมอมา คุณค่าหรือประโยชน์อันเกิดจากวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ผู้วิจัยขอน้อมบูชาแต่ครูอาจารย์ทุกท่านที่ได้อบรมสั่งสอนผู้วิจัยมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน และขอน้อมบูชาแต่บรรพบุรุษสันสกฤตทุกท่าน

นาย ภูริภัทร์ เพ็กทรัพย์

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย.....	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	ฉ
กิตติกรรมประกาศ.....	ช
สารบัญ.....	ญ
บทที่ 1 บทนำ	14
ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	14
ความมุ่งหมายและวัตถุประสงค์ของการศึกษา.....	25
ขอบเขตการศึกษา	25
ขั้นตอนของการศึกษา.....	25
ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ.....	26
บทที่ 2 มหาภาพยร์ชวงค์และทฤษฎีอสังการ.....	27
การทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง.....	27
2.1 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	28
2.1.1 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องเนื่องด้วยวรรณคดีสันสกฤต	28
2.1.2 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องเนื่องด้วยทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต	31
2.2 แนวคิดและทฤษฎีที่ใช้ในการวิเคราะห์.....	34
2.2.1 ทฤษฎีอสังการ.....	34
ความหมายของทฤษฎีอสังการ	35
ประเภทของอสังการ	39
บทที่ 3 มหาภาพยร์ชวงค์และทฤษฎีอสังการ.....	54
1. ประวัติและผลงานผู้แต่ง.....	54

2. เนื้อหาและรูปแบบการประพันธ์.....	58
เนื้อหาของมหากาพย์รชวงศ์สรรคที่ 1-3.....	60
รูปแบบการประพันธ์.....	62
ภาพสะท้อนจากรูปแบบการประพันธ์.....	66
3. ภาพสะท้อนจากเนื้อหาของมหากาพย์รชวงศ์สรรคที่ 1-3.....	72
3.1 ภาพสะท้อนในด้านชาติ.....	74
3.2 ภาพสะท้อนในด้านศาสนา.....	77
3.3 ภาพสะท้อนในด้านพระมหากษัตริย์.....	80
บทที่ 4 มหากาพย์รชวงศ์และทฤษฎีอสังการ.....	85
1. บทวิเคราะห์อสังการในมหากาพย์รชวงศ์.....	85
2. บทวิเคราะห์ศัพทสังการในมหากาพย์รชวงศ์.....	87
2.1 ศัพทสังการที่ปรากฏในมหากาพย์รชวงศ์สรรคที่ 1-3.....	87
2.2 สรุปบทวิเคราะห์ศัพทสังการในมหากาพย์รชวงศ์.....	95
3. บทวิเคราะห์อรรถสังการในมหากาพย์รชวงศ์.....	96
3.1 อรรถสังการที่ปรากฏในมหากาพย์รชวงศ์สรรคที่ 1-3.....	96
3.2 พิจารณาอรรถสังการที่ปรากฏ.....	112
3.2.1. พิจารณาตามเหตุผลที่ปรากฏใช้อรรถสังการ.....	113
1. เหตุผลประการที่หนึ่ง.....	113
2. เหตุผลประการที่สอง.....	114
3.2.2. พิจารณาตามวัตถุประสงค์ที่ปรากฏใช้อรรถสังการ.....	115
1. วัตถุประสงค์เพื่อการพรรณนารูปร่าง.....	116
2. วัตถุประสงค์เพื่อการพรรณนากริยา.....	119
3. วัตถุประสงค์เพื่อการพรรณนามนธรรม.....	122
3.2.3. พิจารณาตามกลุ่มเป้าหมายที่ปรากฏใช้อรรถสังการ.....	125

1. อรรถาภิธานที่เกี่ยวเนื่องด้วยวรรณะกษัตริย์.....	126
2. อรรถาภิธานที่เกี่ยวเนื่องด้วยธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม	140
2.1 กลุ่มสัตว์	141
2.2 กลุ่มพันธุ์พืช.....	145
2.3 กลุ่มวัตถุธาตุ.....	146
3. อรรถาภิธานที่เกี่ยวเนื่องด้วยวรรณะอื่น.....	149
3.1 กลุ่มวรรณะพราหมณ์.....	150
3.2 กลุ่มประชาชน	152
4. อรรถาภิธานที่เกี่ยวเนื่องด้วยเทพเจ้า.....	154
บทสรุปอรรถาภิธานที่พบในมหากาพย์รชุนวงศ์สรรคที่ 1-3.....	159
4. อັตลัษณในการประพันธของกาลิทาสในมหากาพย์รชุนวงศ์สรรคที่ 1-3.....	160
บทที่ 5 บทนำ	167
1. สรุปวรรณคดีสันสกฤตเรื่องมหากาพย์รชุนวงศ์ของกาลิทาส สรรคที่ 1-3.....	167
2. สรุปผลการศึกษาวเคราะห์อรรถาภิธานในมหากาพย์รชุนวงศ์ของกาลิทาส สรรคที่ 1-3	169
3. สรุปผลการวิจัยและอັตลัษณของกาลิทาส	170
4. ข้อเสนอแนะ	173
ภาคผนวก.....	174
1. บทปริวรรตและคำแปลมหากาพย์รชุนวงศ์	175
1.1 ข้อตกลงเบื้องต้นในการปริวรรต.....	175
1.2 บทปริวรรตและคำแปลสรรคที่ 1	178
1.3 บทปริวรรตและคำแปลสรรคที่ 2.....	202
1.4 บทปริวรรตและคำแปลสรรคที่ 3	219
2. วิเคราะห์บทแปลภาษาไทยในมหากาพย์รชุนวงศ์.....	236
2.1 บทวิเคราะห์การแปลในด้านเนื้อหา.....	239

2.2 บทวิเคราะห์การเปลี่ยนในด้านอสังหาริมทรัพย์.....	243
รายการอ้างอิง	248
ประวัติผู้เขียน.....	255

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

กาพย์หมายถึง คำแห่งกวี หมายถึงทั้งบทประพันธ์ บทกวี และกวีนิพนธ์ทุกประเภทที่แต่ง
ได้วิจิตรบรรจงมากจะได้รับยกย่องว่าเป็นมหากาพย์¹ ซึ่งหมายถึงทั้งประเภท ปद्यะ (padya)
คือร้อยแก้ว กัทยะ (gadya) คือร้อยกรอง และจंपุ (campū) คือร้อยแก้วและร้อยกรองประสมกัน
มีขนาดใหญ่บ้างเรียกว่า มหากาพย์ (mahākāvya) มีขนาดเล็กบ้างเรียกว่า ชัณฑกาพย์
(khaṇḍakāvya) แบ่งรูปแบบการรับสารเป็นสองทางได้แก่ ศรวยกาพย์ (śravyakāvya) คือกาพย์ที่ใช้
อ่านหรือฟัง และทฤศยกาพย์ (dr̥śyakāvya) คือกาพย์ที่ใช้ในการแสดงเพื่อรับชม โดยศัพท์ว่า
มหากาพย์ ในที่นี้หมายถึงเอาใน ปद्यะ-ศรวยะ-กาพย์² เมื่อรวมคุณสมบัติดังกล่าวมาข้างต้นจึงหมายถึง
บทประพันธ์ บทกวี หรือกวีนิพนธ์ที่มีขนาดใหญ่ แต่งด้วยร้อยแก้วหรือร้อยกรองก็ได้ รับสารได้โดยการ
อ่านหรือการฟัง นอกจากความหมายดังกล่าวมายังมีองค์ประกอบอื่นที่ทำให้กาพย์ทั่วไปถูกยกขึ้นเป็น
มหากาพย์อีกดังต่อไปนี้³

- 1.) โครงเรื่อง (plot) มีโครงเรื่องที่ชัดเจนและมักอิงจากเหตุการณ์ในประวัติศาสตร์
- 2.) ตัวละครเอก (hero) มีพระเอกนางเอกของเรื่องชัดเจนและต้องมีพื้นฐานชาติกำเนิดสูง
- 3.) รสวรรณคดี (sentiment) มีวรรณศิลป์ประกอบตลอดเรื่องโดยมีรสเด่นหนึ่งรสเสมอ

สามประการข้างต้นอาจกล่าวได้ว่าเป็นองค์ประกอบร่วมของมหากาพย์ อีกทั้งยังมี
องค์ประกอบอื่นอันเป็นส่วนเสริมเพื่อแสดงถึงความยิ่งใหญ่ของมหากาพย์อีกหลายประการด้วยกัน
อาทิ การเริ่มต้นเรื่องด้วยบทอาศรัยหรือบทแสดงความเคารพต่อเทพเจ้าที่กวีเคารพนับถือ มีคำที่ใช้
เรียกชื่อบท (chapter) อันเป็นลักษณะเฉพาะตัว มีจำนวนบททั้งหมดไม่น้อยกว่า 8 บทและไม่เกิน 30
บท ประกอบด้วยบทพรรณนาธรรมชาติ มีลักษณะการใช้ฉันทลักษณ์ที่ต่างออกไปในโคลกสุดท้ายของ
แต่ละบท และพรั่งพร้อมไปด้วยความงามในบทประพันธ์นานาประการ เป็นต้น ดังกล่าวมาข้างต้น
วรรณคดีมหากาพย์จึงประพันธ์ขึ้นและสมบูรณ์แบบได้โดยยาก ด้วยความยากแห่งองค์ประกอบ
ทั้งหลาย กวีผู้สามารถประพันธ์มหากาพย์ได้จึงมีจำนวนน้อยปรากฏเพียงในชื่อ ปัญจมหากาพย์

¹ มณีปิ่น พรหมสุทธิรักษ์. ประวัติวรรณคดีสันสกฤต. (นครปฐม: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยศิลปากร. 2551), 55.

² สำเนียง เลื่อมใส. มหากาพย์พุทธจรีต. (กรุงเทพฯ: มหาลุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2547), บทนำ 7.

³ A.Berriedale Keith. A History of Sanskrit Literature. (London: Oxford University Press), 92.

(pañcamahākāvya) หมายถึงมหากาพย์ห้าเรื่อง กล่าวคือวรรณคดีที่ถูกยกย่องว่าเป็นมหากาพย์เพียงห้าเรื่องเท่านั้น แต่ได้มีกวีท่านหนึ่งซึ่งมากความสามารถ ผู้สามารถประพันธ์วรรณคดีมหากาพย์ไว้ไม่เพียงหนึ่งแต่ถึงสองเรื่องด้วยกัน กวีผู้มีนามว่า “ผู้รับใช้พระนางกาลิ”

ผู้รับใช้พระนางกาลิ กาลิทาส (kālidāsa) คำแปลตามรูปศัพท์ มีชีวิตในยุคสมัยแห่งราชวงศ์คุปตะกล่าวคือยุคทองแห่งวรรณคดี รัชสมัยแห่งพระเจ้าจันทรคุปต์ที่สอง สันนิษฐานราวคริสต์ศตวรรษที่ 4-5 ในนามแห่งพระเจ้าวิกรมาทิตย์⁴ ศิลปะวิทยาการแห่งอินเดียได้เจริญสูงสุด กำนิดกวีและกวีนิพนธ์ขึ้นมากมาย เนื่องด้วยพระองค์ทรงเป็นองค์เอกราชูปถัมภ์ได้ทรงสถาปนาซึ่งนวรรตนะ อันหมายถึงแก้วแก้วประการ โดยแบ่งผู้เชี่ยวชาญสามารถไปตามกลุ่มความรู้เก่าสาขาคู่ด้วยกัน หนึ่งในแก้วคือด้านกวีนิพนธ์ ผู้มีความเชี่ยวชาญชำนาญในงานประพันธ์ โดยมีมหารัตนะกวีกาลิทาสเป็นต้น เมื่อสืบค้นถึงชีวประวัติของกาลิทาสพบว่า ชาวอินเดียมักไม่บันทึกประวัติศาสตร์กันมากนัก⁵ ด้วยเหตุผลบางประการจึงทำให้ชีวประวัติของกาลิทาสถูกกล่าวถึงในลักษณะของตำนาน ไม่ชัดเจนและไม่อาจเอาเป็นหลักฐานเชิงประจักษ์ได้ ดังกล่าวไว้ข้างต้นว่ากาลิทาสแต่งมหากาพย์ไว้ถึงสองเรื่องด้วยกันจากชีวประวัติตอนหนึ่งความว่า กาลิทาส⁶ จำต้องเดินทางไปบำเพ็ญเพียรต่อพระแม่กาลิจึงทำให้พระนางวิหิตมาผู้ภรรยาไม่ได้พบเขาเสียเป็นเวลานาน ครั้งเมื่อเขาเดินทางกลับมาพระนางจึงเอยถามเขาด้วยประโยคประกอบด้วยศัพท์ดังนี้ अस्ति अश्चिद्वाग्? ⁷ “คำพูดที่เป็นเหตุเป็นผลใดมีไหม” ด้วยอำนาจพระแห่งพระแม่กาลิ กาลิทาสตอบพระนางด้วยศัพท์แห่งประโยคคำถามเป็นมหากาพย์สองเรื่องและชันชกาทพย์อีกเรื่องหนึ่งได้แก่ अस्ति แต่งเป็นมหากาพย์กุมารสมภพ कश्चिद् แต่งเป็นชันชกาทพย์ मेघदूतและ वाग्? แต่งเป็นมหากาพย์รฆวงศ์ ซึ่งกวีนิพนธ์ทั้งหมดของกาลิทาสมีเพียงเรื่องเดียวที่แตกต่างออกไปในด้านอารมณ์และเนื้อหาในคำประพันธ์คือ มหากาพย์รฆวงศ์ กล่าวคือมหากาพย์และชันชกาทพย์อื่นของกาลิทาสมีแก่นารสที่ใช้บรรยายหรือพรรณนาออกไปในอารมณ์ผู้สาวเสียเป็นส่วนมาก แสดงออกไปในเรื่องของความรักระหว่างชายหนุ่มหญิงสาว ทั้งมนุษย์และเทพเจ้า ทั้งสมหวังและไม่สมหวัง เช่น มหากาพย์กุมารสมภพอันเป็นเรื่องราวแห่งพระสกันทกุมารรวมถึงเรื่องราวความรักของพระศิวะและพระนางปาวารตีกระทั่งมีบุตรชายพระองค์โต ส่วนเมฆทูตเป็นเรื่องราวแห่งการพลัดพลากจากความรักของยักษ์หนุ่มผู้ถูกลงโทษให้ห่างไกลจากคนรักเป็นเวลา

⁴กรรณ, เรื่องอุไร กุศลาสัย. เมฆทูต. (กรุงเทพฯ: ชนนิยม, 2556), 134.

⁵เรื่องเดียวกัน, 133.

⁶W.Ryder. Kalidasa His life and writing. (California: Berkeley, 1912), vii.

⁷K.S, Ramaswami Sastri. Kalidasa His period, personality & poetry. (Srirangam: Sri Vani Vilas Press, 1993), 84.

ยาวนาน ผิดไปจากมหากาพย์รชวงศ์อันเนื่องด้วยการพรรณนาถึงพระเกียรติอันสูงส่งของพระมหากษัตริย์ในลักษณะของการยกย่องพระเกียรติ

เรื่องราวที่กาลิทาสประพันธ์มาทั้งสามเรื่องเป็นเครื่องยืนยันได้เป็นอย่างดีว่า กวีผู้มีนามว่า กาลิทาสมีความรู้ความสามารถไม่เพียงเฉพาะในภาษาสันสกฤตเท่านั้นแต่ยังมีความรู้ความสามารถใน คัมภีร์ปุราณะหรือคัมภีร์เทพปกรณัมที่มีกสอหดแทรกเรื่องราวสำคัญประการต่าง ๆ อาทิ เรื่องการสร้างโลก วงศ์แห่งเทพและฤๅษี กำเนิดมนุษย์ ประวัติแห่งสุริยะวงศ์และจักรวงศ์ของอินเดีย⁸ และคัมภีร์อิติहाสะคือคัมภีร์ที่ว่าด้วยเรื่องราว ยุคต้นของอินเดียทั้งสุริยะวงศ์และจักรวงศ์อันถือเป็นประวัติศาสตร์อันสำคัญยิ่ง กล่าวคือกาลิทาสเชี่ยวชาญ ชำนาญตั้งแต่กาพย์จนถึงอาทิกาพย์อันเป็นปฐมวงศ์ของกษัตริย์แห่งชาวอินเดียอย่างรามายณะอีกด้วย กาลิทาสจึงเป็นมหากวีเอกซึ่งนอกจากจะได้ประพันธ์ไว้ซึ่งกาพย์ที่งดงามไปด้วยความงามแห่งวรรณศิลป์อันปรากฏเป็นที่ประจักษ์แล้ว เขายังได้ประพันธ์ไว้ซึ่งวรรณคดีอิงประวัติศาสตร์ที่สำคัญยิ่งแห่งชนชาติอินเดียหรืออาจเป็นประวัติศาสตร์แห่งมนุษยชาติ เพราะไม่เพียงแต่ประเทศอินเดียเท่านั้นแม้ประเทศไทยก็ได้รับเอาวัฒนธรรมแห่งราชวงศ์รชผู้ยิ่งใหญ่สืบต่อกันมาจนถึงปัจจุบัน⁹ ฉะนั้นมหากาพย์รชวงศ์จึงเป็นอีกหน้าหนึ่งของประวัติศาสตร์ที่น่านศึกษา ทั้งยังแฝงด้วยฝีมือลายมือแห่งมหานวัตนะกวีกาลิทาสอีกด้วย

รชวงศ์ ความหมายตามรูปศัพท์คือวงศ์แห่งพระรช¹⁰ มหากาพย์หนึ่งในสองเรื่องอันเป็นกวีนิพนธ์ของมหานวัตนะกวีกาลิทาส มหากาพย์รชวงศ์สะท้อนอัจฉริยภาพในฐานะกวีของกาลิทาสได้อย่างดียิ่ง ทั้งในด้านการใช้ภาษาสันสกฤต คัมภีร์ปุราณะ คัมภีร์อิติहाสะ กระทั่งวรรณศิลป์ มหากาพย์รชวงศ์ประกอบด้วยเนื้อหาทั้งสิ้น 19 สรรค (หมายถึงบทในทางกวีนิพนธ์ไทย โดยสรรคเป็นคำเรียกบทของกาลิทาส) ประกอบไปด้วยประเภทฉันทลักษณ์กว่า 21 ฉันทลักษณ์ ในจำนวนโคลกที่มีมากกว่า 1,570 โคลก มีเนื้อหาโดยย่อดังนี้

⁸มณีปิ่น พรหมสุทธิรักษ์. **ประวัติวรรณคดีสันสกฤต**. (นครปฐม: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2551), 46.

⁹ประเทศไทยรับเอาขนบวัฒนธรรมประเทศอินเดียมาเป็นจำนวนมากหนึ่งในนั้นคือการรับเอาชื่อ พระรามหรือราม กษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่สืบเชื้อสายมาจากอาทิตยวงศ์แห่งพระรชแสดงถึงความเก่งกล้าสามารถและทรงทศพิศราชธรรม ดังปรากฏนามรามมาตั้งแต่สมัยสุโขทัยว่า พ่อขุนศรีอินทราทิตย์ พ่อผู้ยิ่งใหญ่ดุจพระอาทิตย์ มีพระราชโอรสนาม พ่อขุนรามคำแหง ต่อมาจึงมีชนบใช้ชื่อรามในราชวงศ์ไทยเราสืบมาทั้ง พระเจ้ารามธิบดี ครั้งสมัยอยุธยา กระทั่งสมัยรัตนโกสินทร์ในปัจจุบันยังคงใช้ชื่อนี้ในการเรียกพระมหากษัตริย์ไทยว่า King Rama ปัจจุบันทรงพระนามว่า King Rama X หรือพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรรามาธิบดีศรีสินทรมหาวชิราลงกรณ พระวชิรเกล้าเจ้าอยู่หัว พระมหากษัตริย์ไทยรัชกาลที่ 10 แห่งราชวงศ์จักรี อันเป็นอาวตารแห่งพระนารายณ์เทพผู้อวตารมาเป็นพระราม จึงกล่าวได้ว่าวัฒนธรรมไทย-อินเดียแน่นแฟ้นมาเสมอตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

¹⁰Raghuvamsa. (R.R. College, 1953), 86.

รัชสมัยพระราชบิดาแห่งพระรฆุนามว่าพระเจ้าทีลีปะ บุตรแห่งพระมนุผู้สืบเชื้อสายจากพระอาทิตย์ (พระวิวัสวัตะ) ด้วยเหตุนี้ราชวงศ์นี้จึงมีอีกชื่อหนึ่งว่าอาทิตย์วงค์หรือสุริยะวงค์ วงค์แห่งพระอาทิตย์ พระเจ้าทีลีปะทรงทศพิศราชธรรมปกครองประชากรราษฎร์ให้บ้านเมืองอยู่เย็นเป็นสุข กระทั่งสมัยหนึ่งพระองค์ทรงคำนึงถึงผู้สืบทอดราชสมบัติต่อจากพระองค์ แต่พระองค์และพระนางสุทักษิณาผู้เป็นเอกอัครมเหสีไม่มีพระราชโอรสเสียที ด้วยเหตุนี้พระองค์จึงจำต้องออกเดินทางไปสู่สำนักพระฤๅษีผู้เป็นอาจารย์นามวสิษฐะ พระฤๅษีได้ให้พระราชชาติภักดิ์ทำยัชญะด้วยความยากลำบากและท้อทลายเพื่อให้ได้มาซึ่งพระราชโอรสผู้ทรงอานุภาพมาก กระทั่งพระมเหสีได้ทรงให้กำเนิดพระโอรสนามรฆุ (รวดเร็วดุจแสง) เจ้าชายรฆุเมื่อเติบโตใหญ่ได้เชี่ยวชาญสามารถทั้งในฐานะนักรบที่กระทำการรบชนะศึกไปทั่วแคว้นแดนชมพูทวีปจรดแดนสวรรค์ อีกทั้งเมื่อทรงครองราชย์ต่อจากพระราชบิดายังทรงมีเมตตาธรรมนำความสงบสุขสู่ประชากรราษฎร์ในฐานะกษัตริย์ผู้ทรงธรรมดุจพระอาทิตย์ที่สาดแสงมายังโลก ดำรงราชวงศ์แห่งพระอาทิตย์สืบทอดยาวนานกระทั่งมีพระราชบุตรนามพระอาชะผู้สืบสันตติวงศ์ต่อจากพระองค์ ผู้เป็นพระราชบิดาแห่งท้าวทศรถพระราชบิดาแห่งพระวิษณุอวตารนามพระรามผู้ดำรงวงศ์แห่งอิกษวากุยงใหญ่สืบถึงปัจจุบัน ดังที่กล่าวมาข้างต้น การที่กวีนิพนธ์เรื่องใดเรื่องหนึ่งจะถูกยกขึ้นเป็นมหากาพย์ได้จำต้องมีองค์ประกอบสามประการด้วยกันซึ่งรฆุวงค์ได้มีซึ่งองค์ประกอบทั้งสามครบถ้วนสมบูรณ์ความได้แก่

- 1.) มหากาพย์รฆุวงค์มีโครงเรื่องอ้างอิงจากประวัติศาสตร์ คือคัมภีร์อิติहाสะหรือรามยณะ
- 2.) มหากาพย์รฆุวงค์มีตัวละครเอกของเรื่องและมีพื้นฐานชาติกำเนิดสูงส่ง คือวรรณะกษัตริย์
- 3.) มหากาพย์รฆุวงค์มีสรรพนคตีสเด่นหนึ่งประกอบเรื่อง คือวีรรส (รสแห่งความกล้า)

มหากาพย์รฆุวงค์เริ่มต้นเรื่องด้วยบทอาศิวาทต่อพระคิวงและพระแม่กาสิต่อเนื้อเรื่องของมหากาพย์ รฆุวงค์ซึ่งมีความแตกต่างจากเนื้อหากวีนิพนธ์เรื่องอื่นของกาลิทาสคือ รฆุวงค์มุ่งกล่าวถึงประวัติศาสตร์การสืบสันตติวงศ์และการแสดงแสนยานุภาพแห่งพระมหากษัตริย์เป็นสำคัญ อย่างไรก็ตามมีคำกล่าวประการหนึ่งว่า उपमा कालिदासस्य¹¹ หมายความว่า อุปมาของกาลิทาส ด้วยความสามารถในการเปรียบเทียบสิ่งสองสิ่งกาลิทาสจึงถูกกล่าวถึงเช่นนั้น เมื่อกล่าวถึงอุปมาหรือการเปรียบเทียบสิ่งหนึ่งกับอีกสิ่งหนึ่งโดยทั่วไปอาจกล่าวได้ว่ามักใช้ในลักษณะการพรรณนาเปรียบถึงสิ่งที่ตน โดยการเปรียบเทียบหญิงสาวหรือชายหนุ่มที่ตนรักเป็นสิ่งที่ใกล้ชิดตนเพื่อความรู้สึกที่ใกล้ชิดสนิทสนมรักใคร่ กล่าวถึงธรรมชาติ แต่เมื่อกล่าวถึงอุปมาในพระมหากษัตริย์แล้วจึงเป็นสิ่งซึ่งบุคคลทั่วไปอาจกระทำได้โดยยาก ด้วยชนบของประเทศอินเดียคือชนชั้นวรรณะที่ไม่อาจก้าวก้าวด้วยอาจ

¹¹Shashibhusan Dasgupta. *Upma Kalidasasya*. (Delhi: National Publishing House, 1962), 1.

ต้องโทษอาญาโดยไม่รู้ตัวหากกระทำการใดไปโดยไม่ชอบ กระนั้นมหากาพย์รวงค์ยังได้สอดแทรกวรรณศิลป์เหล่านี้เข้ามาเป็นจำนวนมากและไม่เป็นการไม่อันควรดังกล่าว ซึ่งอุปมาเป็นหนึ่งในทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตที่กวีหยิบยกขึ้นใช้กันในงานประพันธ์ อันจะทำให้กวีนิพนธ์มีความงดงามมากยิ่งขึ้นกว่ากวีนิพนธ์ทั่วไป โดยอุปมาถูกจัดลงในทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตที่ชื่อว่า อลังการ ดังต่อไปนี้

อลังการ (alamkāra) แปลว่าเครื่องประดับตกแต่ง ในทางกวีนิพนธ์หมายถึงเครื่องประดับภาษาให้มีความงาม หนึ่งในทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตนักทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตหลายท่านเห็นชอบยิ่งให้เป็นที่สุดแห่งวรรณศิลป์อาทิ ท่านภามหะ ท่านทัมทิน ท่านวามนะ ท่านอุทภฏะ¹² เป็นต้น ยกเป็นที่สุดเหนือสำนักทฤษฎีอื่น อาทิ ทฤษฎีรัส ทฤษฎีรีตี ทฤษฎีธวนิ¹³ เป็นต้น ด้วยเหตุประการใดนักทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตทั้งหลายจึงกล่าวว่อลังการเป็นที่สุดของทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต อาจกล่าวได้ว่าทฤษฎีอลังการเป็นสิ่งที่สัมผัสได้โดยง่ายไม่ว่าผู้อ่านจะซาบซึ้งถึงเนื้อหาเรื่องราวหรือไม่ก็ยังสามารถสัมผัสถึงอลังการได้ อาทิ

ตัวอย่างที่ 1

วากรถาวิวิ สंपฤกเตา วากรถปรตติปัตตเย |

ชคตะ ปิตเรว วนเท ปารวตีปรเมศวเร ||1.1||

โคลกข้างต้นปรากฏอลังการประเภท อนุปราสะ ซึ่งเป็นศัพท์อลังการ กล่าวคือการซ้ำเสียงอักษรหรือพยัญชนะวรรคเดียวกันโดยสระอาจแตกต่างกันคือ วากรถาวิวิ สंपฤกเตา และวากรถปรตติปัตตเย ที่มีศัพท์ว่า วากรถ (คำและความหมาย) เหมือนกันในตอนต้นและซ้ำเสียง /ปร ต/ ใน สंपฤกเตา (เป็นหนึ่งในเดียวกัน) และปรตติปัตตเย (ในความเข้าใจ) โดยมีเสียงพยัญชนะเรียงในตำแหน่งเดียวกัน

¹²ภามหะ ทัมทิน วามนะ และอุทภฏะ สี่ท่านต่างเป็นกวีและนักทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตมากความสามารถ โดยท่านภามหะแต่งคัมภีร์ชื่อการยาลังการ นับเป็นคัมภีร์ที่กล่าวถึงทฤษฎีอลังการอย่างเป็นทางการครั้งแรก แม้ในนาฏศาสตร์ของท่านภมระจะกล่าวถึงอยู่บ้างแต่เป็นจำนวนน้อย จึงยกให้ท่านภามหะเป็นผู้ก่อตั้งสำนักอลังการขึ้น สันนิษฐานราวคริสต์ศตวรรษที่ 4-5 จากนั้นมีนักวรรณคดีสันสกฤตที่เห็นพ้องกล่าวสนับสนุนทฤษฎีนี้ว่ายอดเยี่ยมด้วยการแต่งคัมภีร์อีกหลายเรื่องด้วยกันเช่น กวายทรศนะของท่านทัมทิน กวายาลังการสูตรฤตติของท่านวามนะ กวายาลังการสังเคราะห์ของท่านอุทภฏะ เป็นต้น ต่างล้วนสนับสนุนทฤษฎีอลังการที่ท่านภามหะกล่าวไว้ทั้งสิ้น

¹³ทฤษฎีรัส ว่าด้วยเรื่องอารมณ์ความรู้สึกที่กวีแฝงไว้ให้ผู้อ่านได้ตีความหรือสัมผัสได้เช่นเดียวกับตัวละครในเรื่องทฤษฎี รีตี ว่าด้วยเรื่องลีลาในการประพันธ์ อักษร จำนวนคำ และสมาส ทำให้เกิดความงามในบทประพันธ์ และทฤษฎีธวนิ ว่าด้วยเรื่องความหมายของศัพท์ มีการพ้องรูป พ้องเสียง ใช้ศัพท์เดียวกันในความหมายที่ต่างไป เพื่อให้เกิดความแปลกใหม่และความท้าทายในการแต่งคำประพันธ์ขึ้น

ตัวอย่างที่ 2

ปชานาเมว ภูตยรณฺ ส ตาภโย พาลิมครหิตฺ |

สทสรคฺคณมุตฺตสรษฎฺมาตตเต ทิ รสํ รวิเช ||1.18||

(คำแปล) พระองค์ทรงเก็บภาษีจากประชาชน ก็เพื่อความอยู่ดีกินดีของพวกเขา เพราะพระอาทิตย์เอาน้ำไปก็เพื่อจะให้กลับมาเป็น (เป็นฝน) นับพันเท่า

โคลกข้างต้นปรากฏอรรถาธิบายการประเภท ประติวัสตุปมา ซึ่งเป็นอรรถาธิบาย การกล่าวคือการเปรียบเทียบสิ่งหนึ่งกับการกระทำหนึ่งหรือสิ่งที่เป็นอุทาหรณ์ ในที่นี้คือ พระราชานั้น (ส) เก็บเอา (อาครห) เงินภาษี (ตา) ของประชาชน (ปชาน) เพื่อความอยู่ดีกินดี (ภูตยรณ) เปรียบกับ พระอาทิตย์ (รวิ) พรากไปซึ่งน้ำ (รส) เพื่อฝนหนึ่งพันเท่า (สทสรคฺคณ) กล่าวคือการเก็บภาษีของพระราชาก็เพื่อประโยชน์สุขของชาวเมืองยกขึ้นเปรียบเทียบกับการกระทำแห่งพระอาทิตย์อันทำให้น้ำระเหยและก็เพื่อให้ฝนกลับมาใหม่ฉะนั้น

ตัวอย่างที่ 3

ลลาภุทยมาภุคฺนํ ปลลวานสิคฺชปาภุลา |

พิภฺราติ ศฺเวตโรมางกํ สฺสฺตเยว ศฺคินิ นวม ||1.83||

(คำแปล) แม่โคนั้นสีแดงอ่อน งามเหมือนใบไม้แรกผล ทรงไว้ซึ่งเครื่องหมายที่เป็นขนสีขาว โค้งเล็กน้อยขึ้นอยู่บนหน้าผาก เหมือนยามสนธยา มีพระจันทร์ข้างขึ้นใหม่ ๆ

โคลกข้างต้นปรากฏอรรถาธิบายการประเภท อุปมา ซึ่งเป็นอรรถาธิบาย การเปรียบเทียบสิ่งหนึ่งกับอีกสิ่งหนึ่งว่าเป็นสิ่งเดียวกัน สองแห่งด้วยกัน ในที่นี้แห่งแรกคือ การเปรียบเทียบเอาสีแดงอ่อน (ปาภุลา) บนตัวของแม่โค (นวมินิ /1.82/) เป็นสีแดงอ่อนของใบไม้แรกผล (ปลลวสนิคฺช) ในลักษณะเดียวกัน และอีกแห่งหนึ่งคือ การเปรียบเทียบเอาลักษณะเครื่องหมายที่โค้งเล็กน้อย (อาภุคฺนํโรมางก) บนหน้าผาก (ลลาภุ) ของแม่โคนั้นเหมือนกับพระจันทร์ (ศฺคิ) ที่เพิ่งขึ้นมาใหม่ในเวลาอัคคา (สฺสฺต) โดยเปรียบเทียบรูปลักษณะของพระจันทร์นั้นว่ามีลักษณะเป็นอย่างเดียวกันกับเครื่องหมายบนแม่โค ดังนี้

ดังตัวอย่างข้างต้นจะเห็นได้ว่าทฤษฎีอรรถาธิบายสามารถแบ่งออกได้เป็นสองประเภทด้วยกันอันได้แก่ ประเภทที่หนึ่ง ศัพท์การ (śabdālamkāra) หมายถึงอรรถาธิบายทางเสียง¹⁴ อาศัยรูปศัพท์โดยกำหนดเอาเสียงพยัญชนะในพยางค์หรือคำเป็นสำคัญ ดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้นอรรถาธิบายประเภทนี้มีความพิเศษกว่าทฤษฎีอื่นคือ สามารถเห็นได้ทันทีแม้ยังไม่เข้าใจในตัวเนื้อหาหรือเรื่องราว แต่อย่างไร

¹⁴กุสุมา รักษมณี. การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต. (กรุงเทพฯ: บริษัทธรรมสารจำกัด, 2549), 27.

การจะทำให้ศัพท์หลังการนี้ปรากฏได้จำเป็นต้องอาศัยปัจจัยทางเสียงแห่งไวยากรณ์ภาษาสันสกฤตเป็นสำคัญ ผู้อ่านจำเป็นต้องมีความรู้ในไวยากรณ์ภาษาสันสกฤตเป็นอย่างดีก่อนจึงจะเข้าใจในอรรถการประเภทนี้ได้ อาทิ

ตัวอย่างที่ 1

ไวสวโต มนุรนาม มานนีโย มณีชิตาม |

อาสินมทีกษิตามาทุยะ ปรณวศณทสามิว ||1.11||

โคลกข้างต้นปรากฏอรรถการประเภท อนุปราสะ ซึ่งเป็นศัพท์หลังการ กล่าวคือการเล่นเสียง โดยการซ้ำเสียงพยัญชนะวรรคเดียวกันโดยสระอาจแตกต่างกัน ในที่นี้คือ การใช้เสียงพยัญชนะ /มน/ ซ้ำกันในสระที่แตกต่างกันโดย มนุรนาม (ชื่อนม) มานนีโย (ที่เคาพนบถือ) มณีชิตาม (ที่เป็นนักปราชญ์) ในความหมายที่ต่างกัน

ประการที่สองคือ อรรถาลังการ (arthālamkāra) หมายถึงอรรถการในด้านความหมาย¹⁵ของศัพท์ มักเป็นการเปรียบเทียบหรือพรรณาคุณสมบัติ คุณลักษณะ รูปแบบ การกระทำ ผลที่ได้รับ หรือเหตุการณ์ธรรมชาติ โดยอาศัยความหมายของศัพท์ทำให้เนื้อหาชัดเจนขึ้นซึ่งกันและกัน และเช่นเดียวกับในศัพท์หลังการข้างต้นคือแม้จะยังไม่เข้าใจในอารมณ์ความรู้สึกที่แฝงอยู่ในเนื้อเรื่องอย่างละเอียดก็สามารถเข้าใจและสัมผัสถึงความงามในอรรถการประเภทนี้ได้ อาทิ

ตัวอย่างที่ 2

ปรชานา วินยาธานาทฤษณาทฤษณาทปี |

ส ปิตา ปิตรสตาสา เกวล ชนมเหตุวะ ||1.24||

โคลกข้างต้นปรากฏอรรถการประเภทคือ รูปกะ ซึ่งเป็นอรรถาลังการ กล่าวคือการเปรียบเทียบหนึ่งกับอีกสิ่งหนึ่งว่าเป็นสิ่งเดียวกัน สามารถแทนที่กันได้ ในที่นี้คือ พระราชาพระองค์นั้น (ส) ทรงเป็นพระราชบิดา (ปิตา) ของประชาชน (ปชา) เพราะเปรียบเทียบกับคุณสมบัติของความเป็นพ่อคือ พ่อเป็นผู้ให้ (อาธาน) ซึ่งการศึกษา (วินยา) การปกป้องคุ้มครอง (รฤษณ) และการเลี้ยงดู (ภณ) ดังนั้นเอกลักษณ์ของความเป็นบิดาคือคุณสมบัติต่าง ๆ มาเปรียบเทียบกับพระเจ้าแผ่นดินว่ามีคุณสมบัติดังนี้เหมือนเป็นบิดาของประชาชน

ตัวอย่างที่ 3

¹⁵กุสุมา รัชชมนี. การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต. (กรุงเทพฯ: บริษัทธรรมสารจำกัด, 2549), 28.

ทเวชโย'ปี ส้มตะ ศิษฏุตสยารตสย ยเถาษรม |

ตยาชโย พุชฎะ ปรีโย'ยาสิทงคูลีโวรคษตา ||1.28||

โคลกข้างตันปราภฏอลังการประเภท นิทรศนะ ซึ่งเป็นอรรธลลังการ กล่าวคือการกล่าวยก เหตุการณ์หนึ่งขึ้นเป็นอุทาหรณ์เปรียบเทียบกับอีกเหตุการณ์หนึ่งสองแห่ง ในที่นี้แห่งแรกคือ เปรียบเทียบการเลือกคบมิตรของพระราชาว่า คนฉลาด (ศิษฏ) ที่เป็นศัตรู (ทเวชโย) ยังได้รับความนับ ถือ (ส้มต) จากพระองค์ (ตสย) เหมือนยา (โอษธ) เป็นที่รับได้ในหมู่ผู้ป่วย (อารต) และแห่งที่สองคือ คนชั่ว (พุชฎ) ที่เป็นมิตร (อปยา) ก็อาจสละทิ้ง (ตยาชโย) จากพระองค์ได้เหมือนน้ำ (องคูลิ) ที่บาดเจ็บ (กษต) เพราะงู (อูรค) กล่าวคือเปรียบเทียบการคบคนฉลาดที่เป็นศัตรูเหมือนผู้ป่วยได้รับยา และการคบคน โง่งเป็นมิตรให้สละทิ้งเสียเหมือนน้ำที่ถูกรักษา ดั่งนี้

ตัวอย่างโคลกที่ยกมาข้างต้นจะเห็นได้ว่าอลังการมีหลายประเภทและมีลักษณะการนำไปใช้ ของกวีที่แตกต่างกัน โดยภาพรวมแล้วแบ่งเป็นสองคือ ศัพทาลังการอลังการด้านเสียงโดยใช้เสียงของ พยัญชนะ พยางค์ คำ ทำให้เกิดความงามแก่ตัวภาษามีลักษณะการนำมาใช้หลายประการเช่น ยมก (การซ้ำพยางค์หรือซ้ำคำ) และอนุปราส (การซ้ำเสียงพยัญชนะ) ศัพทาลังการดังกล่าวปราภฏความ งามได้แต่เพียงในตัวภาษาสันสกฤตเท่านั้นด้วยการอาศัยลักษณะทางไวยากรณ์คือพยัญชนะวรรค การ สร้างพยางค์และคำที่เป็นเอกลักษณ์ ภาษาอื่นเลียนแบบได้โดยยาก และอลังการอีกประการหนึ่งคือ อรรธลลังการอลังการด้านความหมายของศัพท์ทำให้เกิดความงามแก่ตัวภาษา อันมีลักษณะการ นำไปใช้หลายประการเช่นเดียวกัน¹⁶ เช่น อุปมา (เปรียบเทียบสิ่งหนึ่งเป็นอีกสิ่งหนึ่ง) ประติวุตูปมา (เปรียบเทียบด้วยข้อความสองประโยคคู่ขนานกัน) นิทรศนะ (เปรียบเทียบโดยการกระทำหนึ่งขึ้น เป็นอุทาหรณ์) ซึ่งมีหลากหลายความเห็นด้วยกันตามกวีผู้ประพันธ์คัมภีร์ต่าง ๆ ทำให้มีหลากหลาย อรรธลลังการด้วยเช่นกัน เป็นต้น

ฉะนั้นอาจกล่าวได้ว่าทฤษฎีอลังการเป็นทฤษฎีที่เข้าถึงได้ง่ายเป็นความงดงามให้แก่วรรณคดี สันสกฤต เพราะอลังการเป็นสิ่งที่แรกที่จะดึงดูดให้ผู้อ่านหรือผู้ศึกษาสนใจและเตรียมพร้อมที่จะรับรู้ถึง อรรถะต่อไปในรสแห่งวรรณคดีโดยการตีความที่ลึกซึ้งในอารมณ์ที่แฝงอยู่ในตัวภาษาต่อไป อาจกล่าว ได้ว่าวรรณคดีที่แต่งดีถูกหลักไวยากรณ์และฉันทลักษณ์เปรียบเสมือนหญิงสาวแม้ปราศจากลักษณะ ชั่ว แต่หากไม่ประกอบแล้วซึ่งเครื่องประดับก็ยังไม่สง่า ฉะนั้น¹⁷ โดยในฐานะผู้ศึกษาใหม่ในภาษา

¹⁶กุสุมา รักษมณี. การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต. (กรุงเทพฯ: บริษัทธรรมสารจำกัด, 2549), 28.

¹⁷วาคฎ. อลังการศาสตร์ของวาคฎ. แปลโดย ป.ส.ศาสตรี. (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2504), 13.

สันสกฤตการตีความประโยคที่มีความสลับซับซ้อนซ้อนด้วยอารมณ์และความรู้สึกของกวี ดังทฤษฎีแห่งรสว่า การสำเร็จรูปขึ้นเป็นรสได้ย่อมมีเพราะ วิภาวะ อนุภาวะ และสัญญาจารี ประกอบกัน¹⁸ อาจเป็นไปได้โดยยาก ดังนี้ทำให้ผู้วิจัยมีความสนใจศึกษาในอสังการซึ่งเป็นความงามทางภาษาทั้งในด้านเสียงและในด้านความหมายเป็นสำคัญดังที่กล่าวมา โดยเฉพาะอย่างยิ่งในมหากาพย์ชุนด์อันเป็นวรรณคดีสันสกฤตที่เนื้อหาเปี่ยมไปด้วยประวัติศาสตร์ แต่ปรากฏอสังการดังตัวอย่างข้างต้นมากมายหลายแห่งด้วยกัน การพรรณนาถึงความยิ่งใหญ่ของพระมหากษัตริย์อันหาผู้ใดกระทำการได้โดยยาก เช่นนี้จึงเป็นที่ควรแก่การศึกษาสิ่งที่กวีได้แฝงไว้ในบทกวีนิพนธ์บทนี้เป็นอย่างยิ่ง

วรรณศิลป์เหล่านี้กระทำให้เรื่องราวหรือข้อความที่สื่อสารผ่านตัวอักษรของภาษามีความละเอียดลุ่มลึกและชัดเจนแจ่มแจ้งมากยิ่งขึ้น ไม่ว่าจะประกอบอยู่ในลักษณะการบรรยาย พรรณนา เทศนา หรือสารกก็ตาม ทั้งเรื่องจริงอิงประวัติศาสตร์และเรื่องแต่งจากจินตนาการ ไม่เพียงแต่ในภาษาสันสกฤตเท่านั้นที่ปรากฏการใช้วรรณศิลป์ซึ่งเป็นทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตอย่างอสังการทำให้เกิดความงามทางภาษา แม้ในฉบับแปลซึ่งเป็นภาษาอื่นที่นอกเหนือภาษาสันสกฤตก็ปรากฏให้เห็นวรรณศิลป์เช่นอสังการนี้ได้เช่นเดียวกัน อาทิ วรรณศิลป์ตามแนวคิดทางตะวันตกอย่างภาพพจน์ซึ่งเป็นการใช้ถ้อยคำอย่างมีชั้นเชิง หรือการใช้ลีลาทางภาษา โดยการกล่าวคำให้พิสดารไปจากเดิม กระชับ กินใจ เหมาะสมน่าฟัง เป็นกลวิธีทางภาษาที่มุ่งให้เกิดความรู้สึกความเข้าใจอย่างแจ่มแจ้ง ตรงกับคำภาษาอังกฤษว่า Figure of Speech¹⁹ โดยผู้ศึกษาในด้านภาษาและวรรณคดีต่างเห็นพ้องต้องความตรงกันว่าภาพพจน์มีลักษณะร่วมประการหนึ่งซึ่งตรงกันคือ การสัมพันธ์สิ่งหนึ่งเข้ากับสิ่งหนึ่ง โดยการเลือกสรรคำมาใช้ในตัวภาษาให้หลากหลายขึ้น จุดรวมนี้แสดงให้เห็นถึงความคล้ายคลึงกันกับวรรณศิลป์ในวรรณคดีสันสกฤตอย่างทฤษฎีอสังการ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในภาษาไทยซึ่งได้รับวัฒนธรรมทางภาษามาจากอินเดียเป็นจำนวนมากจึงเป็นการง่ายต่อการศึกษาความงามในตัวภาษาดังที่กล่าวมานี้

เมื่อเล็งเห็นถึงลักษณะการทำให้เกิดความงามขึ้นแก่ตัวภาษา ผู้วิจัยจึงสนใจศึกษาทฤษฎีอสังการอันเป็นวรรณศิลป์ในภาษาสันสกฤต โดยหยิบยกรณศึกษามาจากภาษาฉบับแปลขึ้นเทียบเคียงภาษาต้นฉบับ กล่าวคือมหากาพย์ชุนด์ฉบับแปลภาษาไทยซึ่งกวีไทยต่างก็ได้รับเอาวรรณศิลป์เหล่านี้มาใช้ในงานกวีนิพนธ์ไทยด้วยเช่นเดียวกัน โดยมหากาพย์ชุนด์ในประเทศไทยอาจกล่าวได้ว่ายังไม่เป็นที่แพร่หลายนักเนื่องด้วยผู้คนที่ต่างสนใจในตัวอาทิกาวยะอย่างรามายณะซึ่งถูกดัดแปลงเป็นบท

¹⁸แสง มนวิฑูร. นาฏยศาสตร์. (กรุงเทพฯ: กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, 2541), 287.

¹⁹สมเกียรติ รัชชมนัน. ภาษาวรรณศิลป์. (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สายน้ำใจ, 2551), 71.

ละครอย่างรามเกียรติ์มากกว่ามหากาพย์รชวงศ์จึงถูกทอนความสำคัญลง อีกทั้งรชวงศ์เป็นวรรณคดีอิงประวัติศาสตร์จึงทำให้มีผู้สนใจศึกษาน้อยและเป็นวรรณคดีเฉพาะกลุ่มซึ่งฉบับภาษาไทยปัจจุบันปรากฏเพียงฉบับเดียวคือ ฉบับแปลของผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา ซึ่งท่านได้แปลไว้ 9 สรรคด้วยกัน โดยผู้วิจัยได้ยกมาศึกษาเพียง 3 สรรค²⁰ดังมีกระบวนการศึกษาดังตัวอย่างต่อไปนี้

ตัวอย่างที่ 4

ทุโทท คำ ส ยชญาย สสยาย มฆวา ทิวม |

สัปาทวินิมเยโนเมา ทตตุรมวนทวยม ||1.26||

(คำแปล) พระองค์รีดเอาผลประโยชน์จากพื้นดินเพื่อการบูชาเทพเจ้า พระอินทร์รีดเอาผลประโยชน์จากสวรรค์เพื่อพิชพันธุ์ (งอกงาม) ทั้งสองพระองค์ได้ทรงค้าจุนโลกทั้งสองไว้ ด้วยการแลกเปลี่ยนทรัพย์ากรกัน

โคลกข้างต้นปรากฏถึงการประเภท ประติวัสตุปมา ซึ่งเป็นอรรณการ กกล่าวคือการยกข้อความขึ้นสองข้อความกล่าวในเชิงเปรียบเทียบถึงลักษณะหรือผลกระทบที่ได้จากสิ่งสองสิ่ง โดยไม่เอ่ยคำเปรียบเทียบ ในที่นี้คือ ส (พระองค์) โทท (รีดเอา) มควา (ความอุดมในที่นี้ผู้แปลแปลว่า ผลประโยชน์) คาม (โลก) ยชญ (เพื่อการบูชาเทพเจ้า) เปรียบกับ ส (พระอินทร์นั้น) โทท (รีดเอา) มควา (ความอุดม) ทิว (สวรรค์) สสย (เพื่อพิชพันธุ์) กล่าวคือเปรียบเทียบการกระทำของพระราชาที่กระทำซึ่งยัญบูชาเทพเจ้า ส่วนพระอินทร์ก็กระทำซึ่งกิจแห่งเทพเจ้าเพื่อยังผลให้เกิดแก่ผู้บูชาพระองค์ต่างพระองค์ต่างกระทำซึ่งกิจอันควรซึ่งกันและกัน

ตัวอย่างที่ 5

กาปยาภีรวยา ตโยราสีทรวุชโตะ ศุทเวชโยะ |

หิมนิรมุกตโยโรโยเค จิตราจนทรมเสริว ||1.46||

(คำแปล) ขณะที่ทั้งสองพระองค์ผู้มีฉลองพระองค์ที่ผุดผ่องเสด็จไป มีความงามที่ไม่อาจจะพรรณนาได้

เหมือนความงามของกลุ่มดาวจิตราและพระจันทร์ ที่พ้นจากกลุ่มหมอกอยู่คู่กัน

²⁰จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา. รวมผลงานทางวิชาการและบทความเบ็ดเตล็ดของผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.

จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา เล่มที่ 1. (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2559), 161.

โคลกข้างต้นปรากฏอสังการประเภท อุปมา ซึ่งเป็นอรรถาสังการ กล่าวคือการเปรียบเทียบลักษณะเด่นสิ่งหนึ่งกับอีกสิ่งหนึ่งว่ามีลักษณะที่เหมือนกัน ในที่นี้คือ ตโย (ทั้งสองพระองค์) ศุทธเวชย (ผู้มีฉลองพระองค์ที่ผุดผ่อง) กาบยาภิขยา (มีความงามที่ไม่อาจจะพรรณนาได้) อิว (เหมือน) จิตราจนทร (ซึ่งกลุ่มดาวจิตรราและพระจันทร์) นิรมุกต (ที่พ้นจาก) หิม (กลุ่มหมอก) การคือเปรียบเทียบความงามที่ไม่อาจพรรณนาได้ของพระราชาและพระชายากับกลุ่มดาวจิตรราและพระจันทร์ ด้วยความงามที่เท่าเทียมกันดังนี้

ตัวอย่างที่ 6

วิสฤฎฐปาฐวานุจรสย ตสย ปารศวทรุมะ ปาศภฤตตะ สมสย |
อุทริยามาสูริโวนมทานามาโลกศพท วยสำ วิราโจะ ||2.9||

(คำแปล) ต้นไม้ทั้งหลายที่อยู่สองข้างพระองค์ ผู้ได้ทรงปล่อยให้ผู้ติดตามกลับไปแล้ว ผู้เสมอเหมือนพระวรุณ รวกับว่าได้ส่งเสียงร้องชโยด้วยเสียงร้องของพวกนกที่สนุกสนานดังบ้ำคลั่ง

โคลกข้างต้นปรากฏอสังการสองแห่งด้วยกันแห่งแรกคือ อุตเปรกษา ซึ่งเป็นอรรถาสังการ กล่าวคือการเปรียบเทียบสิ่งหนึ่งกับอีกสิ่งหนึ่งว่าเป็นสิ่งหนึ่งในเกินจริง ในที่นี้คือ ตสย (ของพระองค์นั้น) สมสย (เสมอเหมือน) ปาศภฤต (ผู้ถืออาวุธด้วยบ่วงบาศคือพระวรุณ) และแห่งที่สองคือ อุตเปรกษา ซึ่งเป็นอรรถาสังการเช่นกัน กล่าวคือ การกล่าวเปรียบเทียบสิ่งหนึ่งกับอีกสิ่งหนึ่งให้เกินจากความเป็นจริง ในที่นี้คือ ปารศวทรุม (ต้นไม้ทั้งหลายที่อยู่สองข้าง) ตสย (ของพระองค์นั้น) อิว (ราวกับว่า) อุนมทานามาโลกศพท (ส่งเสียงร้องชโยด้วยเสียงร้องที่สนุกสนานดังบ้ำคลั่ง) โวรราว (ของพวกนก) กล่าวคือ ประการแรกเปรียบเทียบพระราชา (ทิลีปะ) เป็นประหนึ่งผู้ถือบ่วงบาศคือพระวรุณ และประการที่สองเปรียบเทียบการกระทำของฝูงนกที่ส่งเสียงร้องอยู่บนต้นไม้เหมือนกับว่าต้นไม้เหล่านั้นส่งเสียงโห่ร้องด้วยตัวมันเอง

เมื่อศึกษาอสังการที่ปรากฏในมหากาพย์รชวงค์ทั้งหมดแล้วจึงสืบหาถึงความสำคัญและอัตลักษณ์ของกวีในการใช้วรรณศิลป์ที่ปรากฏในกวีนิพนธ์วรรณคดีสันสกฤตเรื่องมหากาพย์รชวงค์ที่ตั้งที่กล่าวมานี้ ผู้วิจัยต้องการมุ่งศึกษาถึงวรรณศิลป์ที่ใช้ในกวีนิพนธ์อย่างทฤษฏีอสังการเป็นสำคัญนำมาเป็นเครื่องมือในการศึกษา โดยรวบรวมอสังการและนำมาศึกษาร่วมกับฉบับแปลภาษาไทยที่อาจมีความเหมือนหรือแตกต่างไปจากต้นฉบับเพื่อให้เหมาะสมกับบริบทภาษา ทั้งนี้ทุกงานประพันธ์ที่ดี ไม่ว่าจะป็นวรรณกรรมหรือวรรณคดีทุกสำนวนภาษา ไม่ว่าจะวิจะยอมรับหรือไม่ต่างประกอบไปด้วย

วรรณศิลป์ทั้งสิ้น ดังที่ได้พรรณามา ดังนั้นการศึกษาวิเคราะห์ข้ออ้างในมหากาพย์รชวงค์ ผู้วิจัยจึงมีความสนใจศึกษาวิเคราะห์ในหัวข้อดังที่กล่าวมา

ความมุ่งหมายและวัตถุประสงค์ของการศึกษา

- 3.1) เพื่อศึกษาเนื้อหาวรรณคดีสันสกฤตเรื่อง มหากาพย์รชวงค์
- 3.2) เพื่อศึกษาข้ออ้างในวรรณคดีสันสกฤตเรื่อง มหากาพย์รชวงค์

ขอบเขตการศึกษา

1. ต้นฉบับภาษาสันสกฤต อักษรเทวนาครี ศึกษาเฉพาะสรรคที่ 1-3 จำนวน 1 ฉบับ โดย Moreshwar Rāmachandra Kāle, B.A., The Raghuvamśa of Kālidāsa. Bombay: Gopal Narayen, 1922.
2. ฉบับแปลภาษาไทย อักษรไทย ศึกษาเฉพาะสรรคที่ 1-3 จำนวน 1 ฉบับ โดย ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทย์ยา, รวมผลงานทางวิชาการและบทความเปิดเผยของผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทย์ยา เล่มที่ 1. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2559.
3. ฉบับแปลภาษาอังกฤษ อักษรโรมัน ศึกษาเฉพาะสรรคที่ 1-3 จำนวน 1 ฉบับ โดย P. De Lacy Johnstone. The Raghuvamsa the story of Raghu's line. London: J.M. Deny, 1902.

ขั้นตอนของการศึกษา

1. ศึกษาและจัดเตรียมข้อมูลเบื้องต้นสำหรับการวิจัย
2. รวบรวมเอกสารและศึกษาสิ่งที่ต้องใช้ในการวิจัย
 - รวบรวมและศึกษาวรรณคดีต้นฉบับภาษาสันสกฤตเรื่อง มหากาพย์รชวงค์
 - รวบรวมและศึกษาวรรณคดีฉบับแปลภาษาไทยและภาษาอังกฤษ
 - รวบรวมและศึกษาเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับทฤษฎีและวรรณคดีสันสกฤต
3. ปರಿวรรตและศึกษาเนื้อหาวรรณคดีสันสกฤตเรื่อง มหากาพย์รชวงค์ สรรคที่ 1-3
 - ปರಿวรรตจากต้นฉบับภาษาสันสกฤต อักษรเทวนาครี เป็นภาษาสันสกฤต อักษรไทย

- ศึกษาเนื้อหาในต้นฉบับภาษาสันสกฤต ฉบับแปลภาษาไทยและฉบับแปลภาษาอังกฤษ
4. รวบรวมและวิเคราะห์ข้อสังเกตที่ปรากฏในเรื่อง มหาเทพยรชวงค์ สรรคที่ 1-3
 - รวบรวมและศึกษาข้อสังเกตที่ปรากฏทั้งหมด
 - ศึกษาวิเคราะห์ทฤษฎีข้อสังเกตที่ใช้ในงานประพันธ์
 5. สรุปผลการศึกษาวิเคราะห์และอภิปรายผลการวิจัย
 6. รายงานการวิจัย

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. ทราบเนื้อหาของวรรณคดีสันสกฤตเรื่อง มหาเทพยรชวงค์
2. ทราบคุณค่าทางวรรณศิลป์ ประเภท และอัตลักษณ์ในทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต (อภีการ)

บทที่ 2

การทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องและแนวคิดทฤษฎีที่ใช้ในการวิเคราะห์

อสังการเป็นทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตซึ่งสร้างความงามให้แก่ตัวกวีนิพนธ์อันเป็นที่ยอมรับโดยทั่วกันในหมู่นักวรรณคดีสันสกฤต โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อศึกษาถึงเนื้อหาของมหากาพย์รฆูวงศ์ของกาฬิธาอันเป็นวรรณคดีสันสกฤตที่มีขนาดใหญ่ซึ่งกวีแต่งไว้อย่างงดงาม ดังนั้นในการศึกษาวรรณคดีสันสกฤตโดยอาศัยทฤษฎีอสังการข้างต้นจึงจำต้องมีความรู้ความเข้าใจในรูปแบบการวิจัย เนื้อหาและอุปกรณ์ที่จะนำมาใช้ประกอบในการศึกษา ผู้วิจัยจึงได้รวบรวมและทบทวนวรรณกรรมอันเป็นประโยชน์ประกอบด้วยเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องเนื่องด้วยวรรณคดีสันสกฤตและทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต พร้อมทั้งเนื้อหาและรายละเอียดของทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตที่จะนำมาใช้ในการศึกษาวิเคราะห์ดังต่อไปนี้

การทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง

วรรณกรรมกล่าวคืองานเขียน โดยผู้วิจัยรวบรวมเฉพาะวรรณกรรมที่มีเนื้อหาเกี่ยวเนื่องด้วยเนื้อหาของงานวิจัยคือการศึกษาวเคราะห์อสังการในมหากาพย์รฆูวงศ์ สรรคที่ 1-3 โดยแบ่งออกเป็นสองประการได้แก่ ประการที่หนึ่ง เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องประกอบด้วยเนื้อหาสองส่วนคือเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องเนื่องด้วยวรรณคดีสันสกฤต และเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องเนื่องด้วยทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต เพื่อศึกษาถึงรูปแบบการวิจัย ลักษณะการศึกษาวเคราะห์ และการนำอุปกรณ์คือเครื่องมือในงานวิจัยไปใช้ในลักษณะต่าง ๆ ประการที่สอง แนวคิดและทฤษฎีที่ใช้ในการวิเคราะห์ โดยรวมรวบเอาทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตที่เนื่องด้วยหัวข้องานวิจัยคือทฤษฎีอสังการไว้ เมื่อศึกษาในวรรณกรรมข้างต้นแล้วอาจทำให้ผู้ศึกษามีความรู้ความเข้าใจพร้อมที่จะทำการศึกษาวเคราะห์ทฤษฎีอสังการในมหากาพย์รฆูวงศ์ สรรคที่ 1-3 เป็นลำดับต่อไป มีหัวข้อดังนี้

2.1 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

2.1.1 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องเนื่องด้วยวรรณคดีสันสกฤต

2.1.2 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องเนื่องด้วยทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต

2.2 แนวคิดและทฤษฎีที่ใช้ในการวิเคราะห์

2.2.1 ทฤษฎีอสังการ

2.1 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัยซึ่งมีเนื้อหาเกี่ยวเนื่องด้วยวรรณคดีสันสกฤตทั้งชั้นชกาทพย์และมหากาพย์ และทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตโดยเฉพาะอย่างยิ่งในทฤษฎีอสังการ ทั้งนี้พบข้อสังเกตประการหนึ่งว่าเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องด้วยเนื้อหาดังกล่าวปรากฏอยู่ในประเทศไทยเป็นจำนวนน้อย สันนิษฐานอาจเนื่องด้วยมีผู้เชี่ยวชาญชำนาญในด้านวรรณคดีสันสกฤตนี้เป็นจำนวนน้อย อีกทั้งอาจยังไม่เป็นที่สนใจต่อผู้สนใจ นักเรียน นักศึกษารุ่นใหม่เมื่อเทียบกับทฤษฎีและวรรณคดีที่เกี่ยวข้องด้วยภาษาตะวันตกสมัยใหม่อย่างภาษาจีน ภาษาญี่ปุ่น ภาษาเกาหลี หรือภาษาตะวันตกสมัยใหม่อย่างภาษาอังกฤษ ภาษาฝรั่งเศส เป็นต้น ฉะนั้นผู้วิจัยจึงได้รวบรวมเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องในเรื่องเดียวกันมากที่สุดเพื่อกำหนดให้เนื้องานวิจัยเป็นไปในทิศทางเดียวกันคือ การศึกษาวิเคราะห์วรรณคดีที่เกี่ยวข้องด้วยภาษาสันสกฤตด้วยทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต ดังที่มีผู้วิจัยได้ศึกษาไว้ดังต่อไปนี้

2.1.1 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องเรื่องด้วยวรรณคดีสันสกฤต

งานวิจัยที่เกี่ยวข้องด้วยวรรณคดีสันสกฤตมีปรากฏการศึกษาวิเคราะห์ในหลายประเด็นด้วยกันทั้งในด้านที่เกี่ยวข้องด้วยตัวละครที่ปรากฏในเรื่องเช่น ประหยัด เกษม (2521) และเสาวภา ธาณีรัตน์ (2522) ได้ทำการศึกษาเรื่อง นางเอกในบทละครของกาลิทาส¹และพระเอกในบทละครของกาลิทาส²ตามลำดับ พบผลการศึกษาถึงนางเอกและพระเอกซึ่งเป็นไปตามบทบาทในคัมภีร์นาฏยศาสตร์ ความเหมือนความต่างในแต่ละบทบาทตัวละครเอกในบทประพันธ์ของกาลิทาส พร้อมทั้งลักษณะการแต่งกายของตัวละครดังกล่าว ศึกษาถึงความเกี่ยวเนื่องกันระหว่างบทบาทของตัวละครฐานะชาติกำเนิด การศึกษา ความงาม เป็นต้น ทั้งสองงานวิจัยข้างต้นแสดงให้เห็นถึงคุณค่าที่สะท้อนออกมาจากผลงานการประพันธ์ของกาลิทาสซึ่งสามารถสอดแทรกเนื้อหาดังกล่าวลงไปในชีวิตประจำวัน ประพันธ์ของตนเองได้อย่างแนบเนียนและเป็นประโยชน์ต่อผู้ศึกษาถึงประวัติศาสตร์ในช่วงเวลาเหล่านั้นในภายหลัง

นอกจากการศึกษาในด้านลักษณะของตัวละครที่ปรากฏแล้วยังปรากฏเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องเนื่องด้วยการประเมินคุณค่าในชีวิตงานกวีนิพนธ์ของกวีอีกด้วย เช่นในงานวิจัยของ สยาม ภัทรานูประวัตติ (2546) ได้ทำการศึกษาพิมพ์บทความงานวิจัยเรื่อง การประเมินคุณค่ากวีนิพนธ์สันสกฤตเรื่อง

¹ประหยัด เกษม. “นางเอกในบทละครของกาลิทาส” วิทยานิพนธ์ระดับปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต แผนกวิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. 2521.

²เสาวภา ธาณีรัตน์. “พระเอกในบทละครของกาลิทาส” วิทยานิพนธ์ระดับปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. 2522.

กุมารสัมภาวะของกาลิทาส³ กล่าวถึงการประเมินคุณค่าในชิ้นงานประพันธ์ชิ้นหนึ่ง ๆ โดยอาศัยเกณฑ์ 4 ประการ ตามคัมภีร์โวจนะของอภินวคูปตะคือ อภิเษยะ (เนื้อหา) ประโยชณะ (จุดมุ่งหมายสำคัญ) สัมพันธะ (ความสัมพันธ์ของเนื้อหาและจุดมุ่งหมาย) อธิการินหรืออธิการะ (ความพร้อมของผู้อ่าน) แสดงให้เห็นถึงความพิถีพิถันและความรอบคอบอย่างยิ่งในการประพันธ์ของกาลิทาส ยิ่งวิจารณ์กุมารสัมภาวะตามเกณฑ์ข้างต้นยิ่งแสดงถึงอัจฉริยภาพของกาลิทาสในความงามและคุณค่าในงานต่าง ๆ ของกวีนิพนธ์ จุดมุ่งหมายของงานวิจัยนี้แสดงให้เห็นถึงคุณภาพในผลงานของกาลิทาสดังกล่าวมาและยังแสดงให้เห็นถึงเกี่ยวเนื่องกันระหว่างกวี กวีนิพนธ์ และผู้อ่านอีกด้วย

งานวิจัยที่ผู้วิจัยได้ศึกษาพอเป็นสังเขปเบื้องต้นนอกจากผู้วิจัยทั้งหลายได้ทำการศึกษาวรรณคดีสันสกฤตในงานเชิงบทละครและวรรณคดีที่มีเนื้อหากล่าวถึงเรื่องราวโดยทั่วไปแล้วยังมีงานวิจัยอีกจำนวนหนึ่งซึ่งได้ทำการศึกษาวิจัยไว้ในวรรณคดีสันสกฤตที่มีเรื่องราวเกี่ยวเนื่องด้วยวรรณคดีด้านศาสนาเช่น พระมหานัฐวุฒิ รอดวงศ์ศา ได้ทำการศึกษาเรื่อง การศึกษาบทบาทของพระเจ้าศุโททนะในมหากาพย์พุทธจริตและมหากาพย์เสานทรนันทะ⁴ โดยวรรณคดีสันสกฤตทั้งสองเรื่องดังกล่าวเกี่ยวเนื่องด้วยพระพุทธศาสนาทั้งคู่ ผลการวิจัยแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์กันของทั้งของวรรณคดีโดยศึกษาผ่านบทบาทของพระเจ้าศุโททนะ ทั้งในด้านการสร้างเมือง สถาปนาเมือง เศรษฐกิจ สังคมการปกครอง ประวัติของตัวละคร คุณธรรม บทบาทในฐานะผู้ปกครอง และบทบาทในฐานะพุทธมามกะ ผลการวิจัยแสดงให้เห็นว่าวรรณคดีสันสกฤตนั้นไม่เพียงมีแต่เฉพาะเนื้อหาในด้านความรัก เทพปกรณัมในศาสนาฮินดูเท่านั้นแต่ยังแฝงไปด้วยเรื่องราวในพระพุทธศาสนาด้วย ทำให้ตัววรรณคดีสันสกฤตประกอบไปด้วยองค์ความรู้ที่สอดแทรกอยู่อย่างหลากหลายด้วยความสามารถของกวีผู้ประพันธ์และการตีความของผู้อ่านในเวลาต่อมา

ประการต่อมายังปรากฏมีงานวิจัยในวรรณคดีสันสกฤตที่มุ่งเน้นศึกษาในด้านเนื้อหาเป็นสำคัญและสอดแทรกถึงทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตให้ปรากฏเช่น ชาวโรดมน์ วัลยเมธี (2549) ได้ทำการศึกษาเรื่อง ฤตสุสหาร ฤตูกาลกับชีวิต⁵ ฤตสุสหารซึ่งเป็นวรรณคดีสันสกฤตประเภทชั้นฆกาพย์พบว่าผู้ประพันธ์ (กาลิทาส) ใช้จินตนาการอยู่บนพื้นฐานของทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต พรรณนาสภาพธรรมชาติ 3 กลุ่ม ได้แก่ 1.) แผ่นดินและต้นไม้ 2.) ชีวิตสัตว์ 3.) ชีวิตมนุษย์ ตีเด่นด้วยอรรถาถา

³สยาม ภัทรานุประวัติ. ดำรงวิชาการ ฉบับที่ 3 ปี 2546. (กรุงเทพฯ: คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2546), 157.

⁴พระมหานัฐวุฒิ รอดวงศ์ศา. “การศึกษาบทบาทของพระเจ้าศุโททนะในมหากาพย์พุทธจริตและมหากาพย์เสานทรนันทะ”. วิทยานิพนธ์ระดับปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาสันสกฤต ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร. 2548.

⁵ชาวโรดมน์ วัลยเมธี. “ฤตสุสหาร ฤตูกาลกับชีวิต”. วิทยานิพนธ์ระดับปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาบาลีและสันสกฤต คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. 2549.

ประเภทสวภาโวक्ति คือการพรรณนาธรรมชาติตามจริง โดยมีวรรณคดีไทย 3 เรื่องคล้ายคลึงกับกตุสัหาร ได้แก่ ทวาทสมาสโคลงต้น กภาพย์ท้อโคลงนิราศธารโศก และนิราศเดือน แม้เนื้อหาจะแตกต่างกัน จากงานวิจัยข้างต้นจะเห็นได้ว่าผู้ประพันธ์หรือกวีอย่าง กาลิทาส มีความรู้ความสามารถในทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต สามารถหยิบยกทฤษฎีเหล่านี้มาใช้ได้อย่างเหมาะสมกับเนื้อหาในงานประพันธ์ กตุสัหารเป็นวรรณคดีชั้นเอกภาพย์ของกาลิทาสด้วยเช่นกันเป็นเครื่องยืนยันได้ว่าฝีมือการประพันธ์ของ กาลิทาสไม่เป็นสองรองใครในด้านการใช้ทฤษฎีอรรถศาสตร์

อีกทั้งงานวิจัยที่เกี่ยวข้องเนื่องด้วยวรรณคดีสันสกฤตโดยการประพันธ์ของกวีท่านอื่นเช่น อัจฉราภรณ์ ธาตุวิสัย (2556) ได้ทำการศึกษาเรื่อง การศึกษาวิเคราะห์คีตโควินทกาวยะ⁶ คีตโควินทกาวยะ เป็นผลงานของกวีชยเทพ ประพันธ์ขึ้นในพุทธศตวรรษที่ 17 มีรูปแบบเป็นชั้นทกาวยะ ปรากฏใช้ทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต 2 ทฤษฎีด้วยกันได้แก่ ทฤษฎีอรรถศาสตร์ครบทั้งศัพท์พหุพจน์และการและอรรถศาสตร์และการปรากฏอยู่เกือบทุกโคลงและหลากหลายชนิด โดยปรากฏอรรถศาสตร์ชนิดอนุพราส อุปมา รูปกะ และอรรถศาสตร์มากที่สุด รองลงมาคือชนิดสังกระ และทฤษฎีรัส มีรสทางวรรณคดีหลักคือ ศฤงคารรส และรสรองคือวีรรส กรูณารส และศานตรส คีตโควินทกาวยะได้รวมความรักระหว่างเทพเจ้าและมนุษย์ ความงามของมนุษย์และธรรมชาติและการร่วมรักอันลึกซึ้งและศักสิทธิ์เข้าไว้ด้วยกัน จากงานวิจัยข้างต้นจะเห็นได้ถึงอิทธิพลของกวีในยุคก่อนต่อกวีในยุคหลังซึ่งนำทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตนี้มาดัดแปลงให้เกิดความงามยิ่งขึ้น วรรณคดีสันสกฤตจึงเป็นเสมือนเรือที่บรรทุกเอาสินค้าคือทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตไปด้วยแม้กาลเวลาจะผ่านไปยาวนานสักเพียงใด

เมื่อศึกษาวิจัยโดยใช้ทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตในงานประพันธ์ที่อยู่ในรูปแบบสมุดหรือหนังสือแล้วยังพบอีกว่าแม้ในรูปแบบจารึกซึ่งเป็นเอกสารโบราณอีกชนิดหนึ่งโดยอาศัยการทำให้เกิดร่องรอยลงในเนื้อวัตถุปรากฏเป็นเนื้อหาของวรรณคดียังสอดแทรกด้วยทฤษฎีอรรถศาสตร์เช่นเดียวกัน จิตรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา และอุเทน วงศ์สถิตย์ (2557) ได้ทำการศึกษาเรื่อง จารึกหันไชย การศึกษาด้วยทฤษฎีอรรถศาสตร์⁷ ศึกษาอรรถศาสตร์ที่ปรากฏในบทประพันธ์ภาษาสันสกฤตของ จารึกหันไชย ซึ่งเป็นจารึกภาษาสันสกฤตที่มีความยาวที่สุดในสมัยก่อนเมืองพระนคร พบว่า กวีใช้อรรถศาสตร์ทั้งหมด 15 ชนิดในจารึกซึ่งแสดงถึงความรู้ ความสามารถด้านภาษาสันสกฤตในระดับสูงของกวีในสมัยนั้น จากงานวิจัยจะเห็นได้ว่าทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตได้ถูกถ่ายทอดสืบกันมาในรูปแบบที่แตกต่างกัน ทำให้ทฤษฎีวรรณคดี

⁶อัจฉราภรณ์ ธาตุวิสัย. “การศึกษาวิเคราะห์คีตโควินทกาวยะ”. วิทยานิพนธ์ระดับปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาสันสกฤต ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร. 2556.

⁷จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา, อุเทน วงศ์สถิตย์. “จารึกหันไชย การศึกษาด้วยทฤษฎีอรรถศาสตร์”. ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร. 2557.

สันสกฤตนี้ไม่สูญหายและยังคงสาระสำคัญดั้งเดิมเช่นเดียวกับในวรรณคดีสันสกฤตแต่โบราณมาจนถึงปัจจุบัน

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องด้วยวรรณคดีสันสกฤตยังมีอีกหลายหัวข้อการศึกษาทั้งในการศึกษาทางตรงคือการศึกษาเนื้อหาและองค์ประกอบในวรรณคดีสันสกฤตทั้งในด้านของบทละคร กาพย์ และมหากาพย์ในเรื่องนั้น ๆ และในการศึกษาทางอ้อมโดยการศึกษาเปรียบเทียบวรรณคดีไทยศึกษาเฉพาะส่วนเช่น ศึกษาเฉพาะขนบการประพันธ์ แนวคิด หรือการประเมินคุณค่าเฉพาะในหัวข้อใดหัวข้อหนึ่ง แสดงให้เห็นถึงลักษณะการศึกษาของผู้วิจัยใดหลากหลายสถาบันแต่มีจุดมุ่งหมายไปในทิศทางเดียวกันคือมุ่งศึกษาและประเมินคุณค่า มุ่งเผยแผ่ถึงความสำคัญของวรรณคดีสันสกฤตที่มีต่อวรรณคดีไทยและมีต่อผู้ใช้ภาษาไทยในวงกว้าง เมื่อกกล่าวถึงการประเมินคุณค่าและการแสดงให้เห็นถึงความสำคัญที่แฝงอยู่ในวรรณคดีสันสกฤตต่อวรรณคดีไทยแล้วยังพบหัวข้อที่น่าสนใจศึกษาอีกประการหนึ่งคือ การประเมินคุณค่าความงามในด้านภาษา โดยนักวรรณคดีสันสกฤตต่างได้ทำการศึกษาและแยกสำนักความงามต่าง ๆ ออกจากกันเกิดเป็นสำนักทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตโดยยกเอาทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตที่เห็นว่างดงามและสมควรถูกประเมินคุณค่าให้สูงไว้ด้วยกัน ทั้งยังทำให้ผู้ศึกษาหรือผู้วิจัยรุ่นหลังสามารถนำทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตเหล่านี้มาศึกษาวิเคราะห์ในตัววรรณคดีสันสกฤตได้ด้วยเช่นเดียวกัน โดยมุ่งเน้นศึกษาวรรณคดีสันสกฤตโดยใช้ทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตเป็นขอบเขตในการศึกษา ดังเอกสารและงานวิจัยดังต่อไปนี้

2.1.2 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องเรื่องด้วยทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต

การศึกษาวิจัยที่เกี่ยวข้องด้วยทฤษฎีอสังการ วชิราภรณ์ วรรณดี (2522) ทำการศึกษาศัพท์พาลังการในเรื่องพุทธจริตของอศิวโฆษ⁸ มุ่งศึกษาเกี่ยวกับเรื่องศัพท์พาลังการหรืออสังการในด้านเสียง โดยเฉพาะในวรรณคดีสันสกฤตเรื่องพุทธจริตของอศิวโฆษพบว่า ศัพท์พาลังการทั้งหลายในพุทธจริตมีลักษณะส่วนใหญ่ตรงกับลักษณะของศัพท์พาลังการในตำราการประพันธ์สันสกฤต อันแสดงให้เห็นว่าเครื่องประดับของภาษาในด้านเสียงนี้มีความสำคัญและมีความจำเป็นต่อการประพันธ์วรรณคดีสันสกฤต จากงานวิจัยในวรรณคดีสันสกฤตข้างต้น พุทธจริต แม้จะเป็นวรรณคดีสันสกฤตที่มีเนื้อหาเรื่องด้วยพระพุทธรศาสนาแต่ก็จะประกอบไปด้วยอสังการหรือเครื่องประดับทางภาษาจึงอาจกล่าวได้ว่าวรรณคดีสันสกฤตต่างมีอสังการประกอบทั้งสิ้น

⁸วชิราภรณ์ วรรณดี. “ศัพท์พาลังการในเรื่องพุทธจริตของอศิวโฆษ”. วิทยานิพนธ์ระดับปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาตะวันออกบัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. 2522.

ประการต่อมาในงานวิจัยด้วยทฤษฎีอสังการในวรรณคดีไทยเช่นกัน นางลลนา ศิริเจริญ (2525) ทำการศึกษาเรื่อง อสังการในมหานาคาคำหลวง⁹ มุ่งศึกษาทฤษฎีอสังการศาสตร์ของอินเดีย ความเป็นมา ลักษณะ และรสในการประพันธ์สันสกฤต เพื่อนำหลักเกณฑ์มาวิเคราะห์ความงามในมหานาคาคำหลวงทั้ง 13 กัณฑ์ โดยพบกลวิธีในการแต่งคำประพันธ์ทั้งในด้านการตกแต่งฝ่ายเสียง (ศัพท์พยางค์) และการตกแต่งฝ่ายความหมาย (อรรถาสังการ) และรสวรรณคดี ทำให้มหานาคาคำหลวงมีความงาม ไพเราะตรงตามหลักอสังการศาสตร์ทุกประการ นอกจากนี้ผู้วิจัยยังพบว่ามหานาคาคำหลวงนี้มีความงามอันเป็นเอกลักษณ์ของวรรณคดีไทยด้วย แสดงให้เห็นถึงความสามารถและความตั้งใจในการประพันธ์ของกวี จากงานวิจัยนี้แสดงให้เห็นว่าคำหลวงอันเป็นคำประพันธ์อย่างไทยแต่เมื่อนำมาพิจารณาด้วยทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตอย่างอสังการแล้วพบว่า ความงามในวรรณคดีไทยปรากฏตรงกันกับความงามสันสกฤตอย่างน่าอัศจรรย์แสดงให้เห็นถึงลักษณะการถ่ายทอดกันทางภาษาของบทกวี

นอกจากงานวิจัยที่ศึกษาวิเคราะห์ในทฤษฎีอสังการข้างต้นแล้วยังมีงานวิจัยที่ศึกษาโดยใช้ทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตอื่นด้วยเช่น พระมหากำธร ทองประดู่ (2548) ทพการศึกษาเรื่อง การศึกษาเชิงวิเคราะห์ศก.การรสในบทละครสันสกฤตเรื่องปริยทรรคศึกษา แสดงให้เห็นถึงทฤษฎีรสโดยผู้วิจัยเลือกศึกษาในศก.การรสเป็นสำคัญ ผลการวิจัยนอกจากได้ศึกษาถึงเรื่องราวของบทละครสันสกฤตเรื่องปริยทรรคแล้ว ยังประกอบไปด้วยความหมายและลักษณะของศก.การรส องค์ประกอบที่ทำให้เกิดศก.การรส และความงามที่พบจากศก.การรสในบทละครสันสกฤตเรื่องนี้ งานวิจัยชิ้นนี้ใช้ทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตที่ชื่อว่า รส เป็นเครื่องมือในการศึกษาวิเคราะห์ตีบทวรรณคดีสันสกฤตอย่างไรก็ดี รสเป็นทฤษฎีที่มีความอ่อนไหวสอาจเกิดขึ้นได้แตกต่างกันไปตามอารมณ์ของผู้อ่านจึงทำให้เป็นการยากในการศึกษา ติความ และประเมินคุณค่า ผู้วิจัยเล็งเห็นว่าทฤษฎีรสนั้นอาจจับต้องได้โดยยากแตกต่างไปจากทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตคืออสังการในข้างต้นที่สามารถศึกษาได้และมีความเห็นไปในทิศทางเดียวกันไม่แตกต่างกันมากนัก ทั้งยังมีความคล้ายคลึงกันกับทฤษฎีวรรณคดีไทยอย่างโวหารภาพพจน์อีกด้วยทำให้เข้าใจได้โดยง่ายแม้ภาษาที่ใช้จะแตกต่างกันเช่นในงานวิจัยพระนิพนธ์ในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ามณฑาและพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอุบล (2539) ศึกษาเรื่อง กลวิธีการใช้ภาพพจน์ในกุมารคำฉันท์¹⁰ ปรากฏภาพพจน์ซึ่งเป็นทฤษฎีวรรณคดีไทยมากถึง 18 ประเภท คือ อติพจน์ การอ้างถึง สัญลักษณ์ อุปลักษณ์ ปฏิพจน์ สมพจน์ นามนัย อุปมา บุคลาธิษฐาน อาวัตพากย์ อุทาหรณ์ ความเปรียบ สมมติภาวะ ปฏิภาวะ ปฏิวาหะ อุปมานิตยศัพท์ อวพจน์ ปฏิภาคพจน์ และอุปนิเสธ ซึ่งมีลักษณะและการนำไปใช้ที่คล้ายคลึงกันกับทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตอย่างอสังการ

⁹ลลนา ศิริเจริญ. “อสังการในมหานาคาคำหลวง”. วิทยานิพนธ์ระดับปริญญาอักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต ภาควิชาภาษาไทย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. 2525.

¹⁰อรุณพร ดีที่สุด. “กลวิธีใช้ภาพพจน์ในกุมารคำฉันท์” วารสารมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร ปีที่ 11 ฉบับที่ 2. (กรุงเทพฯ: คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร, 2559), 117.

คือ การเปรียบเทียบสิ่งที่อยู่ในธรรมชาติ สิ่งที่เหนือธรรมชาติ ส่วนของร่างกาย ราชสมบัติ และของมีค่า มุ่งเร้าอารมณ์เกี่ยวกับความทุกข์ ความรัก ความยิ่งใหญ่ เป็นต้น ในเรื่องมหาเวสสันดรชาดก (กัณฑ์กุมาร) ฉะนั้นในฐานะผู้ใช้ภาษาไทยผู้วิจัยจึงมีความเห็นว่าการศึกษาวรรณคดีสันสกฤตโดยใช้ทฤษฎีอรรถศาสตร์จะยิ่งเสริมสร้างความเข้าใจและเข้าถึงความงามที่ปรากฏในวรรณคดีสันสกฤตนั้นได้โดยง่ายกว่าทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตอื่นดังตัวอย่างงานวิจัยเช่น

เอกสารบทความงานวิจัยของ นิพัทธ์ แยมเดช (2559) ทำการศึกษาเรื่อง จารึกภาษาสันสกฤตในอินเดียและกัมพูชา: บรรทัดฐานความงามของอรรถศาสตร์¹¹ ผู้วิจัยได้ศึกษาจารึกได้แก่ จารึกบนเสาหินอัลละฮะบาดของพระเจ้าสมุทระคุปตะ จารึกเมืองมันทโสรัของพระเจ้ายโสธรมัน จารึกหราชอาณาจักรของพระเจ้าอิตานวรมัน จารึกห้วยของพระเจ้าอวรมันที่ 2 จารึกปราสาทพรหมและจารึกปราสาทพระขรรค์ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ซึ่งเป็นจารึกภาษาสันสกฤตทั้งในประเทศอินเดียและกัมพูชา โดยเนื้อหาของจารึกต่างประก้ออรรถศาสตร์ทั้งศัพทศาสตร์และอรรถศาสตร์ ปรากฏคำศัพท์จำนวนมากที่ไม่ได้สื่อความหมายตามรูปศัพท์อย่างตรงไปตรงมา งานวิจัยนี้แสดงให้เห็นถึงความงามคืออรรถศาสตร์ในภาษาสันสกฤตไว้ว่าจะปรากฏในบันทึกรูปแบบใดก็ตาม หากผู้อ่านสามารถอ่านเนื้อหาเหล่านั้นได้ก็สามารถเข้าถึงความงามคือทฤษฎีอรรถศาสตร์นี้ได้

งานวิจัยอีกตัวอย่างหนึ่งซึ่งผู้วิจัยได้หยิบเอาทฤษฎีอรรถศาสตร์ประเภทหนึ่งคือ สวภาโวคติ มาใช้ในการศึกษาวิเคราะห์วรรณคดีสันสกฤตตอนหนึ่งของกาลิทาสของ พระมหากัจจุมิ แสนคำ ทำการศึกษาเรื่อง สวภาโวคติ: การพรรณนาธรรมชาติในเมฆุตของกาลิทาส¹² เมฆุตซึ่งเป็นชั้นทกาศของกาลิทาสจำนวน 118 โศลก พบการพรรณนาธรรมชาติโดยพิจารณาจากสวภาโวคติซึ่งเป็นอรรถศาสตร์ที่โดดเด่นที่สุดในการพรรณนา (1) พืชพรรณ (2) แม่น้ำภูเขา (3) สัตว์ป่า (4) เมืองและสิ่งปลูกสร้าง (5) สภาพบุคคล อีกทั้งยังประกอบด้วยอรรถศาสตร์ประเภทอื่นเช่น อุปมา อุปเปรกษา รูปกะ วยติเรก ประติวิสตูปมา อาเภปะ समाโสคติ ทีปะกะ นิทรศนะ เหตุ และเอภาวลี และศัพทศาสตร์ทั้งยวมกและอนุปราสะ เป็นต้น ความงามสอดแทรกอยู่ในงานกวีนิพนธ์ในทุกรูปแบบ ทั้งร้อยแก้ว ร้อยกรอง กาศพยขนาดยาว ขนาดสั้น ไม่ว่าจะกวีหรือผู้อ่านจะยอมรับหรือไม่ความงามอย่างทฤษฎีอรรถศาสตร์แต่แฝงอยู่ในวรรณคดีสันสกฤตและในวรรณคดีประเทศอื่นที่ได้รับอิทธิพลทางด้านภาษาจากภาษาสันสกฤตนี้ไปด้วยกันทั้งสิ้น

¹¹นิพัทธ์ แยมเดช. “จารึกภาษาสันสกฤตในอินเดียและกัมพูชา: บรรทัดฐานความงามของอรรถศาสตร์” วารสารสุทธิปริทัศน์ ปีที่ 30 ฉบับที่ 95. (พิษณุโลก: มหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิต, 2546), 75.

¹²พระมหากัจจุมิ แสนคำ. “สวภาโวคติ: การพรรณนาธรรมชาติในเมฆุตของกาลิทาส”. วิทยานิพนธ์ระดับปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาสันสกฤตศึกษา ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร. 2563.

การศึกษาวรรณศิลป์ที่ปรากฏในวรรณคดีสันสกฤตอย่างทฤษฎีอสังการนับเป็นการสืบค้นให้เห็นถึงต้นตอแห่งความงามที่สอดแทรกอยู่ในงานกวีนิพนธ์ที่มีมาแต่โบราณ ไม่ใช่ปรากฏเพียงแต่ในงานกวีนิพนธ์ปัจจุบันเท่านั้น การศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องทำให้พบว่า ทฤษฎีอสังการไม่ได้หายไปยังคงอยู่ พบเห็นได้และมีความเป็นสากลคือทุกคนชาติสามารถเข้าถึงทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตอย่างทฤษฎีอสังการนี้ได้ การนำทฤษฎีอสังการนี้มาศึกษาในวรรณคดีสันสกฤตซึ่งมีอายุเก่าแก่อ่างมหากาพย์รชวงค์จึงยังเป็นเครื่องยืนยันได้ว่า ทฤษฎีอสังการคือความงามทางกวีนิพนธ์ไม่ได้จำกัดด้วยกาลเวลาเป็นที่น่าสนใจศึกษาและนำมาเผยแพร่สู่ผู้สนใจในงานวรรณคดีสันสกฤตต่อไป

2.2 แนวคิดและทฤษฎีที่ใช้ในการวิเคราะห์

การศึกษาถึงแนวคิดและทฤษฎีที่ปรากฏอยู่ในวรรณคดีสันสกฤตกล่าวคือมหากาพย์รชวงค์ซึ่งมีเนื้อหาอันประกอบด้วยโคลกเป็นจำนวนมากจนได้รับการขนานนามว่ามหากาพย์ด้วยเหตุผลนานาประการ แม้ผู้วิจัยได้เลือกศึกษาเบื้องต้นเพียง 3 สรรค (บท) จากจำนวนสรรคในมหากาพย์รชวงค์ทั้งสิ้น 19 สรรคซึ่งอาจสร้างความยากและอาศัยระยะเวลาเป็นอันมากให้แก่ผู้ศึกษาหากไร้ซึ่งขอบเขตและทิศทางในการศึกษาวิเคราะห์ ดังนั้นเพื่อให้ระยะเวลาและขอบเขตการศึกษาเป็นไปในทิศทางที่เหมาะสมจึงจำเป็นต้องกำหนดขอบเขตโดยอาศัยเครื่องมือประกอบในการศึกษาวิเคราะห์เนื้อหาของมหากาพย์เรื่องยาวในที่นี้ ผู้วิจัยจึงได้รวบรวมรูปแบบและลักษณะเด่นของเครื่องมือดังกล่าวคือทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตเพื่อศึกษาและเลือกหาเครื่องมือที่เหมาะสมต่อการศึกษา และเมื่อพิจารณาแล้วผู้วิจัยจึงได้เลือกเอาทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตประการหนึ่งคือทฤษฎีอสังการ อันเป็นทฤษฎีความงามทางภาษาเป็นเครื่องมือศึกษาวิเคราะห์และตัดสินคุณค่าของวรรณคดีสันสกฤตที่ใช้คือมหากาพย์รชวงค์ ฉะนั้นผู้วิจัยจึงได้รวบรวมแนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องในเรื่องเดียวกันมากที่สุดเพื่อกำหนดให้เนื้องานวิจัยเป็นไปในทิศทางเดียวกันคือ การศึกษาวิเคราะห์วรรณคดีสันสกฤตคือมหากาพย์รชวงค์ด้วยทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตคือทฤษฎีอสังการ ดังที่มีเนื้อหาดังต่อไปนี้

2.2.1 ทฤษฎีอสังการ

อสังการ (alamkāra) ความหมายตามรูปศัพท์หมายถึง เครื่องประดับ¹³ สิ่งเพื่อประดับตกแต่งทำให้เกิดความงาม งามหะให้คำจำกัดความของวรรณคดีไว้ว่า “คือความหมายและเสียงที่ประสานกันอย่างดี”¹⁴ แสดงให้เห็นว่าท่านงามหะผู้ประพันธ์คัมภีร์กาวยาลังการผู้เป็นต้นสำนัก

¹³ Monior willarm. Sanskrit-English Dictionary 1899, (online). Source: <https://www.sanskrit-lexicon.uni-koeln.de/scans/MWScan/2020/web/webtc/indexcaller.php>. 20 March 2021.

¹⁴ กุสุมา รักษมณี. การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต. (กรุงเทพฯ: ธรรมสาร, 2549), 49.

อลังการมองว่า เนื้อแท้ของวรรณคดีที่แท้คือความงามของสิ่งสองสิ่งคือ ความหมายและเสียง สอดประสานกัน ซึ่งตรงกับลักษณะของทฤษฎีอลังการ ในทางกวีนิพนธ์หมายถึง สิ่งที่ใช้ในการประดับตกแต่งความรู้สึกหรือเสียง อันเป็นเครื่องประดับแห่งภาษา ทำให้ภาษาเกิดความงดงาม เป็นวิชาที่ด้วยทฤษฎีเรื่องพูดเรื่องแต่งหนังสือ ให้มีความไพเราะเพราะพริ้ง¹⁵ เช่นเดียวกับเครื่องประดับร่างกาย โดยทั่วไปของมนุษย์ซึ่งก่อให้เกิดความงามขึ้นแก่ผู้สวมใส่ปรากฏความงามต่อผู้พบเห็น แม้ไม่รู้จักนิสัยใจคอหรือกิจกรรมารยาทของชนผู้นั้นก็สามารถเห็นซึ่งความงามที่เครื่องประดับนั้นแสดงประจักษ์อยู่ได้ เช่นเดียวกันอลังการในทางภาษาอันเป็นสิ่งที่ก่อให้เกิดความงามแก่ตัวภาษาในกวีนิพนธ์ต่อผู้ใช้ภาษา แม้จะยังไม่รู้ถึงเรื่องราว เนื้อหาหรือใจความสำคัญที่แฝงอยู่ในบทกวีนิพนธ์ก็สามารถเห็นซึ่งความงามที่อลังการในตัวภาษานั้นแสดงประจักษ์อยู่ได้ นักศึกษาที่เรียนภาษาสันสกฤต หากขาดความรู้เรื่องอลังการแล้ว ย่อมจะไม่เข้าถึงความงามของกวีนิพนธ์¹⁶ สันสกฤต ที่กล่าวเช่นนั้นเพราะว่า นอกเหนือไปจากการที่ต้องคำนึงถึงกฎเกณฑ์ของฉันทลักษณ์แล้ว สิ่งที่ขาดไม่ได้ในการแต่งกวีนิพนธ์ก็คืออลังการซึ่งเป็นสิ่งที่ช่วยเสริมความงามของกวีนิพนธ์ อาจกล่าวได้ว่าอลังการเป็นสิ่งที่สัมผัสได้โดยง่าย เป็นหน้าเป็นตาให้แก่กวีนิพนธ์หรืองานเขียนในใด ๆ แม้กวีจะยอมรับหรือไม่ แต่หากประกอบด้วยลักษณะแห่งอลังการนี้แล้วย่อมก่อให้เกิดความงามแก่ตัวภาษาในกวีนิพนธ์นั้น อย่างไม่สามารถปฏิเสธได้ อลังการจึงเป็นทฤษฎีความงามทางภาษาที่เข้าใจได้โดยง่ายและมีความเป็นสากล

ความหมายของทฤษฎีอลังการ

อลังการเป็นหนึ่งในทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตกล่าวคือ การศึกษาวรรณคดีสันสกฤตในสิ่งที่ทำให้เกิดความงามแก่ตัวบทกวีนิพนธ์โดยมีหลากหลายทฤษฎีด้วยกันหนึ่งในนั้นคือทฤษฎีอลังการ โดยมีผู้ที่สามารถ เชี่ยวชาญชำนาญในทางกวี และมีความสนใจศึกษาในศาสตร์แห่งกวีหรือศาสตร์แห่งการแต่งคำประพันธ์ภาษาสันสกฤตเรียก นักทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต เป็นผู้ศึกษาและรวบรวมแนวทางการแต่งบทกวีนิพนธ์ให้เกิดความงามเหล่านี้ไว้ ทฤษฎีอลังการปรากฏมาเป็นเวลายาวนานจากการพบได้ทั้งในคัมภีร์พระเวท ในเรื่องราวกาวยะของท่านอศฺวโฆษ และในเรื่องราวกาวยะของกาลิทาสเอง อย่างไรก็ตามอลังการถูกกล่าวยกขึ้นเป็นสำนักทฤษฎีหรือถูกยกขึ้นมาศึกษาและจัดหมวดหมู่อย่างเป็นทางการครั้งแรกปรากฏในคัมภีร์ที่ว่าด้วยเรื่องราวทางศิลปวิทยาแขนงหนึ่งชื่อว่า นาฏยศาสตร์ โดยท่านภารตะ (Bharata) แต่งขึ้นเมื่อราวคริสต์ศตวรรษที่ 1 ปรากฏการเรียบเรียงลักษณะของอลังการขึ้นเป็นครั้งแรก แต่ในเบื้องต้นทฤษฎีอลังการที่ปรากฏในนาฏยศาสตร์อยู่ในลักษณะของงานด้านการ

¹⁵ วาคภฏ. พระยาอนุমানราชธน. อลังการศาสตร์ของวาคภฏ. แปลโดย ป.ส.ศาสตรี. (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2504), คำนำ.

¹⁶ จีรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา. ภาษา-จารึก ฉบับที่ 7. (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2544), 11.

แสดง (Drama) เป็นสำคัญ หลังจากนั้นเป็นต้นมาสันนิษฐานราวคริสต์ศตวรรษที่ 4-5 จึงได้มีการก่อตั้งสำนักอลังการ (Alamkara School) ขึ้นอย่างเป็นทางการและมีนักทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตหลายท่านด้วยกันได้เข้าร่วมสำนักอลังการและสนับสนุนทฤษฎีอลังการว่าเป็นเลิศกว่าทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตอื่น ตั้งแต่งงานกวีนิพนธ์ของท่านภามหะ (Bhamaha) ผู้ประพันธ์ซึ่งคัมภีร์ กาวยาลังการ ซึ่งกล่าวสนับสนุนทฤษฎีอลังการต่อจากท่านภรตมุนีเป็นต้นมา

สำนักทฤษฎีอลังการนี้ยังมีนักทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตอีกหลายท่านด้วยกันต่างเป็นกวีและนักทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตผู้มากความสามารถมาเป็นแนวร่วมสนับสนุนแนวคิดนี้ อาทิ ท่านทณจิน ผู้แต่งซึ่งคัมภีร์กาวยทรรตนะ ราวคริสต์ศตวรรษที่ 6 ท่านวามนะ ผู้แต่งซึ่งคัมภีร์กาวยาลังการสูตรวฤตติ ราวคริสต์ศตวรรษที่ 7-8 ท่านอุทภูษะ ผู้แต่งซึ่งคัมภีร์กาวยาลังการสังเคราะห์ ราวคริสต์ศตวรรษที่ 8 ท่านมัมมตะ ผู้แต่งซึ่งคัมภีร์กาวยาประกาศ ราวคริสต์ศตวรรษที่ 11 และท่านวาคภฏ ผู้แต่งซึ่งคัมภีร์อลังการศาสตร์ ราวคริสต์ศตวรรษที่ 11-12 เป็นต้น ทุกท่านต่างล้วนสนับสนุนทฤษฎีอลังการที่ท่านภามหะกล่าวไว้ด้วยกันทั้งสิ้น ดังตัวอย่างของท่านวาคภฏ นักทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตแห่งสำนักอลังการท่านหนึ่งได้กล่าวถึงทฤษฎีอลังการไว้โดยสังเขปในคัมภีร์อลังการศาสตร์¹⁷ที่ท่านแต่งไว้ความว่า

คำประพันธ์ที่แม้ปราศจากโทษทั้งหลายและประกอบไปด้วยคุณทั้งหลาย ก็ยังไม่สง่าเหมือนรูปร่างหญิงอันสักแต่ปราศจากลักษณะชั่ว และกอบด้วยลักษณะที่ดีแต่เท่านั้นก็ยังไม่สง่าฉะนั้นอธิบายลักษณะของอลังการไว้ดังนี้ จิตรม (แปลก) วรุโรกตะ (พูดไม่ตรง) อนุปราสะ (พูดซ้ำ ๆ) และ ยมกม (คู่) เป็นอลังการฝ่ายเสียง อลังการฝ่ายความหมายก็คือ ชาติ (ชาติ) อุปมา รูปกม (รูป) ปรติวสธูปมา (เปรียบเทียบกับวัตถุอื่น) ภรานติมาน (หลง) อากเชปะ (คิดค้ำ) สัมยะ (สงสัย) ทฤษฏานตะ (ตัวอย่าง) วยติเรหะ (วิเศษ) อปหุนติ (ปฏิเสธ) ตลยโยคิตา (ประกอบกับสิ่งที่เหมือนกัน) อุดูปเรกษา (การสมมติ) อรฎานตฺรณยาสะ (อ้างเรื่องอื่น) วิภาวนา (แสดงเป็นของวิเศษ) ทีปกม (ประทีป) อติศยะ (อติศัย) เหตุ (เหตุ) ปรยาโยกติ (พูดอ้อมค้อม) สมหิตม (รวมไว้) ปริวฤตติ (แลกเปลี่ยน) ยถาสงขยม (โดยลำดับ) วิชมะ (ไม่สมกัน) สโหกติกะ (กล่าวพร้อม ๆ กัน) วิโรธะ (พิรุณ) อวสระ (เอาลงไว้) สารม (แก่นสาร) สัมเลษะ (พาดพิง) สมุจยะ (ชุมนุม) อปรสตุตปรศฺสา (สรรเสริญสิ่งที่เขาไม่ชมเชยกัน) เอกาวลี (สร้อยคอสายเดียว) อนุมา (อนุমান) ปริสงขยา (จำกัด) ปรศโนตตรม (ปุจฉาวิสัชนา) และ สงฺกระ (ผสม) เป็นต้น

ทฤษฎีอลังการถูกรวบรวมศึกษามาเป็นเวลายาวนานจากนักทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตผู้มากความสามารถมากมายปรากฏเป็นทฤษฎีอลังการในปัจจุบัน แม้ทฤษฎีอลังการจะถูกแบ่งไว้

¹⁷ วาคภฏ. อลังการศาสตร์ของวาคภฏ. แปลโดย ป.ส.ศาสตร. (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2504),13.

หลากหลายชนิดด้วยกันอันแยกออกไปจากสองหัวข้อใหญ่คือ อลังการในเสียงและอลังการในอรรถ อลังการยังถูกแบ่งประเภทไปตามนักทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตซึ่งศึกษาในยุคสมัยที่แตกต่างกันเช่น ท่านภาดตะ แบ่งอลังการไว้เป็นศัพทาลังการ (1 ประเภท) อรรถาลังการ (3 ประเภท) ต่อมาใน ภายหลังท่านมัมมตะ ได้แบ่งอลังการไว้เป็นศัพทาลังการ (6 ประเภท) และอรรถาลังการ (61 ประเภท) อาจกล่าวได้ว่ายิ่งศึกษายิ่งพบชนิดของอลังการมากยิ่งขึ้น ละเอียดและลุ่มลึกยิ่งขึ้นสืบมา

ปัจจุบันในฐานะที่ผู้วิจัยเป็นผู้ใช้ไทยยังไม่อาจหาบทสรุปที่แน่ชัดได้ว่าทฤษฎีอลังการปรากฏขึ้นในประเทศไทยด้วยเหตุอันใด อาจเป็นเพราะคนไทยไม่ได้มีการศึกษาในสำนักความงามทางวรรณศิลป์เช่นในอินเดียที่ปรากฏใช้ในภาษาสันสกฤต ไทยเราจึงปรากฏเพียงแต่การศึกษากันแต่ในลักษณะของฉันทลักษณ์เสียเป็นส่วนมากทั้งที่ปรากฏในแบบเรียนต่าง ๆ ในอดีต ซึ่งในปัจจุบันเมื่อเกิดการศึกษาค้นคว้าในทางวรรณศิลป์แห่งวรรณคดีไทยมากเข้าและสาวไปถึงเหตุแห่งการเกิดความงามนี้อาจพิจารณาได้ประการหนึ่งเนื่องด้วยพบลักษณะในวรรณคดีไทยอย่างมหาชาติคำหลวงว่า มหาชาติคำหลวง พบอลังการอย่างวรรณคดีสันสกฤต¹⁸ การที่ความงามในมหาชาติคำหลวงซึ่งเป็นวรรณคดีไทยปรากฏมีความงามตรงกับทฤษฎีอลังการทางสันสกฤต ตามความเห็นอันเป็นข้อสันนิษฐาน 2 ประเด็นคือ¹⁹ 1) อาจเป็นการบังเอิญที่กวีไทยรจนาได้ตรงตามหลักเกณฑ์ของสันสกฤต 2) กวีไทยได้เรียนรู้จากตำราอลังการของบาลีอีกที ซึ่งเหตุผลที่หนึ่งนั้นอาจหาหลักฐานสนับสนุนได้โดยยากเพราะเป็นความสามารถเฉพาะตัวเดิมมาแต่โบราณของชนชาติไทย แต่เมื่อพิจารณาในข้อสันนิษฐานที่สองนั้นอาจเล็งเห็นถึงข้อเท็จจริงได้ เพราะทั้งมหาชาติคำหลวงนั้นก็ถือเป็นคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาอันเกี่ยวเนื่องด้วยภาษาบาลีเพราะเป็นภาษาที่ใช้ศึกษาคำสอนของศาสนาพุทธ และดังที่ปรากฏในลักษณะที่พบในเนื้อหาของคัมภีร์อันเกี่ยวเนื่องกับทฤษฎีอลังการศาสตร์ที่บันทึกไว้เป็นภาษาบาลีอีกประการหนึ่งคือ สุโพธาลังการ

สุโพธาลังการมัญชรีเป็นหนึ่งในคัมภีร์ที่กล่าวถึงทฤษฎีอลังการที่ปรากฏอยู่ในหมวดตำราเรียนพระบาลีในพระพุทธศาสนาปัจจุบัน ดังมีความเห็นเมื่อพิจารณาเนื้อหาของสุโพธาลังการ²⁰โดยเทียบกับวิวัฒนาการของทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต จะเห็นได้ว่าความคิดเกี่ยวกับวรรณคดีในสุโพธาลังการใกล้เคียงกับความคิดของทณฺฑินอยู่มาก เช่น การแบ่งภาษาที่ใช้ในอรรถาลังการเป็น 2 ประเภทคือ

¹⁸ กุสุมา รักษมณี. การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต. (กรุงเทพฯ: ธรรมสาร, 2549), 80.

¹⁹ ลลลนา ศิริเจริญ. “อลังการในมหาชาติคำหลวง” วิทยานิพนธ์ระดับปริญญาอักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต ภาควิชาภาษาไทย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. 2524, 383.

²⁰ กุสุมา รักษมณี. การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต. (กรุงเทพฯ: ธรรมสาร, 2549), 104.

ภาษาที่กล่าวถึงสิ่งใดสิ่งหนึ่งอย่างตรงไปตรงมาตามธรรมชาติของสิ่งนั้น (สุโพธาลังการ-สภาวะวุดติ ทัศนิน-สวภาโวคติ) และภาษาที่กล่าวยกย่องเพื่อแผงเจตนาหรือเพื่อให้ดีความ (สุโพธาลังการ-วงวุดติ ทัศนิน-วโกรคติ) แบ่งการใช้ภาษาประเภทที่ 2 นี้เป็น 35 ชนิด ใกล้เคียงกับในตำราทวาทรรศะของทัศนินมาก ตามปกติตำราอลังการแต่ละฉบับจะมีจำนวนอลังการ ไม่เท่ากันเลย และยังแบ่งประเภทของอลังการต่างกันไปด้วย แต่ตำรา 2 ฉบับนี้ใกล้เคียงกัน โดยใช้ชื่อต่างกัน เพราะต่างภาษาประการหนึ่ง และเพราะเลือกใช้ให้แปลกไปอีกประการหนึ่งแต่ลักษณะของอลังการยังคงตรงกัน

จากการศึกษาข้างต้นอาจกล่าวได้ว่า องค์ความรู้ในกลุ่มชนชาติภูมิภาคเอเชียนี้ต่างหยิบยืมความรู้ถ่ายทอดซึ่งกันและกันอยู่เสมอ ๆ ดังจะเห็นได้จากลักษณะของวรรณศิลป์ที่ปรากฏใช้ในงานกวีนิพนธ์ของชนชาติอินเดีย กระทั่งมาถึงชนชาติไทยซึ่งเมื่อพิจารณาแล้วจะพบลักษณะร่วมเดียวกันอยู่เสมอ ๆ จึงไม่สามารถปฏิเสธได้เลยว่า ออลังการจึงเป็นทฤษฎีวรรณคดีที่มีความเก่าแก่ส่งผลต่อแนวคิดวรรณศิลป์ในวรรณคดีชาติต่าง ๆ มากมายด้วยความงามอันเป็นสากลจากเสียงและความหมายดังที่กล่าวมา ภาษาไทยเป็นอีกหนึ่งภาษาที่ได้รับเอาวัฒนธรรมทางภาษามาจากภาษาสันสกฤตโดยตรงทั้งในด้านไวยากรณ์ ขนบธรรมเนียม กระทั่งวรรณศิลป์ เมื่อกล่าวถึงภาษาสันสกฤตที่มีทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตอย่างทฤษฎีอลังการ ภาษาไทยก็ปรากฏมีทฤษฎีเช่นนี้อยู่ในงานวรรณคดีไทยด้วยเช่นกัน ด้วยชื่อที่ต่างออกไปจากอลังการ โดยนักวิชาการด้านวรรณคดีไทยหลายท่านได้ขนานนามวรรณศิลป์นี้ไว้ว่า ภาพพจน์ บ้างก็เรียกรวมกันกับอีกศัพท์หนึ่งว่า โวหารภาพพจน์ หมายถึง การใช้ถ้อยคำอย่างมีชั้นเชิง หรือคือการใช้ลีลาทางภาษาอย่างหนึ่ง โดยการกล่าวคำให้พิสดารไปจากเดิม เพื่อให้ได้เนื้อความที่ดี กระชับ ก็นใจผู้อ่าน ได้ความหมายแจ่มแจ้ง เหมาะสมน่าฟัง²¹ ซึ่งเป็นกลวิธีทางภาษาที่มุ่งให้เกิดความรู้สึกความเข้าใจอย่างแจ่มแจ้ง ทั้งนัยตรงและนัยประวติ เน้นให้เกิดอรรถรสและสุนทรียรสในการสื่อสาร อันเป็นปรากฏการณ์อย่างหนึ่งในวรรณศิลป์²² เน้นให้เกิดการสำเร็จทางอารมณ์คือทำให้ผู้รับสารเกิดความและจินตนาการตาม ทำสิ่งที่เป็นนามธรรมให้ดูเป็นรูปธรรมขึ้น ทำให้ความเข้มข้นทางอารมณ์มากยิ่งขึ้น ช่วยในการกล่าวคำน้อยให้ได้ความมาก ซึ่งเมื่อศึกษาเปรียบเทียบแล้วอาจพบความจริงอีกประการหนึ่งว่า โวหารภาพพจน์หรือภาพพจน์²³ เป็นทฤษฎีวรรณคดีซึ่งไทยได้รับเข้ามาจากชาติตะวันตก โดยตรงกับคำภาษาอังกฤษว่า Figure of Speech ความหมายตามรูปศัพท์หมายถึง รูปแบบหรือลักษณะของคำพูด โดยการใช้ถ้อยคำที่มีเสียงไพเราะ มีความหมายแจ่มแจ้ง

²¹ สมเกียรติ รัชมณี. *ภาษาวรรณศิลป์*. (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สหายน้ำใจ, 2551), 71.

²² กุหลาบ มัลลิกะมาส. “ภูมิปัญญาไทยในวรรณศิลป์ไพจิตร”. เอกสารประกอบการสัมมนาภูมิปัญญาไทยในวัฒนธรรมทางภาษา. (กรุงเทพฯ : โรเนียว), 2540, 1-4.

²³ สมเกียรติ รัชมณี. *ภาษาวรรณศิลป์*. (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สหายน้ำใจ, 2551), 63.

ยังให้เกิดจินตภาพแก่ผู้อ่าน ซึ่งอาจเป็นถ้อยคำที่กล่าวตรงไปตรงมาหรือโวหารก็ได้²⁴ ในลักษณะร่วมกันดังกล่าวมานี้จะเห็นได้ว่าวรรณศิลป์ของไทยเองที่อ้างว่าได้รับมาจากชาติตะวันตกหรือด้วยข้อสันนิษฐานว่าได้รับมาจากวรรณคดีสันสกฤตหรือเกิดจากความสามารถแห่งกวีไทยที่บังเอิญเป็นเรื่องเดียวกันแม้ไม่ได้ศึกษามาก่อนนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่า ความงามทางภาษาอันเป็นวรรณศิลป์คือภาพพจน์ของไทย Figure of Speech อย่างตะวันตก และทฤษฎีออลังการนั้นต่างเป็นสิ่งสำคัญในงานกวีนิพนธ์ซึ่งมีความเป็นสากล ผู้ที่ศึกษาในด้านภาษาและวรรณคดีต่างเห็นพ้องต้องความตรงกันว่าภาพพจน์มีลักษณะร่วมประการหนึ่งซึ่งตรงกันคือ²⁵ การสัมพันธ์สิ่งหนึ่งเข้ากับสิ่งหนึ่งโดยการเลือกสรรคำมาใช้ในตัวภาษาให้หลากหลาย ละเอียดอ่อนขึ้น และเกิดสัทพยางค์ในระหว่างผู้ส่งสาร (กวี) และผู้รับสาร (ผู้อ่าน) ไม่ว่าจะยุคไหนสมัยไหนวรรณศิลป์อันเป็นความงามในการสัมพันธ์สิ่งต่างๆ เข้าด้วยกันเช่นเดียวกันกับวรรณศิลป์อันเป็นความงามทางวรรณคดีสันสกฤตอย่างทฤษฎีออลังการอันจะกระทำเกิดผลเช่นเดียวกันดังที่ได้กล่าวมาข้างต้น

ประเภทของออลังการ

ประเภทของออลังการมีมากมายดังที่ได้กล่าวไว้ในช่วงต้นในสำนักออลังการสาขาต่าง ๆ ตั้งแต่การตมณี ซึ่งประพันธ์คัมภีร์นาฏยศาสตร์²⁶ แบ่งออลังการเป็นศัพทาลังการ 1 อรรถาลังการ 3 กระทั่งมัมมัญญะ ที่ได้แบ่งออลังการไว้เป็นศัพทาลังการ 6 และอรรถาลังการ 61 ซึ่งมากมายเป็นหลายเท่าด้วยกัน โดยสรุปอาจกล่าวได้ว่าออลังการคือเครื่องประดับที่ก่อให้เกิดความงามแก่ตัวภาษาซึ่งตัวภาษาสามารถแบ่งออกเป็นสองส่วนอันประกอบไปด้วย เสียงและความหมาย ซึ่งออลังการนั้นสามารถทำให้เกิดความงามขึ้นได้ในทั้งสองส่วนข้างต้น สองประการอันได้แก่

ประการที่หนึ่ง ออลังการประเภทศัพทาลังการ (śabdālaṅkāra) หมายถึงออลังการทางเสียง²⁷ โดยการใช้ศัพท์หรือผูกคำขึ้นใช้ตามออลังการวิธี²⁸ คืออาศัยรูปศัพท์แทนเสียงในตัวภาษากล่าวคือพยัญชนะอันประกอบกันเป็นพยางค์และหลายพยางค์ประกอบกันเป็นคำ ออลังการประเภทนี้มีความพิเศษดังที่กล่าวมาข้างต้นคือ สามารถเห็นได้ทันทีแม้จะยังไม่เข้าใจในตัวเนื้อหา อันเป็นหน้าเป็นตาให้แก่ตัวกวีนิพนธ์อย่างแท้จริง อย่างไรก็ตามศัพทาลังการจำต้องอาศัยหลักไวยากรณ์แห่งตัวภาษาเป็นสำคัญกล่าวคือหลักการออกเสียงหรือรูปแบบการออกเสียงพยัญชนะในตัวภาษานั้น ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในภาษาสันสกฤตอันมีหลักการออกเสียงพยัญชนะวรรคที่เป็นระบบระเบียบ แบบแผน ทั้ง

²⁴ สุภาพร มากแจ้ง. กวีนิพนธ์ไทย 1. (กรุงเทพฯ: โอ.เอส.พรีนติ้ง เฮ้าส์), 2535, 45.

²⁵ สมเกียรติ รักขมณี. ภาษาวรรณศิลป์. (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สายน้ำใจ), 2551, 72.

²⁶ กุสุมา รักขมณี. การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต. (กรุงเทพฯ: บริษัทธรรมสารจำกัด, 2549), 45.

²⁷ กุสุมา รักขมณี. การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต. (กรุงเทพฯ: บริษัทธรรมสารจำกัด, 2549), 27.

²⁸ กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ, สันสกฤต-ไท-อังกฤษ อภิธาน. (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2511), 46.

พยัญชนะวรรคและพยัญชนะอวรรคอันก่อให้เกิดเสียงแห่งพยัญชนะขึ้นถึงกว่า 35 เสียง และกระทำ ความงามให้เกิดขึ้นในตัวภาษาที่ประกอบด้วยเสียงแห่งพยัญชนะนั้น วาคภู²⁹กล่าวถึงประเภท ของศัพทาลังการไว้ว่า ปรากฏถึง 4 แบบด้วยกันคือ จิตรม (แปลก) วรุโรกตะ (พูดไม่ตรง) อนุปราสะ (พูดซ้ำ ๆ) และยมกม (คู่) อันแสดงถึงลักษณะสำคัญในการทำให้เกิดความงามทางเสียงในภาษาคือ การทำให้เหมือนและการใช้ซ้ำ เป็นหลักกล่าวคือ การทำให้เหมือนคือการกล่าวเสียงที่เหมือนกับเสียง ก่อนหน้าทั้งหมดคือทั้งเสียงพยัญชนะและเสียงสระอันประกอบเป็นศัพท์มีความเหมือนกันหมดสิ้น และอีกประการหนึ่งคือการซ้ำกล่าวคือการซ้ำในเฉพาะเสียงพยัญชนะเท่านั้น ทั้งนี้ความงามทาง เสียงทั้งสองนั้นจะงามได้ยิ่งก็ต่อเมื่อความหมายในศัพท์ที่ประกอบด้วยเสียงเหล่านั้นมีความแตกต่าง กันด้วย

ลักษณะของศัพทาลังการนั้นมีความคล้ายกับอีกสำนักทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตอีกหนึ่งแห่ง คือ ทฤษฎีคุณ ซึ่งในทฤษฎีคุณนั้น³⁰ นักวรรณคดีทฤษฎีคุณ มีความเห็นว่า คุณเป็นสิ่งที่เชิดชูให้บท ประพันธ์มีคุณค่ามากขึ้น ทำนองเดียวกับมนุษย์ที่มี คุณสมบัติ ย่อมเป็นผู้ที่มีคุณค่า ในขณะที่กวี พยายามรักษาคุณให้อยู่ในบทประพันธ์ ของตนนั้น ก็ต้องหลีกเลี่ยงมิให้โทษคือลักษณะด้อยปรากฏอยู่ ในบทประพันธ์ด้วย บทประพันธ์นั้นจึงจะดีเด่นสมควรได้รับการยกย่อง ดังคำในคัมภีร์สุโธธาลังการก ล่าว่า คำว่า คุณในกาลานี้ เป็นคำไวพจน์ของ สททาลงการ³¹ จึงแปลว่า ศัพทาลังการ วิเคราะห์ว่า อตตโน นิสสิตี พนั คุณาเปนตี อามนุตาเปนตี กายวิหิตี คุณา (อลังการที่ยังนักกวีให้เรียกหาบท ประพันธ์ที่ตนอาศัยอยู่ ชื่อว่า คุณะ) และบาทคาถาว่า สทเท สมภูสยนตี เย (ศัพทาลังการที่ตกแต่ง เสียง) แสดงรูปวิเคราะห์ของ สททาลงการ เป็นกัตตุสารณะว่า สทเท อลงกิโรนตี สมภูสยนตีตี สททา ลงการา (อลังการที่ตกแต่งเสียง ชื่อว่า ศัพทาลังการ) สันสกฤตศัพท์ว่า ศัพทาลังการข้างต้น ซึ่งศัพทา ลังการในทฤษฎีอลังการนั้นปรากฏมากมายด้วยกัน ดังมีประเภทของศัพทาลังการที่สำคัญและพบเห็น อยู่บ่อยครั้งและสามารถยึดโยงได้กับคำแปลวรรณคดีสันสกฤตเมื่อเป็นภาษาไทยแล้วดังต่อไปนี้³²

1.) ยมก (หมายถึงคู่)³³ คือ สองเท่าหรือสองครั้ง กล่าวคือการทำซ้ำความงามซึ่ง เสียงของพยัญชนะในตัวภาษาโดยหมายเอาพยางค์ในตัวภาษานั้น ๆ เป็นสองครั้งหรือการซ้ำเสียง พยางค์ของพยัญชนะเหล่านั้นเหมือนกันทุกประการ โดยเน้นที่เสียงเป็นสำคัญความหมายอาจแตกต่าง กัน อาทิ การซ้ำพยางค์ใน สม และ อสม เป็นต้นว่า “สมสมสโม’สมะ” ประกอบด้วยศัพท์ว่า (ท่าน

²⁹ วาคภู. อลังการศาสตร์ของวาคภู. แปลโดย ป.ส.ศาสตรี. (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2504), 13.

³⁰ กุสุมา รักษมณี. การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต. (กรุงเทพฯ: ธรรมสาร, 2549), 36.

³¹ พระมหาหิมิต ธรรมสาโร, พระคันธสราภิวงศ์. สุโธธาลังการมัญชรี. (กรุงเทพฯ: ไทยรายวันการพิมพ์. 2546), 230.

³² กุสุมา รักษมณี. การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต. (กรุงเทพฯ: ธรรมสาร, 2549), 27.

³³ Monier Monier-Williams, A Sanskrit-English Dictionary, 846.

เป็นผู้ที่) อสม (ไม่มีผู้ใดเทียบเท่า) เป็นผู้เที่ยงธรรม (สม) ต่อผู้ที่เสมอ (สม) และผู้ที่ไม่เสมอ (อสม) (กับท่าน) เป็นต้น

2.) อนุปราสะ (อนุ+ปร+อาส หมายถึงการโยนตามกันไปข้างหน้า)³⁴ คือ การสัมผัสอักษรหรือความเหมือนกันของตัวอักษร กล่าวคือการกระทำความงามซึ่งเสียงของพยัญชนะในตัวภาษาโดยหมายเอาอักษรแทนเสียงพยัญชนะนั้นเป็นสำคัญ โดยที่สระในตัวศัพท์และความหมายของศัพท์อาจสามารถแตกต่างกันได้ อาทิ สสาสิะ สาสุสะ สาสเ โดยมาซ้ำพยัญชนะ ส ในทุกคำแม้สระจะต่างกันออกไปเช่นนี้ เป็นต้น

ศัพท์หลังการจึงนับเป็นความงามทางเสียงในภาษาสันสกฤตที่เกิดขึ้นได้โดยยากจำต้องอาศัยความเชี่ยวชาญชำนาญในตัวภาษาเป็นอย่างยิ่งจึงจะกระทำได้โดยเฉพาะในศัพท์หลังการประเภทอนุปราสะที่ต้องอาศัยศัพท์ที่มีเสียงพยัญชนะและสระใกล้เคียงกันในการทำให้เกิดความงามขึ้นโดยในคัมภีร์อรรถศาสตร์ของวากภฏผู้ก่อตั้งสำนักอรรถศาสตร์ได้แบ่งประเภทของศัพท์หลังการคืออนุปราสะออกเป็น 2 ประเภทคือ

1.) เฉกานุปราสะ คือ การกล่าวซ้ำพยัญชนะหรือกลุ่มของพยัญชนะนั้นเพียงครั้งเดียวโดยเสียงพยัญชนะและสระเหล่านั้นเป็นเสียงเดียวกัน ตัวอย่างเช่น อลงกลงกตุงคาร โดยการซ้ำเสียง /ลงก/ เป็นต้น

2.) ลาฆานุปราสะ คือ การกล่าวซ้ำพยัญชนะหรือกลุ่มพยัญชนะหลายครั้ง อาจซ้ำคำเดียวหรืออาจซ้ำกันทั้งบาท ตัวอย่างเช่น รณ รณวิโตหตวา ทานวาน ทานวทวิชา โดยการซ้ำเสียงกลุ่มพยัญชนะ /रण/ และ /ทานว/ ตามลำดับ เป็นต้น

ด้วยความยากนี้จึงทำให้น้อยกวีนิพนธ์นั้นจะปรากฏอรรถศาสตร์หลังการประเภทศัพท์หลังการอยู่ในวรรณคดีสันสกฤตที่มีเนื้อหายาว อาจปรากฏเฉพาะในส่วนที่กวีต้องการจะเน้นถึงความสำคัญหรือในส่วนของบทอาศรัยของพระเป็นเจ้าเพื่อให้เกิดความงามและความประณีตเป็นพิเศษในช่วงนั้นแต่เพียง นอกเสียจากกวีต้องการที่จะทำลายความสามารถของตนด้วยการแต่งบทประพันธ์ของตนให้ประกอบด้วยศัพท์หลังการเป็นจำนวนมากเช่น ศิคุปาลวระ หรือศิวตามทวสุโตตระ โดยมีเป็นการแต่งด้วยพยัญชนะเดียวกันสระเดียวกันตลอดทั้งบาทหรือการใช้กลุ่มพยัญชนะ 2-3 ตัวเดียวกันตลอดทั้งบาทเพื่อเป็นบทสวดบูชาวีรกรรมของพระเป็นเจ้า เพื่อความยากแก่การที่ผู้อื่นจะลอกเลียนแบบ และเพื่อทำลายความสามารถของตนข้างต้น ดังนั้นศัพท์หลังการจึงเป็นเหมือนเครื่องในการทำลายความสามารถของกวีเสียเป็นส่วนมาก กระทำได้โดยยากแต่แลงมาด้วยความงามอย่างไม่อาจหาผู้ใด

³⁴ Monier Monier-Williams, A Sanskrit-English Dictionary, 36.

เทียบได้ด้วยเช่นกัน ต่างจากอรรถาหลังการที่ต้องอาศัยอรรถคือเนื้อหาหรืออย่างน้อยที่สุดคือ ความหมายของศัพท์เป็นสำคัญในการทำให้เกิดความงามจากผู้แต่งผู้อ่านได้ในที่สุด

ประการที่สอง อลังการประเภทอรรถาหลังการ (arthālamkāra) หมายถึงอลังการในด้าน ความหมาย³⁵ คืออาศัยความหมายของศัพท์เป็นสำคัญในการกระทำอรรถาหลังการให้เกิดขึ้น อรรถาหลัง การต่างจากศัพท์าหลังการที่สามารถเห็นได้ทันทีแม้จะยังไม่เข้าใจในตัวเนื้อหา แต่อรรถาหลังการจำต้อง อาศัยความเข้าใจในความหมายของศัพท์เป็นอย่างดีแล้วจึงจะสามารถเข้าถึงในความงามของอรรถาหลัง การได้ อรรถาหลังการมักเป็นการเปรียบหรือพรรณนาคุณสมบัติ รูปลักษณะ คุณสมบัติ คุณลักษณะ การ กระทำ ผลที่ได้รับ หรือเหตุการณ์ธรรมชาติ โดยอาศัยความหมายของศัพท์ทำให้เนื้อหาชัดเจนขึ้นซึ่ง กันและกัน อย่างไรก็ตามแม้อรรถาหลังการจำต้องอาศัยความรู้ในความหมายของศัพท์แต่ไม่จำเป็นต้อง รู้ลึกถึงอารมณ์หรือเจตนาธรรมของผู้แต่งก็สามารถรับรู้ถึงความงามนี้ได้ โดยแบ่งลักษณะของการรับ สารผ่านอลังการไว้เป็นสองอย่างด้วยกันคือ สภาววุตติและวังวุตติ³⁶ กล่าวคือการกล่าวโดยตรง ตาม สภาวะแห่งสิ่งนั้น อันเป็นรูปธรรม เป็นกิริยา และเป็นการตกแต่งสภาวะต่าง ๆ และการกล่าวโดยอ้อม โดยการเปรียบ³⁷ ไม่กล่าวตามความเป็นจริงของเรื่องราวนั้น ๆ ดังนี้เมื่อพิจารณาความร่วมมือกันทั้งสอง ประการข้างต้นคือ การกล่าวตรงและกล่าวโดยอ้อมแล้วจะพบประเภทของอรรถาหลังการมีมากมาย หลายประการ

อรรถาหลังการเช่นเดียวกับศัพท์าหลังการคือเบื้องต้นมีจำนวนน้อยแต่เมื่อถูกศึกษาและจำ ประเภทของอรรถาหลังการในลักษณะต่าง ๆ โดยนักทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตภายหลังจึงเกิดอรรถาหลัง การประเภทต่าง ๆ ขึ้นมากมาย สูงสุดถึงกว่า 61 ประการด้วยกัน ซึ่งลักษณะของอลังการนั้นมีหน้าที่ หลักคือการกล่าวเปรียบเทียบเป็นสำคัญ ฉะนั้นการจะกำหนดกฎเกณฑ์ตายตัวลงไปว่าอลังการ โดยเฉพาอย่างอรรถาหลังการมีจำนวนเท่านั้นเท่านี้จึงเป็นไปได้โดยยากเพราะภาษามีการพัฒนาตัว ของมันอยู่เสมอจากหลักฐานคือยุคแรกเริ่มที่ปรากฏอรรถาหลังการเพียงไม่กี่ชนิดแต่ปัจจุบันที่มีการ ตรวจพบอรรถาหลังการอาจมีมากที่สุดถึง 123 ชนิด ในคัมภีร์ของอัปยทีกษิตะในช่วงปี คริสต์ศตวรรษที่ 16 ซึ่งในปัจจุบันในงานวิจัยชิ้นนี้เป็นปีคริสต์ศตวรรษที่ 21 อาจเป็นไปได้ว่าอาจมีนัก ทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตบางท่านอาจกำลังรวบรวมอรรถาหลังการให้มีจำนวนมากกว่า 123 ชนิดอยู่ก็ เป็นไปได้ อย่างไรก็ตามไม่ว่าอรรถาหลังการจะมีปรากฏมากมายหลายชนิด แต่จะมีอรรถาหลังการอยู่ จำนวนหนึ่งซึ่งเป็นที่ยอมรับในหมู่กวีและมักพบเห็นได้อยู่บ่อยครั้งดังปรากฏในคัมภีร์กวลยานันตะ ของอัปยทีกษิตะซึ่งเป็นกวีผู้แต่งคัมภีร์ทางด้านทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตไว้ในช่วงท้าย เนื่องด้วย

³⁵ กุสุมา รักษมณี. การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต. (กรุงเทพฯ: ธรรมสาร, 2549), 28.

³⁶ พระมหานิมิต ธรรมสาร, พระคันธสาราภิงค์. สุโพธาลังการมัญชรี. (กรุงเทพฯ: ไทยรายวันการพิมพ์. 2546), 342.

³⁷ พระมหานิมิต ธรรมสาร, พระคันธสาราภิงค์. สุโพธาลังการมัญชรี. (กรุงเทพฯ: ไทยรายวันการพิมพ์. 2546), 345.

นักวิชาการถือว่าประวัติวรรณคดีศึกษาของสันสกฤตจบลงที่กวีชื่อชคันนาละ³⁸ผู้แต่งคัมภีร์ รศงศาธร ปลายคริสต์ศตวรรษที่ 17 ต่อจากนี้ไปจึงถือว่าชิ้นงานต่อจากนี้เป็นคัมภีร์ในยุคสมัยใหม่แล้ว กุวล ยานันท์จะเป็นที่รวบรวมซึ่งทฤษฎีอสังการไว้มากที่สุดและการกล่าวได้ว่าเป็นฉบับล่าสุดของคัมภีร์ อสังการศาสตร์ โดยกุวลยานันท์³⁹ปรากฏอรรถาสังการประกอบหลักเกณฑ์การเกิดขึ้นของอรรถาสัง การไว้ในประเภทที่พบบ่อยและน่าสนใจดังต่อไปนี้คือ

1. อนันวยะ (Ananvaya) ความหมายภาษาอังกฤษคือ Comparison Absolute โดยศัพท์ ว่าอนันวยะ แปลว่า ขาดความเชื่อมโยงกับวัตถุอื่นในโลกในเรื่องเกี่ยวกับการเปรียบเทียบ

คำจำกัดความกล่าวคือ เมื่อวัตถุที่เอาไปเปรียบกับวัตถุที่เป็นมาตรฐานสำหรับเปรียบเทียบ (อุป เมย) เป็นสิ่งเดียวกับวัตถุที่เป็นมาตรฐานสำหรับเปรียบเทียบ (อุปมาน) คือ อนันวยะอสังการ ตัวอย่างเช่น พระจันทร์ย่อมรุ่งเรือง เหมือนพระจันทร์นั้นแหละ เป็นต้น

2. อุปเมโยปมา (Upameyopamā) ความหมายภาษาอังกฤษคือ Reciprocal Comparison คำจำกัดความกล่าวคือ ถ้าสิ่งนั้น (อุปเมยและอุปมาน) เปรียบเทียบโดยสลับกันไปมา นั่นคือ อุปเมโยปมาอสังการ ตัวอย่างเช่น ข้าแต่ราชา ในตัวพระองค์ ธรรม เต็มเปี่ยม เหมือน อรรถ (ทรัพย์) และ อรรถ (ทรัพย์) ก็เต็มเปี่ยม เหมือน ธรรม

3. ปริณาม (Parināma) ความหมายภาษาอังกฤษคือ Commutation คำจำกัดความกล่าวคือ ถ้าอุปมาน (เช่น ดอกบัว เป็นวัตถุที่ต้องมีสิ่งอื่นปิดทับอยู่ข้างบน) ถูก มองเห็นว่าเป็นเหมือนอุปเมย (เช่น ดวงตา ซึ่งเป็นวัตถุที่ไปปิดทับสิ่งอื่น (อุปมาน) ไว้ ใช้ทำหน้าที่ที่ ประสงค์ (คือการมองดู) นั้นเป็นปริณามอสังการ ตัวอย่างเช่น หญิงผู้มีดวงตาที่น่าประทับใจมองด้วย ดวงตาคือดอกบัว อันสดใส

4. อติศโยคติ (Atiśayokti) ความหมายภาษาอังกฤษคือ Hyperbole คำจำกัดความกล่าวคือ ศุทุธา รูปภาคติศโยคติ ถ้าวัตถุที่ประสงค์ (เช่น ใบหน้า เป็นอุปเมย) เหมือนกับว่าถูกกลืนไว้ทั้งหมด หรือถูกเก็บไว้ภายในโดยสิ้นเชิง โดยอุปมาน (พระจันทร์) โดยอาศัย ความมุ่งมั่นอันสูงสุด และโดยการทำเช่นนั้น อุปเมยจึงถูกเข้าใจว่าเป็นอุปมานนั้นแหละ หรือจะกล่าว อีกอย่างหนึ่งก็ได้ว่า (ถ้าอุปมานถูกใช้เป็นอุปเมย) นี้เรียกว่า อติศโยคตีสังการ ตัวอย่างเช่น ดุชิ ลูกศร ที่แหลมคมพุ่งออกมาจากดอกบัวคู่สีน้ำเงิน ในที่นี้ผู้พูด แทนที่จะพูดว่า “ดุชิ การมองด้วยหางตาพุ่ง ออกมาจากดวงตาทั้งคู่ของหญิงผู้งดงาม” แต่กลับพูดดังที่กล่าวมาแล้ว ดอกบัวสีน้ำเงินและลูกศรเป็น อุปมานะ ดวงตาและการมองด้วยหางตาเป็น อุปเมย ในที่นี้ดวงตาตรงกับดอกบัวสีน้ำเงินการมองด้วย หางตาตรงกับลูกศร

³⁸ กุสุมา รักษมณี. การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต. (กรุงเทพฯ: ธรรมสาร, 2549), 64.

³⁹ P.R. Subrahmanya Sarma. Kuvlayananda Karikas. (Calcutta: Banerjee Press, 1903), 13.

5. ตุลโยคิตา (Tulyayogitā) ความหมายภาษาอังกฤษคือ Equal Pairing

คำจำกัดความกล่าวคือ ความเหมือนกันทุกอย่างของลักษณะของวัตถุใกล้ตัวและวัตถุที่ไม่อยู่ใกล้ตัว นั้นเรียกว่า ตุลโยคิตาลังการ ตัวอย่าง (สำหรับวัตถุใกล้ตัว) เช่น ดอกบัวทั้งหลายหุบลง เช่นเดียวกับหน้าของผู้หญิงที่สำสอน (ไปไหนตามใจชอบ) นี่เป็นการพรรณนาถึงการขึ้นของพระจันทร์ ดอกบัวทั้งหลายจึงหุบและแสงจันทร์ชัดขวางการไปไหนมาไหนอย่างอิสระของพวกผู้หญิงผู้หญิง คำประเวณี หน้าของพวกเขาจึงไม่เบิกบาน(เพราะไม่สะดวกที่ไปไหนมาไหนเมื่อมีแสงจันทร์ ขอให้สังเกต ที่นี้ดอกบัวและหน้าของผู้หญิงเป็นวัตถุที่อยู่ใกล้ตัวและสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับลักษณะที่ร่วมกัน และอีกตัวอย่างหนึ่ง (สำหรับวัตถุที่ไม่อยู่ใกล้ตัว) เช่น เมื่อความนุ่มนวลของส่วนต่างๆของร่างกายของเธอถูกรู้ (จากการสัมผัส) ในใจของใครเล่าจะไม่รู้สึกถึงความแข็งของดอกมาลตีของแสงจันทร์และของต้นกล้วย

6. ทีปกะ (Dīpaka) ความหมายภาษาอังกฤษคือ Illuminator

คำจำกัดความกล่าวคือ เมื่อวัตถุใกล้ตัวและวัตถุที่ไม่อยู่ใกล้ตัวมีความสัมพันธ์ด้วยลักษณะที่มีร่วมกันซึ่งถูกกล่าวถึงเพียงครั้งเดียว ผู้รู้เรียก อลังการะนั้นว่าทีปกะ ตัวอย่างเช่น ช่างหนุ่มส่องแสงรุ่งเรืองด้วยการตกมัน เจ้าแห่งโลกส่องแสงรุ่งเรืองด้วย ความมีอำนาจมาก ในที่นี้ช่างหนุ่มเป็นวัตถุไม่อยู่ใกล้ตัว และพระราชาเป็นวัตถุที่อยู่ใกล้ตัวต่างก็มีลักษณะร่วมกัน คือการทำแสงรุ่งเรืองออกมา เช่นเดียวกับดวงประทีปซึ่งตั้งอยู่กับที่ ทำให้วัตถุที่อยู่รอบๆสว่างขึ้นด้วย ดังนั้น อลังการในประโยคที่ยกมามีคำที่ทำหน้าที่กริยาคุณประโยค (finite verb) ตัวเดียว ทำหน้าที่กริยาของประโยคให้กับตัวประธานของประโยคที่อยู่ในวิภक्तिที่ 1 ถึงสองตัวประธานหรือมากกว่านั้น ให้เปรียบเทียบกับ เทหสิทีปนยาย (คำพังเพย “ประทีปที่ธรณีประดู”))

ทีปกะอลังการมีความคิดเกิดมาจาก การที่มีประทีปแขวนไว้เหนือธรณีประตูของบ้าน ประทีปนั้นจึงทำหน้าที่ให้แสงสว่างแก่ห้องที่อยู่สองด้านของธรณีประตู นยายนี้ใช้เพื่อชี้ว่ามีบางสิ่งบางอย่างที่ใช้ทำหน้าที่เพื่อให้บรรลุเป้าประสงค์สองอย่างพร้อมกัน ในตูลโยคิตาลังการ (14) ถ้าหากวัตถุที่อยู่ใกล้ตัวสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับลักษณะอันเดียวกันเกิดเป็นอลังการอย่างหนึ่ง และวัตถุที่ไม่อยู่ใกล้ตัว ถ้าหากสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับลักษณะอย่างเดียวกันเกิดเป็นอลังการอย่างหนึ่ง (ขอให้สังเกต คำว่า ในคำจำกัดความ) ในทีปกะอลังการวัตถุใกล้ตัวและวัตถุใกล้ตัวมีความสัมพันธ์กับลักษณะอันเดียวกันพร้อมกัน ลักษณะที่นั่นกล่าวเพียงครั้งเดียว

7. ทฤษฏานตะ (drṣṭānta) ความหมายภาษาอังกฤษคือ Exemplification

คำจำกัดความกล่าวคือ ถ้าประโยค 2 ประโยค ในประโยคหนึ่งมีวัตถุที่ถูกเปรียบเทียบและในอีกประโยคหนึ่งมีวัตถุที่ถูกสิ่งอื่นนำมาเปรียบ ทั้งสองประโยคมีความสัมพันธ์กันในฐานะประโยคหนึ่งมีตัวจริงและอีกประโยคมีภาพสะท้อนของตัวจริง หรือจะพูดได้อีกอย่างหนึ่งว่า มีคำขยายคล้ายกันถูกพูดถึงตามลำดับ เรียกว่า ทฤษฏานตะ อลังการ ตัวอย่างเช่น โอ ราชา ตัวท่านเป็นผู้เดียวที่มีชื่อเสียง

และอันที่จริงพระจันทร์เป็นวัตถุสิ่งเดียวเท่านั้นแหละที่มีแสงสว่าง ในที่นี้ ข้อความ “มีชื่อเสียง” และ “มีแสงสว่าง” เป็นคำขยายที่คล้ายกันและทั้งสองประโยคมีฐานะด้านความสัมพันธ์ คือ ประโยคหนึ่งเป็นแบบส่วนอีกประโยคหนึ่งเป็นประโยคก่อนจะเป็นแบบ ในประโยคที่ 1 ถูกประโยคที่ 2 ยกขึ้นเป็นตัวอย่าง ซึ่งในประโยคที่สองมีวัตถุที่คนรู้จักกันดีคือพระจันทร์ ทุกคนรู้ว่าแสงจันทร์นั้นเป็นเลิศ ถูกใช้ให้เป็นแบบ

ข้อแตกต่างระหว่าง ทฤษฎานตะกัประติวัสตุปมา คือ คำขยายในทฤษฎานตะ มีความคล้ายกัน ส่วนคำขยายในประติวัสตุปมาเหมือนกันแยกไม่ออก

8. นิรทรศนา (nirdarśanā) ความหมายภาษาอังกฤษคือ illustration

คำจำกัดความกล่าวคือ การกล่าวถึงเป็นผลให้เกิดความหมายที่เหมือนกันอย่างแยกไม่ออก ที่เกิดขึ้นในประโยคสองประโยคที่มีความคล้ายคลึงกัน กล่าวคือ ซึ่งจบลงด้วยการเปรียบเทียบหรือความคล้ายคลึงกัน เรียกว่า นิรทรศนาอสังการ ตัวอย่างเช่น ความมีจิตใจสวยงามซึ่งเป็นของผู้ให้ นั่นเอง คือ ความงามที่ไร้มลทินของพระจันทร์ ในที่นี้มันเป็นไปได้ที่พระจันทร์เต็มดวงจะไม่มีจุดดำอยู่ภายในตรงกับ ความไม่มีอยู่ของคนที่ผู้ให้จะไร้ความโกรธในใจโดยสิ้นเชิง เราจะเห็นว่าทั้งสองประโยคจบลงในการทำนองการเปรียบเทียบ

ข้อแตกต่างระหว่าง นิรทรศนา และ ทฤษฎานตะ ก็คือ ทฤษฎานตะกล่าวถึงคำขยายแต่ในนิรทรศนาไม่กล่าวถึง ในที่นี้ทั้งสองประโยคที่ใช้ต้องฟังกันและกัน ส่วนในทฤษฎานตะทั้งสองประโยคไม่ขึ้นต่อกัน

9. สโหกติ (Sahokti) ความหมายภาษาอังกฤษคือ Connected Description

คำจำกัดความกล่าวคือ ในตัวละครที่แตกต่างกันหรือตรงกันข้ามกันไปถึงระหว่างสิ่ง ๆ เดียวกันโดยพร้อมกัน เรียกว่า สโหกตีสังการ ตัวอย่างเช่น เกียรติยศของพระราชาได้ไปถึงที่สุดของทิศพร้อมกับข้าศึกทั้งหลาย ในที่นี้ การไปถึงที่สุดของทิศของเกียรติยศได้ถูกแสดงออกมาโดยตรง และการไปถึงที่สุดทิศของเหล่าศัตรูถูกแสดงโดยใช้คำว่า สห “พร้อมๆกับ” สห บ่งบอกการเกิดขึ้นพร้อมกันของกริยา 2 กริยา (การไปถึงพร้อมกัน) ความคิดที่ถ่ายทอดออกมาในตัวอย่างที่ยกมาก็คือ อสังการนี้ประกอบขึ้นจากการพรรณนาถึงการเกิดขึ้นพร้อมกันของกริยา (ไปถึง) ซึ่งมีตัวเชื่อมคือ “สห”

10. วินอกติ (Vinokti) ความหมายภาษาอังกฤษคือ Speech of Absence

คำจำกัดความกล่าวคือ เมื่อวัตถุใกล้ตัวถูกเสนอว่างตามโดยไม่ต้องอาศัยวัตถุอื่น นั่นเรียกว่า วินอกตีสังการ ตัวอย่างเช่น ข้าแต่พระราชาผู้เลิศที่สุด สภาของพระองค์แห่งนี้ รุ่งเรืองยิ่งนักเพราะไม่มีคนชั่ว

11. ปริกระ (Parikara) ความหมายภาษาอังกฤษคือ Insinuator

คำจำกัดความกล่าวคือ คำพูดที่มีสมนุญนามหมายถึงความ(ที่ผู้พูดต้องการ) นั่นคือ ปริกระ
อลังการะตัวอย่าง : ขอพระศิวะซึ่งพระเศียรของพระองค์ประดับด้วยสิ่งที่มีแสงคือน้ำอมฤตะ
(พระจันทร์) จงจัดความทุกข์ทางใจของพวกท่าน ในที่นี้ สมนุญนามที่ตรงตาม สุร่าศุกลิตโตตัส ซึ่งว่า
ความร่อนนั้นจัดได้

12. อากเซป (ākṣepa) ความหมายภาษาอังกฤษคือ Hint

คำจำกัดความประการที่ 1 กล่าวคือ การปฏิเสธสิ่งซึ่งได้กล่าวออกไปแล้ว ภายหลังการชี้แจง
นั่นคือ อากเซปอลังการ ตัวอย่างเช่น โอ พระจันทร์ จงค้นพบตัวท่านเอง ทำไม่หรือ นี่คือใบหน้าของ
คนที่ฉันรัก ในที่นี้เราเห็นเพียงการคล้ายกันของการปฏิเสธ อลังการะนี้ต่างอย่างชัดเจนจาก อปหุนติ
(การปกปิด) ซึ่งณ ที่นี้คุณสมบัติของวัตถุที่อยู่ใกล้ตัวถูกปฏิเสธและคุณสมบัติวัตถุอีกอันหนึ่งซึ่งอยู่ไกล
ตัวถูกนำไปวางทับไว้ข้างบน

คำจำกัดความประการที่ 2 กล่าวคือ ผู้รู้บางท่านถือว่า ความคล้ายกันของการปฏิเสธ เป็น
อากเซปอลังการ ตัวอย่างเช่น ฉันไม่ใช่แม่สื่อ แต่เป็นใช้รัก(อาศัยอยู่)ในร่างของนาง คล้ายกับ
ไฟบรรลัยกัลป์ในเวลาสั้นโลก ในที่นี้ นิสัยของคนคนหนึ่ง คือคนที่ทำหน้าที่แม่สื่อ ถูกปฏิเสธ ความจริง
ที่เกิดขึ้นคือความปวดร้าวที่หญิงคนนั้นได้รับเนื่องจากการพลัดพราก ซึ่งถูกมุ่งหมายที่ให้แม่สื่อบอกให้
ทราบ คือผู้พูดประโยคนี้ ถูกกดไว้เพื่อที่จะบอกเป็นนัยๆอย่างชัดเจนว่า หญิงคนนั้นจะต้องตายแน่ถ้า
คนรักของนางซำอยู่เพียงชั่วขณะเดียวที่จะไปพบนาง

13. วยติเรก (vyatireka) ความหมายภาษาอังกฤษคือ Dissimilitude or Contrast

คำจำกัดความกล่าวคือ ถ้าความแตกต่างที่เห็นอย่างโดดเด่นโดยเฉพาะ ในวัตถุสองอย่างที่ถูก
นำมาเปรียบเทียบกัน (อุปเมียนำไปเปรียบกับอุปมาน) ถูกยกขึ้นมาให้เห็นเป็น วยติเรกอลังการ
ตัวอย่างเช่น คนดีทั้งหลายสูงเด่นเหมือนภูเขา แต่ พวกเขามีความอ่อนโยนโดยธรรมชาติ ในที่นี้ เรา
เห็นความคล้ายกันระหว่างคนดี (อุปเมย) กับ ภูเขา (อุปมาน) ในด้านหนึ่ง แต่อีกด้านหนึ่งทั้งสอง
ต่างกันอย่างตรงกันข้าม (อ่อนกับแข็ง)

14. อปรัสตุตประคังสา (aprastutaprasāmsā) ความหมายภาษาอังกฤษคือ Indirect Description

คำจำกัดความกล่าวคือ ถ้ากล่าวถึงวัตถุอย่างหนึ่งที่ไม่อยู่ใกล้ตัวมุ่งหมายไปถึงวัตถุใกล้ตัว
เรียกว่า อปรัสตุตประคังสาอลังการ ตัวอย่างเช่น (นกจาดกะ) เป็นผู้เดียวที่โชคดีในบรรดานกทั้งหลาย
มันจะไม่ขอจากใครเลยนอกจากพระอินทร์ เป็นที่รู้กันว่านกจาดกะมีชีวิตอยู่ด้วยการกินเฉพาะน้ำฝน
และ ผู้ให้น้ำฝนก็มีผู้เดียวคือพระอินทร์ ในที่นี้วัตถุที่เราหมายถึงคือคนในราชสำนักซึ่งจะไม่ขออะไร
จากคนอื่นนอกจากพระราชาซึ่งถือเหมือนเป็นพระอินทร์ การปฏิบัติของคนในราชสำนักบ่งชี้ให้เห็น
ด้วยการกล่าวถึงการปฏิบัติเป็นประจำของนกจาดกะซึ่งไม่อยู่ในที่นั้น

15. ยถาสังขยม (yathāsamkhyam) ความหมายภาษาอังกฤษคือ Relative Oder

คำจำกัดความกล่าวคือ ลำดับที่มีความเกี่ยวเนื่องกัน ก็คือ การต่อกันเป็นลูกโซ่ของเรื่องที่จัดไว้หรือพูดถึงเป็นลำดับต่อเนื่องกัน ตัวอย่างเช่น ข้าแต่ราชา ขอท่านจงชนะศัตรู จงทำให้มิตรพึงพอใจ และ จงทำลายภัยพิบัติตามลำดับ ในที่นี้ ลำดับของวัตถุก็คือ ศัตรู มิตร และ ภัยพิบัติ ซึ่งมีความเกี่ยวเนื่องโดยลำดับกับ ชนะ ทำให้พอใจ และทำลาย

16. วิโรธภาส หรือ วิโรธ (Virothābhāsa / virotha) ความหมายภาษาอังกฤษคือ Contradiction

คำจำกัดความกล่าวคือ เมื่อการกล่าวถึงบางสิ่งบางอย่างเป็นการกล่าวอย่างตรงกันข้ามที่เห็นได้อย่างชัดเจน นั้นเป็น วิโรธภาสอลังการ ตัวอย่างเช่น นี่แน่ะสาวผู้เฒ่าบางร่างเล็ก หน้าอกทั้งสองของเธอแม้จะไม่มีสร้อยไข่มุกประดับ ถึงกระนั้นมันก็มีสร้อยไข่มุกประดับอยู่ดี (กล่าวคือ มีความงดงาม) ในที่นี้ การพูดอย่างตรงกันข้ามที่เห็นได้ชัดเจนอยู่ที่คำว่า หารีณา ซึ่งต้องแปลว่า มีความงดงามเท่านั้น แทนที่จะแปลว่า มีสร้อยไข่มุกประดับ

17. อุตตรม (uttaram) ความหมายภาษาอังกฤษคือ Reply

คำจำกัดความประการที่ 1 กล่าวคือ คำตอบกลับที่มีความหมายเลียง(ของผู้พูด) นั้นเป็น อุตตรอลังการ หรือ จะพูดอีกอย่างได้ว่า เมื่อผู้พูดพูดอย่างเลียง ความตั้งใจของผู้พูดในการตอบคำถามที่มีมาก่อนนี้ที่มีบางคนถาม (ซึ่งคำถามนั้นหาคำตอบโดยอนุมานเอาจากคำตอบ นั้นคือ อุตตรอลังการ ตัวอย่างเช่น นี่ผู้เดินทาง (สถานที่) ซึ่งต้นหวายถูกเห็น ตรงนั้นเป็นที่ข้ามแม่น้ำได้ จากข้อความนี้ ทำให้เราเข้าใจว่า คนเดินทางคนหนึ่งได้ถามผู้พูด ซึ่งในที่นี้เป็นหญิง ถึงสถานที่ที่จะข้ามแม่น้ำได้ หญิงคนนั้นเกิดหลงรักผู้ถาม จึงให้คำตอบนี้ บอกถึงสถานที่เธอเองมุ่งหมายอย่างเลียงๆให้เป็นนัดพบกับคนถาม

คำจำกัดความประการที่ 2 กล่าวคือ เมื่อคำตอบที่ขำขันขำนาญไม่ต่างไปจากคำถาม หรือ พูดอีกอย่างหนึ่งได้ว่า เมื่อคำตอบที่ให้ประกอบไปด้วยคำพูดเดียวกันกับคำถามที่ถาม และเมื่อคำตอบที่ตอบเป็นสำหรับคำถามสองคำถามที่ถาม นั้นคือ อุตตรอลังการ

ตัวอย่าง : คำถาม- ใครคือคนพวกที่สารระวนอยู่กับการเลียงดูภรรยาของพวกเขา

คำตอบ- พวกเขา คือคนที่สารระวนอยู่กับการทำให้ที่ดินมีความอุดมสมบูรณ์ (คนมีอาชีพเลียงสัตว์)

คำถาม-ใครเคลื่อนไปในอากาศและไม่จริงยั่งยืน

คำตอบ- วยะ (นก, วัลย)

เกทธาร แปลว่า ฟุ้งนา คำถามแรก คือ เก ทธารโปษณรตาดะ และคำตอบคือ เกทธารโปษณรตาดะ ซึ่ง คำถามและคำตอบเป็นคำเดียวกันถ้าไม่แยกคำ วยะ เป็นคำตอบเดียวสำหรับคำถามสองคำถาม วยะ แปลว่า นกหลายตัว มาจาก วิ (เพศชาย) รูปประณมารวิกัถิ พหุวจนะ คือ วยะ และ วยะ แปลว่า

อายุก็ได้ มาจาก วยสฺ (ไม่มีเพศ) ในประณามวิภักติ เอกวจนะ เป็น วยะ ดังนั้นนี่คือคำตอบอย่างขำขัน
ขำนาถ

18. กาวยลึงคม (kāvyalingam) ความหมายภาษาอังกฤษคือ Poetical Reason

คำจำกัดความกล่าวคือ การให้เหตุผลด้านกวีนิพนธ์ เป็นการให้เหตุผลเพื่อสร้างความชอบธรรมให้กับ คำประกาศซึ่งจำเป็นจะต้องให้คนเชื่อถือ ตัวอย่างเช่น โอ กามเทพผู้โง่เขลา ท่านได้ถูกเราเอาชนะแล้ว เพราะว่าในใจของเรามีเทพตรีเนตร (ศิวะ) อาศัยอยู่ในที่นี่ ความจริงที่ว่าพระศิวะอาศัยอยู่ในใจของผู้พูดเป็นการให้เหตุผลเพื่อให้การมีชัยชนะต่อกามเทพผู้ถูกพระศิวะเผาแล้ว

19. ปริกัระ (Parikara) ความหมายภาษาอังกฤษคือ Insinuator

คำจำกัดความกล่าวคือ คำกล่าวถึงฉายาที่มีความหมายสำคัญ (ถึงผู้พูด) เรียกว่า ปริกัระอลังการ ตัวอย่างเช่น พระศิวะผู้สูงสุดแล้ว ได้ประดับแล้วซึ่งแสงแห่งน้ำทิพย์ (เหมือนพระจันทร์) ขจัดซึ่งความทุกข์ยาก (จิตอันร้อนรุ่ม) ในที่นี้ ฉายาอันงดงามคือ สุธามศุกลิตตตัสสะ (ผู้สูงสุดแล้ว) ทำให้ระลึกถึงความร้อนในใจที่ถูกนำออกไป ลักษณะนี้มีอยู่ต่อเมื่อฉายาหรือคำกล่าวนั้นปรากฏเท่านั้น (เห็นเป็นพระจันทร์) และเมื่อฉายานี้ถูกสลับประโยชน์อย่างไรก็สามารถปรากฏผลเป็นเช่นเดียวกัน (ไม่เปลี่ยนแปลง)

20. วิษมม (Viṣamam) ความหมายภาษาอังกฤษคือ Incongruity

คำจำกัดความกล่าวคือ ลักษณะอย่างหนึ่งเมื่อประกอบสิ่งสองสิ่งที่ไม่สอดคล้องเข้าด้วยกันเพื่ออธิบาย เรียกว่า วิษมมอลังการ ตัวอย่างเช่น ที่ใดที่หญิงสาวอันมีร่างกายนุ่มนวลเหมือนดอกสิริศา (ดอกพุด) ในที่นั้นย่อมมีความทรามหรืออาการเจ็บไข้ของเทพเจ้าแห่งความรัก ในที่นี้ เราจะเห็นได้ว่าความไม่สอดคล้องหรือความไม่เข้ากันของสิ่งสองสิ่งซึ่งต่อต้านซึ่งกันและกัน ธรรมชาติของเทพแห่งความรักค่อนข้างที่จะต่อต้านธรรมชาติแห่งสตรี ในคำอธิบายคือ สตรีที่ซึ่งมีร่างกายนุ่มนวลเหมือนดอกสิริศานั้น

21. เหตุ (hetu) ความหมายภาษาอังกฤษคือ Cause

คำจำกัดความประการที่ 1 กล่าวคือ การกล่าวถึงเหตุและกล่าวถึงผลที่เป็นผลทำให้เกิดขึ้น นั่นคือ เหตุ อลังการะ ตัวอย่างเช่น พระจันทร์ขึ้นเพื่อขจัดความหยิงผยองของหญิงผู้มีคิ้วงดงาม

คำจำกัดความประการที่ 2 กล่าวคือ การเหมือนกันอย่างแยกไม่ออกระหว่างเหตุและผล ถูกถือโดยบางคนว่าเป็นอลังการะชื่อเหตุ ตัวอย่างเช่น การมองของพระวิษณุ (ตามรูปศัพท์ เจ้าแห่งเขาเวงกฏะ) เป็นพระกรุณาของพระลักษมีต่อผู้คงแก่เรียน ในที่นี้ การมอง ซึ่งเป็นเหตุ ถูกกล่าวถึงว่าเหมือนกันอย่างแยกกันไม่ออกกับผล ซึ่งคือพระกรุณาของพระกรุณาของพระลักษมี

อรรถาลังการในกุวลยานันตะนี้เมื่อพิจารณาแล้วในแต่ละอลังการมักประกอบไปด้วยส่วนประกอบแห่งอรรถาลังการสองส่วนด้วยกันคือ (1) อุปเมย คือวัตถุที่เอาไปเปรียบกับวัตถุที่เป็นมาตรฐานสำหรับเปรียบ (2) อุปมาน คือวัตถุที่เป็นมาตรฐานสำหรับเปรียบ ตัวอย่างเช่น สตรีเหมือน

ดวงจันทร์ ในที่นี้ สตรีคืออุปเมย (สิ่งที่กวินาไปวัด) ส่วนดวงจันทร์คืออุปมาน (สิ่งที่ถูกเปรียบคุณค่าเหมือนตาชั่ง) อีกทั้งยังประกอบด้วยเครื่องหมายเช่นคำแสดงการเปรียบเทียบ (เหมือน) และสาธารณธรรมคือคุณค่าที่นำไปเปรียบเทียบ (ความงดงาม) เป็นต้น อย่างไรก็ตามไม่เสมอไปที่ทุกอรรถาถการจะปรากฏองค์แห่งอรรถาถการเหล่านี้ครบ เพราะบางอรรถาถการก็มีความพิเศษตามแต่อรรถาถการนั้น ดังกล่าวมาข้างต้นกุวลยานันตะประกอบไปด้วยองค์แห่งอรรถาถการเป็นจำนวนมากมีอรรถาธิบายมากพร้อมด้วยตัวอย่างประกอบให้เกิดความเข้าใจ ผู้วิจัยอาศัยการแปลความจากฉบับแปลภาษาอังกฤษเป็นหลักและได้รับการแปลเป็นภาษาไทยในบางส่วนจากผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา ด้วยความยากและซับซ้อนของอรรถาถการในยุคหลังเองที่เหล่านักทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตได้แบ่งประเภทและลักษณะของอรรถาถการไว้ละเอียดเป็นอันมากจึงอาจทำให้ผู้วิจัยเกิดความเข้าใจที่คลาดเคลื่อนได้ ทั้งนี้ผู้วิจัยจึงได้ศึกษาเพิ่มเติมจากผู้รู้ผู้มีความสามารถในด้านวรรณคดีสันสกฤตเช่น ศาสตราจารย์ ดร. กุสุมา รักษมณี ได้รวบรวมองค์ความรู้ในด้านวรรณคดีไทยและวรรณคดีสันสกฤตไว้มากมาย เช่นเดียวกันกับองค์ความรู้ในเรื่องของทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต มีลักษณะในการนำไปใช้หลายประการที่รวบรวมไว้พร้อมคำอธิบายปรากฏกว่า 27 ประเภท⁴⁰ด้วยกันดังต่อไปนี้

1.) อุปมา คือการนำลักษณะเด่นที่กวีต้องการจะแสดงในสิ่งหนึ่ง (อุปมาน) ไปเปรียบเทียบกับลักษณะเด่นที่เหมือนกันกับอีกสิ่งหนึ่ง (อุปไมย) โดยที่ลักษณะเด่นนั้น (สาธารณธรรม) เป็นที่ยอมรับโดยทั่วกัน โดยมีเครื่องหมายว่า เหมือน คล้าย เป็นคำแสดงเปรียบเทียบ เช่น หน้านาง (อุปมาน) นวลกระจำง (สาธารณธรรม) ดุจ (เครื่องหมาย) ดวงจันทร์ (อุปไมย) เป็นต้น

2.) รูปกะ คือการเปรียบเทียบทำนองเดียวกับอุปมา แต่ด้วยการกล่าวว่าสิ่งหนึ่งเป็นอีกสิ่งหนึ่ง ในความหมายลึกซึ้งกว่าอุปมา เช่น พระราชาทรงเป็นบิดาแห่งประชาชน กล่าวคือไม่เพียงเปรียบว่าพระราชาเป็นบิดาของประชาชน แต่พระราชานั้นมีความเป็นบิดาที่สามารถแทนที่บิดาแห่งประชาชนจริง ๆ เป็นต้น

3.) อุปมารูปกะ คือการเปรียบเทียบโดยใช้ถ้อยคำเหมือนรูปกะ แต่มีได้ลึกซึ้งเท่ารูปกะเพียงแต่ต้องการเปรียบเช่นเดียวกับอุปมาว่าอุปไมยมีลักษณะเหมือนอนุমানเท่านั้น แต่ไม่อาจแทนที่กันได้ เช่น พระบาทของพระวิษณุคือไม้หลาสำหรับวัดวิวัฒนาการของสวรรค์ กล่าวคือ พระบาทของพระวิษณุและไม้หลานั้นไม่อาจเสมอเหมือนกันได้ แต่เพียงแสดงถึงลักษณะการเป็นเครื่องวัดแห่งพระบาทของพระวิษณุและไม้หลาว่ามีลักษณะเป็นอย่างเดียวกัน เป็นต้น

⁴⁰ กุสุมา รักษมณี. การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต. (กรุงเทพฯ: ธรรมสาร, 2549), 28.

4.) อุปเมโยปมา คือการเปรียบเทียบทำนองเดียวกับอุปมา แต่เปรียบเทียบสิ่งสองสิ่งในทั้งสองทางกลับกันไปมากล่าวคือ นอกจาก ก จะเหมือน ข แล้วในทางกลับกัน ข ก็เหมือน ก ด้วย เช่น ดวงหน้าของนางเหมือนดวงจันทร์และดวงจันทร์ก็เหมือนดวงหน้าของนาง เป็นต้น

5.) อนันวยะ คือการเปรียบเทียบทำนองเดียวกับอุปมา แต่เทียบสิ่ง ๆ นั้นกับตัวมันเอง เหตุเพราะไม่มีสิ่งใดคู่ควรจะนำมาเปรียบด้วย อุปมาและอุปไมยจึงเป็นสิ่งเดียวกัน เช่น ดวงหน้าของนางเปรียบได้กับดวงหน้าของนางเท่านั้น เป็นต้น

6.) วยติเรก คือการเปรียบเทียบสิ่งที่มีลักษณะเหมือนกันสองสิ่ง แล้วจึงยกให้สิ่งหนึ่งเหนือกว่าอีกสิ่งหนึ่งที่ยกมาเปรียบด้วย เช่น ดวงหน้าของนางงามผุดผ่องตลอดเวลา แต่ดวงจันทร์งามเฉพาะเวลากลางคืนเท่านั้น กล่าวคือดวงหน้าของนางนั้นเหนือกว่าดวงจันทร์ที่มีความงามเพียงเฉพาะในเวลากลางคืน เป็นต้น

7.) ประติวัสตุปมา คือการเปรียบเทียบด้วยข้อความสองประโยคในลักษณะคู่ขนานกันเพื่อแสดงให้เห็นถึงความเหมือนกันของอุปมาและอุปไมย แม้ไม่ปรากฏด้วยเครื่องหมายแต่ผู้ฟังสามารถรับรู้ได้ด้วยการอุปมา เช่น ดวงจันทร์เป็นเลิศในสวรรค์ ดวงหน้าของนางเป็นเลิศในโลก เป็นต้น

8.) อุตเปรกษา คือการกล่าวโดยแสดงจินตนาการว่าสิ่งหนึ่งมีลักษณะของสิ่งหนึ่ง เช่น ไฟทำตัวประหนึ่งเป็นดอกทองกวาวแดงฉานอยู่บนยอดไม้ มองลงมามีป่าไหม้ไปแล้วเท่าใด จินตนาการเห็นเปลวไฟที่ไหม้อยู่บนยอดไม้มีลักษณะเหมือนของทองกวาวแดงที่แบ่งบานอยู่บนยอดไม้เช่นนั้น เป็นต้น

9.) อติศโยคติ คือการกล่าวให้เกิดความจริง เช่น จงอวดผิวเรื่องรองของนางเถิด ทองหมองลงทันที จงเงยหน้าขึ้นมาเถิด ท้องฟ้าจะมีดวงจันทร์ถึงสองดวง เปรียบความงามแห่งผิวของนางว่าเหนือยิ่งกว่าผิวทอง และเปรียบความงามแห่งดวงหน้านางว่าสวยงามเทียมกับพระจันทร์นั้น เป็นต้น

10.) ตุลยโยคติ คือการเปรียบเทียบให้เห็นของสองสิ่งหรือมากกว่านั้น มีคุณลักษณะ การกระทำ และส่งผลของการกระทำได้เหมือนกัน เช่น ใครเล่าที่ได้สัมผัสความนุ่มละมุนของผิวนางแล้ว จะไม่รู้ว่ามะลิ รัศมีจันทร์ และผิดหยวกกล้วย กระจ่างเกินไป กล่าวคือ มะลิ แสงจันทร์ และหยวกกล้วยนั้นมีความนุ่มละมุนเหมือนกันแต่เมื่อเทียบกับผิวนางแล้วนั้นต่างหยาบกระจ่างเกินไป เป็นต้น

11.) สมาโสคติ คือการเปรียบเทียบโดยกล่าวถึงสิ่งหนึ่ง แต่หมายถึงอีกสิ่งหนึ่งโดยมิได้กล่าวออกมาตรง ๆ เช่น ยอดอโศก ไทวระริก เมื่อหม่อมมรดุดน้ำหวานจากเกสร โดยกวีกล่าวถึงอโศกหมายถึงหญิงสาว ส่วนภมรหมายถึงชายหนุ่ม เป็นต้น

12.) สลันเทหะ (สันเทหะ) คือการเปรียบเทียบโดยกล่าวถึงความเหมือนของสองสิ่งที่ทำให้ผู้พบเห็นเกิดความฉงน เช่น นี่คือดวงจันทร์หรือดวงพักรัตร์นางกันหนอ กล่าวคือกระทำให้ผู้พบเห็นเกิด

ความฉงนและพินิจตามว่า ดวงจันทร์ยังประกอบด้วยความงาม ส่วนดวงพักตร์ของนางจะงดงามขนาดไหนหนอ เป็นต้น

13.) สโหกติ คือการกล่าวด้วยถ้อยคำเพียงคำเดียวถึงการกระทำของสิ่งสองสิ่งเกิดขึ้นพร้อม ๆ กัน เช่น ความรักแบ่งบานพร้อมกับดอกบัว กล่าวคือดอกบัวก็แบ่งบาน ความรักก็เพิ่มพูนขึ้น (แบ่งบาน) ไปพร้อม ๆ ในเวลาเดียวกัน

14.) เกลษะ (ศลิษษะ) คือการเล่นคำโดยการใช้อำนาจเดียวที่มีสองความหมาย อาจเป็นคำพ้องรูปพ้องเสียง เช่น กุปีตา แปลว่าโกรธ และกุปีตา แปลว่าบิดาแห่งโลก ในข้อความที่ว่า พระวิษณุตรัสแก่พระนางลักษมีว่า “เทวี นางกำลังโกรธ” (กุปีตา) พระนางทูลว่า “พระองค์ต่างหาก (กุปีตา) เป็นบิดาแห่งโลก” เป็นต้น

15.) ทิปกะ คือการกล่าวด้วยถ้อยคำที่มีส่วนขยายเพียงหนึ่ง มีกิริยาหลายตัวหรือมีกิริยาเพียงตัวเดียวแต่มีส่วนขยายมากกว่าหนึ่ง เช่น เขาบันดาลให้ทะเลสาบมีฝูงหงส์ (บันดาลให้) ต้นไม้มีดอกไม้ (บันดาลให้) ดอกบัวมีฝูงอมร กล่าวคือกิริยาเพียงหนึ่ง (บันดาลให้) แต่มีส่วนขยายถึงสาม เป็นต้น

16.) ยถาสังขยะ คือการกล่าวถึงสิ่งต่าง ๆ โดยใช้ลำดับเดียวกับที่เคยกล่าวมาในคำประพันธ์บทเดียวกัน เช่น ศัตรู นักปราชญ์ สตรี ด้วยความกล้าหาญ ความถ่อมพระองค์ ความสง่างาม ทรงกำราบให้สงบเพราะความทุกข์ทรมาณ ความจงรัก และความหลงใหล กล่าวคือ ทรงกำราบเพราะความทุกข์ทรมาณด้วยความกล้าหาญในศัตรู ทรงกำราบเพราะความจงรักด้วยความถ่อมพระองค์ในนักปราชญ์ และทรงกำราบเพราะความหลงใหลด้วยความสง่างามในสตรี เป็นต้น

17.) อรรถานตรันยาสะ คือการหาหลักฐานมายืนยันสิ่งที่กล่าวถึง อาจยกหลักทั่วไปมากล่าวสนับสนุนกรณีเฉพาะ หรือยกกรณีเฉพาะมาสนับสนุนทั่วไป หลักทั่วไปที่นิยมอ้างมักเป็นคำพังเพยหรือสุภาษิต เช่น คนโง่เท่านั้นมีปรารถนาสิ่งที่เกิดไขว่คว้า ใครบ้างนอกจากเด็กน้อยจะหลงคว่ำดวงจันทร์ในสระน้ำ เป็นต้น

18.) นิทรศนะ คือการเปรียบเทียบสิ่งใดสิ่งหนึ่งกับการกระทำหรือสิ่งที่เป็นอุทาหรณ์ เช่น เพราะความปรารถนาเพียงเพื่อเสวยสุขในโลกนี้ ฉันทจึงใช้ชีวิตอย่างเปล่าประโยชน์ ฉันทได้ขายไปเสียแล้วด้วยราคาของกระจก เป็นต้น

19.) วิเศษกติ คือการกล่าวถึงสาเหตุ แต่ไม่มีผลที่ควรจะมี เพื่อแสดงลักษณะของสิ่งนั้น เช่น ความรักเท่านั้นมีพิชิตไตรโลกได้ แม้จะถูกพระศิวะทำลายร่าง แต่พลังไม่ถูกทำลาย กล่าวคือ เหตุว่าความรัก (กามเทพ) ถูกพระศิวะทำลายเสียแล้ว ควรจะสลายไปสิ้น แต่ผลกลับกลายเป็นว่า พลังของความรักนั้นกลับยังคงอยู่ เป็นผลที่ไม่ควรจะมี เป็นต้น

20.) วิภาวนา คือการกล่าวถึงผลทั้ง ๆ ที่ไม่มีสาเหตุ เพื่อแสดงลักษณะของสิ่งนั้น เช่น แบบบางทั้งที่มีได้ตรากตรำ ตื่นตระหนกทั้งที่ปราศจากสิ่งน่ากลัว สวยงามทั้งที่ปราศจากอสังการ กล่าวคือแสดงถึงลักษณะพิเศษของความสาวแห่งนาง เพราะยังสาวผลจึงมีรูปร่างแบบบาง เพราะยังแววตาท่าทางจึงตื่นตระหนก เพราะยังสาวความสวยจึงมีตามธรรมชาติ เป็นต้น

21.) วิโรค คือการกล่าวถึงลักษณะหรือการกระทำของสิ่งใดสิ่งหนึ่งที่ขัดแย้งกับที่ควรเป็นตามธรรมชาติ เช่น ลมที่พัดจากยอดเขามัลละเป็นไฟป่า แสงจันทร์ร้อนแรง เสียงหึ่ง ๆ ของภมรทำให้หัวใจสลาย ทั้งที่จริง ลมจากยอดเขามัลละเป็นลมเย็นที่โชยกลิ่นหอมของดอกไม้ แสงจันทร์มีความเย็นนวลตา เสียงของภมรก็ดังเพียงเบา ๆ กวีกระทำให้ทุกสิ่งเกิดผลตรงกันข้าม เป็นต้น

22.) ปรยาโยกตะ คือการกล่าวโดยอ้อม แสดงเจตนาหนึ่งแต่มีเจตนาอื่น (ซึ่งมักเป็นเจตนาไม่ดี) แฝงอยู่ เช่น เราจะไม่กินอาหารนี้จนกว่าพราหมณ์จะได้กินก่อน กล่าวคือ อาจเข้าใจได้ว่าผู้พูดเป็นคนใจบุญและถ่อมจน ไม่ยอมกินอาหารก่อนนักบวช แต่แท้จริงเขาเพียงต้องการทดสอบว่าอาหารเหล่านั้นมียาพิษไหม เป็นต้น

23.) อปรัสตุประคังสา คือการกล่าวสรรเสริญโดยอ้อม สิ่งที่ต้องการสรรเสริญมิได้ถูกเอ่ยถึง แต่เป็นที่เข้าใจว่าเป็นเหตุของคำกล่าวนั้น เช่น เมื่อนางสีดาปราศากร่าง ดวงจันทร์ดูราวลูกไล่ด้วยอัญชัน นัยน์ตานางเนื้อทรายไม่มีชีวิตชีวา มองดูหมองคล้ำ กิ่งปะการังเหมือนรุ่งอรุณที่หมองมัว เสียงนกโกกิลาก็แหบเครือ รำแพนหางกลับกลายเป็นจุดด้วยของนกยูง กล่าวคือ การสรรเสริญความงามของนางสีดา เพียงกล่าวว่าสีดาทำให้ทุกอย่างที่เยสวยงามและไพเราะดูด้วยค่าไปหมด เป็นต้น

24.) วยาศสตุติ คือการกล่าวสรรเสริญที่มีเจตนาแท้จริงเป็นการตีเตียน หรือกล่าวตีเตียนที่มีเจตนาแท้จริงเป็นการสรรเสริญ เช่น นี่เป็นคำสดุดีอย่างสูงส่งสำหรับเจ้า เมฆเอ๋ยเจ้าช่วยเหลือพญายมอย่างดีในการสังหารคนพเนตร กล่าวคือ แม้วีจะกล่าวสรรเสริญเมฆที่ช่วยพญายม แต่แท้จริงก็ตีเตียนเมฆที่ไม่ปรากฏตัวทำให้คนพเนตรพลัดพรากจากคนรัก ที่ปรารถนาจะเห็นกลุ่มเมฆและฝากสารไปถึงนางจนต้องผิดหวังและระทมทุกข์จนตรอมใจตาย เป็นต้น

25.) อาเภษปะ คือการกล่าวปฏิเสธ แต่เจตนาที่แท้จริงไม่ใช่การปฏิเสธ เช่น ฉันมิใช่แม่สื่อหรือก ไม่ใช่นางที่ของฉันที่จะบอกว่าคุณรักท่าน กล่าวคือแม่ปฏิเสธว่าตนไม่มีหน้าที่ แต่ในความเป็นจริงคือต้องการจะส่งคำบอกรักนี้แก่ชายหนุ่ม เป็นต้น

26.) อปหนุติ คือการกล่าวจินตนาการโดยปฏิเสธความเป็นจริงตามธรรมชาติของสิ่งนั้น เช่น นี่คือดวงจันทร์ ไม่ใช่ดวงหน้าของนางดอก แสดงให้เห็นถึงความจริงว่าดวงจันทร์ก็คือดวงจันทร์ ดวงหน้าของนางก็คือดวงหน้าของนาง ตามธรรมชาติ เป็นต้น

27.) สวภาโวคติ (ชาติ) คือการกล่าวถึงสิ่งใดสิ่งหนึ่งตามสภาพที่เป็นอยู่โดยธรรมชาติ โดยไม่นำความรู้สึกของกวีเข้าไปแทรก มักเป็นบทพรรณนาสัตว์หรือต้นไม้ ดังนี้

อรรถาภิธาน์หลากหลายประเภทข้างต้นแสดงให้เห็นถึงลักษณะสองประการคือ การกล่าวโดยตรงเช่น สวภาโวคติ อปหนุติ เป็นต้น และการกล่าวโดยอ้อมเช่น อุปมา รูปกะ อุปมารูปกะ อดเปรกษา เป็นต้น อภิธาน์เป็นเครื่องประดับที่แสดงออกถึงศิลปะแห่งการใช้ตัวภาษาของกวีหรือเรียกว่าวรรณศิลป์ เข้าถึงได้โดยง่าย เป็นหน้าเป็นตาให้กับกวีนิพนธ์โดยเฉพาะอย่างยิ่งวรรณคดีสันสกฤต อภิธาน์จะเป็นสิ่งแรกที่ดึงดูดให้อ่านหรือผู้สนใจศึกษาได้เตรียมที่จะดำดิ่งไปในรสแห่งวรรณคดีโดยการตีความที่ลึกซึ้งขึ้นไปในอารมณ์ที่มีความซับซ้อนยิ่งขึ้น ฉะนั้นความงามทั้งในด้านเสียงและในด้านความหมายจึงเป็นเครื่องมือของกวีในการกระทำให้อารมณ์ภาษาในงานกวีนิพนธ์ของตนเกิดความสวยงามและแตกต่างไปจากภาษาของบุคคลทั่วไป กระทำให้เกิดความเป็นสหฤทัยคือความเข้าใจกันของทั้งสองฝ่ายคือฝ่ายส่งสารและฝ่ายรับสาร ผู้วิจัยซึ่งนำเรื่องราววรรณคดีสันสกฤตอย่างมหากาพย์ รามวงศ์ซึ่งมีเนื้อหามากมาศึกษาจึงได้เลือกใช้ทฤษฎีอภิธาน์นี้เป็นเครื่องมือในการศึกษา เพราะอภิธาน์เป็นวรรณศิลป์ที่สามารถเกิดขึ้นได้ในทุกชาติทุกภาษา โดยอาศัยเสียงและความหมายผ่านทางตัวอักษร กวีนิพนธ์ที่ดีจึงไม่เพียงแต่แต่งได้ถูกหลักไวยากรณ์ ถูกหลักฉันทลักษณ์ และแต่งขึ้นได้ถูกที่ถูกเวลาแต่เพียงเท่านั้น แต่ยังประกอบไปด้วยความงามดังที่ได้พรรณนามา ผู้วิจัยจึงได้ศึกษาโดยอาศัยเครื่องมือคือทฤษฎีอภิธาน์วิเคราะห์แต่เฉพาะที่ปรากฏในมหากาพย์ รามวงศ์ดังที่ได้กล่าวมา

บทที่ 3

ข้อมูลทั่วไปเกี่ยวกับมหากาพย์รชวงศ์ของกาลิทาส

การศึกษาวិเคราะห์ห่อลังการในเนื้อหาของมหากาพย์รชวงศ์ของกาลิทาสซึ่งเป็นวรรณคดีสันสกฤตที่มีเนื้อขนาดใหญ่หรือมหากาพย์ซึ่งกวีหรือผู้แต่งแต่งไว้อย่างงดงาม โดยอาศัยเครื่องมือคือทฤษฎีอรรถศาสตร์ ผู้ศึกษาพึงมีความรู้ความเข้าใจในสิ่งที่กำลังจะนำเครื่องมือนี้ไปศึกษา ดังนั้นการศึกษาวิเคราะห์ห่อลังการในมหากาพย์ รชวงศ์จึงต้องมีข้อมูลทั่วไปอันได้แก่ ประวัติผู้แต่งหรือกวีผู้ประพันธ์ เนื้อหาหรือเนื้อเรื่องและรูปแบบการประพันธ์ อีกทั้งยังแหล่งที่มาในการประพันธ์และอื่น ๆ อันเป็นประโยชน์ต่อมาศึกษาวิเคราะห์มหากาพย์เรื่องนี้ด้วยทฤษฎีอรรถศาสตร์ดังต่อไปนี้

1. ประวัติและผลงานผู้แต่ง

มหากาพย์รชวงศ์ เป็นหนึ่งในมหากาพย์สองเรื่องของกวีสันสกฤตผู้มีความสามารถเป็นที่ยอมรับ นามกาลิทาส กาลิทาสเป็นชาวอินเดียถูกยกย่องตามชื่อของเขาว่าเป็นทาสหรือผู้รับใช้ซึ่งพระนางกาลิ (หนึ่งในปางอวตารของพระนางปารวตีผู้เป็นเทพเทวีแห่งพระมหาเทพศิวะ) ด้วยเหตุดังกล่าวจึงทำให้นามกาลิทาสไม่ใช่บุคคลธรรมดาทั่วไป มีความเห็นและเรื่องราวกล่าวถึงกาลิทาสในหลากหลายพรรณนะ

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงแสดงความเห็นเรื่องกาลิทาสไว้ว่า “กวีชื่อกาลิทาสมีหลายคน ข้าพเจ้าอยากจะใคร่สันนิษฐานว่า ชื่อกาลิทาสจะเป็นราชทินนามสำหรับตำแหน่งรัตนกวี ไม่ใช่นามบุคคลผู้หนึ่งผู้ใดโดยเฉพาะจริงอยู่บางทีในชั้นต้นก็จะมีจินตกวีสำคัญคนหนึ่งชื่อเช่นนั้นแล้วต่อมาภายหลังใครมีฝีมือดีก็ได้ว่าที่กาลิทาสรัตนกวี”¹

ด้วยความที่ไม่มีผู้ใดทราบเรื่องราวที่ชัดเจนแท้จริง เหตุเพราะชาวอินเดียมักไม่บันทึกประวัติศาสตร์นัก² ผู้รับใช้แห่งพระนางกาลิ กาลิทาส (Kalidasa) มีเรื่องราวที่ถูกกล่าวขานกันมาดังนี้³ เขาเป็นเป็นชาวเมืองพาราณสีแต่กำเนิด เกิดในวรรณะพราหมณ์แต่จำต้องกำพร้าลงเมื่ออายุได้หกเดือน ได้รับการเลี้ยงดูอุปถัมภ์แต่นั้นมาโดยคนเลี้ยงโค บ้างกล่าวว่า เป็นนักบวช โยคี เมื่อเติบโตใหญ่เป็นหนุ่มรูปงามแต่หาได้มีการศึกษาไม่ตามฐานะของครอบครัวอุปถัมภ์ ชีวิตของเขาได้พลิกผันอีกครั้ง ครั้นนั้นในกรุงพาราณสีมีเจ้าหญิงพระองค์หนึ่งเป็นผู้มีปัญญาสามารถในศิลปะวิทยาอย่างยิ่งและมีอุปนิสัย

¹ อัญชลี ทองเอม. กาลิทาส กวีเอกของอินเดีย. วารสารมหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิต ปีที่ 2 ฉบับที่ 7. หน้าที่ 78-81. (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิต, 2531), 78.

² กรุณา, เรื่องอุ รุคาสัย. เมฆุต เพลงรักแห่งสันตฤต. (กรุงเทพฯ: ชนนิยม, 2556), 133.

³ W.Ryder. Kalidasa His life and writing. (California: Berkeley. 1912), 1.

เยอหยิ่งในความรู้ความสามารถของตนนามว่า วิทโยตมา ซึ่งแม้พระนางจะได้รับการทาบทามจากชายหนุ่มผู้มากความสามารถเพียงใดก็ไม่ถูกพระทัยพระนาง คราวหนึ่งที่ปรึกษาของพระราชา บ้างกล่าวว่าเจ้าชายพระองค์หนึ่งซึ่งเจ็บแค้นในพระนางที่ตนถูกปฏิเสธรัก คิดแผนแก้แค้นพระนางโดยการรับสั่งให้ทหารนำตัวชายเขลาข้างถนน ครั้งหนึ่งผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา ได้กล่าวไว้ความว่า⁴ ที่ว่าชายเขลานั้นทราบเพราะ ทหารทั้งหลายได้เห็นชายคนหนึ่งในตอนนั้นนั่งอยู่บนกิ่งไม้ฝั่งหนึ่งหันหน้าเข้าหาต้นไม้พร้อมทั้งกำลังเลื้อยกิ่งไม้นั้นจึงทำให้ทราบถึงความเขลาของชายคนนั้น ทหารจึงนำเขามาสวมชุดนักปราชญ์เสียประหนึ่งได้รับการศึกษาศิลปะวิทยาชั้นสูง นำตัวเข้าเฝ้าเจ้าหญิงวิทโยตมาโดยมิให้เขาปริปากพูดแต่อย่างใด ครั้นเจ้าหญิงทอดพระเนตรเห็นเขาจึงตกตะลึงในความงามของเขาราวกับกามเทพแผลงศรเข้าใส่ ด้วยถูกพระทัยในความเจิบที่แฝงไปด้วยความเฉลียวฉลาดที่พระนางคิดขึ้นเอง จึงตกลงพระทัยอภิเษกสมรสด้วยทันที ครั้นถึงพิธีอภิเษก ปราบกฐิมิรูปโคหรือ รูปปั้นแห่งโคขึ้น ณ สถานที่อภิเษกนั้น ด้วยความที่เขาเป็นคนเลี้ยงโคหรืออาจผูกพันกับโคมาก่อน เขาจึงแสดงอาการแห่งคนเลี้ยงโคประการใดประการหนึ่งต่อหน้าพระนาง พระนางรับรู้ได้ทันทีว่าตนถูกหลอก ทรงกริ้วมากแต่ด้วยการออดอ้อนของเขาพระนางจึงใจอ่อนและได้รับการอภิเษกสืบไป

ในกาลต่อมาหลังจากพิธีอภิเษก บ้างว่าพระนางเป็นผู้แนะนำเขา บ้างว่าเมื่อเขาถูกพระนางทดลองสติปัญญาบ่อยเข้าจึงมีผู้แนะนำเขาให้ไปบำเพ็ญเพียรและขอพรต่อพระแม่กาลิ เพื่อประทานพรด้านการศึกษาและความเป็นกวีแก่ตน กระทั่งความปรารถนานั้นสัมฤทธิ์ผล เขาได้รับความรู้ความเฉลียวฉลาดอย่างไม่เคยที่มาก่อนในหมู่พวกคนเลี้ยงโค เขาจึงได้รับนามใหม่ว่า กาลิทาส หรือผู้รับใช้แห่งพระนางกาลิแต่นั้นเป็นต้นมา ตำนานยังกล่าวต่อไปอีกว่า เนื่องด้วยการที่กาลิทาสจำต้องเดินทางไปบำเพ็ญเพียรขอพรต่อพระแม่กาลิจึงทำให้พระนางวิทโยตมาไม่ได้พบเขาเสียเป็นเวลานาน ครั้นเมื่อเขาเดินทางกลับมาพระนางจึงเอ่ยถามเขาด้วยประโยคสั้น ๆ ประกอบด้วยสามศัพท์ดังที่ว่า **अस्ति अचिद्वारा**:⁵ แปลว่า คำพูดที่เป็นเหตุเป็นผลใด (ท่านมีต่อฉันไหม) ด้วยอำนาจพรแห่งพระแม่กาลิ กาลิทาสได้ตอบพระนางด้วยศัพท์แห่งประโยคคำถามนำมาเป็นศัพท์ขึ้นต้นเรื่องอันได้แก่ มหากาพย์

⁴ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา กล่าวถึงเรื่องราวของกาลิทาสในงานสัมมนาวิชาการ Kalidasa Literary works revisited ณ ศูนย์สันสกฤตศึกษา มหาวิทยาลัยศิลปากร เมื่อวันที่ 23 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2563

⁵ K.S, Ramaswami Sastri. *Kalidasa His period, personality & poetry*. (Srirangam: Sri Vani Vilas Press, 1993), 84.

สองเรื่อง และซันทกภาพย์อีกหนึ่งเรื่องตามศัพท์ข้างต้นได้แก่ अस्ति แต่งเป็นมหากาพย์กุมารสมภพ ดัง
โคลงว่า⁶

अस्त्युत्तरस्यां दिशि देवतात्मा
हिमालयो नाम नगाधिराजः।
पूर्वापरौ तोयनिधी वगाहय
स्थितः पृथिव्या इव मानदण्डः ॥ १ ॥

มหากาพย์กุมารสมภพเป็นเรื่องราวแห่งพระสกันทกุมาร โอรสแห่งพระศิวะกับพระนางปารวตี กล่าวคือเรื่องราวความรักของทั้งสองมหาเทพกระทัมมีบุตรพระองค์แรกผู้มีภารกิจในการปราบ
อสูรร้าย ประการนี้เองเป็นเครื่องยืนยันได้อย่างหนึ่งว่า กาลิทาสมีความรู้ความสามารถในคัมภีร์
ปุราณะหรือคัมภีร์เทพปกรณัมโบราณที่มักสอดแทรกเรื่องราวสำคัญประการต่าง ๆ อาทิ เรื่องการ
สร้างโลก วงศ์แห่งเทพและฤๅษี กำเนิดมนุษย์ ประวัติแห่งสุริยวงค์และจักรวาลของอินเดีย⁷

กาลิทาสประพันธ์ไว้ไม่เพียงแต่หนึ่งเรื่อง แต่ประพันธ์ไว้ถึงสองเรื่องด้วยกันจากศัพท์ใน
ประโยคคำถามของพระนางวิโทยิตมาข้างต้น ศัพท์ที่สองคือ वागर्थः กาลิทาสได้นำแต่งขึ้นซึ่งมหา
กาพย์ชื่อวารขุวงศ์ ดังโคลงว่า⁸

वागर्थाविव संपृक्तौ वागर्थप्रतिपत्तये।
जगतः पितरौ वन्दे पार्वतीपरमेश्वरौ ॥ १ ॥

มหากาพย์รฆุวงศ์นี้เป็นเครื่องยืนยันอีกประการหนึ่งว่า นอกจากคัมภีร์ปุราณะแล้ว กาลิทาส
ยังรู้และสามารถในคัมภีร์อิติहाสะ คือคัมภีร์ที่ว่าด้วยประวัติศาสตร์แห่งชนชาติอินเดีย กล่าวคือ
เชียวชาญชำนาญตั้งแต่กาวะทัวไปจนถึงอาทิกาวะอันเป็นวงศ์ปฐมกษัตริย์แห่งชนชาติอินเดียอย่าง
รามายณะด้วย ดังนี้กาลิทาสจึงเป็นมหากวีเอกซึ่งนอกจากจะได้ประพันธ์ไว้ซึ่งกาวะทัวดังงามไปด้วย
ความงามแห่งวรรณศิลป์อันปรากฏเป็นที่ประจักษ์แล้ว เขายังได้ประพันธ์ไว้ซึ่งวรรณคดีที่อิง
ประวัติศาสตร์ที่สำคัญยิ่งแห่งชนชาติอินเดียหรืออาจเป็นประวัติศาสตร์มนุษยชาติก็ว่าได้ มหากาพย์
รฆุวงศ์จึงเป็นอีกหน้าหนึ่งของประวัติศาสตร์ที่น่าสนใจศึกษา ทั้งยังแฝงด้วยฝีมือแห่งมหานวรัต
นะกวีกาลิทาสอีกด้วย

⁶ M.R.Kale. Kalidasa's Kumarasambhava Canto I-VII. (Bombay: The Standard Publishing Co., 1917), ๑.

⁷ มณีปิ่น พรหมสุทธิรักษ์. ประวัติวรรณคดีสันสกฤต. (นครปฐม: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2551), 46.

⁸ M.R. Kale. The Raghuvamsa of Kalidasa. (Bombay: Gopal Narayan, 1922), ๒.

กาลิทาสได้เข้ารับราชการในรัชสมัยราชวงศ์สุโขทัย อันเป็นยุคทองแห่งศิลปะวิทยาการต่าง ๆ รวมทั้งวรรณคดี รัชสมัยแห่งพระเจ้าจันทรคุปต์ที่สอง สันนิษฐานราวคริสต์ศตวรรษที่ 4-5 ในนามพระเจ้าวิกรมมหาราช⁹ อาศัยหลักฐาน¹⁰จากชื่อของบทละครเรื่องวิกรมโรวสีของเขา ซึ่งมีคำว่า "วิกรม" ที่อาจมีนัยพาดพิงไปถึงพระเจ้าวิกรมมหาราชเป็นพระนามหนึ่งที่มีชื่อเสียงโด่งดังในนิทานและเกร็ดทางวรรณคดีหลาย ๆ เรื่องของอินเดีย มีหลักฐานที่เชื่อถือได้ในการที่จะสนับสนุนว่าพระเจ้าจันทรคุปต์ที่ 2 แห่งราชวงศ์สุโขทัยทรงเหมาะสมที่สุดเพราะว่าพระองค์ทรงมีพระนามสั้น ๆ ว่า "วิกรม" เช่นนี้เหมือนกัน ทรงขึ้นครองราชย์ราว ค.ศ. 375 ทรงเป็นองค์เอกราชอุปถัมภ์สถาปนาขึ้นซึ่ง นวรัตน์ อันหมายถึงแก้วแก้วประการ แบ่งผู้เชี่ยวชาญศิลปะวิทยาทั้งเก้าสาขา หนึ่งในเก้าคือด้านกวีนิพนธ์ ส่งผลให้เกิดกวีและกวีนิพนธ์ขึ้นมามากมาย กาลิทาสเป็นหนึ่งในผู้ที่มีความเชี่ยวชาญมีความสามารถในศิลปะวิทยาหนึ่งในเก้านี้คือ ศิลปะวิทยาในด้านกวีนิพนธ์ จึงได้รับอีกนามหนึ่งว่า มหารัตนกวีกาลิทาส อีกด้วย กาลิทาสได้ประพันธ์กวีนิพนธ์ขึ้นมาด้วยกันนอกเหนือไปจากวรรณคดีมหากาพย์ทั้ง 2 ข้างต้นแล้ว กาลิทาสยังประพันธ์กาพย์อีกหลายเรื่องด้วยกันได้แก่¹¹ บทละคร 3 เรื่อง¹² คือ ศกุนตลา (เรื่องราวความรักของศกุนตลาอันเป็นเรื่องแทรกอยู่ในอิติहाสะเรื่องมหาภารตะ) มาลวิกาคนิมิต (บทละครเรื่องแรกของกาลิทาสอันเนื่องด้วยความรักในพระมหากษัตริย์) วิกรมโรวสี (เรื่องราวความรักระหว่างพระมหากษัตริย์และนางอัปสร) และเรื่องสั้น (ขัณฑกาพย์) คือ เมฆทุด (ความรักของยักษ์ผู้จากนางอันเป็นที่รัก) และฤๅษีสังหาร (เรื่องราวความรักผ่านฤๅษีทั้งหลาย) ดังนี้

มหากาพย์รฆวงศ์เป็นมหากาพย์เรื่องที่สองของมหารัตนกวีกาลิทาสเมื่อพิจารณาจากคำถามที่พระนางวิหิตโยธมากล่าวแก่กาลิทาสในศัพท์ที่สองของคำถามในข้างต้น มหากาพย์รฆวงศ์จึงแฝงไปด้วยเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับมหาเทพศิวะและมหาเทพเทวีปารวตีอยู่จำนวนไม่น้อย ทั้งมหากาพย์รฆวงศ์ยังเป็นการแสดงถึงพัฒนาการทางด้วยกวีของกาลิทาสมากยิ่งขึ้นคือการประพันธ์บทกวีนิพนธ์ในเนื้อหาที่มีความยากและเก่าแก่มากยิ่งขึ้นจากเรื่องราวในคัมภีร์ปุราณะย้อนกลับสู่เรื่องราวในคัมภีร์อิติहाสะคือรามายณะได้ได้ปรากฏมหากาพย์เรื่องรฆวงศ์นี้ขึ้น

⁹ กรุณา, เรื่องอุไร กุศลาสัย. **เมฆทุด**. (กรุงเทพฯ: ชนนิยม, 2556), 134.

¹⁰ อัญชลี ทองอม. **กาลิทาส กวีเอกของอินเดีย**. วารสารมหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิต ปีที่ 2 ฉบับที่ 7. หน้า 78-81. (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิต, 2531), 79.

¹¹ กรุณา, เรื่องอุไร กุศลาสัย. **เมฆทุด เพลงรักแห่งสันตฤๅ**. (กรุงเทพฯ: ชนนิยม, 2556), 134.

¹² อัญชลี ทองอม. **กาลิทาส กวีเอกของอินเดีย**. วารสารมหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิต ปีที่ 2 ฉบับที่ 7. หน้า 78-81. (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิต, 2531), 80.

2. เนื้อหาและรูปแบบการประพันธ์

เนื้อหาโดยย่อของมหากาพย์รชวงศ์ผู้วิจัยแบ่งเนื้อหาออกเป็น 6 ส่วนด้วยกัน โดยพิจารณาแบ่งจากเนื้อความในแต่ละสรรคจากเรื่องราวของพระราชอาทิองค์หนึ่งไปสู่พระราชอาทิองค์หนึ่ง แม้จะมีเนื้อความที่ต่อเนื่องกันต่อปรากฏเนื้อหาแบ่งยุคแบ่งสมัยการปกครองของแต่ละพระองค์ไว้อย่างชัดเจน โดยเนื้อหาของมหากาพย์รชวงศ์ที่ผู้วิจัยเลือกนำมาศึกษาประกอบไปด้วยสรรคที่ 1-3 เท่านั้น โดยเนื้อหาโดยย่อในสรรคต่าง ๆ เนื้อหาดังต่อไปนี้

1.) เรื่องราวในส่วนที่หนึ่ง เรื่องราวของต้นกำเนิดอาทิติยวงศ์ วงศ์ของพระมณู สืบเนื่องถึงรัชสมัยของพระเจ้าทิลิปะและพระนางสุทักษิณา ประกอบด้วยสรรคที่ 1 และสรรคที่ 2 มีเนื้อหาโดยย่อคือ ในรัชสมัยพระเจ้าทิลิปะ บุตรแห่งพระมณู พระราชบิดาผู้สืบเชื้อสายมาจากพระอาทิติย (วิรสวต) จึงมีชื่อเรียกววงศ์แห่งกษัตริย์นี้ประการหนึ่งว่า อาทิติยวงศ์หรือสุริยวงศ์ (วงศ์แห่งพระอาทิติย) พระเจ้าทิลิปะทรงทศพิศราชธรรม ปกครองประชากรราษฎร์ให้บ้านเมืองอยู่เย็นเป็นสุข กระทั่งพระองค์ทรงคำนึงถึงผู้สืบทอดพระราชสมบัติต่อจากพระองค์ แต่พระองค์และพระนางสุทักษิณา ผู้เป็นอัครมเหสีหาได้มีบุตรชายไม่ ด้วยเหตุนี้พระองค์จึงจำต้องออกเดินทางไปสู่สำนักพระฤๅษีผู้เป็นอาจารย์นามวสิษฐะ (วสิษฐ์) พระฤๅษีได้ให้พระราชอาทิติยได้กระทำยัชณะโดยการมอบหมายให้พระราชอาทิติยไปปรนนิบัติดูแลแม่โคศักดิ์สิทธิ์ตัวหนึ่งอันเป็นตัวแทนของแม่โคศักดิ์สิทธิ์นาม สุรภี ด้วยความผิดพลาดของพระองค์ในครั้งที่ละเลยการบูชาแม่โคนั้นในอดีต เพื่อน้ำนมแห่งแม่โคนั้นกลายเป็นยัชณะในพิธีของฤๅษีพระราชอาทิติยต้องฝ่าบพททดสอบมากมาย ทั้งต้องเผชิญหน้ากับการไม่ฆ่าเพื่อรักษาไว้ซึ่งศีล เพื่อการที่จะต้องปกป้อง แม่โคศักดิ์สิทธิ์นั้นจากราษสีที่ร้าย สุดท้ายพระองค์ก็สามารถผ่านบททดสอบต่าง ๆ มาได้ด้วยคุณธรรมและความอดสาหัส กระทำการยัชณะเพื่อให้ได้มาซึ่งพระราชบุตรผู้ทรงอานุภาพมาก กระทั่งพระมเหสีได้ทรงให้กำเนิดพระโอรสนาม รช (รวตเร็วดุจแสง)

2.) เรื่องราวในส่วนที่สอง เรื่องราวของพระรช ประกอบด้วยสรรคที่ 3 สรรคที่ 4 สรรคที่ 5 มีเนื้อหาโดยย่อคือ เจ้าชายรชเมื่อเติบโตใหญ่ได้เชี่ยวชาญสามารถทั้งในฐานะนักรบที่กระทำการรบชนะศึกไปทั่วแคว้นแดนชมพูทวีป ยิ่งกระทำให้พระเจ้าทิลิปะทรงพระเดชานุภาพมากยิ่งขึ้น กระทั่งครั้งหนึ่งพระรชกระทำศึกกับพระอินทร์แห่งแดนสวรรค์และได้รับชัยชนะกลับมา พระเจ้าทิลิปะจึงทรงบรมราชาภิเษกพระเจ้ารชขึ้นในกาลบัดนั้น เมื่อทรงครองราชย์ต่อจากพระราชบิดายังทรงมีพระเมตตาธรรมนำความสงบสุขสู่ประชากรราษฎร์ในฐานะกษัตริย์ผู้ทรงธรรมดุจพระอาทิติยที่สาดแสงมายังโลก อีกทั้งพระองค์ยังแสวงหาซึ่งความมีอายุยืนนานแห่งพระองค์และการพญภัยเพื่อประโยชน์แห่งความ

ปรารณานั้น พระองค์ดำรงราชวงศ์แห่งพระอาทิตย์ สืบทอดยาวนานกระทั่งมีพระราชบุตรนาม อชะ ผู้สืบสันตติวงศ์ต่อจากพระองค์

3.) เรื่องราวในส่วนที่สาม เรื่องราวของพระอชะและพระนางอินทุมตี ประกอบด้วยสรรคที่ 6 สรรคที่ 7 และสรรคที่ 8 มีเนื้อหาโดยย่อคือ เรื่องราวแห่งการอภิเษกสมรสแห่งพระเจ้าอชะ การพจญภัยของพระองค์เพื่อปกป้องพระชายาและเสด็จกลับเพื่อเพื่อการบรมราชาภิเษก กระทั่งพระนางอินทุมตีได้ให้กำเนิดพระราชโอรสนาม ทศรถ แต่อนิจจาพระนางอินทุมตีกลับต้องสิ้นพระชนม์ไปก่อนวัยอันควรทำให้พระเจ้าอชะทรงเศร้าโศกเป็นอันมากกระทั่งเจ้าชายทศรถเต็มใหญ่ขึ้นจึงได้ทรงบรมราชาภิเษกไว้ในนาม ท้าวทศรถ

4.) เรื่องราวในส่วนที่สี่ เรื่องราวของท้าวทศรถราชบิดาของพระศรีราม ประกอบด้วยสรรคที่ 9 มีเนื้อหาโดยย่อคือ เรื่องราวของท้าวทศรถหลังจากขึ้นครองราชย์ คราวหนึ่งพระองค์ได้ออกล่าสัตว์แต่บังเอิญได้ทรงลูกศรไปถูกร่างของศรนาถกุมารเข้าจึงเป็นเหตุให้พระองค์ถูกสาปให้ต้องแก่เฒ่าอันเป็นเหตุให้บุตรหลานต้องโศกเศร้าจากการจากไปของพระองค์

5.) เรื่องราวในส่วนที่ห้า เรื่องราวของพระราม ประกอบด้วยสรรคที่ 10 ถึงสรรคที่ 15 มีเนื้อหาโดยย่อคือ เรื่องราวของรามายณะในแบบฉบับของกาลิทาสอันมีเรื่องราวเริ่มต้นตั้งแต่กาลที่เกิดความวุ่นวายขึ้นบนสวรรค์ ความขัดแย้งระหว่างราวณะและพระวิษณุเทพ กระทั่งพระองค์ได้อวตารลงมาเพื่อปราบราวณะให้สิ้นไปในนามพระราม กระทั่งบ้านเมืองและสรรพสัตว์กลับสู่ปกติสุขกระทั่งพระรามและนางสีตาได้ให้กำเนิดพระราชโอรสเพื่อสืบสันตติวงศ์แห่งอักษวากูต่อไป

6.) เรื่องราวในส่วนที่หก เรื่องราวของราชสกุลแห่งพระราม ประกอบด้วยสรรคที่ 16 ถึงสรรคที่ 19 มีเนื้อหาโดยย่อคือ เรื่องราวของพระเจ้ากษะ พระราชโอรสแห่งพระรามผู้ครองกรุงโยธยาต่อมาพระราม เรื่องราวของพระเจ้าอติถิ พระราชโอรสแห่งพระเจ้ากษะ และกษัตริย์องค์อื่น ๆ ในวงศ์แห่งพระรามนั้น กระทั่งจบลงที่เรื่องราวของพระเจ้าอนิวารณะ กษัตริย์เจ้าสำราญผู้ไม่ทรงการทรงงานการปกครองกระทั่งพระองค์ได้สิ้นพระชนม์ลงไป เป็นข้อสังเกตประการหนึ่งว่า ในสรรคช่วงต้นนั้นเต็มไปด้วยการยกย่องพระเกียรติยศแห่งบรรพกษัตริย์แห่งราชวงศ์ระฆแต่พอมานี้เนื้อหาในสรรคท้าย ๆ นั้นกลับกล่าวถึงเรื่องราวของกษัตริย์ผู้เจ้าสำราญไม่ทรงทศพิธราชธรรม และจบเรื่องราวของราชวงศ์แห่งพระระฆลงแต่เพียงเท่านี้

เนื้อหาของมหากาพย์รชวงศ์สรรคที่ 1-3

เนื้อหาของมหากาพย์รชวงศ์ในส่วนที่ผู้วิจัยเลือกมาทำการศึกษาวิเคราะห์ตั้งแต่สรรคที่ 1 ถึงสรรคที่ 3 มีจำนวนโคลกทั้งสิ้น 240 โคลก กล่าวรวมเรื่องราวในส่วนที่หนึ่งและส่วนที่สองตอนต้น มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

1.) สรรคที่หนึ่งมีจำนวนโคลก 95 โคลก โดยเริ่มต้นมหากาพย์รชวงศ์ด้วยบทอาศิรวาทกล่าวถึงอำนาจแห่งพระศิวะมหาเทพและพระนางปารวตีเทพเทวี และเริ่มเรื่องราวการพรรณนางค์แห่งพระอาทิตย์ พระมนุ และพระเจ้าทิลีปะผู้เป็นพระราชอาแห่งดินแดนชมพูทวีป พรรณนาถึงความสง่างามและพระเกียรติแห่งพระเจ้าทิลีปะและพระนางสุทักษิณาพระชายา กระทั่งเบิกความถึงเรื่องราวแห่งความปรารถนาของพระเจ้าทิลีปะถึงพระราชโอรสผู้สืบสันตติวงศ์ของพระองค์เองที่ยังไม่ปรากฏ พระเจ้าทิลีปะจึงทรงมีพระราชดำริในการเสด็จพระราชดำเนินออกสู่อาศรมแห่งพระฤๅษีผู้เป็นอาจารย์นามวสิษฐ์เพื่อให้พระฤๅษีบรรเทาทุกข์ของพระองค์และพระชายาในครั้งนี้ พระเจ้าทิลีปะพร้อมด้วยพระชายาและกองทหารอารักขาจำนวนหนึ่งได้เสด็จถึงอาศรมแห่งพระฤๅษีวสิษฐ์ ในสนทนาปราศรัยกับพระฤๅษีนั้น กล่าวถึงเหตุแห่งการเสด็จพระราชดำเนินมานี้ พร้อมกันนั้นพระฤๅษีจึงได้แจ้งเหตุแห่งการไม่มีบุตรของพระเจ้าทิลีปะนั้นพร้อมกับให้กระทำการยัญบูชาแด่แม่โคสุรภีที่ควรแก่การบูชา ผู้พระองค์เคยว่างเว้นจากการบูชาแม่โคศักดิ์สิทธิ์นี้มาเมื่อครั้งอดีต นี่จึงเป็นเหตุให้พระเจ้าทิลีปะปราศจากบุตรเพราะผลแห่งการกระทำนั้น พระฤๅษีวสิษฐ์จึงได้ให้พระเจ้าทิลีปะกระทำการบูชาแม่โคที่เปี่ยมไปด้วยความศักดิ์สิทธิ์ตัวหนึ่งประหนึ่งว่าได้กระทำการบูชาแม่โคสุรภีที่ศักดิ์สิทธิ์นั้น ด้วยการติดตามรับใช้แม่โค พระเจ้าทิลีปะทราบความดังนั้นแล้วจึงได้กระทำการตามคำของพระฤๅษีวสิษฐ์ จบสรรคที่หนึ่ง

2.) มหากาพย์รชวงศ์สรรคที่สองมีจำนวนโคลก 75 โคลก ดำเนินเรื่องราวต่อจากสรรคที่หนึ่ง โดย พระเจ้าทิลีปะได้กระทำการตามคำแห่งพระฤๅษีคือการปรนนิบัติบูชาแม่โคผู้เสมอด้วยแม่โคสุรภีที่ศักดิ์สิทธิ์นั้นเพื่อให้ได้มาซึ่งพรแห่งการมีพระราชโอรส พระเจ้าทิลีปะได้เสด็จพระราชดำเนินติดตามแม่โคนั้นในทุกอิริยาบถไม่ว่าแม่โคนั้นได้เกิดความไม่สบายกายและไม่สบายใจ กระทั่งกาลผ่านไปครั้งหนึ่งแม่โคศักดิ์สิทธิ์นั้นได้ไปสู่ถ้ำแห่งภูเขาหิมาลัยเพื่อการหากินใบไม้ใบหญ้า ณ สถานที่แห่งนั้นได้ปรากฏรูปแห่งราชสีห์ขึ้นเนื่องด้วยอาคมแห่งพระนางปารวตีได้ให้ราชสีห์นี้สำแดงฤทธิ์เพื่อปกปักรักษาป่าไม้บริเวณนั้นเนื่องด้วยกาลหนึ่ง ต้นเทวทารุแห่งนั้นได้ถูกพวกสัตว์ใหญ่เช่นช้างกระทำเปลือกไม้ต้องแตกหักเสียหาย อันทำให้พระนางปารวตีเสียพระทัยเป็นอย่างมากจึงบันดาลพรวิเศษณ์นี้แด่ราชสีห์ผู้เฝ้าสถานที่ให้สามารถจับสัตว์ทุกชนิดที่เข้ามาสู่อาณาเขตนี้กินได้ ครั้นแม่โคไปถึงสถานที่แห่งนั้นราชสีห์จึงหวังจะจับแม่โคนั้นกินเป็นอาหาร พระเจ้าทิลีปะทราบเช่นนั้นจึงได้มีการสนทนาต่อลองกับราชสีห์ขึ้น โดยท้ายที่สุดพระเจ้าทิลีปะจึงได้สละพระวรกายแห่งตนเพื่อเป็นอาหารแก่ราชสีห์ เพื่อ

รักษาไว้ซึ่งชีวิตแห่งแม่โคศักดิ์สิทธิ์ที่เป็นแม่โคแห่งพระอาจารย์ของตนและเพื่อการยัชณะ เมื่อพระเจ้าทิลิปะดำริเช่นนั้นแม่โคจึงได้คลายเรื่องราวและเหตุการณ์ทั้งหมดเสีย เพราะด้วยอำนาจแห่งแม่โคนั่นเองที่ได้เนรมิตขึ้นเพื่อล่องใจพระเจ้าทิลิปะและแม่โคนั้นก็ได้ตามที่ตนหวังคือพระเจ้าทิลิปะนั้นยอมสละชีวิตเพื่อรักษาตนและพระฤษี แม่โคจึงได้บันดาลพรแด่พระเจ้าทิลิปะ ทั้งสองเสด็จกลับสู่ป่าอาศรมแจ้งข่าวดีแด่พระฤษีวิสิษฐ์ผู้อาจารย์และพระนางสุทักษิณาพระชายาและอำลาเสด็จกลับสู่พระนคร จบสรรคที่สอง

3.) มหาเทพยธวงค์สรรคที่สามมีจำนวนโคลก 70 โคลก ดำเนินเรื่องราวต่อจากสรรคที่สอง โดย พระเจ้าทิลิปะครั้นสมความปรารถนาในการที่จะมีพระราชโอรสผู้สืบสันตติวงศ์แล้วนั้นเสด็จกลับสู่พระนคร พระนางสุทักษิณาจึงได้พระครรภ์พระราชโอรสขึ้น พระนางสุทักษิณาปรากฏอาการแห่งการตั้งพระครรภ์ (การแพ้ท้อง) ด้วยความแปลกประหลาดคือความปรารถนาในการเสวยเฉพาผืนเนื่องด้วยพระโอรสที่จะมาเกิดนี้จะได้รับความเป็นใหญ่ในแผ่นดินจรดชั้นฟ้าพระนางจึงมีความปรารถนาในการเสวยเช่นนั้น ครั้นเมื่อครบอายุครรภ์จึงได้ให้ประสูติพระราชโอรสผู้เปี่ยมด้วยเดชานุภาพ พระราชทานนามว่า รมุ พระรุมุเจริญเติบโตขึ้นตามลำดับ มีพระวรกายแข็งแรง มีพระสติปัญญาสามารถศึกษาเล่าเรื่องแตกฉานในศิลปะวิทยา ครั้นพระรุมุเข้าสู่วัยหนุ่มจึงได้ช่วยพระราชกรณียกิจแห่งพระราชบิดาพระเจ้าทิลิปะ ทั้งสองพระองค์ทรงเปี่ยมไปด้วยพระบรมเดชานุภาพหาผู้ใดเสมอมิได้ในดินแดนชมพูทวีปนั้น ครั้นเมื่อถึงกาลอันเป็นสมควรพระเจ้าทิลิปะจึงได้ดำริที่จะมอบพระราชสมบัติให้แก่พระรุมุสืบไป พระเจ้าทิลิปะพระองค์จึงทรงได้กระทำยัชณะบูชาขึ้นจำนวน 99 ครั้ง เพื่อหนทางไปสู่สวรรค์ของพระองค์ ครั้นนั้นพระอินทร์ผู้ครองสวรรค์ได้เสด็จลงจากสวรรค์มาลี้กไปซึ่งม้าในพระราชพิธียัชณะแห่งพระเจ้าทิลิปะ พระรุมุทราบเรื่องจึงเสด็จมาด้วยความว่องไวตรัสสนทนา ทิเตียนและห้ามซึ่งการกระทำของพระอินทร์ และได้ทรงโจมตีพระอินทร์นั้นด้วยศร พระอินทร์ครั้งได้รับการจู่โจมนั้นก็ทรงกริ้วเป็นอันมากจึงได้หยิบศรและวชิระคู่กายพระองค์โจมตีโต้ตอบจึงเกิดการสู้รบขึ้นระหว่างพระรุมุและพระอินทร์ในที่แห่งนั้น สุดท้ายพระอินทร์นั้นยอมรับในฝีมือและความไม่ย่อท้อของพระรุมุนั้นจึงยอมคืนม้าอันเป็นยัชณะให้และเสด็จกลับสู่สวรรค์ พระรุมุครั้งได้รับชัยชนะมาอย่างไม่เต็มใจของพระอินทร์ก็ตาม ได้เสด็จกลับสู่พระนครด้วยความปีติยินดียิ่งแห่งพระราชบิดาพระเจ้าทิลิปะได้ทรงมอบพระราชสมบัติให้แก่พระรุมุ กระทำการยัชณะ 99 ครั้ง และเสด็จออกผนวชตามองค์แห่งอาศรม 4 ต่อไป จบสรรคที่สาม

มหาเทพยธวงค์แสดงถึงความสามารถแห่งกวีคือกาลีทาสในด้านความรู้และความสามารถในเรื่องราววรรณคดีสันสกฤตกล่าวคือ กาวยะ ปุราณะ อาทิกาวยะ และมหากาวยะทั้งหลาย ทั้งยังมีความรู้ความสามารถทั้งในด้านไวยากรณ์สันสกฤต ฉันทลักษณ์และการประพันธ์ที่เป็นระเบียบแบบแผน

งดงาม อีกทั้งยังแฝงไปด้วยความงามแห่งวรรณศิลป์อันจะทำให้การบรรยายหรือพรรณนาเรื่องราวต่าง ๆ มีความชัดเจน แจ่มแจ้ง กระทำให้สารที่ผู้ส่งสารอันหมายถึงกวีต้องการจะส่งไปถึงผู้รับสารคือผู้อ่านได้รับสารอันมีใจความสำคัญของเนื้อสารเดียวกันกับที่ผู้ส่งสารต้องการจะสื่อสารนั้นได้อย่างครบถ้วน อันทำให้เกิดความเป็นสหฤทัย¹³ คือ ผู้อ่านมีความเข้าใจกวีนิพนธ์ อีกทั้งยังพบวรรณศิลป์ซึ่งเป็นความงามทางกวีนิพนธ์อีกเป็นจำนวนมากในมหากาพย์รชวงค์และยังเป็นเอกลักษณ์ของกวีผู้ประพันธ์มหากาพย์เรื่องนี้คือกาลิทาส ผู้ได้รับการยกย่องถึงความสามารถในการเปรียบเทียบสิ่งหนึ่งเป็นอีกสิ่งหนึ่ง บทประพันธ์ของกาลิทาสเป็นที่ยอมรับกันว่าไพเราะเพราะพริ้งและให้ภาพพจน์ที่สมจริง พากษ์กวีผู้มีชื่อเสียงสมัยหลังผู้ประพันธ์เรื่องกาทัพรี ได้กล่าวสดุดีผลงานของกาลิทาสไว้ว่า “ใครเล่าจะไม่บังเกิดความปิติยินดีในบทประพันธ์อันไพเราะของกาลิทาสที่เต็มไปด้วยรสแห่งความหวานที่ปรากฏกระจ่างชัดประดุจช่อดอกไม้ที่รมด้วยมธุรส¹⁴ ด้วยการเปรียบเทียบหนึ่งเป็นอีกสิ่งหนึ่งเช่นในอุปมาซึ่งเป็นหนึ่งในทฤษฎีอรรถกถาฉะนั้น

รูปแบบการประพันธ์

มหากาพย์รชวงค์ดำรงไว้ซึ่งองค์ประกอบแห่งการเป็นมหากาพย์อย่างหนึ่งซึ่งเกี่ยวเนื่องด้วยรูปแบบการประพันธ์หรือฉันทลักษณ์คือ ในโคลกสุดท้ายก่อนจบสรรค (บท) นั้น ๆ กวีจะเปลี่ยนไปใช้ฉันทลักษณ์ที่แตกต่างออกไปจากฉันทลักษณ์ในระหว่างสรรค และโดยในระหว่างสรรคกวีอาจใช้ฉันทลักษณ์เดียวกันไปจนจบสรรคบ้าง หรืออาจเปลี่ยนไปใช้ฉันทลักษณ์ที่คล้ายคลึงกันในจำนวนคำและคณะในแต่ละบาทบ้าง เพื่อให้ได้ท่วงทำนองที่แตกต่างกันออกไปในแต่ละอารมณ์การประพันธ์ซึ่งในมหากาพย์รชวงค์กวีคือกาลิทาสได้คงขนบนี้ไว้อย่างถูกต้องชัดเจน โดยมหากาพย์รชวงค์ในส่วนที่ผู้วิจัยทำการศึกษาคือสรรคที่ 1-3 มีรูปแบบการประพันธ์หรือฉันทลักษณ์ดังต่อไปนี้

1.) สรรคที่ 1 เริ่มต้นสรรคด้วยฉันทลักษณ์ประเภท อนุชฎ มีรูปแบบการประพันธ์โดยการกำหนดเสียงคุรุและลช^{15 16}ดังต่อไปนี้

¹³ สยาม ภัทรานูประวัติ. “การประเมินคุณค่ากวีนิพนธ์สันสกฤตเรื่องกวมรสัมภาวะของกาลิทาส” ดำรงวิชาการปีที่ 2 ฉบับที่ 3. หน้าที่ 157-174. (กรุงเทพฯ: จรัสสินทวงศ์การพิมพ์. 2546), 169.

¹⁴ อัญชลี ทองแถม. กาลิทาส กวีเอกของอินเดีย. วารสารมหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิต ปีที่ 2 ฉบับที่ 7. หน้าที่ 78-81. (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิต, 2531), 80.

¹⁵ คุรุ (เสียงหนัก) หมายถึง พยางค์ที่ประกอบด้วยสระเสียงยาว, สระประสม, สระเสียงสั้นที่ตามด้วยอนุสวาระหรือวิสรรคะ, พยางค์ที่มีเสียงพยัญชนะสังโยคกัน ส่วนลช (เสียงเบา) หมายถึง พยางค์ที่ประกอบด้วยสระเสียงสั้น

○○○○U __ O || ○○○○○U _ U ○

○○○○U __ O || ○○○○○U _ U ○

ตัวอย่าง

วากรถาวีว สंपฤกเตา วากรถปรตติเตย |

ชคตะ ปิตเรว วนเท ปารวตีปรเมศฺวเรว ||1.1||

ในระหว่างสรรคที่ 1 คือโคลกที่ 1-94 กวีกำหนดรูปแบบการประพันธ์ด้วยฉันทลักษณ์ประเภทเดียวกันทั้งหมดคือ อนุษฏฺภ มีรูปแบบการประพันธ์โดยการกำหนดเสียงครุและลหุเช่นเดียวกับในโคลกที่ 1

ตัวอย่าง

เสวยมาเนา สุจสุปรุโตะ ศาสนิรยาสนนธิภิะ |

ปุชฺปเรณฺตุคิโรรวาไตรารุตวนราชาภิะ ||1.38||

และในโคลกสุดท้ายก่อนจบสรรค กวีเลือกใช้รูปแบบการประพันธ์ด้วยฉันทลักษณ์ที่ต่างออกไปจากฉันทลักษณ์ทั้งหมดในสรรคเดียวกันเพื่อคงขนบการแต่งวรรณคดีมหากาพย์ โดยประพันธ์ด้วยฉันทลักษณ์ประเภท ประหรรษณิ มีรูปแบบการประพันธ์โดยการกำหนดเสียงครุและลหุดังต่อไปนี้

__ _ B B B B _ || B _ U _ _

ตัวอย่าง

นิรุทธิษฏฺวํ กุลปตินา ส ปรณศาลา

มธยาสย ปรยตปริครทวิทียะ |

ตจฉิษยาธยณนิเวทิตาวसानา

สวิษฏฺษะ กุศศยเน นิคำ นินาย ||1.95||

¹⁶ กำหนดเครื่องหมายแทนเสียงครุ (เสียงหนัก) ใช้เครื่องหมาย _ เสียงลหุ (เสียงเบา) ใช้เครื่องหมาย U และในตำแหน่งที่ใช้เสียงใดก็ได้ระหว่างครุและลหุ ใช้เครื่องหมาย O และใช้เครื่องหมาย || คั่นระหว่างบาท

2.) สรรคที่ 2 เป็นสรรคที่เริ่มต้นในเรื่องการพจนานุกรมผ่านภารกิจต่าง ๆ ของพระเจ้าทีลีปะ ฉะนั้นในสรรคที่ 2 จึงประกอบไปด้วยรูปแบบการประพันธ์ซึ่งใช้ฉันทลักษณ์ประกอบการประพันธ์ หลากหลายรูปแบบด้วยกัน โดยแบ่งออกเป็นโคลกที่ 1-4, 6, 8-25, 27-45, 47-57, 59-69, 71-74 ประพันธ์ด้วยฉันทลักษณ์ประเภท อุปชาติ ซึ่งเป็นการประพันธ์โดยการประสมกันของฉันทลักษณ์ ประเภท อุเพนทรวชราและอินทรวชรา โดยฉันทลักษณ์ใน 2 บาทแรกเป็นอุเพนทรวชราและใน 2 บาทหลังเป็นอินทรวชรา

มีรูปแบบการประพันธ์โดยการกำหนดเสียงครุและลหุดังต่อไปนี้

U _ U _ _ || U U _ U _ _
 _ _ U _ _ || U U _ U _ _

ตัวอย่าง

นิวรตย ราชา ทยิตำ ทยาลุสฺตำ เสารเมยี่ สุรภริยโศภิยะ |
 ปโยธรีภูตจตุสมุทรา ชุโคป โครูปธรามิโวรัม ||2.3||

และในบางโคลกสลับด้วยโคลกที่ประพันธ์ด้วยฉันทลักษณ์ประเภทอินทรวชราเช่นในโคลกที่ 5, 7, 26, 46, 58, 70 ซึ่งมีรูปแบบการประพันธ์โดยการกำหนดเสียงครุและลหุดังต่อไปนี้

_ _ U _ _ || U U _ U _ _

ตัวอย่าง

ส นยสฺตจิทนามปี ราชลกษมี เตโชวิเศษานุมิตำ ทธานะ |
 อาสีทนาวิษุกฤตทานราชรินฺตรมทาวสฺถ อิว ทวิเพนฺทระ ||2.7||

ในโคลกสุดท้ายโคลกที่ 75 ก่อนจบสรรค กวีเลือกใช้รูปแบบการประพันธ์ด้วยฉันทลักษณ์ที่ต่างออกไปจากฉันทลักษณ์ทั้งหมดในสรรคเช่นเดียวกันเพื่อกงขนบการแต่งวรรณคดีมหากาพย์ โดยประพันธ์ด้วยฉันทลักษณ์ประเภท มาลินี มีรูปแบบการประพันธ์โดยการกำหนดเสียงครุและลหุ ดังต่อไปนี้

U U U U U U _ _ || _ U _ _ U _ _

ตัวอย่าง

อถ นยนสมุตถ์ ชโยติรตเรริว ทเยาะ
 สุรสรทิว เตโซ วหนิษฐยุดไมศม |
 นรปติกุลฎุไต ครภมารตต ราชญี
 คุรุภริภินิษฐุ โลกपालานภาโวะ ||2.75||

3.) สรรคที่ 3 ปรากฏรูปแบบการประพันธ์กลับมาเหมือนกับในสรรคที่ 1 คือโคลกที่ 1-69
 แจ่งด้วยฉันทลักษณ์เดียวกันทั้งหมดไม่มีฉันทลักษณ์อื่นสอดแทรก โดยประพันธ์ด้วยฉันทลักษณ์
 ประเภท วัศรถัม มีรูปแบบการประพันธ์โดยการกำหนดเสียงคุรุและลฆดังต่อไปนี้

U _ U _ _ || U U _ U _

ตัวอย่าง

อถปสิต์ ภรตุรุษสตีโตทย สชชีโนทวิภษณเกามุทีมุขม |
 นิทานมิภษวากุกลสย สัตเตะ สุกษิณา เทารหฤทลภษณ ทธา ||3.1||

และในโคลกสุดท้ายโคลกที่ 70 ก่อนจบสรรค กวีเลือกใช้รูปแบบการประพันธ์ด้วยฉันท
 ลักษณ์ที่ต่างออกไปจากฉันทลักษณ์ทั้งหมดในสรรคเช่นเดียวกันเพื่อคงขนบการแต่งวรรณคดีมหา
 กาพย์ โดยประพันธ์ด้วยฉันทลักษณ์ประเภท หริณี มีรูปแบบการประพันธ์โดยการกำหนดเสียงคุรุและ
 ลฆดังต่อไปนี้

U U U U U _ _ || _ _ U _ U U _ U _

ตัวอย่าง

อถ ส วิษยวยาฤตตาดมา ยถาวีธิ สุนเว
 นฤปติกุกุท ทตตวา ยูเน สิตาตปวารณม |
 มุณิวนตรุจฉายำ เทวยา ตยา สห ศิศริเย
 คลิตวยสามิภษวากุณามิท หิ กุลวรตม ||3.70||

ดังนั้นมหากาพย์รชวงศ์ในสรรคที่ 1-3 จึงประกอบไปด้วยรูปแบบการประพันธ์ที่หลากหลายไปด้วยฉันทลักษณ์มากถึง 7 ประเภทด้วยกันได้แก่ อนุชฎก ประหรรษณิน อูษชาติ อินทรวชรา มาลินี วัศรณัม และหริณิน

ภาพสะท้อนจากรูปแบบการประพันธ์

มหากาพย์รชวงศ์สรรคที่ 1-3 จากจำนวนสรรคทั้งสิ้น 19 สรรค แม้เป็นจำนวนเพียง 1 ใน 6 ของเนื้อหาบทประพันธ์ของกาลิทาส แต่กวีคือกาลิทาสได้ประพันธ์บทกวีไว้ด้วยรูปแบบการประพันธ์คือฉันทลักษณ์มากถึง 7 ประเภทด้วยกันในจำนวนโคลกทั้งสิ้น 240 โคลก ดังที่กล่าวมาข้างต้น และเมื่อพิจารณาฉันทลักษณ์ที่ปรากฏทั้งหมดในมหากาพย์รชวงศ์สรรคที่ 1-3 แล้วจะเห็นได้ว่าไม่ใช่กวีเลือกใช้รูปแบบการประพันธ์แบบใดก็ได้แต่กวีมีการเลือกใช้รูปแบบการประพันธ์ที่เฉพาะเจาะจง กล่าวคือ มีการเลือกใช้รูปแบบการประพันธ์คือฉันทลักษณ์ที่เหมาะสมของสภาวะของเนื้อหาในบทประพันธ์ที่แตกต่างออกไปในด้านสถานการณ์ต่าง ๆ ที่กวีต้องการจําแนกเสนอในแต่ละสรรคพิจารณาแยกในแต่ละประเภทฉันทลักษณ์ได้ดังต่อไปนี้

1. อนุชฎก (Anuṣṭubh)

อนุชฎกมีรูปแบบฉันทลักษณ์คือ หนึ่งบาทมี 8 พยางค์ ในบาทแรกพยางค์ที่ 1-4, 8 สามารถวางได้ทั้งเสียงครุและเสียงลหุ พยางค์ที่ 5 เป็นเสียงลหุ พยางค์ที่ 6-7 เป็นเสียงครุ และในบาทที่ 2 เช่นเดียวกันพยางค์ที่ 1-4, 8 วางได้ทั้งเสียงครุและเสียงลหุ ส่วนพยางค์ที่ 5, 7 เป็นเสียงลหุ พยางค์ที่ 6 เป็นเสียงครุ ส่วนบาทที่ 3-4 เหมือนกับบาทที่ 1-2 ตามลำดับ จากฉันทลักษณ์ข้างต้นจะเห็นได้ว่าอนุชฎก มีการวางฉันทลักษณ์ที่ไม่เคร่งครัดนัก ในหลายตำแหน่งด้วยกันสามารถวางได้ทั้งเสียงครุและเสียงลหุ โดยมีกำหนดเสียงตายตัวเฉพาะในพยางค์ที่ 5-7 เท่านั้น ทำให้อนุชฎกเป็นฉันทลักษณ์ที่ไม่มีเสียงที่แปลกแยกนัก มีพยางค์ไม่มากไม่น้อยคือ 8-8-8-8 อาจกล่าวได้ว่าเนื่องด้วยรูปแบบการประพันธ์คือฉันทลักษณ์ที่ยังไม่ตายตัวน่าจะอาจเป็นการอุ้นเครื่องสำหรับกวีในสรรคแรกและเมื่อกวีเริ่มมีคำคุณชินและเชี่ยวชาญในการแต่งบทประพันธ์แล้วจึงเริ่มใช้ฉันทลักษณ์ที่มีรูปแบบซับซ้อนยิ่งขึ้นไปในสรรคถัดไป และเมื่อพิจารณาเนื้อหาในสรรคที่ 1 ซึ่งมีเนื้อหาเริ่มต้นจากบทอาศิวาท นมัสการพระศิวะมหาเทพและพระนางปารวตี และเริ่มการพรรณนาวงศ์แห่งพระอาทิตย์ พระมนุ และพระเจ้าทีลิปะ พรรณนาถึงพระเกียรติแห่งพระเจ้าทีลิปะและพระนางสุทักษินา จนกล่าวถึงความปรารถนาของพระเจ้าทีลิปะต่อการกำเนิดของพระราชโอรส การเสด็จพระราชดำเนินออกสู่อาศรมแห่งพระฤษี

พระฤๅษีแจ่มเหตุแห่งการกระทำการยัชญะ และพระเจ้าทีลีปะเมื่อทราบความจริงได้กระทำการตามคำของพระฤๅษี

เนื้อหาในมหากาพย์รฆวงศ์สรรคที่ 1 จะเห็นได้ว่าเนื้อหาส่วนใหญ่แล้วเป็นการแจ้งให้ทราบกล่าวคือ เป็นการถ่ายทอดเนื้อความโดยการพรรณนาความงามในสิ่งต่าง ๆ ตั้งแต่บทสรรเสริญเทพเจ้า บรรพชน กระทั่งพระเกียรติของพระมหากษัตริย์ พรรณนาธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมต่าง ๆ ในภาพรวม อีกทั้งยังประกอบด้วยบทสนทนาที่เป็นการต้อนรับ แจ่มเหตุ ปรับสารทุกข์สุกดิบโดยทั่วไปในระหว่างตัวละคร 2-3 ตัวละคร อาจกล่าวได้ว่ากวีเลือกใช้อุชฌฎนอกเหนือไปจากการพัฒนาการชำนาญในการประพันธ์ของตนแล้ว ยังใช้อุชฌฎเพื่อเป็นการถ่ายทอดเนื้อหาโดยทั่วไปผ่านการพรรณนาเป็นอันมากเพื่อแจ้งให้ทราบดังกล่าว ฉะนั้นจึงอาจกล่าวโดยสรุปได้ว่า (1) อุชฌฎมีรูปแบบฉันทลักษณ์ที่ไม่ตายตัวนัก (2) กวีมักใช้ขึ้นต้นบทประพันธ์เพื่อเป็นการกระทำเพื่อความชำนาญในการประพันธ์ของตนเชี่ยวชาญมากยิ่งขึ้น (3) อีกทั้งเนื้อหาที่ประกอบฉันทลักษณ์มักเป็นเนื้อหาที่เกี่ยวข้องเนื่องด้วยการบรรยายหรือพรรณนาการกล่าวถึงสิ่งต่าง ๆ โดยภาพรวมและบทสนทนาปราศรัยกันโดยทั่วไป กวีจึงเลือกใช้ฉันทลักษณ์ประเภทอุชฌฎมาเป็นรูปแบบในการประพันธ์ในสรรคที่ 1 ดังนี้

2. ประหรรษิณี (Praharsinī)

ประหรรษิณีมีรูปแบบฉันทลักษณ์คือ บาทที่ 1 มี 8 พยางค์ บาทที่ 2 มี 5 พยางค์ รวมเป็น 13 พยางค์อาจเรียกว่า ประหรรษิณี 13 โดยในบาทที่ 1 พยางค์ที่ 1-3, 8 เป็นเสียงคุรุ พยางค์ที่ 4-7 เป็นเสียงลฺษุ บาทที่ 2 พยางค์ที่ 1, 3 เป็นเสียงลฺษุ และพยางค์ที่ 2, 4-5 เป็นเสียงคุรุ บาทที่ 3-4 เป็นต้นไปมีตำแหน่งเสียงคุรุลฺษุเหมือนบาทที่ 1-2 ตามลำดับ และกวีได้ประพันธ์ประหรรษิณีไว้ในตอนจบซึ่งมีความยาวมากถึง 8 บาทต่อ 1 บท จากฉันทลักษณ์ข้างต้นจะเห็นได้ว่า ประหรรษิณี มีการวางฉันทลักษณ์ที่ตายตัวชัดเจน มีเสียงคุรุและเสียงลฺษุสลับกันเป็นจังหวะ และด้วยความยาวเป็นพิเศษของประหรรษิณีที่มากถึง 8 บาท จึงทำให้ประหรรษิณีเป็นฉันทลักษณ์ที่มีรูปแบบที่แปลกแยก มีจังหวะการออกเสียงพยางค์คือ 3-5-2-3 อาจกล่าวได้ว่าเนื่องด้วยรูปแบบการประพันธ์คือฉันทลักษณ์ที่แปลกแตกต่างและมีความยาวพิเศษนี้ กวีจึงเลือกใช้ประหรรษิณีในการเป็นฉันทลักษณ์จบสรรคที่ 1 ที่มีเนื้อหาเกี่ยวเนื่องด้วยการพรรณนาและการแจ้งให้ทราบดังที่กล่าวมาข้างต้น

ศัพท์ในประหรรษิณี แปลโดยเนื้อความหมายถึง การก่อให้เกิดความรำเริงแก่ผู้ฟัง ด้วยจังหวะและฉันทลักษณ์ที่ใหญ่กว่าและสนุกสนานกว่าคล้องกับในเนื้อหาในตอนจบของมหากาพย์รฆวงศ์สรรค

ที่ 1 ด้วยบทสนทนาระหว่างตัวละครคือพระเจ้าทีลิปและพระฤๅษีซึ่งแจ้งหนทางจัดความทุกข์ร้อนในการอยากมีพระราชโอรสสืบวงศ์ของพระราชาแล้วว่าพระราชาควรจะทำสิ่งใดบ้างจึงเป็นการสร้างขวัญและความร่าเริงให้แก่ตัวละครคือพระเจ้าทีลิปที่มีกำลังใจพร้อมที่จะกระทำภารกิจเพื่อให้ได้มาซึ่งพระราชโอรสสืบไป ไม่ใช่เพียงแต่ตัวละครคือพระเจ้าทีลิปเท่านั้นยังเป็นการบอกกล่าวถึงผู้อ่านให้เตรียมพร้อมต่อการสนุกสนานในการพลูภัยที่จะเกิดขึ้นในสรรคต่อไปด้วย อาจกล่าวได้ว่ากวีเลือกใช้ประพจน์นอกเหนือไปจากการเลือกใช้ฉันทลักษณ์ให้แตกต่างออกไปในตอนจบของสรรคตามขนบที่ดีของวรรณคดีมหากาพย์แล้ว ยังใช้ประพจน์เพื่อเป็นการถ่ายทอดเรื่องราวความรื่นเรริงดังกล่าว ฉะนั้นจึงอาจกล่าวโดยสรุปได้ว่า (1) ประพจน์มีรูปแบบฉันทลักษณ์ที่ชัดเจนตายตัว มีขนาดใหญ่ (2) กวีเลือกใช้ในตอนจบของบทประพันธ์นอกจากเป็นไปตามขนบแล้ว ยังเป็นการบอกผู้อ่านถึงความหวังและความบันเทิงกำลังจะเริ่มต้นขึ้นและสนุกสนานที่มากยิ่งขึ้นต่อในสรรคหน้าเป็นต้นไปอีกด้วย กวีจึงเลือกใช้ฉันทลักษณ์ประเภทประพจน์มาเป็นรูปแบบในการประพันธ์จบสรรคที่ 1 ดังนี้

3. อุปชาติ (Upajāti)

อุปชาติมีรูปแบบฉันทลักษณ์คือ ในแต่ละบาทจะมี 11 พยางค์ อาจเรียกว่า อุปชาติ 11 โดยมีลักษณะพิเศษคือในบาทที่ 1 มีลักษณะเหมือนอุเปนทรวชรา (Upendravajrā) ซึ่งมีรูปแบบฉันทลักษณ์คือ บาทที่ 1 มี 5 พยางค์ บาทที่ 2 มี 6 พยางค์ รวมเป็น 11 พยางค์ โดยในบาทที่ 1 พยางค์ที่ 1, 3 เป็นเสียงลหุ พยางค์ที่ 2, 4-5 เป็นเสียงครุ บาทที่ 2 พยางค์ที่ 1-2, 4 เป็นเสียงลหุ และพยางค์ที่ 3, 5-6 เป็นเสียงครุ รวมกันเป็นบาทที่ 1 ในอุปชาติ และในบาทที่ 2 มีลักษณะเหมือนอินทรวชรา (Indravajrā) ซึ่งมีรูปแบบฉันทลักษณ์คือ บาทที่ 1 มี 5 พยางค์ บาทที่ 2 มี 6 พยางค์ รวมเป็น 11 พยางค์ โดยในบาทที่ 1 พยางค์ที่ 1-2, 4-5 เป็นเสียงครุ พยางค์ที่ 3 เป็นเสียงลหุ บาทที่ 2 พยางค์ที่ 1-2, 4 เป็นเสียงลหุ และพยางค์ที่ 3, 5-6 เป็นเสียงครุ รวมกันเป็นบาทที่ 2 ในอุปชาติ บาทที่ 3-4 เป็นต้นไปมีตำแหน่งเสียงครุลหุเหมือนบาทที่ 1-2 ตามลำดับ จากฉันทลักษณ์ข้างต้นจะเห็นได้เช่นกันว่า อุปชาติ มีการวางฉันทลักษณ์ที่ตายตัวชัดเจนโดยประสมระหว่างอุเปนทรวชรา 11 และอินทรวชรา 11 มีเสียงครุและเสียงลหุสลับกันเป็นจังหวะต่างกันในช่วงต้น และด้วยความยาวเป็นพิเศษของอุปชาติจึงให้อุปชาติเป็นฉันทลักษณ์ที่มีรูปแบบที่สนุกสนาน มีจังหวะการออกเสียงพยางค์คือ 2-3-3-3-2-3-3-3-3 ในทุกบาท อาจกล่าวได้ว่าเนื่องด้วยรูปแบบการประพันธ์คือฉันทลักษณ์ที่แปลกแตกต่างและมีความยาวพิเศษนี้ กวีจึงเลือกใช้อุปชาติในการเป็นฉันทลักษณ์ในสรรคที่ 2 ที่มีเนื้อหาเกี่ยวเนื่องด้วยการการพลูภัยนานาประการดังที่กล่าวมาข้างต้น

อุปชาติคือส่วนประสมระหว่างอุปนทรวชราและอินทรวชรา ด้วยจังหวะและฉันทลักษณ์ที่มีเสียงหนักในตอนต้นและในตอนท้ายจึงทำให้ท่วงทำนองเหมือนสายฟ้าฟาดอันเกิดการกระทำอันเป็นอาวุธของพระอินทร์ คล้องกับในเนื้อหาในสรรคที่ 2 ของมหากาพย์รชวงค์คือ การที่พระเจ้าทิลิปะได้กระทำตามคำแห่งพระฤๅษีคือการบูชาแม่โค การเสด็จพระราชดำเนินติดตามแม่โคในทุกอิริยาบถ การเสด็จไปสู่ถ้ำแห่งภูเขาหิมาลัยและต้องพจญภัยราชสีห์ กระทั่งแม่โคจึงได้บันดาลพรแต่พระเจ้าทิลิปะเสด็จกลับสู่ป่าอาศรมแจ้งข่าวดีแก่พระฤๅษี พระนางสุทักษิณาพระชายาและอำลาเสด็จกลับสู่พระนคร อาจกล่าวได้ว่ากวีเลือกใช้อุปชาตินอกจากเป็นไปเพื่อความหลากหลายในฉันทลักษณ์แล้ว ยังใช้อุปชาติเพื่อเป็นการถ่ายทอดเรื่องราวการพจญภัยและความระทึกในอารมณ์ดังกล่าวอันมีพลังอำนาจรุนแรงเหมือนอาวุธพระอินทร์ ฉะนั้นจึงอาจกล่าวโดยสรุปได้ว่า (1) อุปชาติมีรูปแบบฉันทลักษณ์ที่ชัดเจนตายตัว มีขนาดใหญ่จากการประสมกันของสองฉันทลักษณ์ (2) ดังกล่าวมาข้างต้นเมื่อกวีชำนาญในการแต่งคำประพันธ์ที่มีรูปแบบการประพันธ์ไม่ตายตัวนอกรอบอย่างอนุชฎแล้วจึงเปลี่ยนรูปแบบการประพันธ์โดยอาศัยฉันทลักษณ์ที่ยากและท้าทายมากยิ่งขึ้น (3) กวีเลือกใช้ฉันทลักษณ์ไปตามจังหวะโดยคำนึงถึงเนื้อหาในบทกวีนิพนธ์ของตนว่ามีเนื้อหาสนุกสนานและแฝงไปด้วยวีรกรรมเป็นจำนวนมากอีกด้วย กวีจึงเลือกใช้ฉันทลักษณ์ประเภทอุปชาติมาเป็นรูปแบบในการประพันธ์ในสรรคที่ 2 ดังนี้

4. อินทรวชรา (Indravajrā)

เช่นเดียวกันในมหากาพย์รชวงค์สรรคที่ 2 ยังประกอบไปด้วยอินทรวชราซึ่งมีรูปแบบฉันทลักษณ์คือ บาทที่ 1 แบ่งออกเป็น 5 พยางค์แรกพยางค์ที่ 1-2, 4-5 เป็นเสียงครุ พยางค์ที่ 3 เป็นเสียงลหุ และใน 6 พยางค์หลังพยางค์ที่ 2 พยางค์ที่ 1-2, 4 เป็นเสียงลหุ และพยางค์ที่ 3, 5-6 เป็นเสียงครุ รวมเป็น 11 พยางค์ อาจเรียกว่า อินทรวชรา 11 บาทที่ 2 เป็นต้นไปมีตำแหน่งเสียงครุลหุเหมือนบาทที่ 1 ตามลำดับ จากฉันทลักษณ์ข้างต้นจะเห็นได้เช่นกันว่าอินทรวชราเป็นบาทช่วงท้ายของอุปชาติ มีเสียงครุและเสียงลหุสลับกัน มีจังหวะการออกเสียงพยางค์คือ 2-3-3-3 ในทุกบาท อาจกล่าวได้ว่าเนื่องด้วยรูปแบบการประพันธ์คือฉันทลักษณ์ที่มีความใกล้เคียงกันเช่นนี้ กวีจึงเลือกใช้อินทรวชราเป็นฉันทลักษณ์สลับอุปชาติในบางช่วงของสรรคที่ 2 ด้วยเนื้อหาเกี่ยวเนื่องด้วยการการพจญภัยดังกล่าว

อินทรวชราปรากฏเพียง 6 โศลกเท่านั้นจากมหากาพย์รชวงค์สรรคที่ 2 จำนวน 75 โศลก ด้วยจังหวะและฉันทลักษณ์ที่ใกล้เคียงอุปชาติ สอดคล้องกับในเนื้อหาในสรรคที่ 2 ของมหากาพย์รชวงค์ข้างต้น ฉะนั้นจึงอาจกล่าวโดยสรุปได้ว่า (1) อินทรวชรา มีรูปแบบฉันทลักษณ์ที่ชัดเจนตายตัวและเป็นส่วนหนึ่งของอุปชาติทำให้รูปแบบการประพันธ์กลมกลืนไม่แตกต่างกัน (2) กวีเปลี่ยนรูปแบบการประพันธ์โดยอาศัยฉันทลักษณ์ที่ยากและท้าทายมากยิ่งขึ้นเช่นเดียวกับการใช้อุปชาติ (3) กวีเลือกใช้

ฉันทลักษณ์ไปตามจังหวะโดยคำนึงถึงเนื้อหาในบทกวีนิพนธ์เช่นกัน กวีจึงใช้ฉันทลักษณ์ประเภท อินทราวรามาเป็นรูปแบบในการประพันธ์ในสรรคที่ 2 ดังนี้

5. มาลินี (Mālinī)

มาลินีมีรูปแบบฉันทลักษณ์คือ บาทที่ 1 มี 8 พยางค์ บาทที่ 2 มี 7 พยางค์ รวมเป็น 15 พยางค์ อาจเรียกว่า มาลินี 15 โดยในบาทที่ 1 พยางค์ที่ 1-6 เป็นเสียงลหุ พยางค์ที่ 7-8 เป็นเสียงครุ บาทที่ 2 พยางค์ที่ 1, 3-4, 6-7 เป็นเสียงครุ และพยางค์ที่ 2, 5 เป็นเสียงลหุ บาทที่ 3-4 เป็นต้นไปมี ตำแหน่งเสียงครุลหุเหมือนบาทที่ 1-2 ตามลำดับ และกวีได้ประพันธ์มาลินีไว้ในตอนจบซึ่งมีความยาว มากถึง 8 บาทต่อ 1 บท จากฉันทลักษณ์ข้างต้นจะเห็นได้ว่า มาลินีมีการวางฉันทลักษณ์ที่ตายตัว ชัดเจน มีเสียงครุและเสียงลหุสลับกันเป็นจังหวะ และด้วยความยาวเป็นพิเศษของมาลินีที่มากถึง 8 บาท มีจังหวะการออกเสียงพยางค์คือ 3-3-2-(1-3)-3 อาจกล่าวได้ว่าเนื่องด้วยรูปแบบการประพันธ์คือ ฉันทลักษณ์ที่แปลกแตกต่างในจังหวะทำนองและมีความยาวพิเศษนี้ กวีจึงเลือกใช้มาลินีในการเป็น ฉันทลักษณ์จบสรรคที่ 2 ที่มีเนื้อหาเกี่ยวเนื่องด้วยการการพจญภัยดังกล่าว

มาลินีเป็นฉันทลักษณ์ที่มี น คณะ¹⁷ เป็นจำนวนมากในตอนต้น ประกอบด้วยด้วยจังหวะที่ รวดเร็วและค่อยผ่อนคลายเป็นแสดงให้เห็นถึงความตึงเครียดต่าง ๆ ซึ่งได้รับการแก้ไขและผ่อนคลายเป็น ในที่สุดซึ่งสอดคล้องกับในเนื้อหาในตอนจบของมหากาพย์รชุนวงศ์สรรคที่ 2 ด้วยการพจญอันทรายนานาประการของตัวละครคือพระเจ้าทิลิปะและสุดท้ายด้วยพระปรีชาชาญของพระองค์จึงได้ขจัด ปัญหาความทุกข์ภัยต่าง ๆ ลงได้ และได้รับการประทานแก่พรพระราชโอรสในที่สุด นอกจากตัวละคร คือพระเจ้าทิลิปะจะได้ผ่อนคลายเป็นสบายพระราชหฤทัยแล้วยังเป็นการบอกกล่าวถึงผู้อ่านอีกด้วยว่า เตรียมพร้อมต้อนรับความสุขสรรพรษาที่จะเกิดขึ้นไปลำดับในสรรคต่อไปด้วย อาจกล่าวได้ว่ากวี เลือกใช้มาลินีนอกเหนือไปจากการเลือกใช้ฉันทลักษณ์ให้แตกต่างออกไปในตอนจบของสรรคตามขนบที่ดีของวรรณคดีมหากาพย์แล้ว ยังใช้มาลินีเพื่อเป็นการถ่ายทอดเรื่องราวความผ่อนคลายน้อมรับ ความสุขที่กำลังจะมาถึงดังกล่าว ฉะนั้นจึงอาจกล่าวโดยสรุปได้ว่า (1) มาลินีมีรูปแบบฉันทลักษณ์ที่ ชัดเจนตายตัว รูปแบบแปลกแตกต่างไปจากฉันทลักษณ์ที่ผ่านมา (2) กวีเลือกใช้ในตอนจบของบท ประพันธ์นอกจากเป็นไปตามขนบแล้ว ยังเป็นการบอกผู้อ่านถึงการผ่อนคลายเป็นสุขและความสุข สมหวังที่กำลังจะเพิ่มมากยิ่งขึ้นต่อไปในสรรคหน้าอีกด้วย กวีจึงเลือกใช้ฉันทลักษณ์ประเภทมาลินีมา เป็นรูปแบบในการประพันธ์จบสรรคที่ 2 ดังนี้

¹⁷ น คณะ

6. วัศสถัม (Vaṃśastham)

วัศสถัมมีรูปแบบฉันทลักษณ์คือ บาทละ 12 พยางค์ อาจเรียกว่า วัศสถัม 12 โดยในบาทแรกแบ่งออกเป็น 5 พยางค์แรกพยางค์ที่ 1, 2 เป็นเสียงลหุ พยางค์ที่ 2, 4-5 เป็นเสียงครุ และ 7 พยางค์หลังพยางค์ที่ 1-2, 4, 6 เป็นเสียงลหุ พยางค์ที่ 3, 5, 7 เป็นเสียงครุ ส่วนบาทที่ 2 เป็นต้นไปมีตำแหน่งพยางค์เหมือนกับบาทที่ 1 ตามลำดับ จากฉันทลักษณ์ข้างต้นจะเห็นว่า วัศสถัมมีการวางฉันทลักษณ์ที่ตายตัวเช่นเดียว ทำให้วัศสถัมเป็นฉันทลักษณ์ที่มีเสียงที่แปลกแยก มีจังหวะขึ้นลงระหว่างเสียงครุและลหุเหมือนเสียงของขลุ่ยอันเป็นเครื่องดนตรีในงานรื่นเริง มีจังหวะการออกเสียงพยางค์คือ 2-3-3-4 และเมื่อพิจารณาเนื้อหาในสรรคที่ 3 ซึ่งมีเนื้อหากล่าวคือ พระเจ้าทิลิปะสมความปรารถนา พระนางสุทักษิณาทรงพระครรภ์พระราชโอรส ได้ประสูติพระราชโอรสผู้เปี่ยมด้วยเดชาานุภาพนามว่า รชฺ พระรชฺเจริญเติบโตขึ้นตามลำดับ แดกฉานในศิลปวิทยา เกิดเหตุการณ์แทรกแซงการกระทำชัญญะของพระเจ้าทิลิปะขึ้นโดยพระอินทร์ สุตท่ายพระอินทร์ยอมรับในฝีมือของพระรชฺจึงยอมพ่ายไป พระรชฺเสด็จกลับสู่พระนครด้วยความปิติยินดี พระเจ้าทิลิปะได้ทรงมอบพระราชสมบัติให้แก่พระรชฺแล้วจึงเสด็จออกผนวชในที่สุด

เนื้อหาในมหากาพย์รชฺวงศ์สรรคที่ 3 จะเห็นได้ว่าเนื้อหาส่วนใหญ่เป็นเรื่องราวแห่งความรื่นเริงบันเทิงใจของตัวละครหลังจากต้องผ่านภยันตรายมากเป็นอันมากจึงบรรลุมความปรารถนา อีกทั้งยังสอดแทรกไปด้วยบทบาทการต่อสู้เพื่อไปสู่การเปลี่ยนผ่านของตัวละครหลักสำคัญของเรื่องในสรรคถัดไปคือพระรชฺอีกด้วย อาจกล่าวได้ว่ากวีเลือกใช้วัศสถัมนอกเหนือไปจากแสดงความชำนาญในการประพันธ์ของตนแล้ว ยังใช้วัศสถัมเพื่อเป็นการถ่ายทอดเนื้อหาแห่งความสุขสมหวังดังกล่าว ฉะนั้นจึงอาจกล่าวโดยสรุปได้ว่า (1) วัศสถัมมีรูปแบบฉันทลักษณ์ที่ตายตัว มีจังหวะสนุกสนาน (2) กวีใช้ประกอบบทประพันธ์เพื่อแสดงถึงความสนุกสนาน ความสมหวัง กวีจึงเลือกใช้ฉันทลักษณ์ประเภทวัศสถัมมาเป็นรูปแบบในการประพันธ์ในสรรคที่ 3 ดังนี้

7. หริณี (Harinī)

หริณีมีรูปแบบฉันทลักษณ์คือ บาทละ 17 พยางค์ อาจเรียกว่า หริณี 17 โดยในบาทแรกแบ่งออกเป็น 6 พยางค์แรกพยางค์ที่ 1-5 เป็นเสียงลหุ พยางค์ที่ 6 เป็นเสียงครุ 4 พยางค์ต่อมาพยางค์ที่ 1-4 เป็นเสียงครุ และ 7 พยางค์สุดท้ายพยางค์ที่ 1, 2-4, 6 เป็นเสียงลหุ พยางค์ที่ 2, 5, 7 เป็นเสียงครุ บาทที่ 2 เป็นต้นไปมีตำแหน่งพยางค์เหมือนกับบาทที่ 1 ตามลำดับ จากฉันทลักษณ์ข้างต้นจะเห็นว่า หริณีมีการวางฉันทลักษณ์ที่ตายตัวและมีจำนวนพยางค์มากที่สุดในรูปแบบการประพันธ์คือฉันทลักษณ์ทั้งหมดใน 3 สรรค ทำให้หริณีเป็นฉันทลักษณ์ที่มีความยากและแตกต่างเป็นอย่างมาก มีจังหวะเป็นทำนองฟังสบายคล้ายบทเพลงอ่อนคลาญ มีจังหวะการออกเสียงพยางค์คือ 6-4-7 และเมื่อ

พิจารณาเนื้อหาในตอนจบของสรรคที่ 3 ซึ่งมีเนื้อหากล่าวถึงการออกผนวชของพระเจ้าทีลีปะครั้นปลดกังวลเรื่องราวในการครองราชย์ทั้งหลายออกหมดแล้วมุ่งสู่การบำเพ็ญเพียรเพื่อการเสด็จไปสู่การหลุดพ้นต่อไป กวีจึงเลือกใช้ทริณีในการเป็นฉันทลักษณ์จบสรรคที่ 3 เพื่อแสดงถึงการปล่อยวางและการหลุดพ้นของพระองค์สืบไป

ทริณีเป็นฉันทลักษณ์ที่มีความยาวถึง 17 พยางค์ รวม 4 บาทจึงมีความยาวมากกว่า 68 พยางค์ เป็นบทสรูปความปิติปราโมทย์ทั้งหลาย ผ่อนคลายไปสู่ความหลุดพ้นเหมือนท่วงทำนองของตัวทริณีเอง อาจกล่าวได้ว่ากวีเลือกใช้ทริณีเช่นเดียวกันนอกเหนือไปจากการเลือกใช้ฉันทลักษณ์ให้แตกต่างออกไปในตอนจบของสรรคตามขนบที่ดีของวรรณคดีมหากาพย์แล้ว ยังใช้ทริณีเพื่อเป็นการถ่ายทอดเรื่องราวการเสด็จออกสู่ความสงบที่แท้จริงดังกล่าว ฉะนั้นจึงอาจกล่าวโดยสรุปได้ว่า (1) ทริณีมีรูปแบบฉันทลักษณ์ที่ชัดเจนตายตัว แปรกต่างไปจากฉันทลักษณ์ที่ผ่านมา (2) กวีเลือกใช้ในตอนจบของบทประพันธ์นอกจากเป็นไปตามขนบแล้ว ยังเป็นการบอกผู้อ่านถึงการผ่อนคลายอารมณ์ขั้นสูงสุด เพื่อสรุปจบบทบาทของพระเจ้าทีลีปะเข้าสู่บทใหม่ของเจ้าชายรชุนเมื่อทรงขึ้นครองราชย์ต่อไป กวีจึงเลือกใช้ฉันทลักษณ์ประเภททริณีมาเป็นรูปแบบในการประพันธ์จบสรรคที่ 3 ดังนี้

มหากาพย์รชุนวงศ์สรรคที่ 1-3 ประกอบด้วยประเภทของฉันทลักษณ์โดยที่กวีคือกาฬิตาสได้ประพันธ์บทกวีไว้มากถึง 7 ประเภทด้วยกัน เมื่อพิจารณาแล้วเป็นที่ยืนยันว่ากวีเลือกใช้รูปแบบการประพันธ์อย่างเฉพาะเจาะจงและมีรูปแบบที่ชัดเจนเหมาะสมต่อสภาวะการณ์ที่เกิดขึ้นในเนื้อหาของบทประพันธ์ที่ต่างกันไปในด้านสถานการณ์ต่าง ๆ ฉันทลักษณ์ต่างประเภทต่างรูปแบบมีลักษณะการออกเสียงด้วยท่วงทำนองที่ต่างกันอย่างอันเป็นวรรณศิลป์ทางวรรณคดีอย่างหนึ่งซึ่งให้อารมณ์แก่ผู้อ่านที่ต่างกันไป ถูกเรียบเรียงเป็นอย่างดีแล้วในสรรคที่ผู้วิจัยเลือกเพื่อทำการศึกษาเบื้องต้น ดังมีรายละเอียดดังที่ได้พรรณามาในเบื้องต้น

3. ภาพสะท้อนจากเนื้อหาของมหากาพย์รชุนวงศ์สรรคที่ 1-3

มหากาพย์รชุนวงศ์ วรรณคดีสันสกฤตซึ่งมีเนื้อหาอิงด้วยประวัติศาสตร์ และถูกเติมเต็มความสมจริงของเนื้อหาด้วยทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตเช่น อลังการ รส เป็นต้น ทำให้เนื้อหามหากาพย์รชุนวงศ์สะท้อนภาพที่แฝงไปด้วยการดำเนินชีวิตและจิตวิญญาณของผู้คนในยุคก่อน อย่างไรก็ตามแม้เนื้อหาในเรื่องจะถูกแต่งเติมขึ้นมาน้อยแค่ไหนก็ตาม สุดท้ายตัวมหากาพย์รชุนวงศ์เองก็ยังไม่สะท้อนถึงการดำเนินชีวิตและจิตวิญญาณดังกล่าวจากยุคสมัยของกวีหรือผู้แต่งบทประพันธ์นี้ขึ้น มหากาพย์รชุน

วงศ์แม่ไม่ได้ถูกกำหนดหรือบอกกล่าวกันอย่างชัดเจนว่าถูกประพันธ์ขึ้นในช่วงเวลาใด ปรากฏแต่ข้อสันนิษฐานว่ามหากาพย์รชวงค์จำเป็นต้องถูกประพันธ์ขึ้นในช่วงเวลาที่กวีคือกาลีทาสยังมีชีวิตอยู่กล่าวคือรัชสมัยของพระเจ้าวิกรมมัททัย ราวคริสต์ศตวรรษที่ 4-5 (ราว ค.ศ.400-500) อาจกล่าวได้ว่าเมื่อ 1,500 กว่าปีก่อน (ปัจจุบันปี ค.ศ.2,022) ฉะนั้นแม้เนื้อหาอาจจะไม่ใช่เรื่องราวที่เกิดขึ้นจริงในยุครชสมัยของพระเจ้ารชของครองราชวงศ์อาทิตยะซึ่งเป็นในช่วงก่อนพุทธกาลขึ้นไปอีก เพราะในบางความเห็นกล่าวว่าศากยวงศ์ของเจ้าชายสิทธัตถะผู้บรรลุพระสัทธรรมเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าก็ได้สืบเชื้อสายมาจากอาทิตยวงศ์ของพระรชนี้ด้วย เนื่องด้วยความเก่าแก่ซึ่งยากแก่การสืบหาความจริงนี้จึงเป็นเพียงข้อสันนิษฐานหนึ่งเท่านั้น แต่ด้วยความเชื่อในฐานะของชนชาติอินเดียนั้นเรื่องราวที่ถูกกล่าวถึงในมหากาพย์รชวงค์นี้ล้วนมีที่มาจากความเป็นจริงด้วยเนื้อหาที่มีที่มาจากอาทิคาพย์คือรามายณะเป็นต้น อีกทั้งในตอนหนึ่งของมหากาพย์รชวงค์ยังแสดงให้เห็นว่ากวีคือตัวกาลีทาสเองเป็นเพียงผู้สืบทอดรับเนื้อหาดังกล่าวมาและถ่ายทอดต่อไปในแบบฉบับของกาลีทาสเองเช่นในโคลกในตอนต้นสรรคแรกว่า

กว สุรยปรภโว วตะ กว จาลปวิษยา มติะ |

ติตริษุรุตสตร์ โมหาทุฒเพนาสมิ สาครม ||1.2||

(คำแปล) วงศ์ที่มีกำเนิดมาจากพระอาทิตย์กว้างขวางขนาดใหญ่ ส่วนสติปัญญา (ของข้าฯ) ละ มีขอบเขตเพียงเล็กน้อย จะอยู่ตรงไหนกัน (เทียบกันไม่ได้) ข้าฯ ก็ยังอยากจะทำมหาสมุทรที่ข้ามได้ยาก ด้วยแพ เพราะความหลงลืมตัว

มนทะ กวียศะปรารถิ คมิษยามยุปหาสยตาม |

ปราศุลมเย ผลเ โลภาทุพพาหุริว วามนะ ||1.3||

(คำแปล) ข้าฯ ผู้โง่เขลา แต่ต้องการจะมีชื่อเสียงอย่างกวี คงจะได้รับการหัวเราะเยาะ เหมือนคนกระต๊ากแขนขึ้น เพราะความอยากได้ผลไม้ที่คนสูงเท่านั้นจะเอาได้

อถ วา กฤตวาคทวาเร วเศ'สมินปุรวสุริภิยะ |

มเนวา วชรสมตฺกิริเณ สุตฺรเสวาสติ เม คติยะ ||1.4||

(คำแปล) อนึ่ง การเข้าไปในวงค์นี้มีแนวทางการบรรยายที่พวกกวีสมัยก่อนทำไว้แล้ว ของข้าฯ คงจะมีได้ เหมือนการเข้าไปของเส้นด้ายในแก้วมณีที่ได้รับการเจาะไว้แล้วด้วยเพชร

มหากาพย์รชวงศ์จึงไม่ใช่เรื่องที่กำลังเป็นต้นบทประพันธ์หรือเป็นคนที่แต่งบทประพันธ์นี้ เป็นคนแรก แต่เนื้อหาดังกล่าวได้ถูกส่งต่อและถ่ายทอดกันว่าในรูปแบบใดรูปแบบหนึ่งคือวรรณคดี สันสกฤตเป็นเพียงหนึ่งในรูปแบบการถ่ายทอดเนื้อหาที่กล่าวมา เมื่อพิจารณาถึงความสำคัญของ มหากาพย์รชวงศ์ฉบับนี้และศึกษาลงไปในเนื้อหาของบทประพันธ์แล้ว ผู้วิจัยจึงได้แบ่งข้อสังเกตที่ได้รับ จากมหากาพย์รชวงศ์เฉพาะที่ศึกษาในสรรคดีที่ 1-3 ซึ่งมีเนื้อหาเกี่ยวเนื่องกับพระเจ้าทีลีปะพระราช บิดาของพระรช อันแสดงให้เห็นถึงภาพสะท้อนสามด้านใหญ่ซึ่งยึดโยงกับสามสถาบันหลักของ ประเทศไทยอันได้แก่ ภาพสะท้อนในด้านชาติ ภาพสะท้อนในด้านศาสนา และภาพสะท้อนในด้าน พระมหากษัตริย์ ดังมีรายละเอียดดังนี้

3.1 ภาพสะท้อนในด้านชาติ

เมื่อผู้ปกครองบ้านเมืองเปี่ยมไปด้วยคุณธรรม คุณธรรมนั้นจะเป็นเครื่องดูแลรักษาบ้านเมือง คำกล่าวนี้เป็นเกินความจริงหากศึกษาเนื้อหาที่ปรากฏในมหากาพย์รชวงศ์สรรคดีที่ 1-3 เนื่องด้วยอายุ ความและความเก่าแก่ของมหากาพย์รชวงศ์ดั้งที่ไว้เคราะห์ไปในเบื้องต้น มหากาพย์รชวงศ์เป็นหนึ่งในวรรณคดีที่เนื่องด้วยประวัติศาสตร์ของราชวงศ์แห่งกษัตริย์อินเดียโบราณ สันนิษฐานอยู่ในยุคกว่า 2,000 ปีก่อนหน้านั้นรูปแบบการเมืองการปกครองจึงแตกต่างไปจากปัจจุบันโดยผู้ที่มีอำนาจสูงสุดใน การปกครองบ้านเมืองกล่าวคือพระมหากษัตริย์เท่านั้นผู้มีอำนาจเด็ดขาดสูงสุดทั้งในด้านดีและในด้าน ร้ายทั้งในฐานะเป็นที่พึ่งของประชาชนและเป็นที่หวาดกลัวยำเกรงแต่ผู้กระทำความผิดดังโคลงว่า

ภิมกานไตรนฤคุโณะ ส พญโวปชีวินาม |

อธฤษยศจาภิกมยศจ ยาโทรตโนริวารณวะ ||1.16||

(คำแปล) พระองค์ทรงเป็นทั้งผู้ที่ไม่พึงเข้าไปหาและพึงเข้าไปหาสำหรับคนที่อาศัยพระองค์ ทั้งหลาย เพราะคุณสมบัติแห่งพระราชที่ทั้งน่ากลัวและน่ารัก เหมือนมหาสมุทรที่เป็นทั้งสิ่งไม่พึงเข้าไปหาและพึงเข้าไปหา เพราะมีทั้งสัตว์ร้ายและสัตว์ที่ทั้งหลาย

ทเวษโย'ปี สัมตะ คิษฏุตสยารุตสย ยเถาษรม |

ตยาชโย ทูษฏูะ ปริโย'ยาสีทงคูลีโวรคฤชตา ||1.28||

(คำแปล) คนดีแม้ไม่เป็นมิตรพระองค์ก็ทรงนับถือ เหมือนยาเป็นที่ยอมรับสำหรับคนป่วย คนชั่วแม้จะเป็นที่โปรดปรานพระองค์ก็จะทรงสละได้ เหมือนน้ำที่ถูกกัก

ประชาชนทั้งหลายของพระมหากษัตริย์ในยุคนั้นคือพระเจ้าทีลิปของครองราชสืบทอดจาก พระวิวัสตะกล่าวคือบัตรแห่งพระอาทิตย์ฉะนั้นประชาชนต่างเคารพยำเกรงในพระบารมีและด้วยการดำรงพระชนม์อยู่ในธรรมประกอบด้วยความรู้ความสามารถต่าง ๆ ทั้งในด้านพลังกำลังและในด้าน วิชาการประชาชนทั้งหลายจึงถือเอาคำสั่งสอนของพระราชาเป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจและพร้อมที่จะ ปฏิบัติตามและก้าวตามไปพร้อมกับการดำเนินไปของพระราชาดังโคลกว่า

เรขามาตรมปี กษุณณาทามโนรวตรมนะ ปรม |

น วยติยะ ปุรชาสตุสย นินนตุรเนมิวฤตตยะ ||1.17||

(คำแปล) ประชาชนทั้งหลายของพระองค์ ผู้ทรงเป็นผู้ชี้ทางดำเนินชีวิต (ของพวกเรา) ประพฤติตนเหมือนกงล้อรถของสารถี ไม่ออกไปแล้วสู่ทางอื่นแม้เพียงเท่ารอยขีดเส้นนอกเหนือจาก ทางที่ได้ถูกดำเนินไปแล้ว นับแต่พระมนู

รูปแบบการปกครองอย่างหนึ่งซึ่งเนื้อหาของมหากาพย์รชวงศ์สะท้อนให้เห็นได้เป็นอย่างดีซึ่ง เป็นรูปแบบการปกครองที่สืบทอดกันมาแม้ในปัจจุบันบ้านเมืองการปกครองไม่ว่าในประเทศใดก็ยัง ยึดถือรูปแบบนี้ในการปฏิบัติกันอยู่คือ การเก็บภาษีจากประชาชนสู่พระราชาการคือรูปแบบการ ปกครองโดยอาศัยส่วนแบ่งจากประชาชนทั้งหลายมาพัฒนาสิ่งอันเป็นประโยชน์แก่ประชาชนเองด้วย ความสามารถในการบริหารจัดการของพระราชาซึ่งเป็นที่ไว้วางใจของประชาชนทั้งหลายดังโคลกว่า

ปชานาเมว ฤตยรถ์ ส ตาภโย พาลิมครหิต |

สสรรคณมุตสรษฎฐมาตเต หิ รลั รวี ||1.18||

(คำแปล) พระองค์ทรงเก็บภาษีจากประชาชน ก็เพื่อความอยู่ดีกินดีของพวกเรา เพราะพระ อาทิตย์เอาน้ำไปก็เพื่อจะให้กลับมาเป็น (เป็นฝน) นับพันเท่า

พระเจ้าทีลิปหรือพระราชาของครองแดนภระตะในมหากาพย์รชวงศ์สรรคที่ 1-3 ทรง ปกครองบ้านเมืองของพระองค์ด้วยหลักการดังกล่าวมาข้างต้น นำประโยชน์สุขมาสู่อาณาประชาราษฎร์ ตลอดมา แม้วันแคว้นบ้านเมืองที่ซึ่งพระเจ้าทีลิปได้ทรงขึ้นครองราชย์ปกครองนั้นจะไม่ปรากฏว่ามี เนื้อที่หรือขอบเขตบริเวณมากนักเพียงใดแต่สันนิษฐานด้วยต้นกำเนิดของมหากาพย์รชวงศ์คือ วรรณคดีสันสกฤตของในประเทศอินเดียจึงสันนิษฐานว่าอาณาจักรของพระองค์คงครอบคลุมชมพู ทวีปหรือประเทศอินเดียในปัจจุบันทั้งหมดหรือเพียงบางส่วนแม้จะไม่ปรากฏด้วยการบรรยายหรือ หลักฐานที่ชัดเจนดังกล่าวแต่มีโคลกในตอนหนึ่งอธิบายถึงเขตแดนของพระเจ้าทีลิปได้ว่า

ส เวลาวปุรวลย้า ปริชีกฤตสาคราม |

อนนยศาสนามูรวี ศคาไสกปุริมิว ||1.30||

(คำแปล) พระองค์ ทรงปกครอง แผ่นดินที่มีปราการคือฝั่งมหาสมุทร มีมหาสมุทร ถูกทำให้ เป็นคูรอบเมือง และไม่มีผู้อื่นใดปกครอง รวกับว่าทรงปกครองเมืองเพียงเมืองเดียว

จากโคลกข้างต้นอาจกล่าวได้ว่าบ้านเมืองของพระองค์นั้นมีขอบเขตจรดมหาสมุทรนั้นเขต ปกครองของพระเจ้าทิลิปะอาจอยู่ในช่วงอินเดียใต้เสียเป็นส่วนมากเพราะด้วยลักษณะทางภูมิภาคที่ ติดทะเลอย่างมหาสมุทรอินเดีย และอาจมีอาณาเขตการปกครองไปไม่ครอบคลุมพื้นที่ในตอนเหนือ ทั้งหมดเพราะไม่มีเนื้อหาปรากฏด้วยภาพในการพรรณนาพื้นที่สูงหรือลักษณะที่เป็นภูเขาเลย ปรากฏ แต่การพรรณนาป่าไม้ในพื้นที่ราบและมหาสมุทรดังกล่าว อีกทั้งยังปรากฏความในมหากาพย์รชวงศ์ ตอนหนึ่งอันแสดงให้เห็นว่า พระเจ้าทิลิปะไม่ใช่กษัตริย์เพียงผู้เดียวที่กระทำการปกครองเมืองอยู่ในยุค สมัยนั้นดังโคลกว่า

น กิลานูยยุตตสย ราชาน รกษิตุรยสะ |

วยาวฤตดา ยตปรสเวภะ ศรุเตา ตสกรตา สติตา ||1.27||

(คำแปล) แน่นอน พระราชาทั้งหลาย ไม่ได้บรรลุถึงพระเกียรติยศเท่าพระองค์ในฐานะผู้ทรง คัมครอง เพราะเหตุว่า การโจรกรรมได้หันหน้าหนีจากทรัพย์ของผู้อื่น และมีอยู่เฉพาะในศัพท์ที่ใช้พูด กัน

ภาพสะท้อนในด้านชาติ กล่าวคือสภาพภูมิในการบริการบ้านเมืองรวมถึงลักษณะการ ปกครองของพระราชาคือพระเจ้าถึงทิลิปะก็ได้กล่าวถึงและพรรณนาไว้เป็นอย่างดีและครบถ้วนใน ต้นสรรคที่ 1 อันแสดงให้เห็นถึงสถานการณ์บ้านเมืองที่สงบสุขประชาชนต่างมีศุนย์ร่วมใจเป็นหนึ่ง เดียวกันคือพระมหากษัตริย์ผู้ทรงธรรมและพร้อมที่จะปฏิบัติตามทางของพระองค์ มีรูปแบบการ ปกครองและการพัฒนาชาติบ้านเมืองด้วยรูปแบบของการเก็บภาษีโดยการนำของพระราชาพัฒนา บ้านเมืองการนำพักน้ำแรงของประชาชนโดยประชาชนและเพื่อประชาชนอย่างแท้จริง ประชาชนผู้มี คุณธรรมไม่เป็นอันต้องเกรงกลัวในพระราชาแต่หากผู้ใดประพฤติผิดศีลผิดธรรมแล้วยอมเป็นที่ครหา และถูกพระราชาอาญาจากพระราชา อาจกล่าวได้ว่ารูปแบบการปกครองนี้ดูเหมือนพระราชามีความ ใกล้ชิดกับประชาชนเป็นอย่างยิ่ง แสดงลักษณะต่าง ๆ ให้เห็นคล้ายรูปแบบการปกครองอย่างหนึ่งของ ไทยในยุคสมัยสุโขทัยคือรูปแบบการปกครองแบบพ่อปกครองลูกดังโคลกว่า

ปรชานำ วินยธานาทฤษณาทภนาทปิ |

ส ปิตา ปิตรสตาสำ เกวลี ชนมเหตุวะ ||1.24||

(คำแปล) พระองค์ทรงเป็นพระบิดาของประชาชน เพราะทรงให้การศึกษา การคุ้มครองและการอุปถัมภ์เลี้ยงดู พ่อเป็นเพียงผู้เป็นต้นเหตุแห่งการเกิดมาของคนเหล่านั้นอย่างเดียวนั้น

พระราชกรณียกิจสามประการดังกล่าวในการปกครองบ้านเมืองของพระเจ้าทีลิปะคือ ด้านการศึกษา ด้านการคุ้มครองกันภัย และในด้านการทะนุบำรุงอุปถัมภ์ประชาชน ดังนี้แสดงให้เห็นถึงภาพการปกครองประเทศหรือชาติของพระราชาคือพระเจ้าทีลิปะได้เป็นรูปธรรมมากที่สุด พระองค์ทรงปกครองด้วยธรรมนำประชาชนให้อยู่ในธรรมนำสันติสุขมาสู่ประชาชน

3.2 ภาพสะท้อนในด้านศาสนา

คุณธรรมจะเป็นเครื่องดูแลและรักษาบ้านเมือง มหาเทพยร์ซวงศ์สรรคที่ 1-3 เนื่องด้วยอายุและความเก่าแก่ของมหาเทพยร์ซวงศ์ตั้งที่ได้กล่าวมาในเบื้องต้น มหาเทพยร์ซวงศ์เป็นหนึ่งในวรรณคดีที่เนื่องด้วยประวัติศาสตร์ของอินเดียโบราณ ด้วยรูปแบบการปกครองบ้านเมืองดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าทั้งพระมหากษัตริย์และประชาชนต่างตั้งอยู่ในธรรมทั้งสิ้น แม้ไม่ปรากฏด้วยศาสนาที่ชัดเจนในยุคสมัยนั้นแต่ด้วยลำดับความเคารพในบทบาทของพระมหากษัตริย์ที่มีต่อนักบวชผู้อยู่ในวรรณะพราหมณ์ดังโคลงว่า

ตโยรชคฤหตะ ปาทานราชา ราชฎี จ มาคี |

เตา คุรุคุรูปตนี จ ปรีตยา ปรีตินนทตะ ||1.57||

(คำแปล) พระราชา และพระราชินีผู้เป็นราชบุตรีของราชาแห่งแว่นมธ ได้ทรงจับเท้าทั้งสองของฤๅษี วสิษฐ์และของนางอรุณธินีนั้น พระราชครูและภรรยาของพระราชครูได้ถวายการต้อนรับทั้งสองพระองค์ ด้วยความปิติยินดี

ตยา หินิ วิธาตรม่า กถิ ปศยุนน ทูยเส |

ลิกตุ สวยมิว สเนหาทวนธยมาศรมวฤกษกม ||1.70||

(คำแปล) ข้าแต่ท่านผู้เป็นพรหม ท่านมองดูข้าพเจ้าผู้ปราศจากลูกและไม่เดือดร้อนได้อย่างไร เหมือนกับมองต้นไม้เล็ก ๆ ของอาศรมที่ตนเองรดด้วยความรักแต่ไม่ผลิดอกออกผล

จากโคลงข้างต้นแสดงให้เห็นว่าแม้พระเจ้าทีลิปะผู้ดำรงตำแหน่งผู้ปกครองแห่งแผ่นดินผู้เกิดด้วยวรรณะกษัตริย์อันถือเป็นชาตินักรบอันสูงสุดยังเคารพนับถือและแสดงความนอบน้อมแก่พระฤๅษีทั้งหลายผู้บำเพ็ญเพียรและอาศัยอยู่ในป่าผู้บังเกิดในวรรณะพราหมณ์ ดังนั้นรูปแบบความเชื่ออย่าง

หนึ่งที่ยังคงอยู่ในยุคสมัยนั้นคือรูปแบบการปกครองแบบชนชั้นวรรณะและพระราชผู้เป็นวรรณะ กษัตริย์ในยุคนั้นเคารพนับถือวรรณะพราหมณ์ให้อยู่สูงกว่าตนในด้านคุณธรรมดังกล่าว

อีกประการหนึ่งซึ่งขาดไม่ได้และแสดงให้เห็นในสรรคที่ 1-3 อย่างชัดเจนมากที่สุดคือหลัก อาศรม 4 กล่าวคือธรรมอันเป็นหลักในการดำเนินชีวิตของมนุษย์ทุกคน เป็นหนทางในการปฏิบัติ เพื่อยกระดับตนให้สูงสุดในภพชาติหนึ่งซึ่งได้ถือกำเนิดมา หลักอาศรม 4 มักปรากฏใช้ร่วมกับ หลักธรรมประจำอาศรมอีก 4 ประการด้วยกัน อาศรม 4 นี้เป็นส่วนหนึ่งของประเด็นทางจริยศาสตร์ ของปรัชญาอินเดีย เรียกว่าปุรุชารรณะองค์ความรู้สำหรับความเป็นมนุษย์เพื่อการเติมเต็มความสุขใน การดำรงชีวิตและการบรรลุถึงขั้นสูงสุดทางจิตวิญญาณ โดยอาศรม 4 แบ่งออกเป็น 4 ประการ ประกอบด้วยธรรมปฏิบัติอีก 4 ประการได้แก่

1.) พรหมจรรย์ (Brahmacharya) อายุ 0-25 ปี วัยแห่งการเรียนรู้ศึกษาเพื่อการหา ซึ่งกามะ (Kama) คือความสุขทางโลก กล่าวคือมุ่งศึกษาหาความรู้ตั้งใจเล่าเรียนตามวิทยาการแห่ง วรรณะตน ผูกฝอบรมตนตามคำสั่งสอนของครูบาอาจารย์ ไม่ยุ่งเกี่ยวในเรื่องเพศหรือเรื่องอันไม่เป็น ประโยชน์ต่อการศึกษาหาความรู้ เป็นต้น

2.) คฤหัสถ์ (Grihastha) อายุ 25-50 ปี วัยแห่งการใช้ชีวิตครองเรือนเพื่อมุ่ง แสวงหาอัตถะ (Artha) ซึ่งทรัพย์สินสมบัติ กล่าวคือวัยแห่งการนำองค์ความรู้ต่าง ๆ ที่ได้รับมาจากวัย พรหมจรรย์ในช่วงต้นของชีวิตนั้นมาใช้เพื่อประกอบวิชาชีพตามวรรณะของตนเลี้ยงชีพช่วยเหลือดูแล บิดามารดา อีกทั้งการสร้างครอบครัวและดูแลครอบครัวของตนให้ดี เป็นต้น

3.) วานปรัสถ์ (Vanaprastha) อายุ 50-75 ปี วัยแห่งการออกสู่ป่าแสวงเพื่อค้นหา ธรรมะ (Dharma) หลักดำเนินชีวิต กล่าวคือวัยแห่งการศึกษารธรรมเนื่องด้วยอายุเฉลี่ยของมนุษย์อยู่ ได้ไม่ถึง 100 ปี วานปรัสถ์ตามชื่อช่วงวัยคือวัยแห่งการอยู่ป่าหรือหมายถึงวัยแห่งการศึกษารธรรม เพราะอายุมนุษย์ดำเนินการได้ครึ่งชีวิตแล้ว หลังการศึกษาความรู้ทางโลกประกอบวิชาชีพดูแล ครอบครัวดีแล้วจึงเตรียมตัวเตรียมใจให้พร้อมเมื่อถึงวันละสังขารหรือความตาย วานปรัสถ์บอกถึงสิ่ง ที่ควรทำให้การดำเนินชีวิตในช่วงเวลานี้

4.) สันนยาสะ (Sanyasa) อายุ 75-100 ปี วัยแห่งการออกบวชเพื่อการแสวงหา กระทำให้ถึงซึ่งโมกษะ (Mokṣa) แสวงหาการหลุดพ้น กล่าวคือช่วงสุดท้ายของชีวิตคือการบำเพ็ญตน ไปสู่ความหลุดพ้นเพื่ออนาคตที่ดีในภพชาติเบื้องหน้าและเพื่อความสุขในสัมปรายภพ

หลักธรรมทั้ง 4 ประการพร้อมด้วยข้อปฏิบัติอีก 4 ประการข้างต้นเป็นภาพสะท้อนได้อย่างชัดเจนจากมหากาพย์รชวงศ์แม้ปรากฏด้วยเนื้อเพียงสรรคที่ 1-3 อันแสดงให้เห็นถึงช่วงชีวิตตลอดการดำรงพระชนม์ชีพอยู่ของพระเจ้าทิลิปะตั้งแต่ครั้งยังทรงพระเยาว์มุ่งศึกษาหาความรู้สำเร็จการศึกษาในวิทยาการต่าง ๆ ในวัยแห่งพระมจรย์ เมื่อถึงเจริญวัยพร้อมด้วยความรู้ความสามารถแล้วพระองค์จึงได้ทรงขึ้นครองราชสมบัติพร้อมทั้งอภิเษกพระอัครมเหสีคือพระนางสุทักษิณาสรางครอบครัวไปตามวัยแห่งคฤหัสถ์ พร้อมทั้งแสวงหาบุตรผู้ทรงอานุภาพเพื่อการสืบทอดพระราชวงศ์สืบไป ดังโคลงบางช่วงบางตอนในมหากาพย์รชวงศ์สรรคที่ 1-3 อันแสดงให้เห็นถึงธรรมตามหลักอาศรม 4 เช่น

อาการสทศปรัชญา ปรัชญยา สทศาคมะ |

อาคโมะ สทศารมภ อารมภสทศโคทยะ ||1.15||

(คำแปล) พระองค์มีพระปรีชาเหมาะแก่พระวรกาย (ที่งดงาม) มีการศึกษาเหมาะแก่พระปรีชา มีพระราชกรณียกิจเหมาะแก่การศึกษา มีผลลัพธ์เหมาะแก่พระราชกรณียกิจ

สลิตโย ทนุทยโต ทนุทยานปริเนตตะ ปรัสูตเย |

อปรรถกาโม ตสยาสตำ ธรรม เอว มณีษณะ ||1.25||

(คำแปล) แม้อรรถและกาม (การแสวงทรัพย์และกาม) ของพระองค์ ผู้ทรงลงพระอาญา ผู้ควรแก่การลงพระอาญา เพื่อการดำรงอยู่ของโลก ผู้ทรงอภิเษกสมรส เพื่อมีผู้สืบสันตติวงศ์ และผู้ทรงเป็นบัณฑิต (รู้ดีรู้ชั่ว) ก็เป็นการประพฤดิธรรมนั่นเอง

น สยตสตสย พญา รกษิตูรวิสรชเยหย์ สุตชนมทริษิตะ |

ถณากิธานาตสวยเมว เกวลํ ตทา ปิตถณำ มุมุเจ ส พนธนาต ||3.20||

(คำแปล) พระราชาผู้ทรงมีปิตปราโมชนาที่จะปลดปล่อยบุคคลผู้ใด บุคคลผู้หนึ่งที่ได้ถูกจองจำโดยพระองค์ผู้ทรงเอาพระทัยใส่สอดส่องดูแล (ราษฎร) ตลอดเวลา ไม่มีเลย ในตอนนั้นพระองค์ได้ทรงปลดปล่อย พระองค์เองผู้เดียวเท่านั้น จากเครื่องจองจำ ที่มีชื่อว่า“ถณะ (หน้)” ที่มีต่อบรรพบุรุษทั้งหลาย

อถ ส วิชยวยาเวฤตตาทมา ยถาวิธิ สุนเว

นฤปติกุกุฑํ ทตตวา ยูเน สิตาตปวารณม |

มุณิวนตรจุฉายำ เทวยา ตยา สห ศิคริเย

คลิตวยสามิกษวากุณามิโท หิ กุลวรตม ||3.70||

(คำแปล) ครั้นแล้ว พระราชานั้น ผู้ไม่ทรงสนพระทัยในโลภียวิสัย เมื่อได้ประทานเศวตฉัตร อันเป็นเครื่องหมายสำหรับพระราชินี แก่พระโอรสหนุ่ม ตามพิธีการแล้ว ได้ทรงอาศัย รมไม้ในป่าอันเป็นที่อาศัยของมุนีพร้อมด้วยพระราชินี เพราะว่า นี่คือพรตสำหรับพระราชวงศ์ ของชาวอิกษวากู ในวัยแก่

จากโคลกทั้งหลายจะเห็นได้ว่าพระราชาคือพระเจ้าทีลิปะนั้นทรงเป็นตัวอย่างในการทรงธรรมของประชาชนโดยแท้ แม้ด้วยธรรมแห่งอาศรม 4 พระองค์ยังทรงปฏิบัติได้เป็นอย่างดีเป็นไปตามทางอย่างที่ยั้งคิดควรจะทำ เนื่องด้วยการดำเนินไปตามธรรมแห่งอาศรม 4 นี้เองจึงเกิดเรื่องในมหากาพย์รฆูวงศ์สรรคที่ 2 ขึ้นคือเหตุการณ์ในการที่พระราชินีต้องการจะมีพระราชโอรสสักพระองค์หนึ่ง เพื่อสำหรับการสืบพระราชบัลลังก์ต่อจากพระองค์เพราะถ้าหากพระองค์คือพระเจ้าทีลิปะไม่สามารถมีพระราชบุตรสืบพระราชวงศ์ของพระองค์ได้แล้วนั้นธรรมแห่งอาศรม 4 ประการที่ 2 หรือ คฤหัสถ์ ย่อมไม่สมบริบูรณ์ไปตามอย่างบัณฑิตที่ควรจะเป็นคือการสร้างครอบครัวและดูแลรักชางศ์แห่งครอบครัวให้มั่นคงสืบไป ด้วยเหตุนี้การไม่มีพระราชบุตรเสียทีจึงเป็นที่ร้อนพระราชหฤทัยในพระเจ้าทีลิปะเป็นอย่างยิ่งทำให้ต้องผ่านภยันตรายหลายประการกระทั่งได้ให้กำเนิดพระราชโอรสนามรฆูในที่สุด

เมื่อผู้ปกครองบ้านเมืองเปี่ยมไปด้วยคุณธรรม คุณธรรมนั้นจะเป็นเครื่องดูแลรักษาบ้านเมือง แม้ผู้ปกครองนั้นเองก็จะได้รับการคุ้มครองโดยธรรมนั้นด้วยเช่นเดียวกันดังตัวอย่างการดำเนินตลอดพระชนม์ชีพของพระเจ้าทีลิปะในมหากาพย์รฆูวงศ์สรรคที่ 1-3 ซึ่งพระองค์มุ่งปฏิบัติตนไปตามธรรมอันสมควรแก่การปฏิบัติแม้จะมีอุปสรรคบางประการแต่พระองค์ก็ไม่ย่อท้อกระทั่งพบสุขในบั้นปลายชีวิต สะท้อนให้เห็นถึงสภาพสะท้อนในด้านศาสนา ความเชื่อ และคุณธรรมที่สอดแทรกอยู่ในมหากาพย์รฆูวงศ์ซึ่งอาจกล่าวได้ว่าวีคคือกาลิทาสันนิยมนในด้านอัสติกะคือเป็นผู้ศรัทธาในคัมภีร์พระเวทหรือศาสนาฮินดูอันประกอบไปด้วยหลักธรรมดังกล่าวมาข้างต้นสอดแทรกอยู่ตลอดช่วงกวีนิพนธ์ตลอดดั่งได้พรรณนามา

3.3 ภาพสะท้อนในด้านพระมหากษัตริย์

มหากาพย์รฆูวงศ์เป็นหนึ่งในวรรณคดีที่เนื่องด้วยประวัติศาสตร์ของอินเดียโบราณ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเป็นมหากาพย์ที่ประกอบด้วยเนื้อหาที่เกี่ยวข้องด้วยวรรณะกษัตริย์อาจเรียกได้ว่าเป็นพงศาวดารที่กล่าวถึงพระมหากษัตริย์ในแดนภรตะแต่โบราณ ปรากฏด้วยตัวละครเอกที่ดำรงอยู่ใน

ชาติกำเนิดสูงคือชนชั้นปกครองในวาระกษัตริย์ ฉะนั้นมหากาพย์รชวงศ์จึงสะท้อนภาพของพระมหากษัตริย์ไว้เป็นจำนวนมากปรากฏโคลกทั้งหมดเกี่ยวเนื่องด้วยกษัตริย์โดยในสรรคที่ 1-3 นั้นกล่าวถึงพระเจ้าทิลิปะตั้งแต่ครั้งทรงพระเยาว์กระทั่งพระองค์ทรงสละราชสมบัติเพื่อการออกสู่ป่าบำเพ็ญเพียรคือสิ้นสุดรัชสมัยของพระองค์ บทประพันธ์สะท้อนถึงพระมหากษัตริย์ถึงพระอัจฉริยภาพในเบื้องต้นสองด้านด้วยกันในที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้นคือ อัจฉริยภาพในการเมืองการปกครอง ตั้งแต่การศึกษาเล่าเรียนของพระองค์จนนำมาสู่รูปแบบการปกครองโดยอาศัยธรรมธำรงบ้านเมืองให้เป็นอยู่ในกฎในระเบียบ เมื่อพระราชชาติตั้งอยู่ในธรรมแล้วประชาชนจึงดำเนินรอยตามพระองค์เช่นเดียวกันทำให้บ้านเมืองสงบสุข ด้วยความมั่นคงในธรรมและความเฉียบขาดในการตัดสินผู้กระทำความผิดของพระองค์ อีกทั้งยังทรงเก็บภาษีเพื่อการพัฒนาบ้านเมืองเป็นไปเพื่อประชาชนดังที่ได้กล่าวมาทั้งหมดแสดงถึงคุณธรรมของพระองค์อันเป็นที่กล่าวขานกันว่า

ทเวชโย'ปี สัมตะ คิษฏุสตสยารตสย ยเถาษธม |

ตยาชโย พุชฎะ ปริโย'ยาสิททคุลีโวรคกษตา ||1.28||

(คำแปล) คนดีแม้ไม่เป็นมิตรพระองค์ก็ทรงนับถือ เหมือนยาเป็นที่ยอมรับสำหรับคนป่วย คนชั่วแม้จะเป็นที่โปรดปรานพระองค์ก็จะทรงสละได้ เหมือนนิ้วที่ถูกงัด

พระเจ้าทิลิปะตัวละครเอกของเรื่องมหากาพย์รชวงศ์สรรคที่ 1-3 แม้พระองค์จะเป็นที่เคารพนับถือเกรงใจของนานาประชาราษฎร์ทั้งหลายของพระองค์แต่พระองค์ก็ไม่ได้หลงมัวเมาในอำนาจของพระองค์มุ่งศึกษาธรรมแสวงหาธรรม ได้ทรงถือตัวไม่ทรงคิดว่าตัวเองยิ่งใหญ่ตรงกันข้ามกลับยิ่งมีความเคารพนอบน้อมในผู้ควรแก่การเคารพนอบน้อม มีความเคารพเชื่อฟังในคำสั่งสอนของครูบาอาจารย์ เคารพความคิดเห็นของผู้อื่น ไม่ฆ่าเพราะความขันเทิง รักษาไว้ซึ่งสัจจะและอื่น ๆ อีกมากมายที่ปรากฏในคุณลักษณะอันดีงามของพระองค์ในบทประพันธ์กระทั่งพระฤๅษีสฤษฏ์ผู้มุนียังศรัทธาและชื่นชมในคุณธรรมของพระเจ้าทิลิปะว่า

ตมาติถยากริยาสาตรถกโฆภปริศรมม |

ปปรจจ กุศล ราชเย ราชยาศรมมุนิ มุนิระ ||1.58||

(คำแปล) พระมุนี ได้ทูลถาม มุนีผู้มีพระราชอาณาจักรเป็นอาศรมพระองค์นั้น ผู้ทรงหายจากความเหน็ดเหนื่อยที่เกิดจากการเขย่าของรถเพราะอธยาศัยไมตรีอันดีต่อแขก (ของฤๅษี) ถึงความสวัสดิ์ ในราชอาณาจักร

มุนีผู้มีพระราชอาณาจักรเป็นอาศรมแสดงให้เห็นถึงพระกรณียกิจและพระจริยวัตรของพระเจ้าทีลีปะซึ่งแม้ยังอยู่ในวัยแห่งการครองราชย์ดำรงตนเป็นคฤหัสถ์แต่การประพฤติตนนั้นเสมือนหนึ่งนักบวชผู้ทรงธรรมแล้ว เช่นนี้เองเป็นเครื่องยืนยันได้อีกประการหนึ่งว่าพระเจ้าทีลีปะนั้นเป็นผู้ปกครองผู้ทรงธรรมจริงแม้พระฤๅษียังเอ่ยปากชม ธรรมทั้งหลายเหล่านี้หากกล่าวเปรียบเทียบกับหลักธรรมในทางพระพุทธศาสนาแล้วอาจกล่าวได้ว่าพระเจ้าทีลีปะนั้นเป็นพระราชผู้ทรงทศพิธราชธรรมเป็นอย่างยิ่ง คือธรรม 10 ประการอันเป็นข้อปฏิบัติของพระมหากษัตริย์หรือเป็นคุณธรรมประจำตนของผู้ปกครองบ้านเมืองแม้บุคคลทั่วไปก็สามารถนำหลักธรรมนี้มาปรับใช้กับชีวิตประจำวันได้เพื่อความเจริญรุ่งเรืองทั้งต่อตนเองและผู้อื่น อธิบายความได้ต่อไปนี้

1.) ทาน (ทาน) คือ การให้ ทั้งการให้ความรู้ ให้ธรรมะ ให้การศึกษา ให้โอกาส การพัฒนาบ้านเมืองเพื่อความอยู่ดีกินดี การใช้อำนาจเพื่อทำให้ประชาชนเกิดความสุขโดยรวม ดึงโคลกข้างต้นที่ได้อธิบายความไว้ในด้านการเมืองการปกครองคือพระเจ้าทีลีปะปกครองประชาชนเหมือนพ่อปกครองลูกเป็นผู้สนับสนุนลูก ๆ ทั้งในด้านการศึกษา การคุ้มครองภัย และการอุปถัมภ์ในทุก ๆ ด้าน ทำให้พระองค์ทรงเป็นที่รักของประชาชน ดังนี้พระเจ้าทีลีปะจึงเป็นพระมหากษัตริย์ที่เต็มเปี่ยมไปด้วยธรรมคือทศพิธราชธรรมประการแรกคือทานในการให้อย่างไม่สามารถปฏิเสธได้ด้วยประการทั้งปวง

2.) ศีล (ศีล) คือ ความประพฤติที่งดงามทั้งกายและวาจาเพื่อวางตนเป็นแบบอย่าง ไม่ประพฤติผิดจารีตประเพณีและกฎหมายที่คนทั่วไปรักษา เช่นกันกับพระเจ้าทีลีปะที่ทรงประพฤติตนอยู่ในความดีงามกระทั่งประชาชนพากันยึดเหนี่ยวพระองค์เป็นแบบอย่างในการดำเนินชีวิตและพร้อมที่จะดำเนินไปตามคำชี้แนะสั่งสอนของพระองค์ดังที่ได้กล่าวไว้แล้วข้างต้น

3.) บริจาค (บริจาค) คือ การช่วยเหลือผู้ที่กำลังเดือดร้อน การตอบแทนแก่ผู้ที่ทำหน้าที่อย่างเสียสละ ไม่เก็บภาษีเงินเดือดร้อนประชาชนที่ และให้ความช่วยเหลือเมื่อเกิดความลำบากแก่ประชาชนของพระองค์ เช่นกันพระเจ้าทีลีปะเต็มเปี่ยมไปด้วยคุณธรรมข้อนี้ด้วยการดำรงอยู่ในธรรมเป็นกลางช่วยเหลือประชาชนในทุกชนชั้นอย่างเท่าเทียมเป็นไปเพื่อประโยชน์อันสูงสุดของประชาชน ดังความในโคลกตอนหนึ่งว่า

ทุโทท คำ ส ยชญา สสยาย มฆวา ทิวม |

สัปาทวินิมเยโนเภา ทตฺตฺรฎฺวณทฺวยม ||1.26||

(คำแปล) พระองค์ริตเอาผลประโยชน์จากพื้นดิน เพื่อการบูชาเทพเจ้า พระอินทร์ริตเอาผลประโยชน์จากสวรรค์ เพื่อพิชพันธุ์ (งอกงาม) ทั้งสองพระองค์ได้ทรงค้าจุนโลกทั้งสองไว้ ด้วยการแลกเปลี่ยนทรัพยากรกัน

4.) ความซื่อตรง (อาชชว) คือ การสุจริตต่อหน้าที่การงาน มิตรสหาย ไม่ปิดบังอำพราง ไม่คดโกง แม้สัจจะต่อตนเองพระเจ้าทีลีปะก็ทรงปฏิบัติตนได้เป็นอย่างดี พุดคำไหนคำนั้นไม่เปลี่ยนแปลงด้วยความมานะอุตสาหะ ดังนี้เองพระองค์จึงเต็มเปี่ยมไปด้วยคุณธรรมในข้อนี้เช่นในโคลกที่ว่า

อาสาทวทภิกะ กวไลสตุถณานา กณชุยไนรทศนิวารไณศจ |

อวยาทไตะ สไวรคไตะ ส ตสยะ สมารฎ สมารณตตปโร'ภูต ||2.5||

(คำแปล) พระเจ้าจักรพรรดินั้น ทรงเป็นผู้มีความกระตือรือร้นในการทำให้แม่โค่นั้นพอใจด้วยคำหญาที่มีรสดี ด้วยการเกา การไล่เหือบ และด้วยการปล่อยให้ไปตามใจชอบ

5.) ความอ่อนโยน (มททว) คือ การมีอัธยาศัยอ่อนโยน ไม่เย่อหยิ่งถือตน ไม่อวดเด่นถือดี และวางตัวในอำนาจที่มีอยู่อย่างล้นฟ้าของตนล้วนเป็นคุณธรรมของพระเจ้าทีลีปะทั้งสิ้น ดังความในโคลกตอนหนึ่งว่า

ชญาเน เมาน์ กษมา ศกเตา ตยาเค ศลาขาวิปรยยะ |

คณา คุณานุพนิตวาตตสย สปรสวา อิว ||1.22||

แม้มีความรู้ทรงนิ่ง (ไม่โอ้อวด) แม้ทรงมีอำนาจก็ทรงอดกลั้น แม้จะได้ทรงบริจาคตานก็ไม่ทรงป่าวประกาศ คุณสมบัติทั้งหลายของพระองค์ จึงเหมือนพี่น้องร่วมท้องเดียวกัน เพราะการแยกกันไม่ออกของคุณสมบัติเหล่านั้น

6.) ความเพียร (ตป) คือ ความเพียรพยายามในการทำความสุขเพื่อส่วนรวม การเสียสละความสุขส่วนตนเพื่อความสุขส่วนรวม เช่นกันแม่ในเบื้องต้นอาจเห็นว่าพระเจ้าทีลีปะนั้นปรารถนาซึ่งพระราชโอรสสืบสกุลเป็นอย่างยิ่งแต่ก็ไม่ได้ปรารถนาแต่เฉพาะพระราชโอรสโดยทั่วไป เพราะเล็งเห็นถึงฐานะของตนคือผู้ปกครองครั้งจะมีผู้สืบสกุลปกครองก็ต้องเป็นผู้ที่มีคุณธรรมอันประเสริฐเหมาะแก่การกำหนดปกครองบ้านเมืองต่อจากพระองค์เพื่อความสุขของอาณาประชาราษฎร์ด้วยจึงเป็นที่มาในความพยายามแสวงหาพระราชโอรสผู้ทรงอำนาจมากของพระองค์

7.) ความไม่โกรธ (อกุโธ) คือ การไม่แสดงอาการโกรธ เพราะผู้ปกครองที่ขี้โกรธคนยอมไม่กล้าทักท้วงทำให้แต่คนยกยอปอขึ้น แต่เมื่อเกิดข้อผิดพลาดต่างจะปกปิดสิ่งผิดพลาดปิดหูปิดตาจนนำไปสู่ความฉิบหายในที่สุด พระเจ้าทีลีปะผู้ธรรมก็ได้ถึงซึ่งคุณธรรมข้อนี้ด้วยความเป็นผู้เก็บอากัปกิริยาความรู้สึกเป็นผู้คร่ำครวญการปกครองคนดังกล่าว ปรากฏในตัวอย่างโคลกที่ว่า

ตสย ส่วตมนตรสย คุณากาเรงคิตสย จ |

ผลาญเมื่อยะ ปุรารมภาะ สัฏการะะ ปุราภตนา อวิ ||1.20||

(คำแปล) การกระทำของพระองค์ ผู้มีการพิจาราราชการที่ปกปิดเป็นความลับ ผู้ทรงซ่อนไว้ ซึ่งอาภักปกริยาและความรู้สึก จึงอนุมานได้จากผลที่เกิดขึ้น เหมือนการลิขิตของกรรมในชาติปางก่อน (อนุมานได้จากผลกรรมในชาตินี้)

8.) ความไม่เบียดเบียน (อวิหิงสา) คือ ไม่ออกกฎหมายหรือระเบียบที่ทำให้ยากลำบากเกินไป ไม่รังแกผู้อ่อนแอกว่า ปกป้องไม่ให้มีการเบียดเบียนกัน เป็นอีกหนึ่งคุณธรรมของพระเจ้าทีลีปะที่กล่าวไว้แล้วในเบื้องต้นจนกระทั่งพระองค์เป็นรักยิ่งของประชาชนผู้เปี่ยมไปด้วยคุณธรรมและเป็นทีหวาดกลัวของผู้ที่ทำผิดศีลผิดธรรมดังที่ได้พรรณนามา

9.) ความอดทน (ขนติ) คือการรักษาปกติภาวะของตนไว้ ไม่ว่าจะถูกกระทบกระทั่งด้วยสิ่งอันเป็นที่พึงปรารถนาหรือไม่พึงปรารถนา มีความมั่นคงหนักแน่นไม่หวั่นไหว แม้ต้องเผชิญอันตรายต่าง ๆ นานาเช่นที่ปรากฏต่อพระเจ้าทีลีปะ พระองค์ก็ผ่านพ้นมาได้ด้วยคุณธรรมประการนี้

10.) ความเที่ยงธรรม (อวิโรธน์) คือความหนักแน่น โดยถือความถูกต้องเป็นใหญ่ เที่ยงธรรมเป็นหลัก มีความยุติธรรม ไม่เลือกที่รักมักที่ชังในประชาชนทั้งหลาย

ธรรม 10 ประการนี้เองอันเป็นเครื่องพัฒนาตนแก่ผู้ปกครอง พระเจ้าทีลีปะผู้เป็นพระมหากษัตริย์แห่งดินแดนภารตะโบราณได้ดำรงไว้ด้วยธรรมเหล่านี้ กล่าวซ้ำอีกครั้งหนึ่งโดยสรุปว่า เมื่อผู้ปกครองบ้านเมืองเปี่ยมไปด้วยคุณธรรม คุณธรรมนั้นจะเป็นเครื่องดูแลรักษาบ้านเมือง และแม้ผู้ปกครองนั่นเองก็จะได้รับการคุ้มครองโดยธรรมนั้นด้วยเช่นเดียวกัน ดังตัวอย่างการดำเนินตลอดพระชนม์ชีพของพระเจ้าทีลีปะในมหากาพย์รชวงค์สรรคที่ 1-3 ซึ่งก่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดทั้งต่อตัวพระองค์เองและต่อประชาชนในการปกครองของพระองค์ ภาพสะท้อนจากมหากาพย์รชวงค์สรรคที่ 1-3 ในด้านพระมหากษัตริย์นี้เป็นต้นแบบของการดำเนินชีวิต เป็นต้นแบบของการปกครอง และเป็นต้นแบบของการพัฒนาตนไปสู่ความเจริญสูงสุดของชีวิต ผู้วิจัยจึงได้ให้ข้อสังเกตที่ได้รับจากมหากาพย์รชวงค์เฉพาะที่ศึกษาในสรรคที่ 1-3 ซึ่งมีเนื้อหาเกี่ยวเนื่องด้วยพระเจ้าทีลีปะพระราชบิดาของพระรช อันแสดงให้เห็นถึงภาพสะท้อนสามด้านซึ่งยึดโยงกับสามสถาบันหลักของชาติไทยอันได้แก่ ภาพสะท้อนในด้านชาติ ภาพสะท้อนในด้านศาสนา และภาพสะท้อนในด้านพระมหากษัตริย์ ดังนี้

บทที่ 4

การวิเคราะห์อรรถศาสตร์ในมหากาพย์รชวงค์ สรรคที่ 1-3

การศึกษาวิเคราะห์อรรถศาสตร์ในมหากาพย์รชวงค์ กล่าวคือการศึกษาด้วยการวิเคราะห์ด้วยบทวรรณคดีสันสกฤตคือเนื้อหาของมหากาพย์รชวงค์ โดยผู้วิจัยเลือกศึกษาเฉพาะในสรรค (บท) ที่ 1-3 จากจำนวนทั้งสิ้น 19 บท โดยอาศัยเครื่องมือในการศึกษาวิเคราะห์เพื่อให้ขอบเขตในการศึกษาไม่กว้างจนเกินไปคือทฤษฎีอรรถศาสตร์ กระทำการศึกษาเนื้อหาของกวีนิพนธ์และตรวจสอบเนื้อหาที่ตามทฤษฎีอรรถศาสตร์ทั้งสองประเภทคือศัพทาลังการและอรรถาลังการ ผู้วิจัยได้ทำการวิเคราะห์ถึงเหตุและผลในการนำทฤษฎีอรรถศาสตร์แต่ละประเภทมาใช้ในการงานกวีนิพนธ์ของกวี (กาลิทาส) ศึกษาถึงอัตลักษณ์ของกวีและลักษณะงานแปลจากภาษาต้นฉบับไปสู่ฉบับแปลภาษาไทย ทั้งนี้พิจารณาตามอรรถศาสตร์ที่ผู้วิจัยปรากฏพบเท่านั้นในงานกวีนิพนธ์ของกาลิทาสคือมหากาพย์รชวงค์สรรคที่ 1-3 นี้

1. บทวิเคราะห์อรรถศาสตร์ในมหากาพย์รชวงค์

การศึกษาวิเคราะห์อรรถศาสตร์ในมหากาพย์รชวงค์ สรรคที่ 1-3 โดยผลการศึกษาพบอรรถศาสตร์ปรากฏได้ในสองประเภทด้วยกันอันได้แก่ (1) ศัพทาลังการ (อรรถศาสตร์ด้านเสียง) และ (2) อรรถาลังการ (อรรถศาสตร์ด้านความหมาย) เมื่อรวบรวมอรรถศาสตร์ด้วยทฤษฎีอรรถศาสตร์ดังที่ได้ศึกษาเบื้องต้นมาในบทที่ 2 พบในมหากาพย์รชวงค์สรรคที่ 1-3 จากจำนวนโคลกทั้งสิ้น 240 โคลก พบอรรถศาสตร์ที่ผู้วิจัยสามารถตีความและเข้าใจได้ทั้งสิ้นกว่า 133 แห่ง โดยแบ่งเป็นศัพทาลังการ 20 แห่ง และอรรถาลังการ 113 แห่ง โดยมีรายละเอียดคือ ประเภทของอรรถศาสตร์ที่พบ เหตุในการนำทฤษฎีอรรถศาสตร์นี้ไปใช้ในแต่ละกรณี กลุ่มตัวละครหรือสภาพแวดล้อมในเรื่องที่พบอรรถศาสตร์สอดแทรกอยู่แตกต่างกันไปดังต่อไปนี้

อรรถศาสตร์ในมหากาพย์รชวงค์

มหากาพย์รชวงค์เป็นวรรณคดีมหากาพย์ที่ประพันธ์โดยมหาภารัตนะกวีแห่งรัชสมัยพระเจ้าจันทรคุปต์คือกาลิทาส กาลิทาสถูกขนานนามว่าอุปมาเป็นของเขา เขาคือผู้ที่ใช้อุปมาหรือลักษณะการเปรียบเทียบสิ่งหนึ่งเป็นอีกสิ่งหนึ่งได้อย่างยอดเยี่ยม แม้แต่ในกวีนิพนธ์ที่มีเนื้อหาเกี่ยวเนื่องกับประวัติศาสตร์ที่จำต้องมีความถูกต้อง แม่นยำ อาศัยเนื้อความตามสภาพความเป็นจริง ไม่แต่งเติมเสริมความให้เกิดพิสัยไป เพราะอาจทำให้ประวัติศาสตร์ผิดไปจากความเป็นจริงได้ ซึ่งเป็นสิ่งที่มีความห่างไกลกับวรรณศิลป์หรือความงามในด้านภาษาที่จะถูกหยิบยกมาใช้ในงานกวีนิพนธ์ประเภทนี้ แต่กาลิทาสผู้เป็นกวีเอกได้แฝงซึ่งวรรณศิลป์คืออรรถศาสตร์ไว้อย่างมากมายด้วยกัน ดังในกรณีศึกษามหากาพย์รชวงค์ซึ่งเป็นกวีนิพนธ์ที่มีเนื้อหาเกี่ยวเนื่องกับประวัติศาสตร์ดังที่กล่าวมาข้างต้น ผู้วิจัยจึงได้

ศึกษาวิเคราะห์และรวมรวบอรรถาธิบายที่ปรากฏในมหากาพย์รชวงค์เฉพาะในสรรคที่ 1 ถึงสรรคที่ 3 รวม 3 สรรค ปรากฏพบบอรรถาธิบายความไว้ง่างต้นหลายประเภทด้วยกัน

มหากาพย์รชวงค์ สรรคที่ 1-3 พบบอรรถาธิบายจำนวนทั้งสิ้น 133 แห่งด้วยกันจากจำนวนโคลกทั้งหมด 240 โคลก¹ อันได้แก่

1. ประเภทศัพทาลังการ คืออรรถาธิบายในด้านเสียงโดยอาศัยการออกเสียงของพยัญชนะเป็นสำคัญ พบประเภทย่อยทั้งสิ้น 2 ประเภทด้วยกัน ได้แก่ ศัพทาลังการประเภทมก คือการซ้ำเสียงพยัญชนะและสระเหมือนกันแต่ความหมายแตกต่างกัน และศัพทาลังการประเภทอนุปราสะ คือการซ้ำเสียงพยัญชนะในสระที่แตกต่างกันและความหมายที่แตกต่างกัน ปรากฏจำนวนศัพทาลังการทั้งสิ้น 20 แห่ง จากจำนวนโคลกทั้งหมด 240 โคลก แบ่งออกเป็น สรรคที่หนึ่งพบ 7 แห่ง สรรคที่สองพบ 8 แห่ง และสรรคที่สามพบ 3 แห่ง โดยเฉลี่ยสามารถพบศัพทาลังการได้ทุก ๆ 12 โคลกในมหากาพย์รชวงค์

2. ประเภทที่สองอรรถาธิบาย คืออรรถาธิบายในด้านความหมายของศัพท์เป็นสำคัญ พบประเภทย่อยทั้งสิ้น 17 ประเภทด้วยกัน ได้แก่ (1) อุปมาคือ การเปรียบเทียบลักษณะเด่นของสิ่งหนึ่งกับอีกสิ่งหนึ่ง (2) อุตเปรกษา คือการกล่าวแสดงจินตนาการว่าสิ่งหนึ่งมีลักษณะของสิ่งหนึ่ง (3) อรรถานตรันยาสะ คือการหาหลักฐานมายืนยันสิ่งที่กล่าวถึง (4) กาวยลึงคะ คือการกล่าวให้เหตุผลเพื่อสร้างความชอบธรรมแก่ตน (5) ปริกระ คือการถึงสิ่งหนึ่งโดยพูดถึงสมญาของสิ่งนั้น (6) พรรยาโยกตะ คือการกล่าวโดยแสดงเจตนาหนึ่งแต่แฝงด้วยอีกเจตนาหนึ่งที่ไม่ดี (7) วิโรระ คือลักษณะหรือการกระทำที่ขัดแย้งธรรมชาติ (8) รูปกะ คือการเปรียบเทียบสิ่งหนึ่งเป็นอีกสิ่งหนึ่งในความหมายลึกซึ้งกว่าอุปมา (9) วยติเรก คือการเปรียบเทียบสิ่งสองสิ่งแล้วจึงยกให้สิ่งหนึ่งเหนือกว่าอีกสิ่งหนึ่ง (10) ทฤษฏานตะ คือการเปรียบเทียบสิ่งสองสิ่งในสองประโยค โดยประโยคหนึ่งมีตัวจริงแต่อีกประโยคหนึ่งเป็นสิ่งที่สะท้อน (11) ประติวัสตุปมา คือการเปรียบเทียบด้วยข้อความสองประโยคในลักษณะคู่ขนานกัน (12) ทีปกะ คือการกล่าวด้วยถ้อยคำที่มีส่วนขยายเพียงหนึ่ง แต่มีกิริยาหลายตัว หรือมีกิริยาเพียงตัวเดียวแต่มีส่วนขยายมากกว่าหนึ่ง (13) ยถาลังขยะ คือการกล่าวถึงสิ่งต่าง ๆ โดยใช้ลำดับเดียวกับที่เคยกล่าวมา (14) นิทรศนะ คือการเปรียบเทียบสิ่งใดสิ่งหนึ่งกับการกระทำหรือสิ่งที่เป็นอุทาหรณ์ (15) วิภาวนา คือการกล่าวถึงผลนั้นแต่ไม่ปรากฏสาเหตุ (16) เศลชะ คือการเล่นคำพ้องเสียงคำเดียวมีสองความหมาย (17) สโหกติ คือการกล่าวเพียงหนึ่งครั้งแต่กระทำซึ่งสิ่งสองสิ่งที่แตกต่างกัน

เรียงตามลำดับจากที่พบมากที่สุด ปรากฏจำนวนทั้งสิ้น 113 แห่ง จากจำนวนโคลกทั้งหมด 240 โคลก แบ่งออกเป็นสรรคที่หนึ่งพบ 35 แห่ง สรรคที่สองพบ 41 แห่ง และสรรคที่สามพบ 37

¹ M.R. Kale. The Raghuvamsa of Kalidasa. (Bombay: Gopal Narayen), 1922, ๒3.

แห่ง โดยเฉลี่ยสามารถพบอรรถาภิธานได้ทุก ๆ 2 โศลก ในมหากาพย์รชวงค์ กล่าวได้ว่ามหากาพย์รชวงค์เต็มไปด้วยทฤษฎีอรรถาภิธานที่ประพันธ์โดยกาลิธาอย่างแท้จริง

2. บทวิเคราะห์ศัพท์พาลังการในมหากาพย์รชวงค์

ศัพท์พาลังการในมหากาพย์รชวงค์สรรคที่ 1-3 ปรากฏไม่มากนักแต่ครบถ้วนด้วยลักษณะแห่งศัพท์พาลังการในประเภทต่าง ๆ โดยสามารถพบศัพท์พาลังการในมหากาพย์รชวงค์เป็นจำนวนมากในสรรคแรกซึ่งเป็นสรรคที่ประกอบด้วยบทอาศิวาท บทกล่าวถึงบรรพชนแห่งอาทิตย์วงค์ และบทพรรณนาเกริ่นนำก่อนเข้าสู่เนื้อหาหลัก และยังเป็นบทเริ่มเรื่องราวของตัวละครที่จะนำพาเนื้อเรื่องดำเนินต่อไป อาจกล่าวได้ว่าเพื่อเป็นการนอบน้อมต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ครูบาอาจารย์ และบรรพชนที่ตัวกวีนับถือ กวีจึงเลือกใช้ศัพท์พาลังการไว้เป็นจำนวนมากในสรรคแรกนี้อันทำให้เกิดความงาม แสดงให้เห็นถึงความประณีตของกวีผู้สืบทอดเรื่องราวเหล่านี้มาบอกเล่าต่อ และเพื่อแสดงความยิ่งใหญ่และกระทำได้โดยยากแก่บทกวีนิพนธ์

เมื่อพิจารณาศัพท์พาลังการคืออรรถาภิธานในด้านเสียงของศัพท์เป็นสำคัญจากจำนวนโศลกในมหากาพย์รชวงค์ สรรคที่ 1-3 ทั้งสิ้น 240 โศลก พบศัพท์พาลังการในจำนวนน้อยเมื่อเทียบกับจำนวนโศลกทั้งหมดเพียง 20 แห่ง ด้วยชุดข้อมูลที่พบมีจำนวนน้อยจึงไม่อาจจัดหมวดหมู่และทำการศึกษาวิเคราะห์ได้มากนัก ผู้วิจัยจึงได้แบ่งเป็นสองลักษณะใหญ่ที่สามารถพบเห็นได้เช่นเดียวกับประเภทของศัพท์พาลังการคือ ประเภทแรกพบลักษณะการใช้อรรถาภิธานด้านเสียงโดยการซ้ำคำศัพท์ทั้งคำกล่าวคือซ้ำทั้งพยัญชนะและสระซึ่งสระอาจแตกต่างกันได้บ้างในลักษณะของการที่หะ (เสียงยาว) รัสสะ (เสียงสั้น) และประเภทที่สองพบลักษณะของศัพท์พาลังการโดยการซ้ำเฉพาะเสียงพยัญชนะแต่เพียงเท่านั้น กล่าวคือซ้ำเสียงพยัญชนะภายใน 34 เสียงคือ พยัญชนะวรรค 5 วรรค 25 เสียงและพยัญชนะวรรคอีก 9 เสียง โดยสระอาจแตกต่างกัน มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

2.1 ศัพท์พาลังการที่ปรากฏในมหากาพย์รชวงค์สรรคที่ 1-3

1.) ยมก (Yamaka) กล่าวคือ การซ้ำคำโดยอาจปรากฏลักษณะของการสนธิกันของศัพท์ที่มีเสียงพยัญชนะเหมือนกันในทุกพยางค์และในบางพยางค์แต่ความหมายต่างกัน โดยลักษณะ การซ้ำกันของศัพท์อันประกอบด้วย เสียงพยัญชนะ ทั้งในลักษณะของพยัญชนะต้น พยัญชนะควบกล้ำ และพยัญชนะตัวสะกด และเสียงสระ ซึ่งอาจแตกต่างกันได้ในความสั้น (รัสสะ) และความยาว (ที่หะ) ของสระ โดยมีความหมายที่แตกต่างกัน อันจะทำให้ผู้อ่านพบความงามเหล่านี้ได้ในทันทีที่อ่านโศลกจบแม้จะยังไม่ได้พิจารณาความหมายของโศลกนั้น เช่น

ตัวอย่างที่ 1

โส'หมัชยาวิศุทธาตมา พรชาโลปนิมีลิตะ |

ประกาศศจาประกาศจ โลกาโลก อิวาจละ ||1.68||

(คำแปล) ข้าพเจ้าผู้ (อยู่ในสภาพเช่น) นั้น มีใจผ่องใสเพราะการบูชาผู้ แต่ไม่สดใสเพราะไม่มีลูกจึงเป็นผู้ที่ทั้งรุ่งเรืองและไม่รุ่งเรือง เหมือนภูเขาชื่อ โลกาโลก (1.68)

โคลกข้างต้นปรากฏอสังการประเภท ยมก คือ การซ้ำคำโดยการสนธิกันของศัพท์ที่มีเสียงเหมือนกันบางพยางค์แต่ความหมายต่างกัน ใน ประกาศจ (ผู้ที่รุ่งเรือง) และอประกาศจ (ผู้ที่ไม่รุ่งเรือง) ใน ประกาศศจาประกาศจ ข้างต้น ส่วนโลกาโลกเป็นลักษณะการเลียนแบบการซ้ำเสียงของยมกที่กวีแฝงเข้ามาด้วยเพื่อให้เกิดความงามในการประพันธ์ซึ่งโลกาโลกเป็นชื่อเฉพาะอันเป็นชื่อของภูเขาสำคัญลูกหนึ่ง

ตัวอย่างที่ 2

อิฐปสิตี ตทวชญาณาวทวิธิ สารคฺลมาตมนะ |

ปรดิพทุนาติ หิ ศฺเรยะ ปุชยปุชยาวุติกรรมะ ||1.79||

(คำแปล) พระองค์ ขอจงทราบว่า ความปรารถนาของพระองค์ เป็นสิ่งที่มีอุปสรรค เพราะการที่ทรงละเลยต่อโคสุภานัน เน้นนอน การละเลยไม่บูชาสิ่งที่ควรบูชา ย่อมขัดขวางสิ่งดีงามไว้ (1.79)

โคลกข้างต้นปรากฏอสังการประเภท ยมก คือ การซ้ำคำโดยการสนธิกันของศัพท์ที่มีเสียงเหมือนกันบางพยางค์แต่ความหมายต่างกัน ใน ปุชย (สิ่งที่ควรบูชา) และ ปุชยาวุติกรรมะ (การละเลยไม่บูชา) ใน ปุชยปุชยาวุติกรรมะ ข้างต้น

ตัวอย่างที่ 3

สฺฤติตะ สฺฤติตามุจฺจลิตะ ปรยาต่า นิเชทุซีมาสนพนธธีระ |

ชลาภิลาซี ชลมาททาน่า ฉาเยว ต่า ภูปติรนวคจฺจต ||2.6||

(คำแปล) พระราชา ประทับยืนตามแม่โคที่ยืนแล้ว เสด็จพระราชดำเนินตามแม่โคที่เดินแล้ว และทรงมั่นคงในการประทับนั่งตามแม่โคที่นอนแล้ว เสวยน้ำตามแม่โคที่อ้อมน้ำ ทรงติดตามแม่โคเหมือนเงา (2.6)

โคลกข้างต้นปรากฏอสังการประเภท ยมก คือ การซ้ำคำที่มีเสียงเหมือนกันทุกพยางค์แต่ความหมายต่างกัน ใน สฺฤติตะ (การประทับยืนอยู่ของพระราชา) สฺฤติ (การยืนอยู่ของแม่โค) ใน สฺฤติตะ สฺฤติตามุจฺจลิตะ

ตัวอย่างที่ 4

ตมาหิตเตตตสกุยมทรศเนน **ปราชะ ปราชระถวตกรศิตางคม** |

เนตโรชะ ปุสตุตถปติมนาปนุวทกรินโวทยํ นาถมิเวาษชินาม ||2.73||

(คำแปล) ประชาชนได้ตี้ม (มอง) พระองค์ผู้ทรงมีความกระตือรือร้น (ในการที่จะพบประชาชน) เกิดขึ้นแล้วเนื่องจากไม่ทรงพบเห็น ผู้ทรงมีพระวรกายชুবผอมเพราะการบำเพ็ญพรต เพื่อให้ได้พระโอรส ด้วยดวงตาทั้งหลายที่ไม่รู้จักอ้อม เหมือนมองดูเจ้าแห่งสมุนไพรรักษาทั้งหลาย (พระจันทร์) ที่ขึ้นใหม่ ๆ (2.73)

ศัพทาลังการซึ่งเป็นอลังการที่มีลักษณะการซ้ำเสียงประเภทยมกนี้ ก่อให้เกิดความน่าสนใจแก่ผู้อ่านด้านการนำตัวอักษรเดียวกันคล้าย ๆ กันมาวางไว้ติด ๆ กันอันจะทำให้ผู้อ่านซึ่งเป็นผู้รับสารเกิดความฉงนขึ้นในการอ่านครั้งแรกและต้องรีบกลับมาพิจารณาในด้านความหมายของศัพท์ในทันทีด้วยความฉงน โดยมหาภาพรชวงค์พบศัพทาลังการประเภทยมก จำนวนทั้งสิ้น 4 แห่ง แบ่งออกเป็นสรรคที่หนึ่งพบ 2 แห่ง และสรรคที่สองพบ 2 แห่ง ด้วยความยากในการคัดสรรคำที่เป็นคำพ้องรูปพ้องเสียงในตัวเดียวกันจึงอาจทำให้ยืมมากขึ้นได้ยากและพบได้โดยน้อย แต่กวีคือกวีก็หาได้แฝงยืมเหล่านี้ไว้ด้วยประการทั้งปวง

2.) **อนุปราสะ** (Anupārsa) กล่าวคือการซ้ำเฉพาะเสียงพยัญชนะเหมือนกันในทุกพยางค์และในบางพยางค์อาจมีสระแตกต่างกันและมีความหมายที่ต่างกัน โดยลักษณะการซ้ำกันของพยางค์ปรากฏในลักษณะของการซ้ำเฉพาะเสียงพยัญชนะเท่านั้น อันประกอบด้วย เสียงพยัญชนะ เป็นสำคัญทั้งในลักษณะของพยัญชนะต้น พยัญชนะควบกล้ำ และพยัญชนะตัวสะกด ในตำแหน่งเดียวกัน โดยอาจมีเสียงของสระ และความหมายที่แตกต่างกัน ไม่ซ้ำทั้งรูปศัพท์อย่างในประเภทแรก กล่าวคือซ้ำเสียงพยัญชนะภายในอักษรวิธ 34 เสียงคือ พยัญชนะวรรค 5 วรรค วรรคละ 5 เสียง เป็น 25 เสียง และพยัญชนะอวรรคอีก 9 เสียง สระอาจแตกต่างกันไม่สำคัญ อันจะทำให้ผู้อ่านพบความงามเหล่านี้ได้ในทันทีที่อ่านโคลกจบแม้จะยังไม่ได้พิจารณาความหมายของโคลก ศัพทาลังการประเภนี้พบในมหาภาพรชวงค์ สรรคที่ 1-3 เป็นจำนวน 16 แห่ง

อนุปราสะยังสามารถแบ่งเป็นลักษณะย่อยได้อีก 5 ประเภท²ด้วยกันแต่ในงานวิจัยชิ้นนี้ผู้วิจัยเล็งเห็นถึงความชัดเจนและเป็นไปตามความเข้าใจของผู้วิจัยที่อาจยังมีไม่มากนักในรายละเอียดของอนุปราสะซึ่งจำเป็นต้องมีความรู้ความสามารถในไวยากรณ์สันสกฤตเป็นอันมาก ผู้วิจัยจึงจัดประเภทของอนุปราสะที่โดดเด่นและสังเกตเห็นได้โดยง่าย 2 ประเภท ดังต่อไปนี้ได้แก่

² วาคว. อลังการศาสตร์ของวาคก. แปลโดย ป.ส.ศาสตร. (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2504), 17.

2.1) **เจกานุปราสะ** (Chekānuprāsa) คือการซ้ำเฉพาะเสียงพยัญชนะเท่านั้นให้เหมือนกันในทุกพยางค์ตามลำดับและอาจมีสระและมีความหมายที่ต่างกัน โดยปรากฏซ้ำเสียงเดียวกันเพียงครั้งเดียว

ตัวอย่างที่ 1

กลตรวนตมาตมานมวโรธะ มหตยปี |

ตยา เมเน มนสวินยา ลกษมยา จ วสุธาธิปะ ||1.32||

(คำแปล) แม้ทำหน้าที่สำหรับพระสนมจะใหญ่โตมโหฬาร พระองค์ผู้เป็นเจ้าของแห่งพระสุธา ก็ทรงนึกถึงพระองค์เองว่ามีพระมเหสี เพราะพระนางสุทักษิณานั้นและเพราะพระลักษมีผู้มีพระทัยมั่นคง (ในพระองค์) (1.32)

โคลกข้างต้นปรากฏอสังการประเภท อนุปราสะ คือการซ้ำเสียงพยัญชนะ /ม น/ โดยมีสระที่แตกต่างกันคือ เมเน (ทรงนึกถึง) และ มนสวินยา (พระทัยมั่นคง) ในความหมายที่ต่างกันตามลำดับ

ตัวอย่างที่ 2

กิตฺ วธฺวํ ตไวตสยํทฤชฏสทฤศปรชม |

น มามวติ สทวิปา รตนสุรูป เมทินี ||1.65||

(คำแปล) อย่างไรก็ตาม แผ่นดิน แม้จะเป็นที่เกิดของรัตนะทั้งหลาย พร้อมด้วยเกาะต่าง ๆ จะไม่เป็นที่พึงพอใจ สำหรับข้าพเจ้า ผู้ยังไม่เห็นลูกชายที่เหมาะสมเกิดในสละไถ่ของท่านนี้ (1.65)

โคลกข้างต้นปรากฏอสังการประเภท อนุปราสะ คือการซ้ำเสียงพยัญชนะ /ท ร ส ศ/ โดยมีสระที่แตกต่างกันคือ ทฤชฏส (ที่เหมาะสม) และ ทฤศ (ยังไม่เห็น) ในความหมายที่ต่างกันตามลำดับ

ตัวอย่างที่ 3

วณฺยวฤตติริมา ศศฺวทาตมานุคฺมเนน คาม |

วิทยามภยสเนเนว ปรสาทยิตุมรหสิ ||1.88||

(คำแปล) ขอให้ท่านจงทรงมีพีชผักในป่าเป็นพระกระยาหาร แล้วทรงทำให้แม่โคนี้พึงพอใจ ด้วยการติดตามของพระองค์ตลอดเวลา เหมือนทำวิทยาการให้พอใจ ด้วยการท่องบ่น (1.88)

โคลกข้างต้นปรากฏอสังการประเภท อนุปราสะ คือการซ้ำเสียงพยัญชนะ /ค ม/ โดยมีสระที่แตกต่างกันคือ อนุคฺมเนน (ด้วยการติดตาม) และ คาม (แม่โค) ในความหมายที่ต่างกันตามลำดับ

ตัวอย่างที่ 4

ตมารยคฤหย์ นิคฤหิตเรณูรมนุษยวจา มนุวิศเกตุม |

วิสมายยนิวิสมิตมาตมวฤกเตา ลีโหฺรฺสฤกตฺวํ นิชคาคห สี่หะ ||2.33||

(คำแปล) ราชสีห์ที่ได้กัดแม่โคไว้ ได้กล่าวด้วยคำพูดของมนุษย์กับพระองค์ผู้ที่อารยาชนคบหา ผู้ทรงเป็นเครื่องหมายอันเด่นชัดของวงศ์พระมนุ ผู้ทรงแปลกพระทัยในพระลักษณะอาการของพระองค์เอง ผู้ทรงมีพลังพระอรุณตั้งราชสีห์ ทำให้พระองค์ประหลาดพระทัยอย่างยิ่ง (2.33)

โคลกข้างต้นปรากฏถึงการประเภท อนุปราสะ คือการซ้ำเสียงพยัญชนะ /ว ส ม/ โดยมีสระที่แตกต่างกันคือ วิสมายยนิ (ผู้ทรงแปลกพระทัย) และ วิสมิตม (ประหลาดพระทัย) ในความหมายที่ต่างกันตามลำดับ

ตัวอย่างที่ 5

รธางคนามโนริว ภาวพณฺธน์ พภฺว ยตฺปฺเรม ปฺรสฺปฺราศฺรยม |

วิกฤกตมปเยกสุเตน ตตตโยะ ปฺรสฺปฺรสฺโยปฺริ ปฺรยจียต ||3.24||

(คำแปล) ความรักใดของทั้งสองพระองค์ที่เป็นเครื่องผูกพระทัยของกันและกันและที่อาศัยซึ่งกันและกันเหมือนความรักของนกจากพราว ความรักนั้นของทั้งสองพระองค์แม้จะถูกแบ่งไปบ้างโดยพระโอโรสองค์เดียว ก็ได้เพิ่มมากยิ่งขึ้นเหนือความรักของอีกฝ่าย (3.24)

โคลกข้างต้นปรากฏถึงการประเภท อนุปราสะ คือ การซ้ำเสียงพยัญชนะ /ป ร/ โดยมีสระที่แตกต่างกันคือ ปฺรสฺปฺรสฺโยปฺริ (เหนืออีกฝ่าย) และ ปฺรยจียต (เพิ่มมากยิ่งขึ้นเหนืออีกฝ่าย) ในความหมายที่ต่างกันตามลำดับ

ตัวอย่างที่ 6

ส ปุรวตะ ปฺรวตปฺกษศาดนํ ททฺรศ เทวํ นรเทวสํภาวะ |

ปฺนุชะ ปฺนุชะ สฺตุนิชิตฺรจาปลํ หรณฺตมศฺวํ รฤรศมึสยตม ||3.42||

(คำแปล) พระราชบุตรพระองค์นั้น ทอดพระเนตรเห็นเทพผู้ได้เคยตัดปีกของภูเขา (พระอินทร์) กำลังนำม้าที่ผูกไว้ด้วยเชือกถรถและที่คนขับรถบังคับไม่ให้ขัดขึ้นครั้งแล้วครั้งเล่าไปเบื้องทิศตะวันออก (3.42)

โคลกข้างต้นปรากฏถึงการประเภท อนุปราสะ คือ การซ้ำเสียงพยัญชนะ /ป/ โดยมีสระที่แตกต่างกันคือ ปุรวตะ (ทิศตะวันออก) และ ปฺรวตปฺกษศาดนํ (เทพผู้ได้เคยตัดปีกของภูเขา) ในความหมายที่ต่างกันตามลำดับ

2.2.) **ลาฏานุปราสะ** (Lāṭānuprāsa) คือการซ้ำเฉพาะเสียงพยัญชนะเท่านั้นให้เหมือนกันในตามลำดับและอาจมีสระและมีความหมายที่ต่างกัน โดยปรากฏซ้ำเสียงหลาย ๆ ครั้งในโคลงเดียว

ตัวอย่างที่ 1

วากรถาวิว สุปฤกเตา วากรถปรตปตเตย |

ชคตะ ปิตเรว วนเท ปารวตีปรเมศวเรว ||1.1||

(คำแปล) ข้าฯ ขอไหว้พระแม่เจ้าปารวตีกับพระปรเมศวร (ศิวะ) ผู้เป็นพระมารดา และพระบิดาของโลก ผู้มีพระวรกายร่วมกัน เหมือนถ้อยคำและความหมาย เพื่อความเข้าใจ อย่างถ่องแท้ถึงถ้อยคำและความหมาย (1.1)

โคลงข้างต้นปรากฏถึงการประเภท อนุปราสะ คือ การซ้ำเสียงพยัญชนะ /ป ฤ ร ต/ โดยมีสระที่แตกต่างกันคือ สมปฤกเตา (เป็นหนึ่งเดียวกัน) และปรตปตเตย (ในความเข้าใจ) ในความหมายที่ต่างกันตามลำดับ ที่ทั้งกวียังเลียนแบบการซ้ำเสียงพยางค์ในศัพท์หลังการโดยใช้ศัพท์เดียวกันสองครั้งใน วากรถ (คำและความหมาย) ในตอนต้นของอนุปราสะทั้งสองแห่ง

ตัวอย่างที่ 2

ไวรสวโต มนุรนาม มานนีโย มนีชฌาม |

อาสินมทิกชิตามาทยะ ปรณวศณนทสามิว ||1.11||

(คำแปล) พระโอรสของพระวิวิสวัต (พระอาทิตย์) พระนามว่า มนุ ผู้ที่นักปราชญ์ทั้งหลายควรเคารพนับถือ ได้เป็นต้นวงศ์ของพระเจ้าแผ่นดินทั้งหลายเหมือน โอม เป็นตัวแรกของพระเวททั้งหลาย (1.11)

โคลงข้างต้นปรากฏถึงการประเภท อนุปราสะ คือ การซ้ำเสียงพยัญชนะ /ม น/ โดยมีสระที่แตกต่างกันคือ มนุรนาม (ชื่อมนุ) มานนีโย (ที่เคารพนับถือ) และ มนีชฌาม (ที่เป็นนักปราชญ์) ในความหมายที่ต่างกันสามครั้งตามลำดับ

ตัวอย่างที่ 3

ตโต มฤเคนทุสย มฤเคนทุคามิ วธาย วธยสย ศรี ศรณยะ |

ชาตาภิซงโค นฤตรินิซงคาทุทธรตุไมจตปรสโมทฤตทาริ ||2.30||

(คำแปล) ต่อจากนั้น พระราชา ผู้ทรงได้เคยฟาดฟันศัตรูอย่างรุนแรงมาแล้ว ทรงเกิดความตระหนกพระทัยอย่างยิ่ง เป็นผู้พร้อมที่จะให้ความคุ้มครอง เสด็จพระราชดำเนินไปอย่างราชสีห์ ทรงมีความต้องการที่จะตั้งลูกศรออกมาจากแฉ่ง เพื่อที่จะฆ่าราชสีห์ที่ควรจะถูกฆ่า (2.30)

โคลกข้างต้นปรากฏอสังการแห่งที่หนึ่ง ประเภท อนุปราสะ คือ การซ้ำเสียงพยัญชนะ /ม ฤค น ท ร/ โดยมีสระที่แตกต่างกันคือ มฤเคนทรสย (ราชสีห์) และ มฤเคนทร-คามิ (เสด็จพระราชดำเนินไปอย่างราชสีห์)

โคลกข้างต้นปรากฏอสังการแห่งที่สอง ประเภท อนุปราสะ คือ การซ้ำเสียงพยัญชนะ /ว ธย/ โดยมีสระที่แตกต่างกันคือ วธาย (ฆ่า) และ วธยสย (ควรรูกฆ่า)

โคลกข้างต้นปรากฏอสังการแห่งที่สาม ประเภท อนุปราสะ คือ การซ้ำเสียงพยัญชนะ /ศ ร/ โดยมีสระที่แตกต่างกันคือ ศร์ (ลูกศร) และ ศรณยะ (ผู้พร้อมที่จะให้ความคุ้มครอง) ในความหมายที่ต่างกันตามลำดับ

ตัวอย่างที่ 4

อิติล กษิตีเศน วสิษฐเณรุวิชาปีตา ปรีตตรา พภูว |

ตทานูวิตา ไหมวตตวจจ กุกะเชะ ปฤตยายยวาศรมมศรมเมณ ||2.67||

(คำแปล) แม่โคของฤชีวสิษฐ์ เมื่อได้รับการตรัสบอกโดยพระราชานี้ ก็ดีใจเป็นอย่างยิ่ง และแม่โคที่ได้รับการติดตามโดยพระราชานี้ ได้กลับมาอย่างอาศรม จากถ้ำของภูเขาหิมาลัย โดยไม่เห็นเหนื่อย

โคลกข้างต้นปรากฏอสังการแห่งที่หนึ่ง ประเภท อนุปราสะ คือ การซ้ำเสียงพยัญชนะ /ป ต/ โดยมีสระที่แตกต่างกันคือ วิชาปีตา (ตรัสบอก) และ ปรีตตรา (ดีใจเป็นอย่างยิ่ง)

โคลกข้างต้นปรากฏอสังการแห่งที่สอง ประเภท อนุปราสะ คือ การซ้ำเสียงพยัญชนะ /อ ศร/ โดยมีสระที่แตกต่างกันคือ อาศรมม (ยังอาศรม) และ อศรมเมณ (โดยไม่เห็นเหนื่อย) ในความหมายที่ต่างกันตามลำดับ

ตัวอย่างที่ 5

ปุรุทรศรีะ ปุรมุตปตาคัม ปรวิตย เปาไรรภินนุทยมานะ |

ภูเข ภูขัเคนทรสมานสาเร ภูยะ ส ภูเมธรรมาสสยช ||2.74||

(คำแปล) พระราชานัน ผู้ทรงมีความงามดังพระอินทร์ ขณะที่ชาวเมืองถวายนการต้อนรับด้วยความดีใจ ได้เสด็จเข้าสู่พระนครที่ได้ประดับธงทิว และได้ทรงแบกภาระของแผ่นดินไว้ในพระพาหาที่ทรงพลังเสมอด้วยพระยานาค อีกครั้งหนึ่ง

โคลกข้างต้นปรากฏอสังการแห่งที่หนึ่ง ประเภท อนุปราสะ คือ การซ้ำเสียงพยัญชนะ /ป ร/ โดยมีสระที่แตกต่างกันคือ ปุรุทรศรีะ (ผู้ทรงมีความงามดังพระอินทร์) ปุรมุตปตาคัม (พระนครที่

ประดับธงทิว) ปรวิศย (เสด็จเข้าสู่) และ เปาไรโรภินนุทยมานะ (ชาวเมืองถวายการต้อนรับด้วยความดีใจ)

โคลกข้างต้นปรากฏอঙ্กการแห่งที่สอง ประเภท อนุปราสะ คือ การซ้ำเสียงพยัญชนะ /ภ/ โดยมีสระที่แตกต่างกันคือ ภูเซ (พระพาหา) ภูซเคน (พระยานาค) ภูยะ (อีกครั้งหนึ่ง) และ ภูมิ (แผ่นดิน) ในความหมายที่ต่างกันตามลำดับ

ตัวอย่างที่ 6

ตโต นิษงคทสมครมทุธฤตฺ มุวรนปุงขทยุติรณชิตางคฺลิม |

นเรนทรสุณะ ปฺรติสฺหฺรณนิษฺมุ ปฺรียวทะ ปฺรตยวทตฺสเรศฺวรม ||3.64||

(คำแปล) จากนั้น พระโอรสของพระราชา (พระรรษ) ขณะที่ยังทรงเก็บลูกศร ที่ดึงออกมาไม่หมด จากกระบอกเก็บศรที่ทำให้พระองค์เผลอไปด้วยแสงของหางลูกศรที่เป็นขนนกสีทอง ตรัสตอบจอมเทพด้วยพระดำรัสที่ไพเราะว่า

โคลกข้างต้นปรากฏอঙ্กการประเภท อนุปราสะ คือ การซ้ำเสียงพยัญชนะ /ป/ โดยมีสระที่แตกต่างกันคือ ปฺรติสฺหฺรณนิษฺมุ (เก็บลูกศร) ปฺรียวทะ (พระดำรัสที่ไพเราะ) และ ปฺรตยวทตฺ (ตรัสตอบ) ในความหมายที่ต่างกันตามลำดับ

ศัพทาลังการซึ่งมีลักษณะการซ้ำเสียงประเภทอนุปราสะ ก่อให้เกิดความน่าสนใจแก่ผู้อ่านในลักษณะของพยางค์ที่เหมือนกัน พยัญชนะที่เหมือนกันหลาย ๆ ครั้ง จนดูเหมือนเสียงพยัญชนะเหล่านั้นถูกจัดเรียงมาเพื่อความสวยงามแต่เพียงอย่างเดียว แต่แท้ที่จริงกลับแฝงไปด้วยความหมายที่แตกต่างกัน อันทำให้ผู้อ่านซึ่งเป็นผู้รับสารเกิดความฉงนขึ้นในการอ่านครั้งแรกและต้องรีบกลับมาพิจารณาในด้านความหมายของศัพท์นั้นในทันทีด้วยความฉงน โดยมหาภาพรชวงค์พบ ศัพทาลังการประเภทอนุปราสะ จำนวนทั้งสิ้น 16 แห่ง แบ่งออกเป็น สรรคที่หนึ่งพบ 7 แห่ง สรรคที่สองพบ 6 แห่ง และสรรคที่สามพบ 3 แห่ง ด้วยความยากในการคัดสรรคำที่เป็นคำพ้องเสียงด้วยการซ้ำกันของพยางค์ อนุปราสะจึงเกิดขึ้นได้ยากและพบได้น้อยเช่นกัน ซึ่งอঙ্กการประเภทศัพทาลังการคืออঙ্กการในด้านเสียงของพยัญชนะที่พบมากที่สุดในมหาภาพรชวงค์สรรคที่ 1-3 นี้ได้แก่ อนุปราสะคือการซ้ำเสียงพยัญชนะในสระที่แตกต่างกันและความหมายที่แตกต่างกัน ในจำนวน 16 แห่ง จากศัพทาลังการจำนวนทั้งสิ้น 20 แห่งด้วยกัน คิดเป็นร้อยละ 80 ของศัพทาลังการที่พบทั้งหมด

2.2 สรุปวิเคราะห์ศัพท์พาลังการในมหากาพย์รชวงค์

ศัพท์พาลังการที่พบในมหากาพย์รชวงค์สรรคที่ 1-3 ทั้งสิ้น 20 แห่ง พบในโคลกที่เนื้อหาเกี่ยวข้องกับวรรณะกษัตริย์ทั้งสิ้น 17 แห่ง มีเพียง 3 แห่งเท่านั้นที่กล่าวถึงเทพเจ้าและสัตว์ อาจพิจารณาพบข้อสังเกตได้ดังต่อไปนี้

ประการหนึ่งกล่าวคือ กวีคือกาลีทาสอาจไม่ต้องการที่จะใช้ศัพท์พาลังการในงานกวีนิพนธ์เรื่องนี้มากนักเหมือนการเขียนตำราเรียนประวัติศาสตร์ แต่กวีก็ยังคงรักษาความงามเหล่านี้ไว้เพื่อแสดงให้เห็นถึงความสามารถของตน โดยจำนวนที่พบในแต่ละสรรคมีจำนวนที่เท่า ๆ กันเมื่อพิจารณาศัพท์พาลังการทั้งสองประเภทรวมกันคือ สรรคที่ 1 พบ 9 แห่ง สรรคที่ 2 พบ 8 แห่ง ส่วนสรรคที่ 3 พบเพียง 3 แห่ง เมื่อพิจารณาแล้วอาจสันนิษฐานได้อีกว่า เนื่องด้วยสรรคที่ 1 และสรรคที่ 2 มีเนื้อหาส่วนมากเป็นพรรณนาโวหารคือ การพรรณนาคน สัตว์ สิ่งของเพื่อให้เกิดความงามอันเหมาะสมพระเกียรติยศแห่งพระราชา (พระเจ้าทิลิปะ) และพระราชินี (พระนางสุทักษิณา) ซึ่งเป็นตัวละครหลักในการดำเนินเรื่องเป็นสำคัญจึงทำให้กวีต้องมีความพิถีพิถันในการเลือกสรรศัพท์มาใช้ในฉันทลักษณ์เป็นพิเศษซึ่งต่างออกไปจากสรรคที่ 3 ซึ่งมีเนื้อหาส่วนมากเป็นบทสนทนา อีกทั้งบทสนทนาเหล่านั้นยังเกิดขึ้นในสถานการณ์สู้รบ (ระหว่างพระรชผู้เป็น พระยุพราชและพระอินทร์มหาเทพแห่งสวรรค์) จึงอาจกล่าวได้ว่า กวีเลือกสรรคำที่นำมาใช้โดยคำนึงถึงความหมายเป็นสำคัญมากกว่าความงามในด้านฉันทลักษณ์เพื่อให้เกิดความสมจริงขึ้นในบทสนทนาของตัวละครทั้งสอง ศัพท์พาลังการจึงถูกทอนความสำคัญลง

อีกประการหนึ่งคือ กวีมักยกศัพท์พาลังการมาใช้เพื่อให้เกิดความงามในทางฉันทลักษณ์ กล่าวคือเพื่อความงามและการง่ายต่อการออกเสียงเมื่อบทกวีนิพนธ์เหล่านั้นถูกนำไปขับร้องหรือเมื่อถูกนำไปสารถายสวดเพื่อบูชา ซึ่งเมื่อพิจารณาเนื้อหาของมหากาพย์รชวงค์ในข้อนี้แลหะ ดังที่กล่าวไว้ข้างต้นว่าวรรณคดีสันสกฤตเรื่องนี้เป็นวรรณคดีอิงประวัติศาสตร์คล้ายหนังสือเรียน กวีอาจประพันธ์ไว้เพื่อท้าทายความสามารถแห่งตนและเพื่อการถ่ายทอดเรื่องราวเท่านั้น ไม่ใช่เพื่อการสารถายตั้งข้อสันนิษฐานเหตุผลที่ศัพท์พาลังการมีเพียงจำนวนน้อยในโคลกที่ปรากฏในมหากาพย์รชวงค์ว่า

อล วา กฤตวาคทวาเร วเศ'สิมนปุรวสุริมิชะ |

มณเภา วชรสมุทกัริณ สุตรสยวาสติ เม คติชะ ||1.4||

(คำแปล) อนึ่ง การเข้าไปในวงศน์ที่มีแนวทางการบรรยายที่พวกกวีสมัยก่อนทำไว้แล้ว ของข้าฯ คงจะมีได้ เหมือนการเข้าไปของเส้นด้ายในแก้วฉนิที่ได้รับการเจาะไว้แล้วด้วยเพชร (1.4)

โคลกข้างต้นแม้จะดูเหมือนลักษณะอันเป็นธรรมเนียมในการถ่อมตนของกวีที่เรียกว่าอหังการของกวี แต่เมื่อพิจารณาตีความไปอีกประการหนึ่งอาจกล่าวได้ว่า เพราะด้วยความยากของการพรรณนาวงศ์แห่งพระอาทิตย์คือวงศ์แห่งกษัตริย์ให้ดี กวีคือกาลีทาสจึงอาจต้องพิจารณาถึงความ

เหมาะสมในหลายด้านด้วยกัน และเมื่อกวีได้ศึกษางานกวีนิพนธ์ของกวีสมัยก่อนตนแล้วจึงอาจเล็งเห็นถึงแนวทางว่า การแต่งกวีนิพนธ์ที่อิงประวัติศาสตร์อาจไม่นิยมศัพทาลังการนัก แต่ให้กวีนิยมในด้านอรรถาลังการเพื่อให้ใจความมีความชัดเจน ไม่ตกหล่นเป็นสำคัญ มหาकाพย์รชวงค์จึงปรากฏด้วยศัพทาลังการจำนวนน้อยเมื่อเทียบกับจำนวนโคลกทั้งหมดและมากได้ด้วยอรรถาลังการด้วยเหตุผลดังที่ได้กล่าวมา

3. บทวิเคราะห์อรรถาลังการในมหากาพย์รชวงค์

อรรถาลังการในมหากาพย์รชวงค์สรรคที่ 1-3 ปรากฏอลังการในด้านความหมายนี้เป็นจำนวนมาก โดยสามารถพบอรรถาลังการได้โดยทั่วไปในมหากาพย์รชวงค์ในทุกสรรค สอดแทรกตลอดการดำเนินเรื่องของตัวละครที่ถ่ายทอดเรื่องราวในเหตุการณ์ต่าง ๆ แสดงให้เห็นถึงอัจฉริยภาพของกวีผู้ประพันธ์นำเรื่องราวเหล่านี้มาบอกเล่าต่อ ทำให้กวีนิพนธ์เรื่องนี้มีความยิ่งใหญ่ แม้เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องด้วยชนชั้นวรรณะที่สามัญชนทั่วไปอาจเข้าใจได้โดยยาก กวีจึงเลือกใช้้อรรถาลังการนี้มาอธิบายขยายความเพื่อให้เกิดความเป็นสทฤทัยและทำให้มหากาพย์รชวงค์นี้ยิ่งใหญ่สืบไป ปรากฏอรรถาลังการประเภทต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

อรรถาลังการเป็นอลังการประเภทที่สองซึ่งมุ่งเน้นในด้านความหมายเป็นสำคัญ พบเป็นจำนวนมากในมหากาพย์รชวงค์ เมื่อพิจารณาอรรถาลังการจากจำนวนโคลกในมหากาพย์รชวงค์สรรคที่ 1-3 ทั้งสิ้น 240 โคลก พบอรรถาลังการสูงสุดมากกว่าศัพทาลังการหลายเท่าด้วยกันด้วยจำนวน 113 แห่ง ด้วยฝีมือการประพันธ์ของมหารัตนกวีกาลิทาสผู้ซึ่งถูกขนานนามว่า อุปมากาลิทาส มหาकाพย์รชวงค์จึงเต็มไปด้วยอรรถาลังการดังที่พรรณนามา ด้วยอรรถาลังการที่มีจำนวนมากจึงควรแก่การวิเคราะห์ พิจารณาและสืบหาในด้านเหตุผลหรือสาเหตุปัจจัยที่กวีคือกาลิทาสเลือกใช้้อรรถาลังการเป็นจำนวนมากในมหากาพย์รชวงค์นี้ เมื่อแยกตามทฤษฎีออลังการพบอรรถาลังการทั้งสิ้น 17 ประเภทด้วยกันจากมากไปหาน้อย มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

3.1 อรรถาลังการที่ปรากฏในมหากาพย์รชวงค์สรรคที่ 1-3

1. **อุปมา (Upamā)** การเปรียบเทียบสิ่งหนึ่งเป็นอีกสิ่งหนึ่งโดยประกอบด้วยองค์ประกอบ 3 ประการคือ สิ่ง ๆ หนึ่ง (อุปมาน) ที่มีลักษณะเด่น (สาธารณธรรม) อันเป็นที่ยอมรับโดยทั่วกัน กับอีกสิ่งหนึ่ง (อุปไมย) โดยมีสิ่งแสดงการเปรียบเทียบนั้น (เครื่องหมาย) เช่น เหมือน หรือคล้าย³ อันเป็นการกระทำใ้ผู้อ่านเห็นภาพของสิ่งที่กวีต้องการจะแสดงซึ่งอาจใกล้ตัวผู้อ่านทำให้อ่านสัมผัสได้และกลายเป็นเรื่องใกล้ตัวยิ่งขึ้น เช่นในกรณีศึกษาเรื่องมหากาพย์รชวงค์นั้นเป็นวรรณคดีที่เกี่ยวข้องด้วย

³ กุสุมา รักษมณี. การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต. (กรุงเทพฯ: ธรรมสาร, 2549), 28.

ประวัติศาสตร์แห่งชนชั้นวรรณะกษัตริย์ซึ่งเป็นชนชั้นสูง อาจเป็นการยากที่ประชาชนทั่วไปจะกระทำ ความเข้าใจในเรื่องราวที่เกี่ยวข้องด้วยชนวรรณะชั้นสูงนั้นได้ กวีจึงหยิบยกนำ อุปมา ซึ่งเป็นอঙ্การ ช่วยในการเปรียบเทียบสิ่งอันเกี่ยวเนื่องกับวรรณะกษัตริย์นั้นให้ประชาชนทั่วไปเข้าใจได้และไม่ไกลตัว ผู้อ่านจนเกินไป เช่น

ตัวอย่างที่ 1

กาพยาภิรเวยา ตโยราสีทรวชโตะ ศุทฺธเวชโยะ |

หิมนิรมุกตโยโรโยเค จิตฺราจนฺทมเสริว ||1.46||

(คำแปล) ขณะที่ทั้งสองพระองค์ผู้มีฉลองพระองค์ที่ผู้ด่องเสด็จไป มีความงามที่ไม่อาจจะ พรรณนาได้ เหมือนความงามของกลุ่มดาวจิตราและพระจันทร์ที่พ้นจากกลุ่มหมอกอยู่คู่กัน (1.46)

การกล่าวเปรียบเทียบพระสิริโฉมที่ไม่อาจจะพรรณนาได้ (สาธาณธรรม) แห่งพระเจ้าทีลีปะ พระราชาและพระนางสุทักษิณาพระชายา (อุปมาน) เหมือน (เครื่องหมาย) กลุ่มดาวจิตราคือกลุ่มดาว Alpha-Virginis และพระจันทร์ (อุปไมย)

อุปมาข้างต้นยกพระจันทร์และดวงดาวซึ่งเป็นของสากลที่ชนทั่วไปสามารถมองเห็นได้ การที่ กวีเปรียบเทียบความงามของพระราชาราชินีกับพระจันทร์และกลุ่มดาวเช่นนี้จึงเป็นการง่ายที่จะทำให้ ชนทั่วไปเข้าใจการหมายเอาในความงามในดวงดาวเหล่านั้นว่าเป็นเช่นเดียวกับพระราชาและพระ ราชนีละผู้เป็นเจ้าของหัวตานั้น ตัวอย่างอีกประการหนึ่งเช่น การเปรียบเทียบความกว้างของพระ อังสะคือป่าของวรกายพระเจ้าทีลีปะ (อุปมาน) ผู้เป็นพระราชาว่ามีความเหมือน (เครื่องหมาย) กับ หนอกโค (อุปไมย) ในความกว้างใหญ่ที่ชนทั่วไปก็สามารถพบเห็นได้ในฝูงโค

ตัวอย่างที่ 2

ไวสวโต มนุรนาม มานนีโย มณีชันาม |

อาสินมทิกษิตามาทุยะ ปฺรณวศฺจนฺทสามิว ||1.11||

(คำแปล) พระโอรสของพระวิวัสวัต (พระอาทิตย์) พระนามว่า มนุ ผู้ที่นักปราชญ์ทั้งหลาย ควรเคารพนับถือ ได้เป็นต้นวงศ์ของพระเจ้าแผ่นดินทั้งหลายเหมือน โอม เป็นตัวแรกของพระเวท ทั้งหมด (1.11)

กวีกล่าวถึงความเป็นพระกษัตริย์พระองค์แรกแห่งต้นอาทิตย์วงศ์ว่าพระองค์นั้นคือ พระมนุ บุตรแห่งพระอาทิตย์ เช่นเดียวกันกับอักษร โอม (ॐ) หรือการกล่าวออกเสียง /โอม/ ซึ่งเป็นต้นแห่ง การสาธยายพระเวท ซึ่งเสียงโอม นั้นหมายเอาเสียง /อ อุม/ อันหมายถึงเทพเจ้า 3 พระองค์แห่ง คัมภีร์พระเวทย์คือ /อ/ หมายถึง พระศิวะ /อุ/ หมายถึงพระวิษณุ และ /ม/ หมายถึงพระพรหมณ์ ตามลำดับ

สรุปความว่าอรรถาถการประเภทอุปมามีความสำคัญเป็นอย่างยิ่งในการกล่าวเปรียบเทียบสิ่ง ๆ ที่หนึ่งซึ่งมีลักษณะธรรมอันเป็นที่เข้าใจได้ยากให้เป็นที่เข้าใจได้โดยง่ายในชนทั่วไปแม้จะพรรณนาในชั้นสูงอย่างวรรณกะษัตริย์ ประชาชนทั่วไปก็สามารถเข้าใจและเข้าถึงในวรรณะชั้นสูงเหล่านั้นได้ เมื่อทราบถึงลักษณะของอรรถาถการประเภทอุปมาแล้วจึงเปรียบเทียบกันในโคลกทั้งสามสรรคในมหากาพย์รฆวงศ์พบเนื้อหาที่มีลักษณะของอรรถาถการประเภทอุปมา จำนวนทั้งสิ้น 56 แห่ง แบ่งออกเป็น สรรคที่หนึ่งพบ 18 แห่ง สรรคที่สองพบ 18 แห่ง และสรรคที่สามพบ 20 แห่ง ดังได้พรรณนามา

2.) **อุตเปรกษา (Utprekṣā)** การกล่าวเปรียบเทียบสิ่งหนึ่ง (อุปมาน) เป็นอีกสิ่งหนึ่ง (อุปไมย) คล้ายลักษณะอย่างรูปกะแต่อุตเปรกษานั้นจะประกอบไปด้วยจินตนาการเป็นสำคัญ⁴ อุตเปรกษานี้จะกระทำให้กวีสามารถเปรียบเทียบสิ่งใดกับสิ่งใดก็ได้โดยไม่จำเป็นต้องอาศัยหลักความเป็นจริงตามธรรมชาติ อุตเปรกษาจึงเป็นสิ่งที่กระทำให้ความสามารถในการเปรียบเทียบของกวีนั้นสูงขึ้นไปอีกด้วยจินตนาการอันไม่มีที่สิ้นสุด เช่น

ตัวอย่าง

วศิษฐุเธโนรณุยายินิ ตมารตมานัน วนิตา วนานดาต |

ปเปา นิเมชาสปกษมปงกตริโปชิตาภยามิว โลจนากยาม ||2.19||

(คำแปล) พระชายาผู้มีแถวของชนพระเนตรที่เกียจคร้านในการกระพริบ ได้ทอดพระเนตรอย่างดูดีตม ซึ่งพระราชานั้น ผู้กำลังเสด็จกลับจากชายป่า โดยเสด็จพระราชดำเนินตามแม่โคของฤๅษีสิษฏ์ ด้วยพระเนตรทั้งสอง รวากับว่าพระเนตรทั้งสองนั้นได้อดพระกระยาหารมานาน (2.19)

กวีเปรียบเทียบการกระทำของพระชายาคือพระนางสุทักษิณาด้วยอุตเปรกษาดังต่อไปนี้คือ กวีกล่าวถึง พระชายาผู้มีแถวของชนพระเนตรที่เกียจคร้านในการกระพริบได้ทอดพระเนตรอย่างดูดีตมซึ่งพระราชานั้น โดยกวีเปรียบเทียบพฤติกรรมการกระพริบตาของพระนางสุทักษิณาเหมือนอาการของมนุษย์ที่มีความเกียจคร้าน เมื่อมีความเกียจคร้านแล้วก็จะไม่ทำในสิ่งต่าง ๆ แม้จำเป็นที่จะต้องทำอย่างไรก็ตาม เช่นเดียวกันอาการการกระพริบตาของพระนางสุทักษิณาที่หยุดกระพริบค้างไว้เพราะการจ้องอยู่ซึ่งพระราชารหรือพระเจ้าทีลปะณะนั้น และอีกประการหนึ่งคือการเปรียบเทียบอาการการทอดพระเนตรมองพระราชารและแม่โคที่เสด็จกลับสู่อาศรมด้วยอาการที่ไม่อยากจะละสายตาเพราะไม่ได้เห็นทั้งสองมาเป็นเวลานานเปรียบเทียบกับอาการแห่งมนุษย์ผู้ไม่ได้รับประทานอาหารมาเป็นเวลานาน มีร่างกายหิวโซ และครั้นเมื่อมนุษย์ผู้นั้นได้มีโอกาสได้รับประทานอาหารแล้วก็

⁴ กุสุมา รักษมณี. การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต. (กรุงเทพฯ: ธรรมสาร, 2549), 30.

รับประทานอาหารนั้นเสียโดยไม่ยอมหยุดด้วยความหิวกระหาย พระเนตรทั้งสองนั้นไม่สามารถหิวกระหายได้ เป็นเพียงอาการแห่งการเปรียบเทียบให้เห็นของกวีในอุตเปรกษาเท่านั้น

อรรถาภิธานการประเภทอุตเปรกษานี้จึงเป็นการเปรียบเทียบสิ่งสองสิ่งโดยอาศัยจินตนาการของกวีเป็นสำคัญ ก้าวพ้นขอบเขตของความเป็นจริงตามธรรมชาติ กระทำจริงที่เข้าใจยากให้เป็นสิ่งที่ใกล้ตัวมากยิ่งขึ้น เช่นการเปรียบเทียบอาการการทอดพระเนตรของพระนางสุกัทภิกษิณาที่โหยหาการกลับมาของพระสวามี โดยหาอย่างใดก็เปรียบเทียบกับอาการแห่งชนผู้หิวกระหายได้รับมาซึ่งอาหารฉะนั้น เมื่อทราบถึงลักษณะของอรรถาภิธานการประเภทอุตเปรกษาแล้วจึงเปรียบเทียบกันในโคลกทั้งสามสรรคในมหากาพย์รชวงค์พบเนื้อหาที่มีลักษณะของอรรถาภิธานการประเภทอุตเปรกษาจำนวนทั้งสิ้น 22 แห่ง แบ่งออกเป็น สรรคที่ 1 พบ 7 แห่ง สรรคที่สองพบ 9 แห่ง และสรรคที่สามพบ 6 แห่ง ดังพรรณนามา

3.) อรรถานตรันยาสะ (Arthāntaranyāsa) การกล่าวโดยยกหลักฐานมายืนยันในสิ่งที่กวีได้กล่าวมาแล้วในเบื้องต้น โดยจะยกหลักการโดยทั่วไปเช่นคำพังเพยหรือคำสุภาษิตหรืออาจเป็นหลักการในเฉพาะบางกรณีมาอ้างอิงสิ่งที่กวีกล่าวให้ชัดเจนยิ่งขึ้น⁵ อรรถานตรันยาสะที่มีความเฉพาะตัวยังอาจทำให้ผู้อ่านสามารถจำต้องไปสืบค้นในสิ่งที่กวีกล่าวไว้เพื่อให้เกิดความเข้าใจในคำกล่าวอ้างอิงนั้น ดังตัวอย่างที่กวีกล่าวถึงคำพังเพยอย่าง ความบริสุทธิ์ของทองนั้นจะทราบได้ก็ด้วยการนำไปเผาในไฟ ซึ่งกวียกมาเป็นหลักฐานแก่ชนที่ติจิงควรจะได้รับฟังเรื่องมหากาพย์รชวงค์นี้ในโคลกว่า

ตัวอย่าง

อิรูปลิตฺ ตทวชญานาหวิทธิ สารคฺลมาตฺมนะ |

ปรดิพฺพนาติ ทิ ศฺเรยะ ปุชฺยปุชฺยวายุติกรมะ ||1.79||

(คำแปล) พระองค์ ขอจงทราบว่า ความปรารถนาของพระองค์ เป็นสิ่งที่มีอุปสรรค เพราะการที่ทรงละเลยต่อโคสุรภินั้น แน่นอน การละเลยไม่บูชาสิ่งที่ควรบูชา ย่อมขัดขวางสิ่งดีงามไว้

โคลกข้างต้นปรากฏอรรถาภิธานการคือ อรรถานตรันยาสะ กล่าวคือการอธิบายถึงสาเหตุประการต่าง ๆ โดยยกเหตุผลสนับสนุนหรือหลักฐานประกอบ ในที่นี้เป็นคำกล่าวคือพระฤๅษีวิษณุต่อพระเจ้าทีลีปะเมื่อพระองค์ทรงสอบถามพระฤๅษีว่าทำไมตนจึงยังไม่มีบุตร พระฤๅษีจึงตอบพระองค์ว่าความปรารถนาของพระองค์จะสำเร็จผลได้แต่เพราะมีอุปสรรคมาขวางไว้ อธิบายความด้วยอรรถานตรันยาสะโดยยก หลักฐานมาสนับสนุนอุปสรรคของพระเจ้าทีลีปะว่า เพราะครั้งหนึ่งพระองค์ได้ทรง

⁵ กุสุมา รักษมณี. การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต. (กรุงเทพฯ: ธรรมสาร, 2549), 33.

ละเอียดต่อการกระทำการบูชาต่อแม่โคสุริยภินั้นแม่โคจึงได้สาปพระองค์เสีย การยกหลักฐานประกอบนี้ในสิ่งที่เป็นหรือผลที่ถูกกระทำดังกล่าวนี้เป็นลักษณะของอรรถาถการคืออรรถาถการนัยยะ

อรรถาถการประเภทอรรถาถการนัยยะจึงเปรียบเสมือนแหล่งรวมหลักเชิงอรรถหรือหลักฐานอ้างอิงของกวีในสมัยโบราณที่หากเนื้อความหรือเรื่องราวใดเป็นที่เข้าใจได้โดยยากกวีก็จะนำเรื่องราวหรือเนื้อความนั้นโยงเข้ากับอีกเรื่องราวหรือเนื้อความหนึ่งที่กวีทราบเป็นอย่างดี ทั้งในลักษณะโดยทั่วไปและเฉพาะทางที่ตัวอย่างข้างต้น เมื่อทราบถึงลักษณะของอรรถาถการประเภทอรรถาถการนัยยะแล้วจึงเปรียบเทียบกับในโคลกทั้งสามสรรคในมหากาพย์รชุนวงศ์พบเนื้อหาที่มีลักษณะของอรรถาถการประเภทอรรถาถการนัยยะ จำนวนทั้งสิ้น 7 แห่ง แบ่งออกเป็น สรรคที่หนึ่ง พบ 1 แห่ง สรรคที่สองพบ 1 แห่ง และสรรคที่สามพบ 5 แห่ง ดังได้พรรณนามา

4.) **กาวยลึงคะ (Kāvyaṅga)** คือการให้เหตุผลด้านกวีนิพนธ์ แสดงความเป็นการให้เหตุผลกันเพื่อสร้างความชอบธรรมให้กับคำประกาศซึ่งจำเป็นต้องให้บุคคลอื่นเชื่อถือ อาจเป็นการกล่าวถึงเหตุและผลที่เกิดขึ้น หรือการเหมือนกันอย่างแยกไม่ออกระหว่างเหตุและผลจนเหมือนเป็นเรื่องเดียวกัน จนทำให้เรื่องที่ต้องปาระจะประกาศไปนั้นเป็นที่หน้าเชื่อถือ เช่น

ตัวอย่าง

เรขามาตรมปี กษุณณาทามโนรวตรมนะ ปรม |

น วยติยะ ปราชาสตสย นียนตฺรเนมิวฤตตยะ ||1.17||

(คำแปล) ประชาชนทั้งหลายของพระองค์ ผู้ทรงเป็นผู้ชี้ทางดำเนินชีวิต (ของพวกเรา) ประพฤติตนเหมือนงล้อรถของสารถิ ไม่ออกไปแล้วสู่ทางอื่นแม้เพียงเท่ารอยขีดเส้นนอกเหนือจากทางที่ได้ถูกดำเนินไปแล้ว นับแต่พระมนู

โคลกข้างต้นปรากฏอรรถาถการคือ กาวยลึงคะ กล่าวคือการให้เหตุผลสนับสนุนคำกล่าวหรือคำประกาศของตนให้มีความน่าเชื่อถือในที่นี้คือ คำกล่าวประกาศถึงคุณธรรมของพระเจ้าทีลิปะ อันเป็นที่ชอบโดยประชาชนทั้งหลาย ประชาชนต่างพากันดำเนินรอยตามทางที่พระองค์ทรงชี้ไว้ ประกอบด้วยกาวยลึงคะคือยกเหตุผลสนับสนุนเพื่อให้ภาพดังกล่าวชัดเจนยิ่งขึ้นคือ การเปรียบเทียบการตามไปในการชี้แนะของพระราชาของประชาชนกับการตามไปในเส้นทางที่ขีดไว้ในการเดินทางของสารถิ อันเป็นการต่อยอดสนับสนุนคำกล่าวที่ว่าประชาชนทั้งหลายต่างประพฤติดำเนินตามทางที่พระราชาคือพระเจ้าทีลิปะชี้ทางไว้ดังนี้

อรรถาถการประเภทกาวยลึงคะจึงเป็นอีกอรรถาถการหนึ่งซึ่งเป็นแหล่งรวมหลักฐานอ้างอิงอันเป็นเหตุเป็นผลกันของกวีในสมัยโบราณ เมื่อปรากฏเนื้อความใดที่ดูแล้วเข้าใจได้โดยยากกวีก็จะนำ

เหตุหรือผลของเนื้อความนั้นโยงเข้ากับอีกเรื่องราวหรือเนื้อความหนึ่งซึ่งแสดงถึงความเป็นเหตุเป็นผลกันเป็นอย่างดี ทั้งในลักษณะโดยทั่วไปและเฉพาะทางที่ตัวอย่างข้างต้น เมื่อทราบถึงลักษณะของอรรถาลังการประเภทกาวยลึงคะหรือเหตุแล้วปรากฏรูปแบบแห่งอรรถาลังการนี้ในมหากาพย์รชวงค์ทั้งสามสรรค โดยมีจำนวนทั้งสิ้น 5 แห่ง แบ่งออกเป็น สรรคที่หนึ่งพบ 1 แห่ง สรรคที่สองพบ 2 แห่ง และสรรคที่สามพบ 2 แห่ง ดังได้พรรณนามา

5.) **ปริกระ** (Parikara) คือการกล่าวถึงคำพูดซึ่งเป็นกลุ่มประโยค การกระทำของสิ่งใดสิ่งหนึ่งหรือเป็นตัวละครใดสิ่งหนึ่ง โดยกำหนดให้เป็นลักษณะของสิ่งอีกสิ่งหนึ่ง อาจกล่าวได้ว่าเป็นสมญานามหรือฉายาเฉพาะตัวของสิ่งและผู้พูดต้องการจะกล่าวถึง และเมื่อผู้ฟังได้ฟังก็จะนึกถึงสิ่งและผู้พูดนั้นต้องการจะกล่าวถึงได้ในทันที เช่น

ตัวอย่าง

ส ตว์ มทีเยน ศรีรวฤติ เทเหเน นิรวตียตุ ปริสัท |

ทินาวสานตสุกพาลวตสา วิสุชยตา เหนุริยัมหระเช ||2.45||

(คำแปล) ท่านนั้น (ผู้ดำรงชีวิตแบบนั้น) โปรดให้การคงอยู่ของศรีระ (ของท่าน) คงอยู่ต่อไปด้วยร่างของเรา แม้โคของฤษีมัลกุน้อยคิดถึงอยู่ในเวลาเย็น จงถูกปล่อยไปเกิด (2.45)

โคลกข้างต้นปรากฏอรรถาลังการคือ ปริกระ กล่าวคือการกล่าวถึงสมญาที่แม่ไม่เรียกชื่อก็ทราบถึงบุคคลนั้นในที่นี้คือ แม้โคของฤษีมัลกุน้อยคิดถึงอยู่ในเวลาเย็น คำกล่าวนี้ก็วิหมายถึงแม้โคศักดิ์สิทธิ์ของพระฤๅษิวสิษฐ์ซึ่งเสมอด้วยแม้โคสุรภีที่ชื่อนันทิ ฉะนั้นจะเห็นได้ว่าแม่ไม่กล่าวถึงชื่อของตัวเองแต่กล่าวโดยอาศัยบริบทในเรื่องโดยมีคุณสมบัติและคุณลักษณะของตัวเองนั้นประกอบนี้เองคือปริกระ

อรรถาลังการประเภทปริกระจึงเป็นอีกอรรถาลังการหนึ่งซึ่งแสดงถึงคำเรียกสิ่งอีกสิ่งหนึ่งไปในรูปแบบต่าง ๆ กัน อาจกล่าวได้ว่าเป็นฉายาของสิ่งอีกสิ่งหนึ่ง และเมื่อทราบถึงลักษณะของอรรถาลังการประเภทปริกระแล้ว ปรากฏรูปแบบแห่งอรรถาลังการนี้ในมหากาพย์รชวงค์ทั้งสามสรรค โดยมีจำนวนทั้งสิ้นเพียง 4 แห่ง โดยพบในเฉพาะสรรคที่สองทั้ง 4 แห่ง ดังได้พรรณนามา

6.) **ปรรยาโยกตะ** (Paryāyokta) คือการกล่าวโดยอ้อม การกล่าวโดยแสดงเจตนาหนึ่งแต่มีเจตนาอื่น (มักเป็นเจตนาไม่ดี) แอบแฝงอยู่ เช่น เราจะไม่กินอาหารนี้จนกว่าพราหมณ์จะได้กินก่อน อธิบายความคือผู้ฟังอาจเข้าใจได้ว่าผู้พูดเป็นคนใจบุญและถ่อมจนไม่ยอมกินอาหารก่อนนักบวช แต่แท้จริงเขาเพียงต้องการทดสอบว่าอาหารเหล่านั้นมียาพิษไหม เป็นต้น เช่นนี้ปรรยาโยกตะจึงเป็นประโยชน์ที่ต้องการทดสอบว่าความเป็นอันมากจึงจะเข้าใจในนัยยะที่แอบแฝงอยู่ได้ เช่น

ตัวอย่าง

น กิลานุยุตตสย ราชานโน รกษิตุรยสะ |

วยา วฤตตา ยตปรสฺสเวภยะ ศฺรุเตา ตสฺกรตา สติตา ||1.27||

(คำแปล) แน่นนอน พระราชาทั้งหลาย ไม่ได้บรรลุถึงพระเกียรติยศเท่าพระองค์ในฐานะผู้ทรง
ค้ำครอง เพราะเหตุว่า การโจรกรรมได้หันหน้าหนีจากทรัพย์ของผู้อื่น และมีอยู่เฉพาะในศัพท์ที่ใช้พูด
กัน

โคลกข้างต้นปรากฏอรรถาถาการคือ ปรรยาโยกตะ กล่าวคือการกล่าวถึงเหตุการณ์ที่มี
วัตถุประสงค์หนึ่งแต่แฝงไปด้วยอีกวัตถุประสงค์หนึ่งในที่นี้คือคำกล่าวที่ว่า การโจรกรรมได้หันหน้าหนี
จากทรัพย์ของผู้อื่น และมีอยู่เฉพาะในศัพท์ที่ใช้พูดกัน ส่วนความหมายจากปรรยาโยกตะหมายถึง
การโจรกรรมนั้นได้หายไปจากเมืองที่มีการปกครองจากพระราชาคือพระเจ้าทิลิปะ โจรกรรม
กลายเป็นเพียงแค่ศัพท์ที่ใช้พูดกันเท่านั้นแต่ไม่มีใครลงมือกระทำ แต่ในทางตรงกันข้ามการโจรกรรม
ทั้งหลายกลับหันไปหาพระราชาผู้ปกครองเมืองอื่นที่ไม่ได้บรรลุถึงพระเกียรติยศเท่าพระองค์คือพระ
เจ้าทิลิปะแทนซึ่งถือเป็นเรื่องร้ายในเรื่องดี ปรรยาโยกตะกล่าวถึงการกล่าวอย่างหนึ่งแต่มีอีกเจตนา
หนึ่งแอบแฝงอยู่ดังนี้

อรรถาถาการประเภทปรรยาโยกตะจึงเป็นอีกอรรถาถาการหนึ่งซึ่งมีความยากในการทำ
เข้าใจในนัยยะของเนื้อหาและอาจไม่จำเป็นมากนักในลักษณะของวรรณคดีอิงประวัติศาสตร์อย่างมหา
กาพย์รฆวรงค์ซึ่งปรากฏเพียงจำนวนน้อยเท่านั้น และเมื่อทราบถึงลักษณะของอรรถาถาการประเภทปริ
กระแล้ว ปรากฏรูปแบบแห่งอรรถาถาการนี้ในมหากาพย์รฆวรงค์ทั้งสามสรรค โดยมีจำนวนทั้งสิ้นเพียง
3 แห่ง โดยในสรรคที่ 1 พบ 1 แห่ง และสรรคที่สามพบ 2 แห่ง ดังได้พรรณนามา

7.) **วิโรธ (Virodha)** คือการกล่าวถึงลักษณะหรือการกระทำของสิ่งใดสิ่งหนึ่งที่มีความขัดแย้ง
กับสิ่งที่ควรจะเป็นไปตามธรรมชาติ เช่น แสงจันทร์ร้อนแรง ทั้งที่จริงแสงจันทร์มีความเย็นนวลตา
เป็นต้น หรืออาจกล่าวได้ว่าเป็นการกล่าวสิ่ง ๆ นั้นแต่บอกลักษณะในทางตรงกันข้ามกับธรรมชาติที่
ของสิ่งนั้นควรจะเป็น เพื่อให้ผู้อ่านต้องอาศัยการตีความและสลับความเหล่านั้นกลับมาให้เป็นจริงตาม
ธรรมชาติเสียเอง เช่น

ตัวอย่าง

อนากฤษฺฐสย วิชโยรวิทยานำ ปารทฤษฺฐนะ |

ตสย ธรรมเตราสีทวฤตฺตว ชรสสา วินา ||1.23||

(คำแปล) พระองค์ ผู้ไม่ถูกสิ่งเร้าอารมณ์ทั้งหลายครอบงำ ผู้ทรงเห็นฝั่งแห่งวิทยาการต่าง ๆ (เจนจบวิชากร) ผู้ทรงพึงพอพระทัยในการปฏิบัติธรรม ได้ทรงกลายเป็นผู้สูงอายุโดยปราศจากความชรา

โคลกข้างต้นปรากฏอรรถาถาถึงการคือ วิโรธ กล่าวคือการเรื่องราวหรือการกระทำต่าง ๆ ที่ขัดแย้งธรรมชาติในที่นี้คือคำกล่าวของพระฤๅษีที่มีต่อพระเจ้าทีลีปะว่า พระองค์ผู้ไม่ถูกสิ่งเร้าอารมณ์ทั้งหลายครอบงำ ทั้งที่ความเป็นจริงแล้วบุคคลมักถูกสิ่งเร้าทั้งหลายครอบงำให้ดำเนินชีวิตไปในทางที่ผิด พระองค์ผู้ทรงเห็นฝั่งแห่งวิทยาการต่าง ๆ แม้ในความเป็นจริงวิทยาการต่าง ๆ มีมากการที่ใครจะถึงฝั่งแห่งความรู้ทั้งหลายหมดได้จึงเป็นการยาก พระองค์ผู้ทรงพึงพอพระทัยในการปฏิบัติธรรม ทั้งที่อายุของพระองค์ยังไม่ถึงช่วงวัยแห่งการปฏิบัติธรรม พระองค์ได้ทรงกลายเป็นผู้สูงอายุโดยปราศจากความชราด้วยองค์ประกอบทั้งหลายที่กล่าวมาล้วนเป็นสิ่งที่พึงกระทำในช่วงวัยสันยาสะด้วยกันทั้งสิ้นแต่องค์ทั้งหลายนั้นมีอยู่แล้วในพระองค์แม้วัยยังไม่ชราแต่ก็ประกอบด้วยวัยชราแล้ว การพรรณนาของวิโรธเป็นไปดังนี้

อรรถาถาถึงการประเภทวิโรธจึงเป็นอรรถาถาถึงการที่มีลักษณะพิเศษคือ การบอกคุณสมบัติหรือลักษณะของสิ่ง ๆ หนึ่งในทางตรงกันข้ามกับความเป็นจริง เช่นเดียวกันอาจไม่จำเป็นมากนักในลักษณะของวรรณคดีอิงประวัติศาสตร์อย่างมหากาพย์รชวงศ์จึงปรากฏเพียงจำนวนน้อย และเมื่อทราบถึงลักษณะของอรรถาถาถึงการประเภทวิโรธแล้ว ปรากฏรูปแบบแห่งอรรถาถาถึงการนี้ในมหากาพย์รชวงศ์ทั้งสามสรรค โดยมีจำนวนทั้งสิ้นเพียง 3 แห่งเช่นกัน โดยในสรรคที่หนึ่งพบ 1 แห่ง และสรรคที่สองพบ 2 แห่ง ดังได้พรรณนามา

8.) **รูปกะ** (Rūpaka) คือการเปรียบเทียบสิ่งหนึ่ง (อุปมาน) กับอีกสิ่งหนึ่ง (อุปไมย) ในลักษณะเดียวกันกับอุปมาแต่มีความลึกซึ้งกว่ากล่าวคือ ไม่เพียงสิ่งหนึ่งเหมือนอีกสิ่งหนึ่งเท่านั้น แต่สิ่งสองสิ่งนั้นสามารถเป็นสิ่ง ๆ เดียวกัน⁶ ด้วยลักษณะแห่งสาธารณธรรมที่มีร่วมกันปรากฏเป็นสิ่งเดียวกัน โดยในภาษาไทยมักปรากฏคำแปลว่า คือ หรือการเป็นสิ่ง ๆ เดียวกัน การที่กวีหยิบยกอรรถาถาถึงการประเภทรูปกะ มาใช้นี้เพื่อแสดงให้เห็นถึงลักษณะเด่นของสิ่งหนึ่งเป็นสำคัญ ในลักษณะเดียวกันกับอุปมาคือ การกล่าวเปรียบเทียบกับสิ่งที่ชนทั่วไปสามารถพบเห็นและสัมผัสได้อันจะกระทำให้แม้กวีจะบรรยายหรือพรรณนาในหัวข้อที่ยากสักเพียงใดเช่น พรรณนาในเรื่องราวที่เกี่ยวเนื่องกับวรรณะ กษัตริย์อันเป็นชนชั้นสูงกวีจะสามารถใช้รูปกะกระทำให้อ่านที่เป็นชนทั่วไปสามารถเข้าถึงได้ง่าย เช่น

⁶ กุสุมา รักษมณี. การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต. (กรุงเทพฯ: ธรรมสาร, 2549), 28.

การเปรียบเทียบลักษณะของพระพักตร์ของพระราชาคือพระเจ้าทิลิปะมีความเหมือนกับพระจันทร์อัน
หมดจรดในโคลกว่า

ตัวอย่าง

ตมาติถยากริยาศาสตรรกโษภปริศรมม |

ปปรจจ กุศล ราชเย **ราชยาศรมนุณี มุณี** ||1.58||

(คำแปล) พระมุณี ได้ทูลถาม **มุณีผู้มีพระราชอาณาจักรเป็นอาศรม**พระองค์นั้น ผู้ทรงหาย
จากความเหน็ดเหนื่อยที่เกิดจากการเข่าของรถเพราะอภัยยศย์โมตรีอันดีต่อแขก (ของฤๅษี) ถึงความ
สวัสดี ในราชอาณาจักร (1.58)

โคลกข้างต้นปรากฏอรรถาธิบายคือการคือ รูปกะ ประกอบด้วย อุปมาน คือ มุณีผู้มีพระ
ราชอาณาจักร และแสดงความเปรียบไว้ในตอนท้ายว่า พระราชอาณาจักรของมุณินั้นคืออาศรม ด้วย
เหตุผลคือ เพื่อให้สิ่งที่ยากเป็นสิ่งที่ยาก โดยการอธิบายถึงคุณสมบัติแห่งพระเจ้าทิลิปะ เมื่อฤๅษี
สิขฐ์ได้กล่าวกับพระเจ้าทิลิปะโดยเรียกท่านว่า มุณี ผู้มีพระราชอาณาจักร ความยากนี้ก็วิจิตรวิ
เปรียบคำกล่าวเรียกพระราชานามว่า มุณี และพระราชอาณาจักรกับ พระราชาและอาศรม กล่าวคือ เป็น
การยากหากจะเข้าใจว่าพระราชนั้นมีพระราชอำนาจมากน้อยเพียงใด จึงเปรียบเทียบพระราชา
อำนาจที่ครอบคลุมทั้งพระราชอาณาจักรนั้นเหมือนกับอาศรมของพระฤๅษี และเปรียบพระราชนั้น
เหมือนพระฤๅษีคือมุณี มุณีผู้มีที่อยู่อาศัยและมีอำนาจแห่งตนครอบคลุมบริเวณอาศรม เหมือนพระราชา
ที่มีที่อยู่อาศัยและมีอำนาจแห่งตนครอบคลุมบริเวณพระราชอาณาจักรนั้น ทำให้เป็นการง่ายที่คน
ทั่วไปจะเข้าใจหากเปรียบด้วยคุณสมบัติของพระราชาและคุณสมบัติแห่งมุณีผู้เป็นนักบวช

อรรถาธิบายประเภท รูปกะ จึงเป็นการเปรียบเทียบเหมือนสิ่งหนึ่งเป็นอีกสิ่งหนึ่งโดยสิ่งสองสิ่งนั้น
ไม่อาจจะแยกจากกันและสามารถทดแทนกันได้ เป็นการเปรียบเทียบที่มีความลุ่มลึก อาจต้องอาศัยการ
ตีความความหมายในสิ่งที่ถูกนำมาเปรียบเทียบด้วย (อุปไมย) เพื่อให้เกิดลักษณะเด่นในสิ่งที่เปรียบ
(อุปมาน) นั้น รูปกะจึงเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นได้ยาก ทำหาย และมีความงามที่มากกว่าอุปมา เมื่อทราบถึง
ลักษณะของอรรถาธิบายประเภทรูปกะแล้วจึงเปรียบเทียบกันในโคลกทั้งสามสรรคในมหากาพย์ ซึ่งร
ฆวงศ์พบเนื้อหาที่มีลักษณะของอรรถาธิบายประเภทรูปกะเพียงจำนวนทั้งสิ้น 2 แห่ง แบ่งออกเป็น
สรรคที่หนึ่งพบ 1 แห่ง สรรคที่สองพบ 1 แห่ง ดังได้พรรณนามา

9.) **วยติเรก (Vyatireka)** การเปรียบเทียบสิ่งหนึ่ง (อุปมาน) กับอีกสิ่งหนึ่ง (อุปไมย) ในธรรม
อันเป็นที่เข้าใจโดยทั่วกัน (सारณธรรม) แล้วเช่นเดียวกับอุปมา แล้วจึงยกให้สิ่งใดสิ่งหนึ่งเหนือกว่า

อีกสิ่งหนึ่ง อาจเป็นอุปมานเหนือกว่าอุปไมย หรืออุปไมยเหนือกว่าอุปมา⁷ กล่าวคือนอกจากการเปรียบเทียบของสองสิ่งแล้วยังยกเห็นเหนือกว่าอีกสิ่งหนึ่งด้วย อรรถาถการนี้เป็นอีกหนึ่งกลวิธีทางวรรณศิลป์ที่กวีเลือกใช้ในงานกวีนิพนธ์เพื่อแสดงให้เห็นถึงความสำคัญของบางสิ่งเป็นสำคัญ เช่น

ตัวอย่าง

โลกานตรสุขํ ปุณฺยํ ตโปทานสนฺทุกฺขม |

สํตติเต ศฺุทฺธวํศยา ทิ ปฺรตฺเรท จ ศฺฺรมณเณ ||1.69||

(คำแปล) บุญที่เกิดจากตบะและทาน ให้ความสุขในโลกหน้า แน่นนอน ลูกที่ทำให้วงศ์สกุลบริสุทธ์ เป็นไป เพื่อความสุข ในโลกนี้และโลกหน้า (1.69)

โคลกข้างต้นปรากฏอรรถาถการคือ วุติเรก กล่าวคือการยกเปรียบเทียบสองสิ่งแล้วจึงยกให้สิ่งหนึ่งเหนือกว่าอีกสิ่งหนึ่งในที่นี้คือคำกล่าวประการหนึ่งว่า บุญที่เกิดจากตบะและทาน ให้ความสุขในโลกหน้า เปรียบเทียบกับลูกที่ทำให้วงศ์สกุลบริสุทธ์เป็นไปเพื่อความสุข เช่นเดียวกันแต่ลูกที่ทำให้วงศ์สกุลบริสุทธ์นั้นยกให้เหนือกว่าคือนอกจากจะทำให้เกิดความสุขในโลกหน้าแล้วยังทำให้เกิดความสุขในโลกนี้ด้วย เหนือกว่าการทำบุญที่ให้อานิสงส์เพียงโลกเดียวเมื่อเทียบกับการมีลูกสืบสกุลที่มีอานิสงส์ถึงสองประการดังกล่าว อันเป็นลักษณะของการเปรียบเทียบแล้วจึงยกสิ่งหนึ่งขึ้นในวติเรก

อรรถาถการประเภทวุติเรกนี้จึงเป็นการเปรียบเทียบสิ่งสองสิ่งแล้วจึงยกสิ่งใดสิ่งหนึ่งให้เหนือกว่าเพื่อต้องการจะแสดงถึงลักษณะเด่นของสิ่ง ๆ นั้นให้เป็นที่ประจักษ์ เมื่อทราบถึงลักษณะของอรรถาถการประเภทวุติเรกแล้วจึงเปรียบเทียบกันในโคลกทั้งสามสรรคในมหากาพย์ธวงค์พบเนื้อหาที่มีลักษณะของอรรถาถการประเภทวุติเรก จำนวนทั้งสิ้น 2 แห่ง แบ่งออกเป็น สรรคที่หนึ่งพบ 1 แห่ง และสรรคที่สามพบ 1 แห่ง ดังได้พรรณามา

10.) **ทฤษตานตะ (dr̥ṣṭānta)** คือการกล่าวโดยยกประโยคสองประโยค โดยให้ประโยคหนึ่งมีวัตถุที่ถูกเปรียบเทียบและในอีกประโยคหนึ่งมีวัตถุที่ถูกสิ่งอื่นนำมาเปรียบ ทั้งสองประโยคมีความสัมพันธ์กันในฐานะประโยคหนึ่งมีตัวจริงและอีกประโยคมีภาพสะท้อนของตัวจริง โดยประโยคมีคำขยายที่คล้ายกัน ตัวอย่างเช่น โอ ราชา ตัวท่านเป็นผู้เดียวที่มีชื่อเสียงและอันที่จริงพระจันทร์เป็นวัตถุสิ่งเดียวเท่านั้นแหละที่มีแสงสว่าง ในที่นี้ ข้อความ “มีชื่อเสียง” และ “มีแสงสว่าง” เป็นคำขยาย

⁷ กุสุมา รักษมณี. การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต. (กรุงเทพฯ: ธรรมสาร, 2549), 29.

ที่คล้ายกันและทั้งสองประโยคมีความสัมพันธ์โดยการเปรียบเทียบสองสิ่งซึ่งกระทำสิ่งใดสิ่งหนึ่งได้เหมือนกันในสถานะของสิ่ง ๆ นั้นที่แตกต่างกัน ตัวอย่างเช่น

ตัวอย่าง

ต้ สนตะ ศรีตุมฺรหฺนติ สทสทวถกฺติเตตฺวะ |

เหมนะ สลักฺษยเต หยคฺเนา วิศฺทุธิะ ศฺยามิกฺกาปิ วา ||1.10||

(คำแปล) คนดีทั้งหลาย ผู้เป็นต้นเหตุของการแยกว่าอะไรดีอะไรไม่ดี ควรจะฟังเรื่องราวของคือนั้น เพราะว่า ความบริสุทธิ์หรือความไม่บริสุทธิ์ของทอง จะได้รับการพิสูจน์ในไฟ (1.10)

ก็กล่าวว่าการจะแยกว่าบุคคลไหนเป็นคนดีหรือไม่นั้น ให้ตัดสินที่ว่าคนดีทั้งหลายควรจะฟังเรื่องราวของคือนั้น เช่นเดียวกับการตัดสินความบริสุทธิ์ของทองนั้นจะบริสุทธิ์หรือไม่ก็ต้องได้รับการเผาไหม้ ฉะนั้น และอีกประการหนึ่งซึ่งเป็นการกล่าวด้วยหลักฐานแต่ในเฉพาะกรณีที่ผู้อ่านอาจจำเป็นต้องสืบหาข้อมูลในเรื่องราวที่กวีหยิบยกมากล่าวอ้างนั้นหากไม่ใช่เรื่องโดยทั่วไป

อรรถาภิธานการประเภทยกยูดานตะนี้จึงเป็นการเปรียบเทียบสิ่งสองสิ่งในลักษณะของการกระทำของสิ่งสองสิ่งนั้นในลักษณะคู่ขนานกันไป เมื่อสิ่งหนึ่งทำเช่นนี้อีกสิ่งหนึ่งก็ทำเช่นกันแม้แตกต่างกันแต่เหมือนกัน ถือเป็นอรรถาภิธานที่มีความยากและต้องอาศัยการตีความเป็นอย่างดีอีกประการหนึ่ง ซึ่งเมื่อทราบถึงลักษณะของอรรถาภิธานประเภทยกยูดานตะแล้วในโคลกทั้งสามสรรคในมหากาพย์รชวงค์พบเนื้อหาที่มีลักษณะของอรรถาภิธานประเภทยกยูดานตะจำนวนเพียง 2 แห่ง พบเฉพาะในสรรคที่หนึ่งทั้ง 2 แห่ง ดังได้พรรณนามา

11.) **ประติวัสตุปมา** (Prativastūpamā) คือการเปรียบเทียบสิ่งหนึ่ง (อุปมา) กับอีกสิ่งหนึ่ง (อุปไมย) ด้วยข้อความในลักษณะคู่ขนานกัน⁸ โดยปรากฏอุปมาและอุปไมยขนานกันไปทั้งสองข้อความนั้น ซึ่งมักไม่ปรากฏเครื่องหมายที่แสดงให้เห็นถึงการเปรียบเทียบแต่ผู้อ่านก็สามารถรับรู้ถึงลักษณะของการเปรียบเทียบในข้อความทั้งสองได้ ประติวัสตุปมานี้กวีเลือกใช้เพื่อแสดงถึงการเปรียบเทียบที่ชัดเจนเป็นเหตุและเป็นผลเพราะไม่เพียงแต่เปรียบเทียบในลักษณะของคำเท่านั้น แต่ประติวัสตุปมาเปรียบเทียบถึงขั้นประโยคที่มีประธาน กริยา และกรรมในลักษณะเดียวกัน สามารถเปรียบเทียบซึ่งกันและกันได้อย่างชัดเจน เช่น

ตัวอย่าง

อลํ มหิपाल ตว ศฺรเมณ ปฺรยูกตฺมปยสฺตรมิโต วฤถา สยฺยาต |

⁸ กุสุมา รักษมณี. การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต. (กรุงเทพฯ: ธรรมสาร, 2549), 30.

น ปาทโปนฺมุลนศกฺติ รโหะ ศิโลจฺเจย มฺรฺจจติ มฺรุตสย ||2.34||

(คำแปล) ข้าแต่ราชา ท่านไม่ต้องลำบากพระองค์หรอก ลูกศรแม้จะใช้ยิงถูกเราก็จะไร้ประโยชน์ (เพราะ) กำลังของลม ที่มีอำนาจในการโค่นต้นไม้ ก็ไม่มีอำนาจต่อภูเขา (2.34)

โคลกข้างต้นปรากฏอรรถาธิบายคือการเปรียบเทียบระหว่างสองสิ่งในสองประโยคที่มีลักษณะคู่ขนานกันไปในที่นี้คือ ประการแรกกล่าวถึงพระราชาคือพระเจ้าทีลิปะว่าแม้จะยิงลูกศรมาถูกเราคือราชสีห์เทพก็ไม่สามารถทำอันตรายใด ๆ แก่เราได้ เปรียบกับอีกประการหนึ่งกล่าวถึงกำลังลมแม้มีอำนาจมากก็ไม่สามารถทำอันตรายต่อภูเขาได้ อันเป็นการเปรียบสรรที่พระเจ้าทีลิปะยังกับแรงลม และเปรียบราชสีห์กับภูเขา ไปตามลำดับของประติวิสตูปมา

อรรถาธิบายประเภทประติวิสตูปมานี้จึงเป็นการเปรียบเทียบโดยไม่มีเครื่องหมายที่แสดงการเปรียบเทียบให้เห็น ปรากฏแต่เพียงข้อความในลักษณะคู่ขนานกันที่ผู้อ่านจะต้องตีความศึกษาเอง เป็นอีกหนึ่งอรรถาธิบายที่มีความยาก และลึกซึ้ง โดยมหาเทพยวรงค์พบอรรถาธิบายประเภทประติวิสตูปมา จำนวนทั้งสิ้น 1 แห่ง ได้แก่ สรรคที่สองพบ 1 แห่ง ดังได้พรรณนามา

12.) **ทีปกะ (Dīpaka)** คือการกล่าวถ้อยคำที่มีส่วนขยายเพียงหนึ่งแต่มีกริยาหลายตัว หรือในทางกลับกันคือการกล่าวคือมีกริยาเพียงหนึ่งแต่มีส่วนขยายหลายตัว⁹ ลักษณะของทีปกะนี้จะช่วยให้เวียนย่อจำนวนคำในประโยคให้น้อยลงแต่ได้ใจความเดียวกัน โดยที่ไม่ต้องเขียนคำเดิมซ้ำหลาย ๆ ครั้ง ปรากฏความงามในการใช้ภาษาเหมือนดวงประทีปที่ถูกจุดต่อ ๆ กันไปไม่มีที่สิ้นสุด ดังตัวอย่างเช่น

ตัวอย่าง

สัจจารปุตฺตานิ ทิคนฺตรานิ กฤตฺวา ทินานเต นิลายย คนฺตุม |

ปรจกรเม ปลลวราคตามฺรา ปฺรภา ปตงฺคสย มฺเนศฺจ เชนฺชะ ||2.15||

(คำแปล) ในตอนเย็น หลังจากที่ได้ทำให้พื้นที่ระหว่างทิศทั้งหลายบริสุทธิ์ด้วยการสัจจาร แสงของพระอาทิตย์และแม่โคของมุนี ที่แดงเหมือนสีของใบไม้แรกผลิ ได้เริ่มที่จะไปสู่ที่อยู่ (2.15)

โคลกข้างต้นปรากฏอรรถาธิบายคือการกล่าวโดยอาศัยส่วนขยายหรือกริยาหลายส่วนต่อกันในที่นี้คือ เหตุการณ์สองเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นหลังจากกระทำการสัจจารไปในทางทั้งหลายของพระเจ้าทีลิปะและแม่โค ประการแรกคือแสงของพระอาทิตย์จึงได้เริ่มที่จะเคลื่อนไปสู่ที่

⁹ กุสุมา รักษมณี. การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต. (กรุงเทพฯ: ธรรมสาร, 2549), 32.

อยู่ ประการที่สองคือแม่โคของมุนีก็ได้เคลื่อนไปสู่ที่อยู่เช่นเดียวกัน แสดงถึงสิ่งสองสิ่งที่ได้อาศัยกริยาตัวเดียวกันเป็นที่ปกะดังนี้

อรรถาภิธานการประเภที่ปกะมีลักษณะที่แสดงถึงการละส่วนของประโยคที่ซ้ำกันออกไปเสียกระทำประโยคสั้นและกระชับขึ้น อันเป็นหน้าที่ของผู้อ่านที่จะต้องตีความว่ากริยานี้ประกอบด้วยส่วนขยายใดบ้าง หรือส่วนขยายนี้ประกอบด้วยกริยาได้บ้าง เมื่อทราบถึงลักษณะของอรรถาภิธานการประเภที่ปกะแล้วจึงเปรียบเทียบกันในโคลกทั้งสามสรรคในมหากาพย์รชวงศพบเนื้อหาที่มีลักษณะอรรถาภิธานการประเภที่ปกะ จำนวนทั้งสิ้น 1 แห่ง ได้แก่ สรรคที่สองพบ 1 แห่ง ดังพรรณนามา

13.) **ยถาสังขย** (Yathāsamkhyā) คือการกล่าวถึงสิ่งที่กวีเคยกล่าวมาแล้วในตอนต้นตามลำดับ¹⁰ มักเป็นการแสดงคุณสมบัติของสิ่งหลายสิ่งด้วยกันในครั้งเดียวหรืออาจเป็นการกล่าวเปรียบเทียบสิ่งหลายสิ่งในเวลาเดียวกัน ยถาสังขยนี้เป็นอรรถาภิธานการอีกชนิดที่สามารถทำให้กวีย่อข้อความในประโยคลงโดยอาศัยการลำดับคำเป็นสำคัญ โดยผู้อ่านจะต้องตีความความสัมพันธ์ของศัพท์ทั้งหลายเหล่านั้นในประโยคเองจึงจะสามารถเข้าใจในสิ่งที่กวีแฝงความเอาไว้ได้ ดังตัวอย่างโคลกว่า

ตัวอย่าง

ภิมกานไตรนฤคฺโณ ส พงฺวโชวีรนาม |

อธฺชยศจาภิคมยศฺจ ยาโทรตโนรารณวะ ||1.16||

(คำแปล) พระองค์ทรงเป็นทั้งผู้ที่ไม่พึงเข้าไปหาและพึงเข้าไปหาสำหรับคนที่อาศัยพระองค์ทั้งหลาย เพราะคุณสมบัติแห่งพระราชชาติทั้งน่ากลัวและน่ารัก เหมือนมหาสมุทรที่เป็นทั้งสิ่งไม่พึงเข้าไปหาและพึงเข้าไปหา เพราะมีทั้งสัตว์ร้ายและรัตนะทั้งหลาย

โคลกข้างต้นปรากฏอรรถาภิธานการประเภ ยถาสังขย คือ พระองค์ทรงเป็นทั้งผู้ที่ไม่พึงเข้าไปหาและพึงเข้าไปหาเพราะคุณสมบัติแห่งพระราชชาติทั้งน่ากลัวและน่ารัก เหมือนมหาสมุทรที่เป็นทั้งสิ่งไม่พึงเข้าไปหาและพึงเข้าไปหาเพราะมีทั้งสัตว์ร้ายและรัตนะทั้งหลาย โดยการกล่าวถึงสิ่งสองสิ่งเทียบเคียงเปรียบเทียบกันไปตามลำดับได้แก่ สิ่งหนึ่งคือพระราชชาติคือพระเจ้าทีลิปะ อีกสิ่งหนึ่งคือมหาสมุทร ด้วยคุณสมบัติของสิ่งหนึ่งคือเป็นที่พึงเข้าไปหาและไม่พึงเข้าไปหาของประชาชนทั้งหลาย และคุณสมบัติของอีกสิ่งหนึ่งคือเป็นที่พึงเข้าไปหาและไม่พึงเข้าไปหาเช่นเดียวกัน เพราะสิ่งหนึ่งมีคุณสมบัติทั้งน่ากลัวและน่ารัก และเพราะอีกสิ่งหนึ่งมีทั้งสัตว์ร้ายและรัตนะ อันเป็นคุณสมบัติและสาเหตุที่กล่าวถึงพระราชชาติและมหาสมุทรไปตามลำดับ

¹⁰ กุสุมา รักษมณี. การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต. (กรุงเทพฯ: ธรรมสาร, 2549), 32.

ด้วยเหตุผลคือ เพื่อให้สิ่งที่ยากเป็นสิ่งที่ย่าง โดยการอธิบายถึงลักษณะอันเป็นนามธรรมคือ คุณธรรมของพระราชาให้ชนทั่วไปได้รับทราบและเข้าใจเสมือนหนึ่งการเข้าไปหามหาสมุทรที่ทั้งน้ำ กลัวและน่าสนุกสนานค้นหา ด้วยสัตว์อันตรายและด้วยทรัพย์สมบัติทั้งหลายดังนี้

อรรถาถการประเภทยกสาขะนี้จึงเป็นอรรถาถการที่แสดงความตามลำดับโดยในแต่ละ ลำดับคำที่กล่าวและในแต่ละลำดับชั้นที่กล่าวนั้นจะมีความเกี่ยวเนื่องกันในลำดับที่เท่ากันเช่น ศัพท์ตั้ง ต้น 3 ลำดับ ศัพท์ที่เกี่ยวข้องก็จะต้องมี 3 ลำดับเช่นเดียวกัน อันเป็นการช่วยย่อคำในประโยคและ เป็นประโยชน์ต่อการฉันทลักษณ์ในโคลกอีกด้วย เมื่อทราบถึงลักษณะของอรรถาถการประเภทยก สาขะแล้วจึงเปรียบเทียบกันในโคลกทั้งสามสรรคในมหากาพย์รชวงค์พบเนื้อหาที่มีลักษณะของ อรรถาถการประเภทยกสาขะ จำนวนทั้งสิ้น 1 แห่ง แบ่งออกเป็น สรรคที่หนึ่งพบ 1 แห่ง ดัง พรรณนา มา

14.) นิทรศนา (Nidarśanā) คือการกล่าวเปรียบเทียบสิ่งหนึ่ง (อุปมาน) กับการกระทำหรือ เรื่องราวที่เป็นอุทาหรณ์¹¹ นิทรศนานี้มีลักษณะคล้ายกับอรรถาถการตรีนยาสะ แต่ลักษณะการ เปรียบเทียบจะเป็นการกระทำเสียเป็นส่วนมากเพื่อแสดงอุทาหรณ์ ให้สิ่งที่เป็นอุปมานเห็นได้ชัดเจน ยิ่งขึ้น นิทรศนานั้นนอกจากกล่าวเปรียบเทียบได้กว้างกว่าจะทั่วถึงกว่า ซึ่งเรื่องราวหรืออุทาหรณ์นั้นมัก เป็นที่ทราบโดยทั่วกัน เช่น

ตัวอย่าง

กว สุริยปรภโว วิสะ กว จาลปวิษยา มติะ |

ติติรุชรุทุสุตริ โมมหาทุมุเปนาสมิ สาครม ||1.2||

วงศ์ที่มีกำเนิดมาจากพระอาทิตย์กว้างขวางขนาดไหน ส่วนสติปัญญา (ของข้าฯ) ละ มี ขอบเขตเพียงเล็กน้อย จะอยู่ตรงไหนกัน (เทียบกันไม่ได้) ข้าฯ ก็ยังอยากจะข้ามมหาสมุทรที่ข้าม ได้ยาก ด้วยแพ เพราะความหลงลืมตัว

โคลกข้างต้นปรากฏอรรถาถการประเภท นิทรศนา คือ ข้าฯ (ตัวกวีคือกาลีทาส) อยากจะข้าม มหาสมุทรที่ข้ามได้ยากด้วยแพ เพราะความหลงลืมตัว โดยมหาสมุทรนี้เปรียบได้กับเส้นทางแห่งการ เป็นกวีของกาลีทาส ความต้องการที่จะพรรณนาวงศ์แห่งพระอาทิตย์ที่เป็นไปโดยยาก ด้วยแพเปรียบ เหมือนตัวกาลีทาสเองที่อาจหลงคิดว่าตนมีความสามารถ

ด้วยเหตุผลคือ เพื่อให้สิ่งที่ยากเป็นสิ่งที่ย่าง กล่าวคือกวีพรรณนากริยาคือการจะกล่าวถึง เรื่องราวในพระราชวงศ์ของพระอาทิตย์นั้นทำได้โดยยากนักและเพื่อให้เป็นการง่ายต่อความเข้าใจของ

¹¹ กุสุมา รักษมณี. การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต. (กรุงเทพฯ: ธรรมสาร, 2549), 33.

ผู้อ่านกวีคือกาลีทาสจึงเปรียบเทียบการเขียนงานประพันธ์ของตนเหมือนอาการการข้ามไปอีกฝั่งของมหาสมุทรด้วยพาหนะของแพ เปรียบเหมือนคนที่กำลังจะพรรณนาวงศ์แห่งพระอาทิตย์ด้วยสติปัญญาของตนดังนี้

อรรถาถการประเพณีทรรศนะจึงเป็นการกล่าวอ้างเหตุการณ์หรือการกระทำอย่างใดอย่างหนึ่งซึ่งเป็นที่ทราบโดยทั่วกันแล้วเป็นอุทาหรณ์เปรียบเทียบกับเหตุการณ์ในกวีนิพนธ์ที่อาจเข้าใจได้โดยยากหรือเป็นที่เข้าใจแล้วแต่กวีต้องการที่จะแสดงถึงความกระจ่างชัดแก่ผู้อ่านยิ่งขึ้น เมื่อทราบถึงลักษณะของอรรถาถการประเพณีทรรศนะแล้วจึงเปรียบเทียบกับโคลกทั้งสามสรรคในมหากาพย์รชวงศ์พบเนื้อหาที่มีลักษณะของอรรถาถการประเพณีทรรศนะ จำนวน 1 แห่ง ได้แก่ สรรคที่หนึ่งพบ 1 แห่ง ดังพรรณนามา

15.) **วิภาวนา** (Vibhāvanā) คือการกล่าวถึงผลของสิ่งใดสิ่งหนึ่งขึ้นมาทั้งที่ไม่มีกล่าวถึงสาเหตุ เพื่อแสดงลักษณะของสิ่งนั้น เช่น แบบบางทั้งที่มีได้ตรากตรำ ตื่นตระหนกทั้งที่ปราศจากสิ่งนำกลัว สวยงามทั้งที่ปราศจากอสังการ กล่าวคือ แสดงถึงลักษณะพิเศษของความสาวแห่งนาง เพราะยังสาวผลจึงมีรูปร่างแบบบาง เพราะยังแหวงตาทำทางจึงตื่นตระหนก เพราะยังสาวความสวยจึงมีตามธรรมชาติ เป็นต้น

ตัวอย่าง

ศศาม วุชฎยาปิ วินา ทวาคนิราสีทวิเศษา ผลปุชุปวฤทธี |

อุณฺ์ น สดตเวษวิโก พพาธ ตสมินวนฺ์ โคปตริ คาหมานเ ||2.14||

(คำแปล) เมื่อผู้ปกครอง พระองค์นั้นเสด็จเข้าไปสู่ป่า ไฟป่าได้สงบแล้วแม้จะไม่มีฝนตก การมากขึ้นของผลไม้และดอกไม้ ได้มีเป็นพิเศษ บรรดาสัตว์ทั้งหลาย สัตว์กำลังมากจะไม่ได้เบียดเบียน สัตว์มีกำลังน้อย (2.14)

โคลกข้างต้นปรากฏอรรถาถการคือ วิภาวนา กล่าวคือกล่าวถึงผลที่ได้รับเพียงอย่างเดียวไม่ปรากฏสาเหตุในที่นี้ปรากฏเหตุการณ์ต่าง ๆ ครั้งพระเจ้าทิลิปะได้เสด็จสู่ป่าคือ ไฟป่าได้สงบแล้วแม้จะไม่มีฝนตก การมากขึ้นของผลไม้และดอกไม้เป็นพิเศษ สัตว์มีกำลังมากจะไม่ได้เบียดเบียน สัตว์มีกำลังน้อย สามประการนี้เกิดขึ้นได้เพราะด้วยอาศัยบารมีธรรมอันเต็มเปี่ยมของพระเจ้าทิลิปะผู้ทรงธรรมภัยอันตรายและสิ่งเลวร้ายต่าง ๆ ก็ได้มลายหายไปเป็นเหตุที่ทำให้เกิดผลทั้งสามประการข้างต้น เป็นไปตามลักษณะการพรรณนาของวิภาวนา

อรรถาถการประเพณีวิภาวนาจึงเป็นการกล่าวถึงผลของการกระทำโดยไม่บอกเหตุเพื่อให้ผู้อ่านได้พิจารณาถึงเหตุแห่งการเกิดของสิ่งเหล่านั้นเสียเอง เมื่อทราบถึงลักษณะของอรรถาถการ

ประเภทนิทรรศนะแล้วจึงเปรียบเทียบกันในโคลกทั้งสามสรรคในมหากาพย์รชวงศ์พบเนื้อหาที่มีลักษณะของอรรถาถการประเภทนิทรรศนะ จำนวน 1 แห่ง ได้แก่ สรรคที่สอง 1 แห่ง ดังพรรณนามา

16.) **เศลชะหรือคลินษฎะ (Sleṣa)** คือการกล่าวโดยการเล่นผ่านความหมายของคำ โดยการใช้ศัพท์เดียวกันสะกดเหมือนกันแต่ที่มีสองความหมาย ลักษณะคล้ายคำไวพจน์ในภาษาไทย เช่น กุพิตาแปลว่าโกรธ และกุพิตาแปลว่าบิดาแห่งโลก เป็นต้น ทำให้ศัพท์ลักษณะเดียวกันวางอยู่หลายแห่งในประโยคเดียวกันได้ ลักษณะคล้ายศัพท์าถการประเภทยมกแต่ในที่นี้เป็นอรรถาถการจึงพิจารณาผ่านความหมายของศัพท์นั้นเป็นสำคัญ เช่น

ตัวอย่าง

อมุ่ ประ ประศยสิ เทวทารุ ปุตรีฤโต'เสา วฤษภชวเซน |

โย เหมกมุสตันนิะสตุตานำ สกนทสย มาตุะ ปยสำ รสชฎะ ||2.36||

(คำแปล) ต้นเทวทารุได้รู้รสน้ำนมทั้งหลายของพระมารดาของพระสกันท (ปารวตี) ที่ไหลออกมาจากพระถันที่เหมือนหม้อทำด้วยทอง ท่านทอดพระเนตรเห็นต้นเทวทารุนั้นเบื้องพระพักตร์พระผู้มีโคเป็นเครื่องหมาย (พระศิวะ) ได้รับต้นเทวทารุนั้นเป็นโอรส (2.36)

โคลกข้างต้นปรากฏอรรถาถการคือ เศลชะ กล่าวคืออรรถาถการที่นอกจากอาศัยความงามในด้านความหมายแล้วยังต้องอาศัยความงามในด้านรูปศัพท์ในการตีความเข้าช่วยในที่นี้คือ ประโยคว่า เหมะ กุมภะ เอว สตนะ ตสมัต นิสะตุตานำ ปยสำ รสชฎะ คือทั้งต้นเทวทารุและพระสกันทกุมารเสมอกัน ได้รู้รสน้ำนมทั้งหลายของพระมารดาของพระสกันทกุมารนั้น

อรรถาถการประเภทเศลชะจึงเป็นการกล่าวเล่นเสียงของศัพท์ในลักษณะเดียวกันกับยมกซึ่งเป็นศัพท์าถการแต่เศลชะมุ่งความสำคัญไปที่ความหมายเป็นหลักจึงทำให้เกิดคำไวพจน์ขึ้นในประโยค เมื่อทราบถึงลักษณะของอรรถาถการประเภทเศลชะแล้วจึงเปรียบเทียบกันในโคลกทั้งสามสรรคในมหากาพย์รชวงศ์พบเนื้อหาที่มีลักษณะของอรรถาถการประเภทนี้เพียง 1 แห่ง ได้แก่ สรรคที่สอง 1 แห่ง ดังพรรณนามา

17.) **สโหกติ (Sahokti)** คือการกล่าวถึงตัวละครที่แตกต่างกันหรือมีลักษณะตรงกันข้ามกัน แต่กระทำบางสิ่งบางอย่างไปโดยพร้อมกันเมื่อถูกกล่าวถึงในเวลาเดียวกัน เช่น เกียรติยศของพระราชชาติไปถึงที่สุดของทิศพร้อมกับข้าศึกทั้งหลาย การไปถึงที่สุดทิศของเกียรติยศได้ถูกแสดงออกมาโดยตรงและการไปถึงที่สุดทิศของเหล่าศัตรูถูกแสดงโดยใช้คำว่า สห บองบอการเกิดขึ้น

พร้อมกันของกริยา 2 กริยา คือมีตัวเชื่อมสองการกระทำคือ สห ทำให้เหตุการณ์ทั้งสองแม้ไม่ใช่เรื่องเดียวกันหรือเป็นเรื่องที่ตรงกันข้ามกันแต่เกิดขึ้นในเวลาเดียวกันพร้อมกันได้ เช่น

ตัวอย่าง

รฆุรฤคั วฤษสิ เตน ตาจิตะ ปปาต ภูเมา สห ไสนิกาศรุภิ |

นิเมษมาตราชาวุธย ตทวยถำ สโหดิตะ ไสนิกหฤษนิสฺวไนะ ||3.61||

(คำแปล) พระรฆุ ผู้ทรงถูกพาดที่พระอุระอย่างแรง ด้วยวัชระนั้น ทรงล้มลงบนพื้นพร้อมด้วยน้ำตาของเหล่าทหาร พระองค์สลัดความเจ็บปวดที่เกิดจากวัชระนั้นทิ้งไป ภายในเวลาชั่วพริบตา แล้วทรงลุกขึ้น พร้อมกับ การร้องตะโกนด้วยความยินดีของเหล่าทหาร (3.61)

โคลกข้างต้นปรากฏอรรถาঙ্การคือ สโหติ กล่าวคือการกล่าวเพียงครั้งเดียวแต่มีสิ่งสองสิ่งกระทำไปพร้อมกันแต่กระทำแตกต่างกัน ในที่นี้คือการกระทำสองประการที่เกิดขึ้นพร้อมกัน ประการแรกคือการล้มลงของพระรฆุพร้อมด้วยน้ำตาของเหล่าทหารทั้งหลาย ประการที่สองคือการทรงพระวรกายลุกขึ้นอีกครั้งของพระรฆุพร้อมด้วยเสียงตะโกนร้องด้วยความยินดีของเหล่าทหารเช่นกัน การกระทำได้หลายที่ไม่ใช่เรื่องเดียวกันแต่เกิดขึ้นพร้อมกันนี้เป็นลักษณะแห่งสโหติ

อรรถาঙ্การประเภทสโหติจึงเป็นการกล่าวเหตุการณ์สองเหตุการณ์ของสิ่งสองสิ่งที่เกิดขึ้นในเวลาเดียวกัน โดยอาศัยเครื่องหมายคือศัพท์ว่า “สห” แสดงในบทกริยาเพื่อให้การกระทำทั้งสองนั้นเกิดขึ้นพร้อมกันเพื่อเป็นการเปรียบเทียบของสองสิ่งทีกระทำกริยานั้นไปด้วยในตัว เมื่อทราบถึงลักษณะของอรรถาঙ্การประเภทสโหติแล้วจึงเปรียบเทียบกันในโคลกทั้งสามสรรคในมหากาพย์รฆุวงศ์พบเนื้อหาที่มีลักษณะของอรรถาঙ্การประเภทนี้เพียงจำนวน 1 แห่ง ได้แก่ สรรคที่สาม 1 แห่ง ดังพรรณนามา

อঙ্การประเภทอรรถาঙ্การคืออঙ্การในด้านความหมายที่พบมากที่สุด ในมหากาพย์รฆุวงศ์สรรคที่ 1-3 นี้ในจำนวนโคลกกว่า 240 โคลกได้แก่ อุปมา คือการเปรียบเทียบสิ่งหนึ่งเป็นอีกสิ่งสมกับคำกล่าวที่ว่าอุปมาเป็นของกาลิทาสและแสดงให้เห็นถึงความเชี่ยวชาญชำนาญในการใช้อঙ্การคืออุปมาของกาลิทาสโดยแท้ โดยพบในจำนวนมากถึง 56 แห่ง จากอรรถาঙ্การจำนวนทั้งสิ้น 113 แห่งด้วยกัน คิดเป็นร้อยละ 57.13 หรือเกินครึ่งหนึ่งของอรรถาঙ্การที่พบทั้งหมดในมหากาพย์รฆุวงศ์สามสรรคนี้

3.2 พิจารณาอรรถาঙ্การที่ปรากฏ

กล่าวโดยสรุปได้แล้วว่าอรรถาঙ্การเป็นอঙ্การที่พบในมหากาพย์รฆุวงศ์สรรคที่ 1-3 มากที่สุด ด้วยการประพันธ์ของกวีคือกาลิทาสแม้เรื่องราวหรือเนื้อหาเกี่ยวเนื่องได้ด้วยประวัติศาสตร์เสียเป็นส่วนใหญ่แต่กาลิทาสก็ยังสามารถสอดแทรกความงามในการประพันธ์เหล่านี้ไว้มากมายโดยเฉลี่ย

นพบในสองโคลก จะต้องพบลั้งการแล้วแน่ ๆ อย่างน้อยหนึ่งอั้งการ เป็นไปไม่ได้เลยว่ากาลิทาสัก แต่ว่าแต่คำประพันธ์แล้วใส่อั้งการเหล่านี้ลงไปเพื่อให้บทประพันธ์ของตนสละสลวยสวยงามแต่เพียงเท่านั้น เมื่อพิจารณาลงไปในลักษณะของการนำอั้งการโดยเฉพาะอย่างยิ่งอรรถาั้งการที่ต้องอาศัย ความหมายของศัพท์เป็นสำคัญทำให้เกิดความงาม การนำอั้งการเหล่านี้มาใช้ในแต่ละประโยค แต่ละ เหตุการณ์ หรือในแต่ละลักษณะการบรรยายหรือพรรณนาจึงมีเหตุผลรองรับด้วยกันทั้งสิ้น ผู้วิจัยได้ ศึกษาวิเคราะห์เป็นอย่างดีแล้วจึงพบเหตุและกลุ่มเป้าหมายกล่าวคือกลุ่มตัวละครหรือวัตถุสิ่งของต่าง ๆ ที่ปรากฏการเลือกใช้อรรถาั้งการของกาลิทาสดังต่อไปนี้

3.2.1. พิจารณาตามเหตุผลที่ปรากฏใช้อรรถาั้งการ

อรรถาั้งการในมหากาพย์ชวงศ์เฉพาะที่ปรากฏในสรรคที่ 1-3 มีจำนวนมากและมีความถี่ เฉลี่ยสามารถพบได้ถึง 2 โคลกต่อ 1 อรรถาั้งการนั้นเป็นไปไม่ได้ว่ากวีคือกาลิทาสใส่อรรถาั้งการ เพียงเพื่อความงามทางด้านภาษาที่ใช้ในการสื่อสารเท่านั้น พิจารณาลงไปแล้วจะพบถึงเหตุและผลที่ กวีคือกาลิทาสเลือกใช้อรรถาั้งการลงมาในเนื้อหาหรือเนื้อเรื่อง ดังนี้ผู้วิจัยจึงแบ่งเหตุผลในการนำ อรรถาั้งการมาใช้ในวรรณคดีสันสกฤตเรื่องมหากาพย์ชวงศ์สรรคที่ 1-3 โดยพิจารณาจากตัวอรรถา ั้งการที่พบ ดังต่อไปนี้

1. เหตุผลประการที่หนึ่ง

เหตุผลประการที่หนึ่งการทำเรื่องยากให้เป็นเรื่องง่าย กวีอาจหยิบยกอั้งการคืออรรถาั้งการ มาใช้ในกวีนิพนธ์เพราะกวีนิพนธ์ส่วนนั้นเป็นส่วนที่มีเนื้อหาหรือเรื่องราวที่มีความยากต่อความเข้าใจ ด้วยเหตุนี้จึงจำเป็นต้องปรับเนื้อหาให้ง่ายต่อความเข้าใจของผู้อ่านโดยอาศัยอรรถาั้งการ ดังตัวอย่าง โคลกต่อไปนี้

ตัวอย่าง

อาภิรมณชิปตินีนามภูชวารโรธิธิ |

อปตโยริว นีวารภาคเธโยจิไตรมฤโคะ ||1.50||

(คำแปล) (อาศรม) ที่เต็มไปด้วยดวง **ที่คุ้นเคยกับการรับส่วนแบ่งของข้าวป่า จึงขวาง ประตูปรรณศาลาเป็นประจำ เหมือนลูกภรรยา ของฤๅษีทั้งหลาย** (1.50)

จากโคลกข้างต้นกวีเลือกใช้อรรถาั้งการคือ อุตเปรกษา เปรียบเทียบ กวาง (อุปมาน) เหมือน ลูกภรรยา (อุปไมย) ของฤๅษีทั้งหลาย ในกริยาคือการขวางอยู่ที่ประตูปรรณศาลา ซึ่งโคลก ข้างต้นนี้หากนำอรรถาั้งการคืออุปมารูปกะออกจะทำให้เนื้อความเหลือแต่เพียงว่า (อาศรม) ที่เต็มไปด้วย ดวงที่คุ้นเคยกับการรับส่วนแบ่งของข้าวป่าจึงขวางประตูปรรณศาลาเป็นประจำ

เมื่อกล่าวถึงลักษณะหรือกิริยาของการขวางประตูปรรณศาลานี้เป็นสิ่งที่สันนิษฐานได้ว่ากวีคิดว่าสิ่งนี้เป็นสิ่งที่ยาก คือ ยากต่อจินตภาพและยากต่อความเข้าใจของผู้รับสาร เพราะการขวางซึ่งประตูปรรณศาลานี้ไม่ได้บ่งบอกกิริยาท่าทางหรือลักษณะของขวางนั้นได้อย่างชัดเจน อันสามารถทำให้ผู้รับสารเข้าใจผิดเป็นอื่นได้ทั้งในทางที่ติกล่าวคือ ขวางนั้นขวางประตुरอเหล่าพระฤๅษีด้วยความรักความคิดถึง หรืออาจเข้าใจผิดไปในทางไม่ติกล่าวคือ ขวางนั้นรอเหล่าพระฤๅษีด้วยความโกรธหรืออาการโมโหหิว เมื่อกวี (กาลิทาส) อาจเล็งเห็นถึงความยากในการตีความลักษณะท่าทางของขวางในโคลกตั้งนี้แล้วจึงได้เพิ่มอรรถาลังการคืออุปมาอุปมาเข้ามาช่วยคือ ขวางขวางประตูปรรณศาลาอยู่เหมือนอาการแห่งบุตรและภรรยาของพระฤๅษีทั้งหลายเฝ้ารอคอยการกลับมาของพระฤๅษีทั้งหลายเหล่านั้น เมื่อประกอบด้วยอุปมาอุปมาแล้วจึงทำให้ทั้งผู้ส่งสารคือกวีและผู้รับสารคือผู้อ่านเข้าใจตรงกันถึงลักษณะท่าทางอันเป็นกิริยาของขวางนั้นว่า ขวางประตูปรรณศาลาเพื่อเฝ้ารอคอยการกลับมาของพระฤๅษีเหมือนอาการแห่งบุตรและภรรยาเฝ้ารอคอยการกลับมาของสามีฉะนั้น

ความยากของบทประพันธ์ที่กวีประพันธ์ขึ้นได้ถูกอธิบายให้ง่ายลงด้วยอรรถาลังการ ปรากฏในหลายกรณีด้วยกันทั้งในเรื่องลักษณะและคุณสมบัติของวรรณะชั้นสูงที่สามัญชนทั่วไปไม่อาจเกิดจินตภาพตามได้ ลักษณะและคุณสมบัติของเหล่าเทพเจ้า ลักษณะและคุณสมบัติของธรรมชาติ รวมไปถึงการพรรณนาสิ่งที่เป็นนามธรรมจับต้องไม่ได้ดังจะได้อธิบายพร้อมยกตัวอย่างประกอบในบทวิเคราะห์อรรถาลังการที่พบทั้งหมดต่อไป

2. เหตุผลประการที่สอง

เหตุผลประการที่สองการเน้นความสำคัญ กวีอาจหยิบยกอลังการคืออรรถาลังการมาใช้ในกวีนิพนธ์เพราะเนื้อหาในกวีนิพนธ์ส่วนนั้นเป็นส่วนที่มีสำคัญยิ่งกว่าส่วนอื่น กวีมีความต้องการเน้นข้อความหรือเนื้อหาในส่วนนั้นเพื่อให้เกิดความวิจิตรพิสดารมากยิ่งขึ้น ช่วยให้ผู้รับสารหรือผู้อ่านฉงนและสนใจในเนื้อความที่ผู้ส่งสารหรือกวีต้องการเน้นเป็นพิเศษ ดังตัวอย่างโคลกต่อไปนี้

ตัวอย่าง

ตทนายเย ศุฑุธิมตี ปสุตะ ศุฑุธิมตตระ |

ทิลีปะ อิติ ราเชนุฑุรินุฑุ กุชिरินิชาวีว ||1.12||

(คำแปล) พระราชาที่ตีเยี่ยมผู้บริสุทธิ์ยิ่ง ได้ทรงถือกำเนิดแล้ว ในวงศ์นั้นเหมือนพระจันทร์เกิดแล้วในเกษียรสมุทร (ทะเลน้ำนม) พระองค์ทรงพระนามว่า ทิลีปะ (1.12)

จากโคลกข้างต้นกวีเลือกใช้อรรถาลังการคือ อุปมา กล่าวเปรียบเทียบ การถือกำเนิดของพระราชาคือพระเจ้าทิลีปะ (อุปมาน) ในวงศ์คืออาทิตยวงค์นี้ เหมือน การถือกำเนิดของพระจันทร์ (อุปมา) ในเกษียรสมุทรนั้น

โคลกข้างต้นนี้หากนำอรรถาหลังการคืออุปมาออกจะทำให้เนื้อความเหลือแต่เพียงว่า พระราชาที่ตีเยียมผู้บริสุทธิ์ยิ่ง ได้ทรงถือกำเนิดแล้วในวงศ์นั้น เมื่อกล่าวเช่นนี้ผู้อ่านอาจไม่ให้ความสำคัญการถือกำเนิดของพระราชาในครั้งนี กวีจะกระทำให้พระราชาผู้ถือกำเนิดขึ้นนี้จะมี ความสำคัญและบริสุทธิ์ยิ่งขึ้นได้อย่างไร กวีเล็งเห็นถึงความสำคัญของเนื้อความนี้จึงได้เพิ่มอรรถาหลัง การคือนิทรรศนะเข้าไปคือ พระราชาที่ตีเยียมผู้บริสุทธิ์ยิ่งได้ทรงถือกำเนิดแล้วในวงศ์นั้นเหมือน พระจันทร์เกิดแล้วในเกษียรสมุทร เพื่อแสดงความสำคัญของการกำเนิดของพระเจ้าทิลิปะเปรียบ เหมือนการกำเนิดของพระจันทร์ในเกษียรสมุทรว่า การพิธิเกษียรสมุทรมันนั้นถือเป็นที่ทำให้กำเนิดแต่ ของวิเศษที่มีความศักดิ์สิทธิ์เกิดขึ้นแก่เหล่าเทพเจ้าถึง 14 สิ่งด้วยกัน หนึ่งในนั้นคือ พระจันทร์ซึ่งพระ ศิวะผู้เป็นมหาเทพได้นำมาเป็นปิ่นประดับพระเกศา พิธิศักดิ์สิทธิ์ที่ได้กำเนิดสิ่งของอันบริสุทธิ์เช่นนี้กวี จึงนำมาเปรียบเทียบกับกรถือกำเนิดของพระเจ้าทิลิปะ เพื่อเน้นย้ำถึงความสำคัญของเนื้อความคือ การกำเนิดของพระองค์ฉะนั้น

การที่กวีต้องการจะเน้นเนื้อหาในบทประพันธ์ส่วนใดส่วนหนึ่งให้มีความสำคัญมากยิ่งขึ้น ปรากฏในหลายกรณีด้วยกันทั้งในเรื่องของลักษณะและคุณสมบัติ รวมไปถึงการพรรณนาสิ่งที่เป็น นามธรรมจับต้องไม่ได้ดังจะได้อธิบายพร้อมยกตัวอย่างประกอบในบทวิเคราะห์อรรถาหลังการที่พบ ทั้งหมดต่อไป

ด้วยเหตุผลทั้งสองประการนี้จึงทำให้กวีหยิบยกอรรถาหลังการคืออรรถาหลังการเพื่อมุ่งเสริมความ กามในด้านความหมายของเนื้อความ ด้วยเหตุผลเพื่อกระทำให้ส่วนที่มีความยากต่อความเข้าใจของ ผู้อ่านหรืออนุชนรุ่นหลังได้กลายเป็นส่วนที่ง่ายต่อความเข้าใจของผู้อ่านและร่วมยุคร่วมสมัย และอีก ประการหนึ่งคือส่วนที่ต้องการที่เน้นย้ำถึงความสำคัญของเนื้อความนั้นให้สำคัญมากยิ่งขึ้น อรรถาหลังการ จึงถูกจัดสรรลงในเนื้อความด้วยเหตุผลสองประการดังกล่าวมาข้างต้น ลำดับต่อไปเมื่อ วิเคราะห์และเข้าใจถึงเหตุผลที่กวีมักหยิบยกอรรถาหลังการเข้ามาใช้ในงานกวีนิพนธ์ของตนแล้ว เมื่อ ศึกษาวิเคราะห์อรรถาหลังการที่ปรากฏในมหากาพย์รชวงศ์ สรรคที่ 1-3 ถึงเนื้อหาที่ประกอบด้วย อรรถาหลังการประเภทอรรถาหลังการดังที่กล่าวมาข้างต้น อรรถาหลังการในมหากาพย์รชวงศ์สามารถแบ่ง สัดส่วนเนื้อหาหรือเนื้อความที่เนื่องด้วยอรรถาหลังการได้สามวัตถุประสงค์ด้วยกัน ประกอบด้วยเหตุผล ดังกล่าวมาข้างต้น ดังต่อไปนี้

3.2.2. พิจารณาตามวัตถุประสงค์ที่ปรากฏใช้อรรถาหลังการ

อรรถาหลังการในมหากาพย์รชวงศ์เฉพาะที่ปรากฏในสรรคที่ 1-3 มีจำนวนมากและพบได้ อย่างต่อเนื่องในเกือบทุกโคลก เมื่อพิจารณาถึงอรรถาหลังการซึ่งความงามทางด้านภาษาที่ใช้ในการ สื่อสารประกอบด้วยเหตุผลในการเลือกใช้อรรถาหลังการลงมาในตัวบทประพันธ์ของกาลิทาสแล้ว เมื่อ

พิจารณาลงไปอีกจะพบถึงวัตถุประสงค์หรือสิ่งที่กวีคือกาลีทาสต้องการจะใช้อรรณาลังการนี้ช่วยในการขยายความหรือสร้างความเข้าใจร่วมกัน (สหฤทัย) ระหว่างผู้แต่งและผู้อ่าน ดังนี้ผู้วิจัยจึงแบ่งวัตถุประสงค์ในการนำอรรณาลังการมาใช้ในวรรณคดีสันสกฤตเรื่องมหากาพย์รชุนวงศ์สรรคที่ 1-3 โดยพิจารณาจากตัวอรรณาลังการที่พบ ดังต่อไปนี้

1. วัตถุประสงค์เพื่อการพรรณนารูปร่าง

วัตถุประสงค์ประการที่หนึ่งการพรรณนารูปร่าง กล่าวคือการพรรณนารูปร่าง ลักษณะทางกายภาพ สิ่งที่เป็นรูปร่างจับต้องได้ เช่น รูปร่างทางกายภาพ ความสูงของร่างกาย ความกว้างของศีรษะร่างกาย ลักษณะของใบหน้า ดวงตา อวัยวะน้อยใหญ่ กวีนำอรรณาลังการคืออรรณาลังการมาใช้ในพรรณนาเพื่อแสดงให้เห็นถึงลักษณะทางกายภาพของสิ่งเหล่านั้นได้เป็นรูปร่างที่ชัดเจนมากยิ่งขึ้น โดยอาศัยความพิเศษของอรรณาลังการประเภทต่าง ๆ มาช่วยในการพรรณนา ดังต่อไปนี้

ตัวอย่างที่ 1

วฺยูโตมฺรสโก วฤษสฺกนฺธะ ศาลปฺรําศฺรมหํษะ |
อาตมกรมฺกษมฺ เทหฺ กฺษาศโร ธรรม อิวาศฺริตตะ ||1.13||

(คำแปล) พระองค์มีพระอุระกว้าง มีพระอังสะเหมือนหนอกโค สูงเหมือนต้นรัง มีพระพาหาใหญ่ เหมือนธรรมชาติแห่งนักรบอาศัยร่างที่เหมาะสมที่จะกระทำหน้าที่ของตน (1.13)

โคลกข้างต้นปรากฏอรรณาลังการประเภท อุปมา คือ การเปรียบเทียบ รูปร่างของพระเจ้าทิลิปะคือ มีพระอังสะ (ไหล่) เหมือนหนอกโค และมีส่วนสูงเหมือนต้นรัง

กวีเลือกใช้อุปมาด้วยเหตุผลคือการทำเรื่องยากให้เป็นเรื่องง่ายโดยการพรรณนาให้เห็นภาพอันรูปร่างที่เกิดขึ้นของตัวละครในจินตภาพของกวีคือกาลีทาส กล่าวคือกำหนดทิลิปะซึ่งมีพระอังสะหรือส่วนของบ่าไหล่ที่มีความกว้างใหญ่เหมือนอย่างหนอกโค ทั้งยังพรรณนาส่วนสูงของพระเจ้าทิลิปะไว้เหมือนอย่างต้นรัง ต้นยืนต้นขนาดใหญ่ที่มีจุดเด่นคือความสูงยาว อุปเมยที่ถูกนำมาเป็นตาข่ายซึ่งลักษณะของพระอังสะและส่วนสูงของพระเจ้าทิลิปะมาเปรียบเทียบเพื่อให้เห็นถึงภาพแห่งความเป็นรูปร่างของตัวละครหลักที่ปรากฏและมีบทบาทสำคัญในเรื่องและง่ายต่อความเข้าใจดังนี้

ตัวอย่างที่ 2

อริษฺฏศยฺย่า ปรีโต วิสาร์ธินา สุขนฺมนสฺตสย นิเชน เตชสา |
นิตฺถทีปะสะ สหสา หตฺตวิโซ พฺภูวฺราเลขยสมฺรูปิตา อิว ||3.15||

(คำแปล) ดวงประทีปตอนเที่ยงคืนทั้งหลาย ได้มีแสงหายไปทันที เหมือนกับได้รับการวาดไว้ในรูปภาพ เพราะแสงโดยธรรมชาติที่แผ่กระจายไปรอบ ๆ พระแท่นประสูติของพระโอรสนั้นผู้มีการประสูติที่สูงส่ง

โคลกข้างต้นปรากฏอรรถาธิบายคือ อุตเปรกษา ประกอบด้วย อุปมาน คือ ดวงประทีปตอนเที่ยงคืนทั้งหลาย อุปไมย คือ การวาดไว้ในรูปภาพ

กวีเลือกใช้อุตเปรกษา ด้วยเหตุผลคือการทำเรื่องยากให้เป็นเรื่องง่ายด้วยการพรรณนาให้เห็นภาพอันรูปธรรมที่เกิดขึ้นของตัวละครในจินตภาพของกวีคือกาลีทาส กล่าวคือการพรรณนาถึงลักษณะของแสงประทีปในยามที่พระราชโอรสประสูติได้เกิดแสงสว่างโดยธรรมชาติจากแท่นประสูติของพระราชโอรส ทำให้แสงประทีปที่ถูกจุดขึ้นในที่ต่างโดยใกล้เคียงนั้นก็มีเหมือนไม่มี กวีคือกาลีทาสจึงยกอุตเปรกษาขึ้นเปรียบลักษณะของแสงที่มีก็เหมือนไม่มีนั้นเหมือนแสงไฟจากประทีปที่อยู่ในภาพวาดทั้งหลาย เพื่อให้เกิดภาพอันเป็นรูปธรรมตามที่กวีต้องการเช่นกัน

ตัวอย่างที่ 3

มโหษดำ วตสตระ สปลุศนนิว กลละ ศรยนิว |

รชฺษะ กรมาทเยาวนาภินนไศศวะ บุโปช ความภริยมโนทร วปุชะ ||3.32||

(คำแปล) พระรชฺษนั้น มีความเป็นเด็กถูกทำลายแล้วเนื่องจากความเป็นหนุ่ม ได้ทรงบำรุงพระวรกายอันงดงามด้วยความสุขุมคัมภีรภาพ โดยลำดับ เหมือนลูกวัวเข้าสู่ความเป็นวัวใหญ่ และเหมือนลูกช้างเข้าสู่ความเป็นพระยาช้าง

โคลกข้างต้นปรากฏอรรถาธิบายประเภท อุปมา คือ การเปรียบเทียบเจริญเติบโตทางด้านร่างกายของพระรชฺษจากวัยเด็กสู่วัยหนุ่มโดยลำดับ เหมือนลูกวัวเข้าสู่ความเป็นวัวใหญ่ และเหมือนลูกช้างเข้าสู่ความเป็นพระยาช้าง

กวีเลือกใช้อุปมาด้วยเหตุผลคือการทำเรื่องยากให้เป็นเรื่องง่าย ด้วยการพรรณนาให้เห็นภาพอันรูปธรรมที่เกิดขึ้นของตัวละครในจินตภาพของกวีคือกาลีทาส กล่าวคือการพรรณนาลักษณะภายนอกซึ่งเป็นรูปธรรมอันสามารถมองเห็นได้ในการเจริญเติบโตของร่างกายมนุษย์ในที่นี้คือพระรชฺษซึ่งมีพัฒนาการเติบโตจากวัยเด็กไปสู่วัยหนุ่ม กวีใช้อุปมาเปรียบเทียบลักษณะดังกล่าวนี้กับร่างกายในการเจริญเติบโตขึ้นไปตามลำดับเช่นกันของ ลูกวัวสู่วัวใหญ่ และลูกช้างไปสู่พระยาช้าง เป็นต้น เพื่อให้เกิดภาพอันเป็นรูปธรรมตามที่กวีต้องการโดยการเปรียบเทียบของสองสิ่งที่ทำให้ผู้อ่านสามารถทำความเข้าใจได้ง่ายยิ่งขึ้นดังนี้

ตัวอย่างที่ 4

ปรทกษณีนีกฤตย ปยสวินี° ตำ สุกฤษณิสา สากษตปาตรหสตา |

ปรณมย จานรจ วิศาลมสยยะ ศฤงคานตรั ทวารมिवารลสิทเธ ||2.21||

(คำแปล) **พระนางสุทักษิณา** มีภาชนะใส่ข้าวเปลือกอยู่ในพระหัตถ์ ทรงกระทำประทักษิณแม่โคที่บริบูรณ์ด้วยน้ำมันนั้น **ทรงไหว้และกระทำการบูชา บริเวณระหว่างเขาที่กว้างของแม่โค**นั้นที่เหมือนประตูแห่งความสำเร็จในสิ่งที่ต้องการ

โคลกข้างต้นปรากฏถึงการประเภท อุตเปรกษา คือ การเปรียบลักษณะของเขาที่กว้างของแม่โคนั้นเหมือนกับประตูแห่งความสำเร็จในสิ่งที่ต้องการ

กวีเลือกใช้อุตเปรกษด้วยเหตุผลคือการเน้นในส่วนที่สำคัญ ด้วยการพรรณนาให้เห็นภาพอันรูปธรรมที่เกิดขึ้นของตัวละครในจินตภาพของกวีคือกาลิทาส กล่าวคือพรรณนาภาพให้เกินจากความ เป็นจริงอันแสดงให้เห็นถึงความสำคัญในสิ่งที่กวีต้องการจะพรรณนาถึง โดยการยกภาพความกว้างระหว่างเขาหนึ่งกับอีกเขาหนึ่งของแม่โค เปรียบเทียบกับลักษณะของประตูซึ่งมีสองบานเช่นเดียวกันเขาของแม่โค พร้อมทั้งยังพรรณนาให้เกินความเป็นจริงไปกว่าประตูนี้เมื่อถูกเปิดเข้าไปแล้วจะพบแต่สิ่งที่ปรารถนาต้องการจะสำเร็จ ดังนั้นกวีจึงยกอรรถาธิบายการคืออุตเปรกษามาพรรณนาภาพอันเป็นรูปธรรมที่เกินขึ้นระหว่างตัวละครสำคัญในเรื่องนี้

ตัวอย่างที่ 5

ศรึรสาทาทสมครฤษณา มุเขน สาลกษยต โลธรรปาณทุนา |

ตณูปรกาเศน วิเจยตารกา ปรภาตคลปา ศศึรวรี ||3.2||

(คำแปล) **พระนางสุทักษิณานั้น** ผู้ทรงเครื่องอาภรณ์ที่มีปริมาณจำกัดเนื่องจากการชুবดมของพระวรกาย มีพระพักตร์ขาวดังดอกโลธรร ได้ปรากฏเหมือนเวลากลางคืนตอนรุ่งสาง ที่มีดาวประปรายและมีดวงจันทร์ที่มีแสงสว่างน้อย

โคลกข้างต้นปรากฏถึงการประเภท อุปมา คือ การเปรียบลักษณะของพระนางสุทักษิณาที่มีอาการชুবดมลงของพระวรกาย มีลักษณะขาวซีดเปรียบกับดอกโลธรร เหมือนท้องฟ้าในเวลาใกล้รุ่งที่แสงแห่งดวงดาวสว่างน้อยลง

กวีเลือกใช้อุปมาด้วยเหตุผลคือการทำให้เรื่องยากให้เป็นเรื่องง่ายด้วยการพรรณนาให้เห็นภาพอันรูปธรรมที่เกิดขึ้นของตัวละครในจินตภาพของกวีคือกาลิทาส กล่าวคือการพรรณนาลักษณะภาพนอกซึ่งเป็นรูปธรรมของพระนางสุทักษิณาครั้งพระนางชুবดมลงจากอาการแพ้พระครรภ์ทำให้

ผิวพรรณวรรณะซีดมีพระพักตร์ (ใบหน้า) ขาว โดยกวียกอุปมาเปรียบเทียบกับดอกโลchner ซึ่งมีสีขาวเผือก และยังยกเปรียบเทียบกับท้องฟ้าในยามรุ่งสางที่แสงแห่งดวงดาวเริ่มถูกลบเลือนหายไป อันแสดงให้เห็นถึงลักษณะความเป็นรูปธรรมของตัวละครจากความยากของการพรรณนาให้ง่ายขึ้นด้วยการเปรียบกับสิ่งตามธรรมชาติโดยทั่วไปดังนี้

2. วัตถุประสงค์เพื่อการพรรณนากริยา

วัตถุประสงค์ประการที่สองการพรรณนากริยา กล่าวคือการพรรณนาท่าทาง การกระทำ และพฤติกรรมของคน โดยเฉพาะอย่างยิ่งชนในวรรณะกษัตริย์ซึ่งเป็นวรรณะชั้นสูง อรรถาภิธานนั้นมีส่วนช่วยเป็นอย่างยิ่งอีกครั้งในการพรรณนากริยาในการเคลื่อนไหวในลักษณะต่าง ๆ เพื่อให้เกิดความชัดเจน เพราะกวีนิพนธ์เป็นเพียงงานเขียนหรือกวีนิพนธ์ ฉะนั้นการบรรยายหรือพรรณนากริยาท่านและการเคลื่อนไหวของตัวละครและสิ่งของที่ปรากฏจึงเป็นสิ่งสำคัญ ทำให้ผู้อ่านคล้อยตามและเข้าใจในความคิดและการกระทำของตัวละครที่ปรากฏ โดยอาศัยความพิเศษของอรรถาภิธานประเภทต่าง ๆ มาช่วยในการพรรณนา ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ตัวอย่างที่ 1 พรรณนากริยาของพระเจ้าทิลีปะ

ตเถติ คามุกตวเต ทิลีปะ สหุยะ ปรดิษฏุมภวิมุทพาหุชะ |

ส นยสตศสโตรุ หรเย สวเทหุมปานยตปิณฑมิวามิขสย ||2.59||

(คำแปล) **พระเจ้าทิลีปะ**นั้น ผู้มีพระพาหุหลุดพ้นจากการหยุดนิ่ง ทันทที่ที่ทรงโยนพระแสงศาสตราทั้งที่ทรงได้มอบพระวรกาย แก่ราชสีห์ได้กล่าวกับแม่ว่า “จงเป็นไปตามนั้น” เหมือนกับว่าทรงมอบก้อนเนื้อ (2.59)

โคลกข้างต้นปรากฏอสังการประเภท อุปมา คือ การเปรียบ พระเจ้าทิลีปะที่ทรงได้มอบพระวรกายตนเป็นอาหารแก่ราชสีห์ เหมือนกับว่าทรงมอบก้อนเนื้อให้เป็นอาหารแก่ราชสีห์

กวีเลือกใช้อุปมาด้วยเหตุผลคือ เพื่อทำให้สิ่งที่ยากเป็นสิ่งที่ย่าง โดยการอธิบายถึงกริยาอาการการมอบให้หรือการสละพระวรกายของพระองค์ให้แก่ราชสีห์เพื่อเป็นอาหารซึ่งการกระทำนี้เป็นสิ่งที่ทำได้โดยยากเพราะมนุษย์ทุกคนล้วนรักตัวกลัวตายการที่พระเจ้าทิลีปะจะกระทำเช่นนี้ได้จึงเป็นการยาก เพื่อให้เข้าใจได้โดยง่ายว่าพระองค์ทรงกระทำอย่างไรกวีจึงหยิบเอาอุปมาเปรียบเทียบอาการการให้พระวรกายของพระองค์เหมือนการให้ชิ้นเนื้อแต่สัตว์กินเนื้อทั้งหลาย ทำให้ชนโดยทั่วไปเข้าใจถึงกริยาอาการเหล่านั้นได้ดังนี้

ตัวอย่างที่ 2 พรรณนากริยาของพระเจ้าทีลีปะและพระนางสุทักษิณา

โศตฺราริรามธวณินา รเถน ส ธรมปตฺนีสหิตะ สหิษฺณุชะ |

ยยาวนุทฺธาตฺสุเชน มารุคฺ สฺวเนว ปุรุณฺณ มโนรเถน ||2.72||

(คำแปล) พระราชานั้น ผู้ทรงมีพระขันติธรรม **พร้อมด้วยพระชายา**เพื่อการประพฤติธรรม ได้เสด็จไปตามหนทาง **ด้วยราชรถที่มีเสียงเสนาะโสต** ที่ให้ความเกษมสำราญ เพราะปราศจากการกระโดดขึ้นลง **เหมือนได้เสด็จไปด้วยพระมโนรถ (ความปรารถนา)** ที่เสร็จสมบูรณ์ของพระองค์เอง (2.72)

โคลกข้างต้นปรากฏอสังการประเภท อุตฺเปรกษา คือ การเปรียบเทียบ พระราชานั้น (พระเจ้าทีลีปะ) พร้อมด้วยพระชายา (พระนางสุทักษิณา) เสด็จไปตามหนทางด้วยราชรถที่มีเสียงเสนาะโสตที่ให้ความเกษมสำราญเพราะปราศจากการกระโดดขึ้นลง เหมือนได้เสด็จไปด้วยพระมโนรถที่เสร็จสมบูรณ์ของพระองค์เอง

กวีเลือกใช้อุตฺเปรกษาดังกล่าวด้วยเหตุผลคือ เพื่อให้สิ่งที่ยากเป็นสิ่งที่ย่าง โดยการอธิบายถึงกริยาอาการการเสด็จพระราชดำเนินไปด้วยราชรถของพระเจ้าทีลีปะและพระนางสุทักษิณา แสดงภาพให้เห็นถึงการดำเนินไปด้วยราชรถที่มีเสียงไพเราะ เคลื่อนที่ไปด้วยความสงบนิ่งเต็มไปด้วยความสุขสำราญตลอดการเดินทาง ด้วยความงามเหล่านี้จึงอาจเป็นการยากที่คนทั่วไปจะเข้าใจ กวีจึงเปรียบเทียบเอาอุตฺเปรกษาดังกล่าวด้วยพระมโนรถกล่าวคือ เมื่อความปรารถนาเต็มเปี่ยมแล้วจิตใจย่อมอิ่มเอมไปด้วยความสุขจะเดินทางหรือทำงานใดก็เต็มไปด้วยความสุขความสงบ เช่นเดียวกับการเสด็จไปของพระเจ้าทีลีปะและพระนางสุทักษิณาในเวลาที่กวีต้องการบรรยายดังนี้

ตัวอย่าง 3 พรรณนากริยาของพระนางสุทักษิณา

อล นยฺนสมฺมุตฺถิ ชโยตฺริตฺเรวริว ทฺเยชะ

สุรฺสริทิว เตโช วหฺนินิษฺฐยฺยูตฺไมศฺม |

นรปติกฺุลกฺุตฺโย ครมฺมาตฺต ราชฺญี

คฺุรุภริภินิวิษฺฐุ โลกปาลานุภาวเชะ ||2.75||

(คำแปล) ครั้นแล้ว **พระราชินี ได้ทรงพระครรภ์** ที่อานุภาพอันมากมายของท้าวจตุโลกบาล สติงสถิตอยู่ เพื่อความเจริญรุ่งเรืองของราชตระกูล **เหมือนท้องฟ้าทรงไว้ซึ่งดวงดาวที่เกิดจากตาของฤๅษีอัตรี (พระจันทร์) เหมือนแม่น้ำสวรรค์ (คงคา) ทรงไว้ซึ่งเดช (น้ำอสุจิ) ของพระอิศวรที่พระอัคนีโยนไปแล้ว** (2.75)

โคลกข้างต้นปรากฏอสังการแห่งที่หนึ่ง ประเภท อุปมา คือการเปรียบ พระราชินี (พระนางสุทักษิณา) ได้ทรงพระครรภ์ เหมือนท้องฟ้าทรงไว้ซึ่งดวงดาวที่เกิดจากตาของฤๅษีอัตรี

กวีเลือกใช้อุปมาด้วยเหตุผลคือ เพื่อเน้นข้อความหรือเนื้อหาสำคัญ โดยการอธิบายถึงกริยาอาการทรงพระครรภ์ของพระนางสุทักษิณาเพื่อเน้นความสำคัญหรือความพิเศษของการตั้งครรภ์ของพระนางสุทักษิณา กวีคือกาลีทาสจึงได้ยกอุปมาเปรียบเทียบขึ้นซึ่งการทรงพระครรภ์ของพระนางคือ เปรียบเหมือนท้องฟ้าทรงไว้ซึ่งดวงดาวอันเกิดจากแสงแห่งดวงตาของพระฤๅษีอัตรีจากตำนานการสร้างโลกของพระฤๅษีในมัตสยาปุราณะ และเปรียบเหมือนพระแม่คงคาที่ทรงไว้ซึ่งเดช (น้ำอสุจิ) ของพระศิวะ แสดงให้เห็นถึงกริยาอาการทรงพระครรภ์ของพระนางสุทักษิณานั้นพิเศษและมีความสำคัญยิ่งเหนือบุคคลอื่นใด

ตัวอย่างที่ 4 พรรณนากริยาของพระโอรส (รชฺ)

ส เอวมุกตวา มชฺวนตมฺนฺมุขะ กริชฺยมาณะ สศรี ศราสนม |

อติษฐุทาลิตฺวิเศษโศภินา วปุปะปรกรฺเชณ วิทมพิเตศฺวระ ||3.52||

(คำแปล) พระรชฺนั้น มีพระพักตร์แห่งขึ้น เมื่อได้ตรัสอย่างนี้กับพระอินทร์แล้ว ต้องการที่จะกระทำธนูให้ประกอบไปด้วยลูกศร ได้ประทับยืน ด้วยพระวรกายอันสง่างามที่ประกอบไปด้วยท่าทางชนิดหนึ่งที่มีชื่อว่าอาลีณะ จึง (เหมือน) ได้ทรงเลียนแบบการประทับยืนของพระศิวะ (3.52)

โคลกข้างต้นปรากฏอสังการประเภท อุปมา คือ การเปรียบ พระรชฺซึ่งได้ประทับยืนด้วยพระวรกายอันสง่างามที่ประกอบไปด้วยท่าทางที่มีชื่อว่าอาลีณะ จึง (เหมือน) ได้ทรงเลียนแบบการประทับยืนของพระศิวะ

กวีเลือกใช้อุปมาอุปมาด้วยเหตุผลคือ เพื่อทำให้สิ่งที่ยากเป็นสิ่งที่ย่าง โดยการอธิบายถึงกริยาอาการคือการยืนท่าทางการยืนของพระรชฺ เพราะความยากในการจะพรรณนาท่าทางเหล่านี้ผ่านตัวอักษรกวีจึงหยิบยกนำอุปมาขึ้นเปรียบเทียบกริยาการยืนของพระรชฺกับกริยาท่าทางของพระศิวะ ปางหนึ่งคือ อาลีณะคือการยืนโดยใช้เท้าขวานำหน้าและนำเท้าซ้ายพักไว้ด้านหลัง แสดงให้เห็นถึงกริยาท่าทางที่สง่างามและเป็นที่น่าสนใจได้โดยทั่วกันของชนโดยทั่วไปถึงกริยาท่าทางของพระรชฺเมื่อเทียบกับท่ายืนของพระศิวะนั้น

ตัวอย่างที่ 5 พรรณนากริยาของพระเจ้าทีลีปะ

อติ กุชิตีโค นวติ นวาทิกำ มหากรตุนำ มหนิยศาสนะ |

สมารุรุคุษุรทิมายุชะ กุชเย ตตาน โสปานปรุมปรามิว ||3.69||

(คำแปล) **พระเจ้าแผ่นดิน** ผู้ทรงมีการปกครองอันน่าเคารพนับถือ ผู้ทรงต้องการจะขึ้นสวรรค์ ในเวลาสิ้นพระชนม์ ได้ทรงประกอบพิธีบูชาญัตถ์ ๙๙ ครั้ง ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว เหมือนกับว่าทรงสร้างชั้นบันได (3.69)

โคลกข้างต้นปรากฏอสังการประเภท อุตเปรกษา คือ การเปรียบพระเจ้าแผ่นดิน (พระเจ้าทีลีปะ) ที่ได้ทรงประกอบพิธีบูชาญัตถ์ขึ้นถึง ๙๙ ครั้ง เหมือนกับว่าทรงสร้างชั้นบันได

กวีเลือกใช้อุตเปรกษาดังกล่าวด้วยเหตุผลคือ เพื่อให้สิ่งที่ยากเป็นสิ่งที่ย่าง โดยการอธิบายถึงกริยาการกระทำของพระราชาคือพระเจ้าทีลีปะในเรื่องการกระทำญัตถ์มากถึง 99 ครั้ง จึงเป็นการยากที่ชนโดยทั่วไปจะเข้าใจถึงการกระทำดังกล่าวของพระเจ้าแผ่นดิน กวีคือกาลีทาสจึงยกเอาอุตเปรกษาเข้ามาเปรียบเทียบกับให้เห็นภาพที่ชัดเจนขึ้นถึงการบูชาญัตถ์ทั้ง 99 ครั้งนั้นเหมือนกับการสร้างบันไดไปสู่สรวงสวรรค์หรือนำไปสู่ความหลุดพ้นในโลกหลังความตายของพระเจ้าทีลีปะ อุตเปรกษาช่วยให้เห็นภาพได้ชัดเจนยิ่งขึ้นดังนี้

3. วัตถุประสงค์เพื่อการพรรณนานามธรรม

วัตถุประสงค์ประการที่สาม การพรรณนาสิ่งที่เป็นนามธรรม กล่าวคือไม่อาจจับต้องได้แต่ก็สามารถนำสิ่งเหล่านี้มาพรรณนาให้เป็นรูปธรรมสามารถจับต้องได้ อาทิ คุณสมบัติ เช่น ความหนุ่ม ความสาว และคุณธรรม จริยธรรมต่าง ๆ ใน คนโดยเฉพาะอย่างยิ่งในชนชั้นวรรณะกษัตริย์เพื่อแสดงให้ผู้อ่านหรือผู้รับสารได้รับความเข้าใจที่ตรงกับผู้ส่งสารคือกวี โดยอาศัยความพิเศษของอรรถาสังการประเภทต่าง ๆ มาช่วยในการพรรณนา ดังตัวอย่างเช่น

ตัวอย่างที่ 1 พรรณนาคุณสมบัติของพระเจ้าทีลีปะ

ตมารุคุกุหุย์ นิคฤหิตเรณูรมนุชยวจา มนุวิศเกตุม |

วิสมายยนวิสมิตมาตมวฤกเตา สิโหรุสกุตวิ นิชคาท สิหะ ||2.33||

(คำแปล) ราชนีที่ได่กตแม่โคไว้ ได้กล่าวด้วยคำพูดของมนุษย์กับพระองค์ผู้ที่อารยาชนคหหา ผู้ทรงเป็นเครื่องหมายอันเด่นชัดของวงศ์พระมณู ผู้ทรงแปลกพระทัยในพระลักษณะอาการของพระองค์เอง ผู้ทรงมีพลังพระอรุติงราชสีห์ ทำให้พระองค์ประหลาดพระทัยอย่างยิ่ง (2.33)

โคลกข้างต้นปรากฏถึงการประภท อุปมา คือ ผู้ทรงมีพลังพระอรุ (ต้นขา) เป็นอุปมา (มาก) เป็นสาธารณธรรม ดัง เป็นเครื่องหมาย ราชสีห์ เป็นอุปไมย ดังนี้

กวีเลือกใช้อุปมา ด้วยเหตุผลคือ เพื่อให้สิ่งที่ยากเป็นสิ่งที่ง่าย โดยการอธิบายถึงคุณสมบัติ ในที่นี้คือพลังกำลังของพระเจ้าทิลิปะ การจะกล่าวว่พระราชากำลังในพระอรุของพระเจ้าทิลิปะนั้นจะ มากเพียงจึงเป็นเรื่องยากที่จะทำให้อ่านเข้าใจ กวีจึงยกพลังกำลังขาของราชสีห์ซึ่งเป็นเจ้าป่าขึ้นมา เปรียบทำให้อ่านเข้าใจได้ถึงพลังกำลังของพระเจ้าทิลิปะดังนี้

ตัวอย่างที่ 2 พรรณนาคุณสมบัติของพระเจ้าทิลิปะและพระนางสุทักษิณา

รถางคนามโนริว ภาวพจนัน ภูว ยตปฺรม ปรสปราศฺรยม |

วิกตมปเยกสฺเตน ตตตโยะ ปรสปรสโยปริ ปรยจียต ||3.24||

(คำแปล) **ความรักไคของทั้งสองพระองค์ที่เป็นเครื่องผูกพระทัยของกันและกันและที่อาศัย ซึ่งกันและกันเหมือนความรักของนกจากพราก** ความรักนั้นของทั้งสองพระองค์แม้จะถูกแบ่งไปบ้าง โดยพระโอรสองค์เดียว ก็ได้เพิ่มมากยิ่งขึ้นเหนือความรักของอีกฝ่าย (3.24)

โคลกข้างต้นปรากฏถึงการประภท อุปมา คือ ความรักไคของทั้งสองพระองค์เป็นอุปมา เป็นเครื่องผูกพระทัยของกันและกันและที่อาศัยซึ่งกันและกันเป็นสาธารณธรรม เหมือนเป็น เครื่องหมาย ความรักของนกจากพรากเป็นอุปไมย

กวีเลือกใช้อุปมา ด้วยเหตุผลคือ เพื่อให้สิ่งที่ยากเป็นสิ่งที่ง่าย โดยการอธิบายถึงอาการอัน เป็นคุณสมบัติของทั้งสองพระองค์ได้แก่พระเจ้าทิลิปะและพระนางสุทักษิณาคือความรัก ความรักซึ่ง เป็นที่ผูกพระทัยและเป็นที่ยึดซึ่งกันและกันไม่อาจแยกจากกันได้ กวีเห็นความยากในการทำความเข้าใจในความรักของทั้งสองพระองค์จึงยกซึ่งนกจากพรากซึ่งเป็นนกที่มีรักเดียวและมักเรียกหากัน ตลอดเวลา ด้วยความรักกันของนกจากพรากทั้งสองกวีจึงยกมาเปรียบเทียบกับความรักของกษัตริย์ ทั้งสองพระองค์ดังนี้

ตัวอย่างที่ 3 พรรณนาคุณสมบัติของพระเจ้าทิลิปะ

ภูตานุกมปา ตว เจทียิ์ เคาเรกา ภูเวตสวสฺติมตี ตวทนต์ |

ชีวนฺปุณะ ศศฺวทฺปฺลเวภยะ ปรชชะ ปรชชานาถ ปิตเว ปาลี ||2.48||

(คำแปล) **ถ้าท่านมีความกรุณาในสัตว์ แมโคนี้ตัวเดียวจะพันภัยเมื่อท่านตาย แต่นี้แนะท่านผู้ เป็นที่พึ่งของปวงชน เมื่อท่านมีชีวิตอยู่ ท่านจะคุ้มครองประชาชนจากอันตรายทั้งหลายเหมือนพ่อ ได้ตลอดไป (2.48)**

โคลกข้างต้นปรากฏอสังการประเภท อุปมา คือ การเปรียบ ท่าน (พระเจ้าทีลีปะ) จะคุ้มครองประชาชนจากอันตรายทั้งหลาย เหมือนพ่อได้ตลอดไป

กวีเลือกใช้อุปมา ด้วยเหตุผลคือ เพื่อให้สิ่งที่ยากเป็นสิ่งที่ง่าย โดยการอธิบายถึงคุณสมบัติคือการปกครองราชการแผ่นดินดูแลประชาชนของพระเจ้าทีลีปะ โดยในลักษณะของดูแลปกครองแผ่นดินนั้นเป็นงานในวาระเกษัตริย์อันเป็นที่เข้าใจได้โดยยากของชนโดยทั่วไป คุณสมบัติอันเข้าถึงได้ยากนี้กวีจึงหยิบยกนำอุปมามาเปรียบเทียบคุณสมบัติของพระเจ้าทีลีปะในด้านการดูแลปกครองประชาชนว่า เหมือนกันพ่อซึ่งมีหน้าที่ดูแลปกป้องครอบครัวปกป้องภรรยาและลูก อันเป็นการถ่ายทอดความเข้าใจของชนโดยทั่วไปในคุณสมบัติของพระเจ้าทีลีปะดังนี้

ตัวอย่างที่ 4 พรรณาคุณสมบัติของพระเจ้าทีลีปะ

ชญาเน เมานี ฤษมา ศกเตา ตยาเค ศลาฆาวิปรยยะ |

คุณา คุณานุพนธิตวาตตสย สปรสวา อิว ||1.22||

แม้มีความรู้ก็ทรงนิ่ง (ไม่โอ้อวด) แม้ทรงมีอำนาจก็ทรงอดกลั้น แม้จะได้ทรงบริจาทานก็ไม่ทรงป่าวประกาศ **คุณสมบัติทั้งหลายของพระองค์ จึงเหมือนพี่น้องร่วมท้องเดียวกัน** เพราะการแยกกันไม่ออกของคุณสมบัติเหล่านั้น (1.22)

โคลกข้างต้นปรากฏอสังการประเภท อุตเปรกษา คือ การเปรียบเทียบคุณสมบัติทั้งหลายของพระองค์ (พระเจ้าทีลีปะ) กล่าวคือมีความรู้ก็ทรงนิ่ง (ไม่โอ้อวด) มีอำนาจแต่อดกลั้น เมื่อทรงบริจาทานก็ไม่ป่าวประกาศ 3 ประการนี้เมื่ออยู่ร่วมกันแล้ว เหมือนพี่น้องร่วมท้องเดียวกัน

กวีเลือกใช้อุตเปรกษา ด้วยเหตุผลคือ เพื่อให้สิ่งที่ยากเป็นสิ่งที่ง่าย โดยการอธิบายถึงคุณสมบัติอันเป็นคุณธรรมประจำพระองค์ 3 ประการของพระเจ้าทีลีปะข้างต้นคือ มีความรู้ก็ทรงนิ่ง (ไม่โอ้อวด) ประการที่หนึ่ง มีอำนาจแต่ก็ทรงอดกลั้นประการที่สอง และเมื่อทรงบริจาทานก็ไม่ทรงป่าวประกาศประการที่สาม 3 ประการนี้มีอยู่ในคุณสมบัติของพระเจ้าทีลีปะ เพื่อแสดงให้เห็นภาพได้ชัดเจนยิ่งขึ้นของการมีอยู่ทั้งสามคุณสมบัติของพระเจ้าทีลีปะนี้ กวีคือกาลีทาสจึงยกนำอุตเปรกษา เปรียบคุณสมบัติทั้ง 3 ประการของพระเจ้าทีลีปะ เหมือนกับพี่น้องร่วมท้องมารดาเดียวกัน 3 คน ย่อมสนิทชิดเชื้อรักใคร่กลมเกลียวกันอยู่ร่วมกันเสมือนหนึ่งคุณสมบัติทั้งสามประการของพระเจ้าทีลีปะนั้น ทำให้ผู้อ่านเข้าใจในลักษณะของคุณธรรมสามประการของพระองค์ดังนี้

ตัวอย่างที่ 5 พรรณนาคุณสมบัติของพระเจ้าทีลีปะ

อสมยปีฑิ ภควนณฤณมนตยมเวหิ เม |

อรุตุทมิวาลานมนิรวาณสย ทนตินะ ||1.71||

(คำแปล) ข้าแต่พระเจ้าผู้เป็นเจ้า ท่านโปรดทราบ **หนี้ชนิดสุดท้ายของข้าพเจ้าที่ทรमानใจจนทนไม่ได้ เหมือนเสาคูก้าง ที่มแทงอวัยวะสำคัญของข้างที่ไม่ได้อาบน้ำ (1.71)**

โคลกข้างต้นปรากฏอสังการประเภท อุปมา คือ การเปรียบหนี้ชนิดสุดท้ายของข้าพเจ้า (พระเจ้าทีลีปะ) ซึ่งเป็นที่ทรमानใจจนทนไม่ได้ เหมือนเสาคูก้างที่มแทงอวัยวะสำคัญของข้างให้ได้รับความทรमान

กวีเลือกใช้อุปมา ด้วยเหตุผลคือ เพื่อให้สิ่งที่ยากเป็นสิ่งที่ย่าง โดยการอธิบายถึงอาการคือ ความทรमानที่ไม่ได้แสดงอาการออกมาเป็นกริยาภายนอกของพระเจ้าทีลีปะที่ซึ่งไม่มีบุตรสืบสกุลเสียที่ ในความทรमानใจนี้เป็นการยากที่จะทำให้ผู้อ่านเข้าใจได้ กวีคือกวีกาฬาสจึงหยิบยกเอาอุปมาคือกริยาเปรียบเทียบกับความทรमानของข้างที่ถูกเสาคูก้างที่มแทงอวัยวะข้างที่ไม่ได้อาบน้ำให้ได้รับความทรमान เช่นเดียวกันเหมือนกับความทรमानใจของพระเจ้าทีลีปะที่ยังไม่มีพระราชบุตรเสียที่ตั้งนี้

ด้วยลักษณะของวัตถุประสงค์ในการพรรณนาประกอบด้วยอรรถาสังการสามประการนี้จึงทำให้กวีสามารถที่จะพรรณนาซึ่งที่เกิดขึ้นเป็นจินตภาพเฉพาะในกวีมาสู่ตัวอักษรผ่านบทประพันธ์เหล่านี้ได้ทั้งในด้านการพรรณนาสิ่งที่เป็นรูปธรรม ในด้านการพรรณนากริยาอาการ และในด้านการพรรณนาสิ่งที่เป็นนามธรรม ออกมาเป็นจินตภาพที่ผู้อ่านได้อย่างชัดเจนยิ่งขึ้น เมื่อศึกษาวิเคราะห์อรรถาสังการที่ปรากฏในมหากาพย์รชวงค์ สรรคที่ 1-3 ถึงเนื้อหาที่ประกอบด้วยอสังการประเภทอรรถาสังการดังกล่าวมาข้างต้น อรรถาสังการในมหากาพย์รชวงค์สามารถแบ่งสัดส่วนเนื้อหาหรือเนื้อความกับสิ่งที่เกี่ยวข้องเนื่องด้วยได้ทั้งหมด 4 กลุ่มด้วยกัน อาจกล่าวได้ว่าเป็น 4 กลุ่มเป้าหมายหลักที่กวีคือกวีกาฬาสใช้เป็นตัวละครในการดำเนินเรื่องและเป็นฉากของเรื่อง เรียงลำดับจากกลุ่มของเนื้อหาที่เกี่ยวข้องด้วยที่ปรากฏพบอรรถาสังการจากกลุ่มที่มีจำนวนมากที่สุดไปยังกลุ่มที่มีจำนวนน้อยที่สุด ดังต่อไปนี้

3.2.3. พิจารณาตามกลุ่มเป้าหมายที่ปรากฏใช้อรรถาสังการ

อรรถาสังการในมหากาพย์รชวงค์เฉพาะที่ปรากฏในสรรคที่ 1-3 มีจำนวนมากด้วย อรรถาธิบายทั้งกล่าวมาแล้วข้างต้น เมื่อพิจารณาถึงอรรถาสังการคือความงามทางด้านภาษาโดยใช้ความหมายที่ประกอบด้วยเหตุผลในการเลือกใช้อรรถาสังการและวัตถุประสงค์สำคัญที่กวีเลือกหยิบยกเอาอรรถาสังการลงมาในตัวบทประพันธ์แล้ว เมื่อพิจารณาลงไปถึงกลุ่มสิ่งที่ถูกนำอรรถาสังการมาใช้ด้วย อาจกล่าวได้ว่าเป็นกลุ่มตัวอย่างสำคัญที่กวีต้องการที่จะสร้างความงามโดยการอธิบายขยาย

ความให้เกิดความแจ่มแจ้งการผู้อ่านมากยิ่งขึ้น ดังนี้ผู้วิจัยจึงแบ่งกลุ่มเป้าหมายในการนำอรรถาถาถึงการมาใช้ในวรรณคดีสันสกฤตเรื่องมหากาพย์รชวงค์สรรคที่ 1-3 โดยพิจารณาจากตัวอรรถาถาถึงการที่พบดังต่อไปนี้

1. อรรถาถาถึงการที่เกี่ยวข้องเนื่องด้วยวรรณกะษัตริย์

อรรถาถาถึงการที่ปรากฏในเนื้อหาที่เกี่ยวข้องเนื่องด้วยวรรณกะษัตริย์ ดังที่กล่าวมาแล้วว่า องค์ประกอบหนึ่งแห่งการยกฐานะของกาวะทัวไปให้เป็นมหากาวะได้ เนื้อเรื่องจำต้องเกี่ยวเนื่องด้วยบุคคลหรือตัวละครที่มีพื้นฐานชาติกำเนิดสูงซึ่งมหากาพย์รชวงค์เป็นวรรณคดีที่พรรณนาถึงวงศ์แห่งกะษัตริย์ ฉะนั้นตัวละครหลักจึงเกี่ยวเนื่องด้วยบุคคลในวรรณกะษัตริย์อย่างไม่อาจเป็นอื่นได้ และเมื่อศึกษาวิเคราะห์ซึ่งมหากาพย์รชวงค์จึงพบอรรถาถาถึงการด้านความหมายที่เกี่ยวข้องเนื่องด้วยวรรณกะษัตริย์จำนวนทั้งสิ้น 82 แห่งด้วยกัน จากจำนวนอรรถาถาถึงการที่พบทั้งสิ้นทั้งสิ้น 113 แห่ง โดยแบ่งออกเป็นสรรคที่หนึ่งพบจำนวน 25 แห่ง สรรคที่สองพบจำนวน 27 แห่ง และสรรคที่สามพบจำนวน 30 แห่ง คิดเป็นร้อยละ 92 ของจำนวนอรรถาถาถึงการที่พบทั้งหมด ฉะนั้นจึงอาจกล่าวสรุปได้ว่าอรรถาถาถึงการที่พบมากที่สุดในเรื่องเกี่ยวเนื่องด้วยวรรณกะษัตริย์ทั้งสิ้น และทำให้มหากาพย์รชวงค์เป็นมหากาพย์ที่เนื่องด้วยวรรณกะษัตริย์อย่างแท้จริง สามารถแบ่งจำนวนตามประเภทของอรรถาถาถึงการที่พบได้ดังต่อไปนี้

1. อุปมา	พบ 40 แห่ง	สรรคที่หนึ่ง 11 แห่ง	สรรคที่สอง 11 แห่ง	สรรคที่สาม 18 แห่ง
2. อุตเปรกษา	พบ 15 แห่ง	สรรคที่หนึ่ง 5 แห่ง	สรรคที่สอง 7 แห่ง	สรรคที่สาม 3 แห่ง
3. อรรถานตรันยาสะ	พบ 6 แห่ง	สรรคที่หนึ่ง 1 แห่ง	สรรคที่สอง 2 แห่ง	สรรคที่สาม 3 แห่ง
4. กาวะลึงคะ(เหตุ)	พบ 2 แห่ง	สรรคที่สาม 1 แห่ง		
5. ปริกระ	พบ 2 แห่ง	สรรคที่สอง 2 แห่ง		
6. ปรรยาโยกตะ	พบ 3 แห่ง	สรรคที่หนึ่ง 1 แห่ง	สรรคที่สาม 2 แห่ง	
7. วิโรธะ	พบ 3 แห่ง	สรรคที่หนึ่ง 1 แห่ง	สรรคที่สอง 2 แห่ง	
8. รูปกะ	พบ 2 แห่ง	สรรคที่หนึ่ง 2 แห่ง	สรรคที่สอง 1 แห่ง	
9. วยดิเรก	พบ 2 แห่ง	สรรคที่หนึ่ง 1 แห่ง	สรรคที่สาม 1 แห่ง	
10. ทฤษฏานตะ	พบ 2 แห่ง	สรรคที่หนึ่ง 2 แห่ง		
11. ประติวัสตุปมา	พบ 1 แห่ง	สรรคที่สอง 1 แห่ง		
12. ยถาสังขยะ	พบ 1 แห่ง	สรรคที่หนึ่ง 1 แห่ง		
13. นิทรศนะ	พบ 1 แห่ง	สรรคที่หนึ่ง 1 แห่ง		
14. วิภาวนา	พบ 1 แห่ง	สรรคที่สอง 1 แห่ง		
15. สโหกติ	พบ 1 แห่ง	สรรคที่สาม 1 แห่ง		

มหากาพย์รชวงศ์ประกอบด้วยเนื้อหาที่เนื่องด้วยวรรณะกษัตริย์เป็นจำนวนมากเมื่อถูกมองโดยผิวเผินอาจทำให้เข้าใจผิดได้ว่าเป็นวรรณคดีที่มีเรื่องราวยากต่อความเข้าใจ โกลตัวผู้อ่านเพราะเป็นเรื่องราวของชนผู้มีชาติกำเนิดสูง แต่ในทางตรงกันข้ามวรรณคดีเรื่องนี้ประกอบด้วยอรรถาถาถึงการที่เกี่ยวข้องด้วยวรรณะกษัตริย์มากมายจึงยิ่งทำให้เรื่องราวของมหากาพย์รชวงศ์นั้นเข้าใจได้ง่ายขึ้นกลายเป็นเรื่องใกล้ตัวเพราะความพิเศษแห่งอรรถาถาที่ทำให้เรื่องที่ยากเป็นเรื่องที่ง่ายและการเน้นย้ำถึงความสำคัญในส่วนที่มีกวีต้องการเน้นถึงความสำคัญดังที่กล่าวไว้ข้างต้น มหากาพย์รชวงศ์ สรรคที่ 1-3 พบอรรถาถาที่เกี่ยวข้องด้วยวรรณะกษัตริย์ โดยพบลักษณะการพรรณนาของกวีโดยอาศัยเหตุผลทั้งสองข้างต้นสามารถแบ่งออกได้ในสามลักษณะหรืออาจกล่าวว่กวีพรรณนาด้วย 2 เหตุผลใน 3 วัตถุประสงค์ข้างต้น ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ตัวอย่างที่ 1 พรรณนาลักษณะของพระเจ้าทีลิปะ

วายุโศรสถโก วฤษสกันธะ ศาลปราศรมหาภูษะ |

อาตุมกรมกษม้ เทห่ กุษาตุโร ธรม อิวาศริตะ ||1.13||

(คำแปล) พระองค์มีพระอูระกว้าง มีพระอังสะเหมือนหนอกโค สูงเหมือนต้นรัง มีพระพาหาใหญ่ เหมือนธรรมชาติแห่งนักรบอาศัยร่างที่เหมาะสมที่จะกระทำหน้าที่ของตน (1.13)

1. โสลกข้างต้นปรากฏอรรถาถาถึงการแห่งหนึ่งคือ อุปมา ประกอบด้วย อุปมาน คือ พระอังสะ (ป่า) ของพระเจ้าทีลิปะ สาธารณธรรม คือ ลักษณะภายนอกของพระอังสะ เครื่องหมาย คือ เหมือน อุปไมยคือ หนอกโค

กวีเลือกใช้อุปมาด้วยเหตุผลคือ เพื่อให้สิ่งที่ยากเป็นสิ่งที่ง่าย โดยการอธิบายถึงลักษณะพระวรกายของพระราชาผู้สง่างามเหมาะสมแก่การเป็นผู้ปกครองชน ไม่เหมือนลักษณะของสามัญชนทั่วไป ด้วยความยากนี้กวีจึงหาวิธีเปรียบพระวรกายของพระราชากับลักษณะของโคที่นอกจากจะเป็นสัตว์แห่งเทพเจ้าแล้วยังเป็นสัตว์ที่สามัญชนสามารถพบเห็นได้ทั่วไป จึงเป็นเรื่องง่ายที่คนทั่วไปจะเข้าใจหากเปรียบด้วยลักษณะของโค และกวีเลือกใช้อุปมาด้วยวัตถุประสงค์เพื่อการพรรณนาสิ่งที่เป็นรูปธรรมคือ ลักษณะพระวรกายของพระราชา อันเป็นการแสดงถึงความสง่างามแห่งพระราชานั้น นับเป็นการยอพระเกียรติอันหาที่สุดมิได้อย่างหนึ่ง ซึ่งพระราชา (พระเจ้าทีลิปะ) จึงจัดเข้าในกลุ่มของวรรณะกษัตริย์

2. ปรากฏอรรถาถาถึงการแห่งที่สองคือ อุปมา ประกอบด้วย อุปมาน คือ ร่างกายของพระเจ้าทีลิปะ สาธารณธรรม คือ ความสูงของพระวรกาย เครื่องหมาย คือ เหมือน อุปไมย คือ ต้นรัง

กวีเลือกใช้อุปมาด้วยเหตุผลคือ เพื่อให้สิ่งที่ยากเป็นสิ่งที่ง่าย โดยการอธิบายถึงลักษณะพระวรกายของพระราชาในด้านความสูง ด้วยความยากนี้กวีจึงหาวิธีเปรียบความสูงของพระวรกาย

ของพระราชากับลักษณะของต้นรัง ซึ่งเป็นไม้มงคลชนิดหนึ่ง สรรพคุณมากมาย อีกทั้งยังมีลำต้นที่สูงเด่นตระหง่าน สามารถพบเห็นได้โดยทั่วไป จึงเปรียบเอาความสูงของพระราชากับความสูงต้นรัง

และกวีเลือกใช้อุปมาด้วยวัตถุประสงคเพื่อการพรรณนาสิ่งที่เป็นรูปธรรมคือลักษณะพระรกายของพระราชานในด้านความสูง นับเป็นการยอพระเกียรติอีกอย่างหนึ่งซึ่งพระราชาน (พระเจ้าทิลีปะ) จัดเข้าในกลุ่มของวรรณะกษัตริย์ดังนี้

ตัวอย่างที่ 2 พรรณนาลักษณะของพระเจ้าทิลีปะและพระนางสุทักษิณา

กาปยาภิรเวชา ตโยราสีทรวชโตะ ศุทฺธเวษโยะ |

หิมนิรมุกตโยรโยเค จิตฺราจนฺทรมเสริว ||1.46||

(คำแปล) ขณะที่ทั้งสองพระองค์ผู้มีฉลองพระองค์ที่ผุดผ่อง เสด็จไป มีความงามที่ไม่อาจจะพรรณนาได้ เหมือนความงามของกลุ่มดาวจิตราและพระจันทร์ ที่พ้นจากกลุ่มหมอกอยู่คู่กัน (1.46)

โคลกข้างต้นปรากฏอรรถาธิบายการคือ อุปมา ประกอบด้วย อุปมาน คือ ทั้งสองพระองค์ (พระเจ้าทิลีปะและพระนางสุทักษิณา) สาธารณธรรม คือ ความงามที่ไม่อาจจะพรรณนาได้ เครื่องหมายคือ เหมือน อุปไมย คือ กลุ่มดาวจิตราและพระจันทร์

กวีเลือกใช้อรรถาธิบายประเภทอุปมาด้วยเหตุผลคือ เพื่อให้สิ่งที่ยากเป็นสิ่งที่ย่างโดยอธิบายถึงลักษณะความสง่างามของพระราชานและพระมเหสีเมื่อเสด็จไปพร้อมกัน แม้มีความงามอันไม่อาจจะพรรณนาได้แต่กวียังได้เปรียบเทียบกับความงามของกลุ่มดาวจิตราคือ กลุ่มดาว Alpha-Virginis ซึ่งเป็นกลุ่มดาวฤกษ์ซึ่งมีแสงสว่างงดงามเปรียบพระราชาน และพระจันทร์ซึ่งเป็นดาวบริวารคอยรับแสงจากกลุ่มดาวฤกษ์ให้สว่างสง่างามเปรียบกับพระมเหสี เพราะกลุ่มดาวและพระจันทร์เป็นของสามัญที่พบเห็นได้โดยทั่วไปจึงถูกเปรียบกับกลุ่มดาวและพระจันทร์

และกวีเลือกใช้อุปมาด้วยวัตถุประสงคเพื่อการพรรณนาสิ่งที่เป็นรูปธรรมคือ ลักษณะความงามพระราชานและพระมเหสี นับเป็นการยอพระเกียรติอย่างหนึ่ง ซึ่งพระราชาน (พระเจ้าทิลีปะ) และพระมเหสี (พระนางสุทักษิณา) จัดเข้าในกลุ่มของวรรณะกษัตริย์ดังนี้

ตัวอย่างที่ 3 พรรณนาลักษณะของพระเจ้าทิลีปะ

ตตตทุมิปติะ ปตฺนโย ทฺรศยนฺปฺริยทฺรศนะ |

อปิ ลงฺขิตมธฺวานํ พุพฺุเณ น พุโธปมะ ||1.47||

(คำแปล) พระเจ้าแผ่นดิน ผู้มีพระรูปที่น่ารัก อุปมาดังพระพุทฺธ ขณะที่ทรงชี้ให้พระชายาทอดพระเนตรสิ่งนั้น ๆ ไม่ทรงสำเหนียกถึงระยะทาง แม้จะได้เสด็จไปไกลแล้ว (1.47)

โคลกข้างต้นปรากฏอรรถาถาการคือ อุปมา ประกอบด้วย อุปมาน คือ พระรูปของ พระเจ้าแผ่นดิน (พระเจ้าทีลิปะ) สาธารณธรรม คือ ความน่ารักของพระรูปนั้น เครื่องหมาย คือ อุปมาอุปไมย คือ พระพุทธ

กวีเลือกใช้อุปมาด้วยเหตุผลคือ เพื่อให้ทำให้สิ่งที่ยากเป็นสิ่งที่ง่าย โดยอธิบายลักษณะความน่ารักในรูปโฉมของพระราชาในขณะที่ทรงหยอกล้อเล่นกับพระชายา (พระนางสุทัภชฌิมา) ว่าเหมือนกับพระพุทธซึ่งเป็นเทพที่อ่อนโยน น่ารัก มีวาทีศิลป์ ลักษณะพระรูปที่น่ารักจึงถูกเปรียบเข้ากับพระพุทธซึ่งประชาชนทั่วไปต่างเคารพบูชาอยู่แล้วจึงเป็นที่เข้าใจง่ายขึ้นในการเปรียบเทียบพระราชากับพระพุทธ

และกวีเลือกใช้อุปมาด้วยวัตถุประสงค์เพื่อการพรรณนาสิ่งที่เป็นรูปธรรมคือ ลักษณะพระรูปอันน่ารักของพระราชาครั้งสำราญพระราชหฤทัย นับเป็นการยอพระเกียรติอย่างหนึ่ง ซึ่งพระเจ้าแผ่นดิน (พระเจ้าทีลิปะ) จัดเข้าในกลุ่มของวรรณะกษัตริย์ดังนี้

ตัวอย่างที่ 4 พรรณนาลักษณะของพระนางสุทัภชฌิมา

ศิริสาทาทสมครุญณา มุเขน सालक्षยต โลธรปานพุนา |

ตनुปรกาเศน วิเจยตารกา ปรภาตกลปา ศศิรวรี ||3.2||

(คำแปล) **พระนางสุทัภชฌิมานั้น** ผู้ทรงเครื่องอาภรณ์ที่มีปริมาณจำกัดเนื่องจากการชูบผอมของพระวรกาย **มีพระพักตร์ขาวดั่งดอกโลธร** ได้ปรากฏเหมือนเวลากลางคืนตอนรุ่งสางที่มีดาวประปรายและมีดวงจันทร์ที่มีแสงสว่างน้อย (3.2)

โคลกข้างต้นปรากฏอรรถาถาการคือ อุปมา ประกอบด้วย อุปมาน คือ พระพักตร์ของพระนางสุทัภชฌิมา สาธารณธรรม คือ ความขาว เครื่องหมาย คือ ดั่ง อุปไมย คือ ดอกโลธร

กวีเลือกใช้อุปมาด้วยเหตุผลคือ เพื่อให้ทำให้สิ่งที่ยากเป็นสิ่งที่ง่าย โดยการอธิบายถึงลักษณะพระพักตร์ของพระนางสุทัภชฌิมาครั้งทรงตั้งพระครรภ์ ได้มีพระวรกายชูบผอม ด้วยลักษณะแห่งความงามแม้ชูบผอมอันแสดงออกทางพระพักตร์นั้นไม่เหมือนลักษณะของสามัญชนทั่วไป ความยากนี้กวีจึงหาวิธีเปรียบพระพักตร์ของพระนางสุทัภชฌิมากับลักษณะของดอกโลธรหรือต้นเหมือดหอม ซึ่งเป็นไม้ดอกมีคุณสมบัติอันมากมายจรดรัก ทั้งยังนิยมเป็นส่วนผสมในผงเทศกาลโสลีซึ่งมีสีขาว จึงเป็นเรื่องง่ายที่คนทั่วไปจะเข้าใจหากเปรียบด้วยลักษณะของดอกโลธร

และกวีเลือกใช้อุปมาด้วยวัตถุประสงค์เพื่อการพรรณนาสิ่งที่เป็นรูปธรรมคือ ลักษณะพระพักตร์ของพระนางสุทัภชฌิมา อันเป็นการแสดงถึงความงามแห่งพระมเหสีนั้น นับเป็นการยอพระเกียรติอย่างหนึ่ง ซึ่งพระนางสุทัภชฌิมา จัดเข้าในกลุ่มของวรรณะกษัตริย์ดังนี้

ตัวอย่างที่ 5 พรรณนาลักษณะของพระราชโอรส (รช)

ยุวายุควายตพาหุรัสสะ กปาฏวฤษา ประณทกัธระ |

วปุะปรกรษาทชยทคุรุ รชสตาปี นีไจรวินยาททุกศยต ||3.34||

(คำแปล) พระรชหนุ่ม มีพระพาหยาเหมือนแอกเกวียน มีพระอัสสะทรงพลัง พระอูระกว้าง พระศอใหญ่ ทรงมีความเหนือกว่าพระราชบิดา ในด้านที่ทรงมีพระวรกายใหญ่โตกว่า แต่อย่างไรก็ตาม เนื่องจากความอ่อนน้อมของพระองค์ พระองค์จึงดูเหมือนต่ำต้อย (3.34)

โคลกข้างต้นปรากฏอรรถาธิบายคือ อุปมา ประกอบด้วย อุปมาน คือ พระพาหา (แขน) ของพระรชหนุ่ม สาธารณธรรม คือ ความยาว เครื่องหมาย คือ เหมือน อุปไมย คือ แอกเกวียน

กวีเลือกใช้อุปมาด้วยเหตุผลคือ เพื่อให้สิ่งที่ยากเป็นสิ่งที่ง่าย โดยการอธิบายถึงลักษณะพระพาหาของพระรชในวัยหนุ่ม ผู้มีสิริระว่างายสง่างามไม่เหมือนลักษณะของสามัญชนทั่วไปด้วยความยากนี้กวีจึงหาวิธีเปรียบพระวรกายของพระรชกับลักษณะของแอกเกวียนเทียมโคซึ่งมีความใหญ่ยาว สามัญชนสามารถพบเห็นได้โดยทั่วไปจึงเป็นเรื่องง่ายที่คนทั่วไปจะเข้าใจหากเปรียบด้วยลักษณะของแอกเกวียน

และกวีเลือกใช้อุปมาด้วยวัตถุประสงค์เพื่อการพรรณนาสิ่งที่เป็นรูปธรรมคือ ลักษณะพระพาหาของพระรช อันเป็นการแสดงถึงความสง่างามนับเป็นการยกพระเกียรติอย่างหนึ่งซึ่งพระรชจัดเข้าในกลุ่มของวรรณะกษัตริย์ดังนี้

ตัวอย่างที่ 6 พรรณนาลักษณะของพระเจ้าทีลีปะ

ตสยะ ปรสเนนทุมุชะ ปรสาทั ครุรณปาณำ ครเว นิเวทย |

ปรหฤษจิทานุมิตั ปรียาโย ศคัส วาจา ปุนรุกตเยว ||2.68||

(คำแปล) พระเจ้าทีลีปะผู้เป็นที่เคารพของพระราชาทองหลาย ผู้มีพระพักตร์เหมือนพระจันทร์อันหมดจด หลังจากได้ตรัสบอกแก่ครุถึงการอนุเคราะห์ของแม่โค่นั้น ที่อนุมานได้แล้วจากสิ่งบ่งชี้คือการที่ทรงมีพระเกษมสำราญ ได้ตรัสบอกแก่พระชายาด้วยพระวาจาที่เหมือนกับการตรัสซ้ำ (2.68)

โคลกข้างต้นปรากฏอรรถาธิบายคือ รูปกะ ประกอบด้วย อุปมาน คือ พระพักตร์ของพระเจ้าทีลีปะ เครื่องหมาย คือ เหมือน อุปไมย คือ พระจันทร์อันหมดจด โดยกำหนดสาธารณธรรมตามลักษณะความหมดจดของพระจันทร์

กวีเลือกใช้รูปกะด้วยเหตุผลคือ เพื่อให้สิ่งที่ยากเป็นสิ่งที่ง่าย โดยการอธิบายถึงลักษณะพระพักตร์ของพระเจ้าทีลีปะผู้สง่างาม ไม่เหมือนลักษณะของสามัญชนทั่วไป ด้วยความยากนี้กวีจึงหา

วิธีเปรียบเทียบศัพท์ของพระเจ้าทีลีปะกับลักษณะของพระจันทร์ โดยไม่ได้กำหนดถึงสาธารณธรรม แต่ให้ผู้อ่านได้ตีความและเข้าใจความงามของพระจันทร์เองว่า มีความบริสุทธิ์ผุดผ่อง กลมเกลี้ยง สว่างไสวจนทั่วไปจะพบเห็นความงามนี้ได้ แม้ไม่ได้พบเห็นบ่อยนักแต่พบเห็นครั้งใดก็เกิดความงาม เหมือนพระจันทร์ที่เวียนมาเต็มดวงเมื่อครั้งข้างขึ้น

และกวีเลือกใช้รูปกะด้วยวัตถุประสงค์เพื่อการพรรณนาสิ่งที่เป็นรูปธรรมคือ ลักษณะพระพักตร์ของพระเจ้าทีลีปะ อันเป็นการแสดงถึงความสง่างามแห่งพระราชานับเป็นการยอพระเกียรติอย่างหนึ่ง ซึ่งพระเจ้าทีลีปะจัดเข้าในกลุ่มของวรรณะกษัตริย์ดังนี้

ตัวอย่างที่ 7 พรรณนาลักษณะของพระเจ้าทีลีปะ

บุรุษศรีระ ปุรมุตปตกำ ปรวิศย เปาโรรภินนุทยมานะ |

ภุเช ภุขุเคนุทสมานสาเร ภุยะ ส ภุเมรรุมาสสยข ||2.74||

(คำแปล) พระราชานั้น ผู้ทรงมีความงามดังพระอินทร์ ขณะที่ชาวเมืองถวายการต้อนรับด้วยความดีใจ ได้เสด็จเข้าสู่พระนครที่ได้ประดับธงทิว และได้ทรงแบกภาระของแผ่นดินไว้ในพระพาหาที่ทรงพลังเสมอด้วยพระยานาค อีกครั้งหนึ่ง (2.74)

โคลงข้างต้นปรากฏอรรถาธิบายการคือ รูปกะ ประกอบด้วย อุปมาน คือ พระราชา (พระเจ้าทีลีปะ) สาธารณธรรม คือ ความงาม เครื่องหมาย คือ ตัง อุปไมย คือ พระอินทร์

กวีเลือกใช้รูปกะด้วยเหตุผลคือ เพื่อให้ทำให้สิ่งที่ยากเป็นสิ่งที่ยาก โดยการอธิบายถึงลักษณะความงามโดยองค์รวมไม่เจาะจงสัดส่วนใดของพระเจ้าทีลีปะซึ่งไม่เหมือนลักษณะของสามัญชนทั่วไปด้วยความยากนี้กวีจึงหาวิธีเปรียบเทียบความงามของพระเจ้าทีลีปะกับความงามของพระอินทร์ ซึ่งสามารถตีความได้ในหลายทางเช่น ความงามด้วยลักษณะทางกายภาพของพระเจ้าทีลีปะเปรียบเหมือนเทพเจ้าแห่งสวรรค์ซึ่งมีความงามไม่เป็นรองเทพองค์ใดแน่ หรืออาจเปรียบถึงความงามในด้านคุณธรรมอันพระอินทร์ประกอบด้วยวัตถุตบ 7 ประการ ซึ่งอาจเปรียบเทียบความงามนี้กับพระเจ้าทีลีปะได้ด้วยเช่นกัน จึงกล่าวว่า พระเจ้าทีลีปะมีความงามดังพระอินทร์

และกวีเลือกใช้รูปกะด้วยวัตถุประสงค์เพื่อการพรรณนาสิ่งที่เป็นรูปธรรมคือ ลักษณะความงามพระเจ้าทีลีปะ อันเป็นการแสดงถึงความสง่างามแห่งพระราชานับเป็นการยอพระเกียรติอย่างหนึ่ง พระเจ้าทีลีปะจัดเข้าในกลุ่มวรรณะกษัตริย์ดังนี้

ตัวอย่างที่ 8 พรรณนาลักษณะของพระนางสุทัภษิตา

ศรียสาทาทสมครภุชณา มุเขน สาลกษยต โลธรรปาณทุนา |

ตनुปรกาเศน วิเจยตารกา ปรรภาตกลปา ศศิรวรี ||3.2||

(คำแปล) พระนางสุทักษิณานั้น ผู้ทรงเครื่องอาภรณ์ที่มีปริมาณจำกัดเนื่องจากการชูปยอมของพระวรกาย มีพระพักตร์ขาวดั่งดอกโลธร ได้ปรากฏเหมือนเวลากลางคืนตอนรุ่งสาง ที่มีดาวประปรายและมีดวงจันทร์ที่มีแสงสว่างน้อย (3.2)

โคลกข้างต้นปรากฏอรรถาธิบายคือ อุปมา ประกอบด้วย อุปมาน คือ พระพักตร์ของพระนางสุทักษิณา เครื่องหมาย คือ เหมือน อุปไมย คือ ดวงดาวและดวงจันทร์ในยามรุ่งสางที่มีแสงสว่างน้อย

กวีเลือกใช้อุปมาด้วยเหตุผลคือ เพื่อให้สิ่งที่ยากเป็นสิ่งที่ยาก โดยการอธิบายถึงลักษณะพระพักตร์ของพระนางสุทักษิณาผู้สง่างามได้ปรากฏชูปยอมลงซึ่งไม่เหมือนลักษณะของสามัญชนทั่วไป ด้วยความยากนี้กวีจึงหาวิธีเปรียบพักตร์ของพระนางสุทักษิณากับลักษณะของดวงดาวและดวงจันทร์ซึ่งอาศัยแสงแห่งพระอาทิตย์ในยามกลางคืน เมื่อกลางคืนได้ผ่านไป แสงสว่างเหล่านั้นจึงลดน้อยถอยลงแต่ยังคงปรากฏความงามให้เห็นอยู่เหมือนพระพักตร์อันงดงามของชูปยอมลงของพระนางสุทักษิณา เพื่อให้ชนทั่วไปสามารถเกิดจินตภาพตามได้แม้ไม่ใช่สิ่งเดียวกัน

และกวีเลือกใช้อุปมาด้วยวัตถุประสงค์เพื่อการพรรณนาสิ่งที่เป็นรูปธรรมคือ ลักษณะพระพักตร์ของพระนางสุทักษิณา อันเป็นการแสดงถึงความสง่างามแห่งพระมเหสี นับเป็นการยอพระเกียรติอย่างหนึ่ง ซึ่งพระนางสุทักษิณาจัดเข้าในกลุ่มของวรรณกะษัตริย์ดังนี้

ตัวอย่างที่ 9 พรรณนาลักษณะของพระเจ้าทิลีปะ

นิวัตปทมสติมิเตน จกษุชา นฤปสย กานต์ ปิตตะ สุตานนม |

มโหทะระ ปุริ อิวเนทุทรศนาทคุระ ประหุระ ประพภูว นาทมนิ ||3.17||

(คำแปล) พระปิตีและปราโมชที่มากมาย ของพระราชผู้ทรงมองดูพระพักตร์ของพระโอรสอันน่ารักอย่างดูดี ด้วยพระเนตรที่หนึ่งดูดอกบัวในที่อันปราศจากลม ไม่สามารถจะอยู่ภายในพระทัยได้ เหมือนน้ำขึ้นของมหาสมุทรเกิดขึ้นแล้วเพราะการเห็นพระจันทร์ (3.17)

โคลกข้างต้นปรากฏอรรถาธิบายคือ อุปมารูปกะ ประกอบด้วย อุปมาน คือ พระเนตรของพระนางสุทักษิณา สาธารณธรรม คือ ความนิ่ง เครื่องหมาย คือ ดุจ อุปไมย คือ ดอกบัวในที่อันปราศจากลม

กวีเลือกใช้อุปมารูปกะด้วยเหตุผลคือ เพื่อให้สิ่งที่ยากเป็นสิ่งที่ยาก โดยการอธิบายถึงลักษณะดวงพระเนตรของพระนางสุทักษิณาผู้สง่างามได้หยุดนิ่งลง ด้วยความยากนี้กวีจึงหาวิธีเปรียบพระเนตรของพระนางกับลักษณะของดอกบัวในที่ปราศจากลม หยุดนิ่งอยู่กลางน้ำ ด้วยลักษณะเหล่านี้สามัญชนสามารถพบเห็นได้โดยทั่วไป แต่ไม่ใช่สิ่งเดียวกัน

และกวีเลือกใช้อุปมาอุปไมยด้วยวัตถุประสงคเพื่อการพรรณนาสิ่งที่เป็นรูปธรรมคือ ลักษณะพระเนตรของพระนางสุทกษิณา อันเป็นการแสดงถึงความสง่างามแห่งพระมเหสี นับเป็นการยอพระเกียรติอย่างหนึ่ง ซึ่งพระนางสุทกษิณาจัดเข้าในกลุ่มของวรรณะกษัตริย์ดังนี้

ตัวอย่างที่ 10 พรรณนาลักษณะของพระนางสุทกษิณา

ทีเนษุ คจณตสุ นิตานตปิวริ ตพิยมานิลมุขิ สตนทวยม |

ติรสจการ ภรมราภิลินโยะ สุชาติโยะ ปงกชโกศโยะ ศรียม ||3.8||

(คำแปล) เมื่อหลายวันผ่านพ้นไป พระธันทั้งสองของพระนางที่โตมากและมีหัวกลายเป็นสีเขียวคล้ำ ได้งามเหนือกว่าความงามของดอกบัวตูมที่งอกงามดี ที่มีแมลงภูเกาะอยู่ (3.8)

โคลกข้างต้นปรากฏอรรถาธิบายการคือ วยติเรก ประกอบด้วย อุปมาน คือ พระธันทั้งสอง ของพระนางสุทกษิณาที่โตมากและมีหัวเป็นสีเขียวคล้ำ โดยยกให้เหนือกว่า อุปไมย คือ ดอกบัวตูมที่งอกงามดีและมีแมลงภูเกาะอยู่

กวีเลือกใช่วัยติเรกด้วยเหตุผลคือ เพื่อให้สิ่งที่ยากเป็นสิ่งที่ย่าง โดยการอธิบายถึงลักษณะพระธันของพระนางสุทกษิณาผู้สง่างามครั้งพระนางทรงพระครรภ์ ด้วยความยากนี้กวีจึงหาวิธีเปรียบพระธันของพระนางกับลักษณะของดอกบัวตูมซึ่งเต็มโตเต็มที่มีขนาดใหญ่ และเปรียบหัวพระธันของพระนางกับแมลงภูที่มาเกาะอยู่บนดอกบัว อันเป็นที่พบเห็นได้โดยทั่วไปของสามัญชน แล้วจึงยกให้พระธันของพระนางสุทกษิณานั้นมีลักษณะด้วยความงามทั้งปวงเหนือว่าดอกบัวนั้น

และกวีเลือกใช่วัยติเรกด้วยวัตถุประสงคเพื่อการพรรณนาสิ่งที่เป็นรูปธรรมคือ ลักษณะพระธันของพระนางสุทกษิณา อันเป็นการแสดงถึงความสง่างามแห่งพระมเหสี นับเป็นการยอพระเกียรติอย่างหนึ่ง ซึ่งพระสุทกษิณาจัดเข้าในกลุ่มของวรรณะกษัตริย์ดังนี้

ตัวอย่างที่ 11 พรรณนาลักษณะของพระเจ้าทิลิปะ

วยุโตรสโก วฤษสกันธะ ศาลปราศรมหาภูชะ |

อาตมกรมกษมิ เทหิ กษชาติโร ธรม อิวาศริตะ ||1.13||

(คำแปล) พระองค์มีพระอระกว้าง มีพระอังสะเหมือนหนอกโค สูงเหมือนต้นรัง มีพระพาหาใหญ่ เหมือนธรรมชาติแห่งนักรบอาศัยร่างที่เหมาะสมที่จะกระทำหน้าที่ของตน (1.13)

โคลกข้างต้นปรากฏอรรถาธิบายการคือ อรรถานตรันยาสะ ประกอบด้วย อุปมาน คือ พระพาหา (แขน) ซึ่งมีขนาดใหญ่ของพระเจ้าทิลิปะ เหมือนกับธรรมชาติแห่งนักรบ ที่มีร่างกายใหญ่โต บึกบึน มีลำแขนใหญ่เพื่อการกระทำหน้าที่ของตนคือการสู้รบ

กวีเลือกใช้อรรถาณตรันยาสะด้วยเหตุผลคือ เพื่อให้สิ่งที่ยากเป็นสิ่งที่ง่าย โดยการอธิบายถึงลักษณะพระพาทาของพระเจ้าทิลิปะผู้สง่างาม ไม่เหมือนลักษณะของสามัญชนทั่วไป ด้วยความยากนี้กวีจึงหาวิธีเปรียบพระพาทาอันใหญ่โตของพระเจ้าทิลิปะกับลักษณะอันเป็นธรรมชาติของนักรบคือ ความแข็งแรง ร่างกายกำยำ มีลำแขนใหญ่โตเพื่อการกวัดแกว่งอาวุธในการสู้รบ อันเป็นที่ทราบดีแก่สามัญชนทั่วไป จึงเปรียบเอาลักษณะพระพาทาของพระเจ้าทิลิปะด้วยลักษณะแห่งนักรบ

และกวีเลือกใช้อรรถาณตรันยาสะ ด้วยวัตถุประสงค์เพื่อการพรรณนาสิ่งที่เป็นรูปธรรมคือ ลักษณะพระพาทาของพระเจ้าทิลิปะ อันเป็นการแสดงถึงความสง่างามแห่งพระราชา นับเป็นการยอพระเกียรติอย่างหนึ่ง ซึ่งพระเจ้าทิลิปะจัดเข้าในกลุ่มของวรรณะกษัตริย์ดังนี้

ตัวอย่างที่ 12 พรรณนาลักษณะของพระนางสุทักษิณา

กรเมณ นิสตีรย จ โทททวยถำ ปุริจยมานาวยวา ราช สา |

ปุราณปตราปคมาทนนตรี ลเตว สนทธมโนชญูปลลวา ||3.7||

(คำแปล) พระนางสุทักษิณานั้นได้พันทุกข์เพราะภาวการณ์แพ้พระครรรค์โดยลำดับ ทรงมีพระอวัยวะอวบอ้วน ทรงพระศิริโฉมแล้ว เหมือนเถาว์ลย์ที่มีใบไม้แรกผลอันสวยงามติดอยู่แล้ว หลังจากการร่วงหล่นไปของใบไม้แก่ (3.7)

โคลกข้างต้นปรากฏอรรถาณตรันการคือ นิทรศนะ ประกอบด้วย อุปมาน คือ ลักษณะของพระนางสุทักษิณาหลังภาวะการณ์แพ้พระครรรค์แล้วจึงทรงมีอวัยวะอวบอ้วน พระศิริโฉมงดงามกลับมาอีกครั้ง โดยยกเหตุการณ์เปรียบกับ เถาว์ลย์ที่มีใบไม้แรกผลสวยงามปรากฏหลังการร่วงหล่นไปของใบไม้แก่

กวีเลือกใช้นิทรศนะด้วยเหตุผลคือ เพื่อให้สิ่งที่ยากเป็นสิ่งที่ง่าย โดยการอธิบายถึงลักษณะพระวรกายโดยรวมของพระนางสุทักษิณาที่กลับมาอวบอ้วนงดงามอีกครั้งหลักจากการแพ้พระครรรค์ ด้วยความยากนี้กวีจึงหาวิธีเปรียบลักษณะของพระนางโดยยกเหตุการณ์ของเถาว์ลย์มาเปรียบเทียบ กล่าวคือสภาพการณ์หลังการที่เถาว์ลย์เถาหนึ่งที่มีใบไม้แก่ได้ล่วงโรยไปด้วยยอมผลิดอกออกใบใหม่ที่สดกว่างดงามกว่าขึ้นมาทดแทน อันเป็นเหตุการณ์ที่สามัญชนทั่วไปเข้าใจได้โดยง่าย จึงเปรียบลักษณะของพระนางสุทักษิณากับเหตุการณ์แห่งเถาว์ลย์นั้น

และกวีเลือกใช้นิทรศนะด้วยวัตถุประสงค์เพื่อการพรรณนาสิ่งที่เป็นรูปธรรมคือ ลักษณะของพระนางสุทักษิณา อันเป็นการแสดงถึงความสง่างามแห่งพระมเหสี นับเป็นการยอพระเกียรติอย่างหนึ่ง ซึ่งพระนางสุทักษิณาจัดเข้าในกลุ่มวรรณะกษัตริย์ดังนี้

ตัวอย่างที่ 13 พรรณนาลักษณะของพระราชโอรส (รฐ)

มาโรปย ศรีโรโยคไชะ สุไชรนิชฌจนตมิวามฤตฺ ตวจิ |

อุปานตสมีลิตโลจโน นฤปศจิริราตสุตสปรศรชชญตฺา ยเยา ||3.26||

(คำแปล) พระราชาทรงหลับพระเนตรที่ปลายพระเนตร ได้ทรงบรรลุถึงความรู้อันสูงส่งแห่งการสัมผัสพระโอรส หลังจากเวลาที่ยาวนาน เพราะพระองค์ได้ทรงอุ้มพระโอรสนั้นขึ้นสู่พระเพลา (พระโอรส) ที่เหมือนกับกำลังรดน้ำอมฤตบนผิวพระวรกาย (ของพระองค์) เนื่องจากความนุ่มนวลที่เกิดจากการแนบกันของพระวรกาย

โคลกข้างต้นปรากฏอรรถาธิบายการคือ นิทรศนะ ประกอบด้วย อุปมาน คือ ความนุ่มนวลของพระวรกายของเจ้าชายรฐน้อยเมื่อพระเจ้าทิลิปะได้ทรงอุ้มขึ้นมาสัมผัสพระวรกายตน เปรียบเหมือนการที่พระเจ้าทิลิปะถูกสัมผัสด้วยการรดน้ำอมฤตลงบนพระวรกายพระองค์

กวีเลือกใช้นิทรศนะด้วยเหตุผลคือ เพื่อให้สิ่งที่ยากเป็นสิ่งที่ยาก โดยการอธิบายถึงลักษณะพระวรกายของเจ้าชายรฐน้อยที่มีความนุ่มนวล ไม่เหมือนลักษณะของสามัญชนทั่วไป ด้วยความยากนี้กวีจึงหาวิธีเปรียบเทียบความนุ่มนวลอันเป็นพระวรกายของเจ้าชายรฐกับลักษณะของน้ำอมฤตคือน้ำศักดิ์สิทธิ์อันถือกำเนิดมาจากการเกษียรสมุทรซึ่งเป็นวัตถุมีอำนาจมาก อันจะทำให้ผู้ดื่มกินหรือสัมผัสได้รับความเป็นอมตะเข้าถึงซึ่งความสดชื่นอิมโอมใจ อันเป็นเรื่องราวที่ทราบโดยทั่วกันเป็นอย่างดี จึงเปรียบลักษณะพระวรกายของพระรฐเมื่อสัมผัสพระเจ้าทิลิปะด้วยน้ำอมฤตนั้น

และกวีเลือกใช้นิทรศนะด้วยวัตถุประสงค์เพื่อการพรรณนาสิ่งที่เป็นรูปธรรมคือ ลักษณะความนุ่มนวลในพระวรกายของพระรฐเมื่อทรงพระเยาว์ อันเป็นการแสดงถึงความสง่างามแห่งเจ้าชาย นับเป็นการยกพระเกียรติอย่างหนึ่ง ซึ่งพระรฐจัดเข้าในกลุ่มวรรณะกษัตริย์ดังนี้

ตัวอย่างที่ 14 พรรณนากริยาของพระเจ้าทิลิปะ

สรวาติริกุตสาเรณ สรวเตโชภิกาวินา |

สฤติตะ สรวโนนเตโนรว่า กรานตวา เมรุริวาทมนา ||1.14||

(คำแปล) พระองค์ประทับยืนตระหง่านเหนือพื้นดิน ด้วยพระวรกายที่ทรงพลังยิ่งกว่าสัตว์โลกทั้งมวล ที่ครอบงำสิ่งทั้งปวงด้วยพระรัศมี สูงเด่นเป็นสง่าเหนือสิ่งทั้งปวง เหมือนเขาพระสุเมรุ (ที่ตั้งตระหง่านเหนือพื้นดิน)

โคลกข้างต้นปรากฏอรรถาธิบายการคือ อุปมา คือ การเปรียบเทียบ พระองค์ (พระเจ้าทิลิปะ) ประทับยืนตระหง่านเหนือพื้นดินสูงเด่นเป็นสง่าเหนือสิ่งทั้งปวงเหมือนเขาพระสุเมรุ

กวีเลือกใช้รูปกะด้วยเหตุผลคือ เพื่อเน้นข้อความหรือเนื้อหาสำคัญ โดยการอธิบายถึงพระวรกายของพระเจ้าทีลีปะครั้งเมื่อยืนประทับอยู่บนพื้นดิน ลักษณะการยืนประทับของพระเจ้าทีลีปะซึ่งเป็นวรรณะกษัตริย์นี้ซึ่งลักษณะการยืนเป็นที่เข้าใจได้โดยทั่วไปของสามัญชนแต่กวีต้องการที่จะเน้นความสำคัญคือความยิ่งใหญ่และสง่างามของพระเจ้าทีลีปะในกริยาคือการยืนประทับ กวีจึงเปรียบเทียบกริยาการยืนของพระเจ้าทีลีปะกับลักษณะการตั้งอยู่ของภูเขาพระสุเมรุที่ตั้งตระหง่านสูงใหญ่อยู่เหนือทุกภูเขาและพื้นดินบนโลกมนุษย์ดังนี้

กวีเลือกใช้อุปมาด้วยวัตถุประสงค์เพื่อการพรรณนาสิ่งที่เป็นกริยาคือ อันเป็นการแสดงถึงความสง่างามแห่งพระราชานับเป็นการยอพระเกียรติอย่างหนึ่ง ซึ่งพระเจ้าทีลีปะจัดเข้าในกลุ่มวรรณะกษัตริย์ดังนี้

ตัวอย่างที่ 15 พรรณนากริยาของพระเจ้าทีลีปะ

สฤติตะ สฤติตามุจจลิตะ ปรียาตำ นิเชทุขีมาสนพนธธีระ |

ชลาภิลลาซี ชลมาททานำ ฉาเยว ตำ ภูปติรนวคจจต ||2.6||

(คำแปล) พระราชา ประทับยืนตามแม่โคที่เดินแล้ว เสด็จพระราชดำเนินตามแม่โคที่เดินแล้ว และทรงมั่นคงในการประทับนั่งตามแม่โคที่นอนแล้ว เสวยน้ำตามแม่โคที่อ้อมน้ำ ทรงติดตามแม่โคเหมือนเงา

โคลกข้างต้นปรากฏอรรถาธิบายคือการอุปมา คือ การเปรียบเทียบ พระราชา (พระเจ้าทีลีปะ) ทรงติดตามแม่โคเหมือนเงา ซึ่งสองสิ่งนี้มีคุณสมบัติคือประทับยืนตามแม่โคที่เดินแล้วเสด็จพระราชดำเนินตามแม่โคที่เดินแล้ว ทรงมั่นคงในการประทับนั่งตามแม่โคที่นอนแล้วเสวยน้ำตามแม่โคที่อ้อมน้ำ

กวีเลือกใช้อุปมาด้วยเหตุผลคือ เพื่อให้สิ่งที่ยากเป็นสิ่งที่ง่าย โดยการอธิบายถึงกริยาคืออาการประทับเดินไปของพระเจ้าทีลีปะที่เดินไปเดินมาตามอาการกริยาของแม่โคนั้น กริยาเหล่านี้เป็นสิ่งที่บุคคลทั่วไปอาจประสบพบเห็นได้โดยยากที่มนุษย์จะกระทำกริยาต่าง ๆ ตามแม่โคซึ่งเป็นสัตว์ด้วยเหตุแห่งความยากนี้กวีจึงได้เปรียบเทียบกับอาการกริยาคือการประทับยืนของพระเจ้าทีลีปะกับลักษณะกริยาของเงาซึ่งปรากฏตามตัวทุกสรรพสิ่ง ทำให้เป็นที่เข้าใจโดยทั่วกันของผู้แจ้งและผู้ฟังดังนี้

กวีเลือกใช้อุปมาด้วยวัตถุประสงค์เพื่อการพรรณนาสิ่งที่เป็นกริยาคืออาการประทับยืนของพระเจ้าทีลีปะที่ปฏิบัติต่อแม่โค อันเป็นการแสดงถึงความสง่างามแห่งพระราชานับเป็นการยอพระเกียรติอย่างหนึ่ง ซึ่งพระเจ้าทีลีปะจัดเข้าในกลุ่มวรรณะกษัตริย์ดังนี้

ตัวอย่างที่ 16 พรรณนากริยาของพระเจ้าทีลีปะ

ตโต มฤเคนทรสย มฤเคนทรคามี วธาย วธยสย ศรี ศรีณยะ |

ชาตาทิซงโค นฤตรินิซงคาทุทธรดุไมจตตปรสโมทฤตทาริซ ||2.30||

(คำแปล) ต่อจากนั้น **พระราช** ผู้ทรงได้เคยฟาดฟันศัตรูอย่างรุนแรงมาแล้ว ทรงเกิดความตระหนกพระทัยอย่างยิ่ง เป็นผู้พร้อมที่จะให้ความคุ้มครอง **เสด็จพระราชดำเนินไปอย่างราชสีห์** ทรงมีความต้องการที่จะดึงลูกศรออกมาจากแฉ่ง เพื่อที่จะฆ่าราชสีห์ที่ควรจะถูกฆ่า

โคลกข้างต้นปรากฏถึงการประเภท อุตเปรกษา คือ การเปรียบ พระราชา (พระเจ้าทีลีปะ) เสด็จพระราชดำเนินไปอย่างราชสีห์

กวีเลือกใช้อุตเปรกษาดังนี้ด้วยเหตุผลคือ เพื่อให้สิ่งที่ยากเป็นสิ่งที่ย่าง โดยการอธิบายถึงกริยาอาการการเสด็จพระราชดำเนินไปของพระราชาคือพระเจ้าทีลีปะ กริยาอาการเดินไปของพระราชา นับเป็นสิ่งที่ชนโดยทั่วไปพบเห็นได้เป็นการยาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเสด็จพระราชดำเนินไปของพระราชาในการที่ต้องพจญภัยอันตรายด้วยแล้ว ยิ่งเป็นการยากยิ่งที่ประชาชนโดยทั่วไปจะพบเห็นได้ และทั้งอาการในการเดินไปสู่อันตรายนั้นยิ่งเป็นการยากที่ผู้อ่านจะทำความเข้าใจได้ กวีจึงเลือกใช้อุตเปรกษาโดยเปรียบกริยาอาการของพระเจ้าทีลีปะกับกริยาอาการของราชสีห์สัตว์ผู้เป็นเจ้าป่ามีความนิ่งสงบไม่เกรงกลัวและพร้อมเจอยอันตรายทั้งปวง เพราะลักษณะของราชสีห์อันเป็นที่เข้าใจโดยทั่วกันของชนทั่วไปนี้ ในการจะจินตนาการเปรียบเทียบถึงอาการอันเป็นการยากของพระราชา กวีจึงใช้อุตเปรกษาเปรียบอาการของพระองค์ดังนี้

กวีเลือกใช้อุตเปรกษาดังนี้ด้วยวัตถุประสงค์เพื่อการพรรณนาสิ่งที่เป็นกริยาอาการเสด็จพระราชดำเนินไปของพระราชาเมื่อต้องเผชิญอันตราย อันเป็นการแสดงถึงความสง่างามแห่งพระรชาชนับเป็นการยกพระเกียรติอย่างหนึ่ง ซึ่งพระเจ้าทีลีปะจัดเข้าในกลุ่มวรรณะกษัตริย์ดังนี้

ตัวอย่างที่ 17 พรรณนากริยาของพระเจ้าทีลีปะ

อุตติซฆู วตเสตยมฤตายมานัน วโจ นิศมโยตถิตมฤตติตะ สน |

ททรศ ราชชา ชนนิมิว สว คามครตะ ปรสรวิณิน สิม ||2.61||

(คำแปล) **พระราช** เมื่อทรงได้ยินคำพูดที่เหมือนน้ำอมฤตที่ตั้งขึ้นมาว่า “ลูกเอ๋ยลูกขึ้นเถาะ” จึงได้ประทับยืนขึ้นและทอดพระเนตรเห็นแม่โคที่มีน้ำนม ที่เบื้องพระพักตร์ **เหมือนทอดพระเนตรเห็นพระมารดาของพระองค์เอง** (แต่) ไม่ได้ทอดพระเนตรเห็นราชสีห์

โคลกข้างต้นปรากฏอสังการประเภท อุปมา คือ การเปรียบ พระราชา (พระเจ้าทีลีปะ) ทอดพระเนตรเห็นแม่โคที่มีน้ำนมที่เบื่องพระพักตร์เหมือนทอดพระเนตรเห็นพระมารดาของพระองค์เอง

กวีเลือกใช้อุปมาด้วยเหตุผลคือ เพื่อให้สิ่งที่ยากเป็นสิ่งที่ย่าย โดยการอธิบายถึงกริยาของ พระราชาคือพระเจ้าทีลีปะในการทอดพระเนตรหรือการมองเห็นลักษณะของแม่โคที่มีน้ำนมหรือแม่โคที่กำลังให้นมลูกอยู่ ลักษณะของแม่โคดังนั้นจึงทำให้การมองเห็นของพระราชาแทนที่จะมองเห็นแม่โคกลับมองเป็นแม่โคเป็นเหมือนพระมารดาของพระองค์ อากาหรือกริยาของพระราชาที่ทอดพระเนตรเห็นแม่โคนั้นเป็นการยากที่ผู้อ่านจะเข้าใจถึงอารมณ์ในการมองเห็นของพระราชา กวีจึงใช้อุปมาเปรียบเทียบการมองเห็นแม่โคเหมือนกับการมองเห็นแม่ของตน เป็นที่เข้าใจได้โดยทั่วกันของชนโดยทั่วไปดังนี้

และกวีเลือกใช้อุปมาด้วยวัตถุประสงค์เพื่อการพรรณนาสิ่งที่เป็นกริยา คือ อันเป็นการแสดงถึงความสง่างามแห่งพระราชา นับเป็นการยอพระเกียรติอย่างหนึ่ง ซึ่งพระเจ้าทีลีปะจัดเข้าในกลุ่มวรรณะกษัตริย์ดังนี้

ตัวอย่างที่ 18 พรรณนากริยาของพระเจ้าทีลีปะ

นิวรตย ราชา ทยิดำ ทยาลุสตุดำ เสารเมयी° สรภริยโคภี |

ปิโยธริภูตจตุสมุทรา ชุโคป โครูปธรามิไวรวิม ||2.3||

(คำแปล) พระราชา ผู้ทรงพระกรุณาธิคุณ หอมหวลด้วยพระเกียรติยศ ทรงรับสั่งให้พระชายาผู้เป็นที่รักเสด็จกลับ ได้ทรงปกปักษ์รักษา ลูกของโคสุรภีที่มีมหาสมุทรทั้งสี่เป็นเต้านม เหมือนทรงปกครองแผ่นดินที่มีรูปเป็นโค

โคลกข้างต้นปรากฏอสังการประเภท อุปมา คือการเปรียบ พระราชา (พระเจ้าทีลีปะ) ได้ทรงปกปักษ์รักษาลูกของโคสุรภี เหมือนทรงปกครองแผ่นดินที่มีรูปเป็นโค

กวีเลือกใช้อุปมาด้วยเหตุผลคือ เพื่อเน้นข้อความหรือเนื้อหาสำคัญ โดยการอธิบายถึงกริยา อากาหรือการเข้าไปปกป้องรักษาลูกโคของพระราชาคือพระเจ้าทีลีปะ การปกป้องหรือการดูแลรักษาโคหรือลูกโคตัวหนึ่งนั้นเป็นอาการกริยาที่คุ้นเคยกันของชนทั่วไปอยู่แล้วซึ่งนับเป็นหนึ่งในอาชีพเกษตรกรรมอันเป็นที่เข้าใจได้โดยง่าย แต่กวีได้เลือกใช้อุปมาคือการเปรียบเทียบเพื่อเน้นถึงความสำคัญในอาการกริยาเหล่านั้นว่า การปกปักษ์รักษาลูกโคของพระเจ้าทีลีปะไม่ใช่การปกปักษ์รักษาโดยทั่วไป แต่เปรียบเหมือนอาการที่พระองค์ทรงปกครองแผ่นดินซึ่งต้องมีความรับผิดชอบยิ่งและมีความยิ่งใหญ่มากกว่าการปกครองรักษาสิ่งใด กริยาอาการของพระเจ้าทีลีปะจึงถูกยกความสำคัญขึ้นไปดังนี้

และกวีเลือกใช้อุปมาด้วยวัตถุประสงค์เพื่อการพรรณนาสิ่งที่เป็นกริยาคือการปกป้องรักษาลูกของแม่โคสุรภี อันเป็นการแสดงถึงความสง่างามแห่งพระราชานับเป็นการยกย่องพระเกียรติอย่างหนึ่ง ซึ่งพระเจ้าทีลีปะจัดเข้าในกลุ่มวรรณะกษัตริย์ดังนี้

ตัวอย่างที่ 19 พรรณนากริยาของพระเจ้าทีลีปะ

วามेत्रस्तस्य กระะ พรหฺรตฺรฺนขปรภาภูษิตกงกปตฺเร |

สกตางคฺลฺิเส สายกปฺงฺข เหว จิตฺรารฺบิตารมฺภ อิวาตสฺเส ||2.31||

(คำแปล) พระหัตถ์เบื้องขวาของพระองค์ผู้กำลังจะยิงธนูได้หยุดนิ่ง มีพระองคฺลิติตอยู่ทางลูกศรที่มีขนของนกกระสาถูกประดับด้วยพระนขา (ของพระองคฺลิต) เหมือนท่าที่ปรากฏในงานจิตรกรรม

โคลกข้างต้นปรากฏถึงการประภท อุปมาอุปกะ คือ การเปรียบ พระหัตถ์เบื้องขวาของพระองค์ (พระเจ้าทีลีปะ) ผู้กำลังจะยิงธนูได้หยุดนิ่งเหมือนท่าที่ปรากฏในงานจิตรกรรม

กวีเลือกใช้จุดเปรกษาด้วยเหตุผลคือ เพื่อให้สิ่งที่ยากเป็นสิ่งที่ยาง โดยการอธิบายถึงกริยาอาการของพระราชาคือพระเจ้าทีลีปะในที่นี้คือ อาการจ้งธนูเพื่อที่จะยิงออกไป แต่อาการของพระเจ้าทีลีปะได้หยุดนิ่งลงในระหว่างการจะยิงธนูออกไปเป็นอาการที่ไม่สามารถพบเห็นได้ในมนุษย์โดยทั่วไปเพราะกริยาการยิงธนูออกไปนั้นเป็นกริยาที่เกิดขึ้นเพียงชั่วขณะเท่านั้นแต่ด้วยอาการต้องมนตร์ของพระเจ้าทีลีปะนี้เอง กวีคือกาลิทาสจึงได้นำอุปมามาใช้เพื่อเปรียบให้เห็นกริยาอาการของพระเจ้าทีลีปะในขณะนั้นว่าเหมือนกับอาการที่หยุดนิ่งไว้ซึ่งท่าทางของรูปปั้นในงานจิตรกรรม อันเป็นที่เข้าใจได้โดยทั่วกันดังนี้

และกวีเลือกใช้จุดเปรกษาด้วยวัตถุประสงค์เพื่อการพรรณนาสิ่งที่เป็นกริยาคืออาการค้างไว้ซึ่งท่าการจ้งลูกศรเพื่อการยิงธนูของพระเจ้าทีลีปะ อันเป็นการแสดงถึงความสง่างามแห่งพระราชานับเป็นการยกย่องพระเกียรติอย่างหนึ่ง ซึ่งพระเจ้าทีลีปะจัดเข้าในกลุ่มวรรณะกษัตริย์ดังนี้

ตัวอย่างที่ 20 พรรณนากริยาของพระเจ้าทีลีปะ

ปรตยพรวิจฺจเณมิชฺุปรโยเค ตตฺปุรวรงเค วิตถปรยตนะ |

ชตฺกถุตสฺตรยมพกวिक्षเณน วชฺริ มฺมุขฺชนนฺิว วชฺรปาณิเช ||2.42||

(คำแปล) อนึ่ง พระองค์ผู้ทรงมีความพยายามไร้ผลในการใช้ลูกศร ที่มีการขัดขวางแบบนั้นเป็นครั้งแรก เหมือนเทพผู้ทรงวิชระ (พระอินทร์) ผู้ต้องการที่จะพุ่งวิชระไปถูกทำให้หยุดนิ่งโดยการมองของพระผู้มีพระเนตรสาม (พระศิวะ) ได้ตรัสตอบราชาสีห์นั้น ว่า

โคลกข้างต้นปรากฏถึงการประเภท อุปมา คือ การเปรียบ พระองค์ (พระเจ้าทิลีปะ) ผู้ทรงมีความพยายามไ้ผลในการใช้ลูกศร เหมือนเทพผู้ทรงวิษณะผู้ต้องการที่จะพุ่งวิษณะไปถูกทำให้หยุดนิ่ง โดยการมองของพระผู้มีพระเนตรสาม

กวีเลือกใช้อุปมาด้วยเหตุผลคือ เพื่อให้สิ่งที่ยากเป็นสิ่งที่ย่าง โดยการอธิบายถึงกริยาอาการของพระราชาคือพระเจ้าทิลีปะสืบเนื่องจากโคลกก่อนหน้าคืออาการหยุดนิ่งไว้ของการยิงลูกศร แต่ไม่สามารถยิงลูกศรออกไปได้ อาการหยุดนิ่งนี้เกิดขึ้นได้โดยยากและเป็นไปได้โดยยากที่ผู้อ่านจะเข้าใจ กวีจึงยกอุปมาเปรียบเทียบอาการดังกล่าวคือพระราชาที่อาการของเทพผู้วิษณะ (พระอินทร์) ที่ต้องการจะพุ่งสายฟ้าออกไปแต่ถูกหยุดไว้ด้วยพระผู้มีสามเนตร (พระศิวะ) อันเป็นเรื่องราวเทพกรณัมซึ่งเป็นทีที่ราบดีโดยทั่วกันของผู้ศึกษาภาษาสันสกฤตอยู่แล้ว อาการยากแห่งกริยาของพระเจ้าทิลีปะจึงเป็นที่เข้าใจได้โดยง่ายขึ้นดังนี้

และกวีเลือกใช้อุปมาด้วยวัตถุประสงค์เพื่อการพรรณนาสิ่งที่เป็นกริยาอาการหยุดนิ่งของพระเจ้าทิลีปะกับอาการหยุดนิ่งของพระอินทร์ อันเป็นการแสดงถึงความสง่างามแห่งพระรชานับเป็นการยอพระเกียรติอย่างหนึ่ง ซึ่งพระเจ้าทิลีปะจัดเข้าในกลุ่มวรรณะกษัตริย์ดังนี้

อรรถาถการที่กวีเลือกใช้ในกลุ่มวรรณะกษัตริย์ซึ่งเป็นตัวละครหลักในการดำเนินเรื่องอันประกอบไปด้วย พระราชา (พระเจ้าทิลีปะ) พระมเหสี (พระนางสุทักษิณา) และพระรชบุตร (เจ้าชายรช) เพื่อการพรรณนาสิ่งที่เป็นรูปธรรม กริยาและสิ่งที่เป็นนามธรรมอันเนื่องด้วยกษัตริย์ทั้งสามต่างประกอบด้วยเหตุผลทั้งสองประการข้างต้นคือ การใช้อรรถาถการเพื่อทำเรื่องยากให้เป็นเรื่องง่าย และการใช้อรรถาถการเพื่อเน้นความสำคัญ พบด้วยจำนวนอรรถาถการมากที่สุด 4 กลุ่มย่อย จึงอาจกล่าวยืนยันได้ว่าเรื่องราวของมหากาพย์รชวงศ์เป็นวรรณคดีสันสกฤตที่เนื่องด้วยพระมหากษัตริย์อย่างแท้จริง

2. อรรถาถการที่เกี่ยวข้องด้วยธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

ประการที่สอง อรรถาถการอันเกี่ยวข้องกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ดังที่กล่าวไว้ในเบื้องต้นเช่นเดียวกันถึงองค์ประกอบรองประการหนึ่งในการยกฐานะของกาพย์ทั่วไปให้เป็นมหากาพย์คือ จำต้องประกอบด้วยบทพรรณนาธรรมชาติ กล่าวคือพรรณนาสิ่งที่เกี่ยวข้องด้วยธรรมชาติที่ไม่ใช่ตัวละครในการดำเนินเรื่องเช่น สัตว์ สิ่งของ ป่าไม้ สภาพแวดล้อม เป็นต้น และเมื่อศึกษาวิเคราะห์แล้วซึ่งมหากาพย์รชวงศ์จึงพบอรรถาถการด้านความหมายที่เกี่ยวข้องด้วยธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเหล่านั้นจำนวนทั้งสิ้น 16 แห่งด้วยกัน จากจำนวนอรรถาถการที่พบทั้งสิ้นทั้งสิ้น 113 แห่ง โดยแบ่งออกเป็นสรรคที่หนึ่งพบจำนวน 2 แห่ง สรรคที่สองพบจำนวน 11 แห่ง และสรรคที่สามพบจำนวน 3 แห่ง คิดเป็นร้อยละ 18 ของจำนวนอรรถาถการที่พบทั้งหมด ฉะนั้นจึงอาจกล่าวสรุปได้ว่า มหา

กาพย์รฆวงศ์เป็นมหากาพย์ที่ประกอบด้วยคุณสมบัติแห่งมหากาพย์อย่างครบถ้วน เพียบพร้อมด้วยบทพรรณนาธรรมชาติอันยังให้วรรณคดีมหากาพย์มีความงดงามมากยิ่งขึ้น โดยสามารถแบ่งจำนวนตามประเภทแห่งอรรถาถาซึ่งการที่พบได้ดังต่อไปนี้

1. อุปมา	พบ 6 แห่ง	สรรคที่หนึ่ง 1 แห่ง	สรรคที่สอง 5 แห่ง	
2. อุปเปรูกษา	พบ 5 แห่ง	สรรคที่หนึ่ง 1 แห่ง	สรรคที่สอง 2 แห่ง	สรรคที่สาม 2 แห่ง
3. อรรถาถาตรีนยาสะ	พบ 1 แห่ง	สรรคที่สาม 1 แห่ง		
4. กายลึงคะ(เหตุ)	พบ 2 แห่ง	สรรคที่สอง 2 แห่ง		
5. ปริกระ	พบ 2 แห่ง	สรรคที่สอง 1 แห่ง		
6. ทิปกะ	พบ 1 แห่ง	สรรคที่สอง 1 แห่ง		

อรรถาถาซึ่งการที่เกี่ยวข้องด้วยธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมยิ่งทำให้มหากาพย์รฆวงศ์นี้มีลักษณะทางภูมิศาสตร์กล่าวคือ ฉากในเรื่องที่ประกอบด้วยสภาพแวดล้อม สัตว์ สิ่งของต่าง ๆ ที่ทำให้ผู้รับสาร (ผู้อ่าน) เข้าถึงและเข้าใจได้โดยง่ายมากยิ่งขึ้น พร้อมทั้งยังเป็นการกำหนดขอบเขตหรือจินตภาพของผู้รับสารให้เป็นแบบเดียวกับผู้ส่งสาร (กวี) ได้อย่างชัดเจนยิ่งขึ้น ไม่ก่อให้เกิดความเข้าใจผิดพลาดคลาดเคลื่อนเพราะความพิเศษแห่งอรรถาถาซึ่งการที่ทำให้การพรรณนาธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมซึ่งอาจเป็นการยากให้ง่ายขึ้นและเน้นย้ำส่วนที่สำคัญให้ชัดเจนยิ่งขึ้น มหากาพย์รฆวงศ์ สรรคที่ 1-3 พบอรรถาถากล่าวคืออรรถาถาซึ่งการที่เนื่องเนื่องด้วยธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยแบ่งออกเป็น 3 กลุ่มย่อยด้วยกัน ได้แก่ สัตว์ พืช และวัตถุธาตุอื่น ๆ ซึ่งสามารถจำแนกไปได้โดยอาศัยเหตุผลทั้งสองข้างต้น และใน 3 วัตถุประสงค์หลักด้วยกัน ดังต่อไปนี้

2.1 กลุ่มสัตว์

อรรถาถาซึ่งการที่เกี่ยวข้องด้วยกลุ่มของสัตว์กล่าวคือการพรรณนาถึงตัวละครที่ปรากฏในเรื่องคือมหากาพย์รฆวงศ์สรรคที่ 1-3 ในตัวละครที่เป็นสัตว์ซึ่งมีความสำคัญยิ่งในเนื้อหาทั้งสามสรรคซึ่งตัวละครในกลุ่มสัตว์นั้นประกอบไปด้วย แม่โคศักดิ์สิทธิ์ของพระฤๅษีสฤษฏ์อันเสมอด้วยแม่โคสุรภี ราชสีห์ผู้พิทักษ์แห่งต้นเทวทารุอันศักดิ์สิทธิ์ ผู่งวางประจำอาศรมของพระฤๅษีสฤษฏ์ สัตว์ทั้งหลายล้วนเป็นตัวละครสำคัญอันเป็นกุญแจแห่งการบำเพ็ญชญาของพระเจ้าทิลิปะ ดังนั้นในการพรรณนาความยากหรือต้องการจะกล่าวถึงความสำคัญของสัตว์เหล่านี้ในบทประพันธ์ส่วนใด กวีจึงหยิบยกนำอรรถาถาซึ่งการมาช่วยในการพรรณนา ดังตัวอย่างเช่น

ตัวอย่างที่ 1 พรรณนาลักษณะของแม่โค

ลลาภุทยมาภุคณํ ปลอดสนิครปาภูลา |

พิภุราตี ศเวตโรมางกํ สัธเยว ศคินิ นวม ||1.83||

(คำแปล) แม้โคนันสีแดงอ่อน งามเหมือนใบไม้แรกผลิ ทรงไว้ซึ่งเครื่องหมายที่เป็นขนสี
ขาว โด่งเล็กน้อยขึ้นอยู่บนหน้าผาก เหมือนยามสนธยา มีพระจันทร์ข้างขึ้นใหม่ ๆ

โคลกข้างต้นปรากฏอสังการแห่งที่หนึ่ง ประเภท อุปมา คือ การเปรียบเอาสีแดงอ่อนบนตัว
ของแม้โคว่ามิ่งามลักษณะ เหมือนสีของใบไม้แรกผลิ

กวีเลือกใช้อุปมาด้วยเหตุผลคือ เพื่อให้ทำให้สิ่งที่ยากเป็นสิ่งที่ง่าย โดยการอธิบายถึงคุณลักษณะ
คือสีของแม้โคซึ่งเปรียบด้วยแม้โคสุรภีด้วยลักษณะของสีแดงอ่อน ด้วยความยากในการจะอธิบายถึง
สีสันเหล่านี้กวีจึงหยิบยกเอาอุปมาเปรียบเทียบกับสีแดงอ่อนของแม้โคเหมือนสีของใบไม้ที่เพิ่งผลิใบ
ออกมาใหม่ซึ่งมีสีแดงอ่อนแบบนั้นเป็นที่เข้าใจโดยทั่วกันของผู้อ่าน

อีกประการหนึ่งโคลกข้างต้นปรากฏอสังการแห่งที่สอง ประเภท อุปมา เช่นเดียวกัน คือ การ
เปรียบเอาลักษณะเครื่องหมายที่โด่งเล็กน้อยบนหน้าผากของแม้โค เหมือนกับพระจันทร์ที่เพิ่งขึ้นมา
ใหม่ในเวลาอำคำเช่นเดียวกันกวีเลือกใช้อุปมาด้วยเหตุผลคือ เพื่อให้ทำให้สิ่งที่ยากเป็นสิ่งที่ง่าย โดยการ
อธิบายถึงคุณลักษณะคือรูปร่างเครื่องหมายที่มีลักษณะโด่งเล็กน้อยบนหน้าผากของแม้โค เพื่อให้
ผู้อ่านเข้าใจถึงลักษณะดังกล่าวกวีจึงยกอุปมาขึ้นอีกครั้งเพื่อเปรียบลักษณะดังกล่าวเหมือนพระจันทร์
ที่ยังมีส่วนเสี้ยวซึ่งขึ้นใหม่ในยามอำคำ อันเป็นที่เข้าใจโดยทั่วกันของผู้อ่าน

กวีเลือกใช้อุปมาเพื่อการทำให้สิ่งที่ยากให้เป็นสิ่งที่ง่าย ด้วยวัตถุประสงค์คือการพรรณนา
รูปธรรมคือคุณลักษณะของแม้โคซึ่งเสมอด้วยแม้โคสุรภี อันเป็นสัตว์ศักดิ์สิทธิ์ของพระฤๅษีจัดเข้าใน
กลุ่มธรรมชาติดังนี้

ตัวอย่างที่ 2 พรรณนากริยาของราชสีห์

ส ปาฐลยา ควิ ตลถิวาสี ฐนุฐระ เกสรณิ ททรศ |

อติดยายามิว ธาตุมยยา โลทรทรมุ่ สานุมตะ พรมุ่ลลม ||2.29||

(คำแปล) พระราชาผู้ทรงธนูนั้น ทอดพระเนตรเห็นราชสีห์ที่ยืนอยู่บนแม้โคสีแดงเหมือนต้น
โลทรที่มีดอกบานเต็มๆ ที่ตั้งอยู่บนเนินสูงที่เต็มไปด้วยวัตุธาตุของภูเขา

โคลกข้างต้นปรากฏอสังการคือ อุปมา ประกอบด้วย อุปมานคือ อาการของราชสีห์ที่ยืน
อยู่บนแม้โคสีแดง เครื่องหมาย คือ เหมือน อุปไมย คือ ต้นโลทรที่มีดอกบานเต็มต้นได้อยู่บนเนินสูงที่
เต็มไปด้วยวัตุธาตุของภูเขา

กวีเลือกใช้อุปมาด้วยเหตุผลคือ เพื่อให้ทำให้สิ่งที่ยากเป็นสิ่งที่ง่าย โดยการอธิบายถึงลักษณะ
อาการคือการยืนอยู่ของราชสีห์เหนือแม้โค อันเป็นกริยาที่หาชมได้ยาก ความยากนี้กวีจึงหาวิธีเปรียบ
อาการยืนของราชสีห์กับลักษณะการยืนต้นอยู่ของต้นโลทรหรือต้นเหมือดหอม ซึ่งเป็นไม้ดอกยืนต้น

สูงใหญ่ ประกอบด้วยดอกสีขาว ตั้งอยู่บนเนินเขาที่ประกอบด้วยวัตถุธาตุ สันนิษฐานเป็นออกไซด์ของเหล็กและอลูมิเนียมมากจึงเป็นสีแดง ทำให้เป็นการง่ายที่คนทั่วไปจะเข้าใจหากเปรียบด้วยลักษณะของต้นโลธรและลักษณะของผืนดิน

กวีเลือกใช้อุปมาเพื่อการทำให้สิ่งที่ยากให้เป็นสิ่งที่ย่าง ด้วยวัตถุประสงค์เพื่อการพรรณนากริยา คือลักษณะการยืนของราชสีห์ อันเป็นสัตว์ศักดิ์สิทธิ์ประจำต้นเทวทารุจัดเข้าในกลุ่มธรรมชาติดังนี้

ตัวอย่างที่ 3 พรรณนาความหิวของราชสีห์

ตสยาลเมฆา กษุจิตสย ตฤปตโย ปรัทษฎฎกาลา ปรมศฺวเรณ |

อุปสฺถิตา โศณิตปารณา เม สุรทวิษศฺจานุทรมสี สุเชว ||2.39||

(คำแปล) อาหารหลังการงดอาหารที่เป็นเลือดนี้ มีเวลาถูกกำหนดแล้วโดยพระปรมศฺวเรณ (พระศิวะ) (อาหาร) ที่มาหาแล้ว เพียงพอ สำหรับความอึด ของเรานั้น (ที่ดำรงชีวิตแบบนั้น) ผู้กำลังหิว เหมือนน้ำอมฤตของพระจันทร์เพียงพอสำหรับความอึดของศัตรูของเทวดา (ราหู)

โคลกข้างต้นปรากฏถึงการประเภา อุปมา คือ การเปรียบ อาหารหลังการงดอาหารที่เป็นเลือดนี้ เพียงพอสำหรับความอึดของเรา (ราชสีห์) เหมือนน้ำอมฤตของพระจันทร์เพียงพอสำหรับความอึดของศัตรูของเทวดา (ราหู)

กวีเลือกใช้อุปมาด้วยเหตุผลคือ เพื่อให้สิ่งที่ยากเป็นสิ่งที่ย่าง โดยการอธิบายถึงกริยาอาการของราชสีห์คือความหิวกระหายในเลือดของแม่โคหลังจากต้นต้องถูกอดอาหารมาเป็นเวลานาน อาการกริยานี้แสดงให้ผู้อ่านทราบได้โดยยากกวีคือกาลิทาสจึงยกนำอุปมาขึ้นเปรียบอาการความหิวกระหายและต้องการน้ำอมฤตของพระจันทร์ไว้ดื่มกันสำหรับราหูซึ่งต้องการน้ำอมฤตนั้นจากเทวดาเหมือนราชสีห์ต้องเลือดแม่โคจากพระเจ้าทีลีปะ

กวีเลือกใช้อุปมาเพื่อการทำให้สิ่งที่ยากให้เป็นสิ่งที่ย่าง ด้วยวัตถุประสงค์เพื่อการพรรณนากริยา คืออาการหิวโหยของราชสีห์ อันเป็นสัตว์ศักดิ์สิทธิ์ประจำต้นเทวทารุจัดเข้าในกลุ่มธรรมชาติดังนี้

ตัวอย่างที่ 4 พรรณนาลักษณะของแม่โค

อโลกเธโนรปราชจณทาทุโรระ กฤศานุปรตมาทพิเภชิ |

ศกโย’สย มนยฺรภวตา วินตุ คาะ โภฏิสะ สปรศยตา ฆโฏธนีะ ||2.49||

(คำแปล) หากว่า ท่านกลัว ครูผู้มีแม่โคเพียงตัวเดียว ผู้เปรียบดั่งกับไฟเนื่องจากความโกรธอันรุนแรงเพราะการทำความผิด (ของท่าน) ท่านให้แม่โคที่มีเต้านมเท่าหม้อสักราว ๆ โภฏิตัว ก็สามารถจะระงับความโกรธของครูนี้ได้

โคลกข้างต้นปรากฏอสังการประเภท อุปมา คือ แม่โคเป็นอุปมาน ที่มีขนาดของเต้านมเป็นสาธารณธรรม เท่าเป็นเครื่องหมาย หม้อเป็นอุปไมย

กวีเลือกใช้อุปมาด้วยเหตุผลคือ เพื่อให้สิ่งที่ยากเป็นสิ่งง่าย โดยการอธิบายถึงลักษณะของแม่โคคือเต้านมที่มีขนาดใหญ่ความใหญ่นี้อาจเป็นที่ยากต่อความเข้าใจของผู้อ่าน กวีคือกาลีทาส จึงหยิบยกอุปมาเปรียบเทียบเต้านมของแม่โคกับขนาดของหม้อซึ่งเป็นของโดยทั่วไปเป็นที่เข้าใจได้ของผู้อ่าน

กวีเลือกใช้อุปมาเพื่อการทำสิ่งที่ยากให้เป็นสิ่งง่าย ด้วยวัตถุประสงค์เพื่อการพรรณนา รูปธรรมคือลักษณะของแม่โคซึ่งเสมอด้วยแม่โคสุรภี อันเป็นสัตว์ศักดิ์สิทธิ์ของพระฤๅษีจัดเข้าในกลุ่มธรรมชาติดังนี้

ตัวอย่างที่ 5 พรรณนากริยาของกวาง

อาภิรมณฤชิปตนินามฤชทวารโรธิภี |

อปตโยริว นีวารภาคเฮโยจิไตรมฤโคะ ||1.50||

(คำแปล) (อาศรม) ที่เต็มไปด้วยกวาง ที่คุ้นเคยกับการรับส่วนแบ่งของข้าวป่า จึงขวางประตูบรรณศาลาเป็นประจำ เหมือนลูกภรรยา ของฤๅษีทั้งหลาย

โคลกข้างต้นปรากฏอสังการประเภท อุตเปรกษา คือ การเปรียบเทียบ กวางที่คุ้นเคยกับการรับส่วนแบ่งของข้าวป่าจึงขวางประตูบรรณศาลาเป็นประจำ เหมือนลูกภรรยาของฤๅษีทั้งหลาย

กวีเลือกใช้อุตเปรกษาดำเนินด้วยเหตุผลคือ เพื่อให้สิ่งที่ยากเป็นสิ่งง่าย โดยการอธิบายถึงกริยาอาการของเหล่ากวางทั้งหลายที่มาคอยรับอาหารส่วนแบ่งจากพระฤๅษีทั้งหลาย กริยาอาการเหล่านั้นเป็นที่เข้าใจได้โดยยากของชนโดยทั่วไปเพราะปกติสัตว์จำพวกกวางมักตื่นกลัวกับมนุษย์อยู่แล้วนั้น กวีคือกาลีทาสจึงยกเอาอุตเปรกษาเปรียบเทียบกริยาอาการเหล่านั้นให้เกินจากความเป็นจริงเหมือนกับอาการของเหล่าลูกและภรรยาที่รอการกลับมาของสามีหลังจากการออกไปทำงานหาอาหารป่ากลับมา อันเป็นของโดยทั่วไปเป็นที่เข้าใจได้ในความพิเศษของฝูงกวางทั้งหลาย

กวีเลือกใช้อุตเปรกษาเพื่อการทำสิ่งที่ยากให้เป็นสิ่งง่าย ด้วยวัตถุประสงค์เพื่อการพรรณนา กริยาอาการของเหล่าฝูงกวางทั้งหลาย อันเป็นสัตว์ป่าที่อาศัยอยู่ร่วมกันในระแวกอาศรมของพระฤๅษีจัดเข้าในกลุ่มธรรมชาติดังนี้

2.2 กลุ่มพันธุ์พืช

อรรถาลังการที่เกี่ยวข้องด้วยกลุ่มของพืชกล่าวคือการพรรณนาถึงธรรมชาติอีกประการหนึ่งคือพืชพันธุ์ต่างที่ปรากฏเป็นฉากในบทประพันธ์ซึ่งบางครั้งพืชพรรณเหล่านี้กลับมีบทบาทสำคัญในการพรรณนาอารมณ์และสถานการณ์ที่เกิดขึ้นระหว่างตัวละครในช่วงเวลาต่าง ๆ ดังนั้นในการพรรณนาความยากหรือต้องการจะกล่าวถึงความสำคัญของพืชพรรณเหล่านี้ในบทประพันธ์ส่วนใด กวีจึงหยิบยกนำอรรถาลังการมาช่วยในการพรรณนา ดังตัวอย่างเช่น

ตัวอย่างที่ 1 พรรณนากริยาแห่งต้นไม้

มรุตปรยุกตาศจ มรุตสขามิ ตมรจยมาราทภิวรตมานม |

อวากรินพาลตตะ ปรูสูไนราจลาไซริว เปารกนยะ ||2.10||

(คำแปล) และเถาวัลย์อ่อนทั้งหลาย ที่ถูกกระตุ้นเตือนโดยลม ได้โปรยใส่พระองค์ผู้เหมือนเพื่อนของพระสหายของวายุเทพ (พระอัคนี) ผู้ควรแก่การบูชา ผู้เสด็จมาใกล้ ๆ (โปรย) ด้วยดอกไม้ทั้งหลาย เหมือนหญิงสาวชาวเมือง โปรยใส่พระองค์ ด้วยข้าวตอกตามประเพณี

โคลกข้างต้นปรากฏอรรถาลังการประเภท อุปมา คือ การเปรียบเทียบ เถาวัลย์อ่อนทั้งหลายที่ถูกกระตุ้นโดยลม ได้โปรยใส่พระองค์ (พระเจ้าทิลีปะ) เหมือนหญิงสาวชาวเมืองโปรยใส่พระองค์ (พระเจ้าทิลีปะ) ด้วยข้าวตอกตามประเพณี

กวีเลือกใช้อุปมาด้วยเหตุผลคือ เพื่อให้สิ่งที่ยากเป็นสิ่งที่ย่าง โดยการอธิบายถึงกริยาอาการของต้นไม้คือเถาวัลย์น้อยใหญ่ทั้งหลายที่ถูกโบกพัดโดยแรงลมแล้วจึงโปรยใส่พระวรกายของพระเจ้าทิลีปะ กริยาอาการดังกล่าวอาจเป็นสิ่งยากที่ผู้อ่านจะเห็นภาพได้ชัดเจนตามกวี กวีคือกาลีทาสจึงยกนำอุปมาขึ้นเปรียบเทียบอาการโปรยลงมาสู่พระวรกายของเถาวัลย์เหล่านั้นเหมือนอาการโปรยซึ่งข้าวตอกจากหญิงสาวเมืองทั้งหลายสู่พระวรกายของพระเจ้าทิลีปะในงานเทศกาล อันเป็นการทำให้ผู้อ่านเกิดจินตภาพได้ชัดเจนอย่างที่กวีต้องการ

กวีเลือกใช้อุปมาเพื่อการทำสิ่งที่ยากให้เป็นสิ่งที่ย่าง ด้วยวัตถุประสงค์เพื่อการพรรณนากริยา คืออาการแห่งต้นไม้คือเถาวัลย์อ่อนทั้งหลาย อันเป็นพืชพรรณในระหว่างการเสด็จพระราชดำเนินของพระราชารัจเจ้าในกลุ่มธรรมชาติดังนี้

ตัวอย่างที่ 2 พรรณนากริยาแห่งต้นไม้

วิสุษฏปาரசวานุจรสย ตสย ปาரசวทรูมาะ ปาศภฤตา สมสย |

อุทริยามาสูริโวนมทานามาโลกศพท วยสำ วิราโจะ ||2.9||

(คำแปล) **ต้นไม้ทั้งหลาย** ที่อยู่สองข้างพระองค์ ผู้ได้ทรงปล่อยให้ผู้ติดตามกลับไปแล้ว ผู้เสมอเหมือนพระวรุณ รวากับว่าได้ส่งเสียงร้องขโย ด้วยเสียงร้องของพวกนกที่สนุกสนานดั่งบ้าคลั่ง

โคลกข้างต้นปรากฏอสังการประเภท อุตเปรกษา คือ ปารศวทรม (ต้นไม้ทั้งหลายที่อยู่สองข้าง) ตสย (ของพระองค์นั้น) อิว (รวากับว่า) อุนมทานามาโลกศพท (ส่งเสียงร้องขโยด้วยเสียงร้องที่สนุกสนานดั่งบ้าคลั่ง) โวรราว (ของพวกนก) ด้วยความเกินจริงดังนี้

กวีเลือกใช้อุตเปรกษาดำเนินด้วยเหตุผลคือ เพื่อให้ทำสิ่งที่ยากเป็นสิ่งที่ยาก โดยการอธิบายถึงกริยาอาการของต้นไม้คือแมกไม้นานาพันธุ์ทั้งหลายในระหว่างการเสด็จพระราชดำเนินไปของพระเจ้าทีลีปะอันเป็นที่อาศัยอยู่ของพวกนกทั้งหลายได้ทำให้เกิดเสียงดังขึ้น อาการแห่งการส่งเสียงออกมาจากต้นไม้เป็นการยากนักที่ผู้อ่านจะเข้าใจได้ว่ามีลักษณะพิเศษอย่างไร กวีคือกวีทาสจึงได้ยกอุตเปรกษาเปรียบอาการส่งเสียงของต้นไม้เหล่านั้นให้เกินจากความเป็นจริงเหมือนว่าต้นไม้เหล่านั้นได้ส่งเสียงโห่ร้องออกมาด้วยตัวของมันเองอย่างสนุกสนานบ้าคลั่ง ทำให้ผู้อ่านเกิดจินตภาพตามกวีถึงลักษณะของเสียงที่ตั้งออกมาจากต้นไม้ซึ่งที่แท้จริงแล้วถูกกระทำโดยเสียงของเหล่านั้น

กวีเลือกใช้อุตเปรกษาเพื่อการทำให้สิ่งที่ยากให้เป็นสิ่งที่ยาก ด้วยวัตถุประสงค์เพื่อการพรรณนากริยาอาการแห่งต้นไม้คือการส่งเสียงของต้นไม้ทั้งหลาย อันเป็นพีชพรรณในระหว่างการเสด็จพระราชดำเนินของพระราชาราชเจ้าเข้าในกลุ่มธรรมชาติดังนี้

2.3 กลุ่มวัตถุธาตุ

อรรถาสังการที่เกี่ยวข้องด้วยกลุ่มวัตถุธาตุ ๆ กล่าวคือการพรรณนาถึงวัตถุธาตุตามธรรมชาติอีกประการหนึ่งคือวัตถุสิ่งของที่มนุษย์ประดิษฐ์ขึ้นและปรากฏการณ์ทางธรรมชาติที่มนุษย์ไม่อาจควบคุมได้ซึ่งปรากฏเป็นสิ่งประกอบฉากในบทประพันธ์ซึ่งเกี่ยวข้องกับตัวละครหลักสำคัญในบทประพันธ์ ดังนั้นในการพรรณนาความยากหรือต้องการจะกล่าวถึงความสำคัญของวัตถุเหล่านี้ในบทประพันธ์ส่วนใด กวีจึงหยิบยกนำอรรถาสังการมาช่วยในการพรรณนา ดังตัวอย่างเช่น

ตัวอย่างที่ 1 กริยาแห่งธาตุลม

ทีศะ ปรเสทรมรุโต วุระ สุขาะ ปรทากษิณรุจิรวีราคณิราทเท |

พภูว สรวุ ศุกคสิ ตตฤษณิ ภโว ทิ โลกาภยททยาย ทาทฤศตาม ||3.14||

(คำแปล) ในขณะนั้นทิศต่าง ๆ ได้สว่าง ลมเย็นสบายได้พัด ไฟได้เผาพลาญเครื่องสังเว
โดยมีเปลวไฟเวียนไปข้างขวา ทุกสิ่งทุกอย่างได้แสดงถึงสิ่งที่เป็นมงคล เพราะว่าการเกิดของคน
ทั้งหลายที่มีลักษณะเช่นนั้นก็เพื่อความเจริญรุ่งเรืองของโลก

โคลกข้างต้นปรากฏอสังการประเภท อรรถานตรันยาสะ การแสดงสภาวะทางธรรมชาติแห่ง
ลมที่มีความเย็นสบายพัดอยู่ซึ่งลมเผาพลาญเครื่องสังเว โดยลมนั้นกระทำให้เปลวไฟเวียนไปข้างขวา

กวีเลือกใช้อรรถานตรันยาสะ ด้วยเหตุผลคือ เพื่อให้สิ่งที่ยากเป็นสิ่งที่ย่าง โดยการอธิบาย
ถึงกริยาอาการการพัดไปของลมซึ่งในการอธิบายลักษณะการพัดไปของลมเป็นการยากที่กวีจะทำให้
ผู้อ่านเกิดจินตภาพเดียวกันกับกวี กวีคือกาลีทาสจึงยกอรรถานตรันยาสะขึ้นเป็นเหตุสนับสนุนการพัด
ไปของลม โดยยกลักษณะการถูกเผาของเครื่องสังเวในการพิธีชฎะซึ่งมีลักษณะเปลวไฟที่เวียนไป
ทางขวา ลักษณะเปลวไฟที่เวียนไปทางขวานี้แสดงให้เห็นถึงอาการแห่งลมที่พัดพาเปลวไฟไปใน
ทิศทางนั้นคือกริยาอาการของลมที่พัดเวียนไปทางขวา ทำให้ผู้อ่านเกิดจินตภาพเดียวกันกับกวี

กวีเลือกใช้อรรถานตรันยาสะเพื่อการทำสิ่งที่ยากให้เป็นสิ่งที่ย่าง ด้วยวัตถุประสงค์เพื่อการ
พรรณนากริยาอาการแห่งลมในเวลาที่ต้องการจะกล่าวถึง อันเป็นลมในระหว่างพระราชพิธีคือ
การถือกำเนิดของพระบรมขัตติวงศ์ในกุ่มุขระชาติดังนี้

ตัวอย่างที่ 2 พรรณนาลักษณะของแสงจากประทีป

อริษฏุคยยา ปรีโต วิสารินา สุขนมนสตุสย นิเชน เตชสา |

นิศิถทีปะะ สหสา หตตวิโซ พญูราเลขยสมรปิตา อิว ||3.15||

(คำแปล) ดวงประทีปตอนเที่ยงคืนทั้งหลาย ได้มีแสงหายไปทันที เหมือนกับได้รับการวาด
ไว้ในรูปภาพ เพราะแสงโดยธรรมชาติที่แผ่กระจายไปรอบ ๆ พระแท่นประสูติของพระโอรสนั้นผู้มี
การประสูติที่สูงส่ง

โคลกข้างต้นปรากฏอรรถาลังการคือ อุตเปรกษา ประกอบด้วย อุปมาน คือ ดวงประทีปตอน
เที่ยงคืนทั้งหลาย เครื่องหมาย คือ เหมือน อุปไมย คือ การวาดไว้ในรูปภาพ เพราะแสงสว่างแห่งด้วย
ประทีปไม่อาจส่องแสงสว่างโดยธรรมชาติที่แผ่ออกโดยรอบพระแท่นประสูติของพระบรมขัตติวงศ์

กวีเลือกใช้อุตเปรกษาดำเนินด้วยเหตุผลคือ เพื่อให้สิ่งที่ยากเป็นสิ่งที่ย่าง โดยการอธิบายถึง
ลักษณะของแสงประทีปทั้งหลายในเวลาที่ต้องการจะพรรณนาคือในยามที่พระราชโอรสประสูติ
ได้เกิดแสงสว่างโดยธรรมชาติจากแท่นประสูติของพระราชโอรสนั้นทำให้แสงประทีปที่ถู กจุดขึ้นในที่
ต่างโดยใกล้เคียงนั้นก็มีเหมือนไม่มี ด้วยความยากที่ผู้อ่านจะทำให้เกิดจินตภาพตามอย่างกวี กวีคือกา

ลิตาสจึงยกอุตเปรกษาขึ้นมาเปรียบลักษณะของแสงที่มีก็เหมือนไม่มีนั้นให้เกินจากความเป็นจริงเหมือนแสงไฟจากประทีปที่อยู่ในภาพวาดทั้งหลาย อันเป็นที่สร้างความเข้าใจและเห็นภาพตามของผู้อ่านต่อกวีได้เป็นอย่างดี

กวีเลือกใช้อุตเปรกษาเพื่อการทำสิ่งที่ยากให้เป็นสิ่งที่ย่าง ด้วยวัตถุประสงค์เพื่อการพรรณนารูปธรรมคือลักษณะของแสงไฟของประทีปซึ่งถูกกลบด้วยแสงจากแท่นประสูติของพระราชโอรสรมุให้ มีก็เหมือนไม่มี อันเป็นแสงประกอบในฉากการถือกำเนิดของพระรชจัดเข้าในกลุ่มธรรมชาติดังนี้

ตัวอย่างที่ 3 พรรณนากริยาแห่งลูกศร

ทิลิปุสโนะ ส พุททภูษานตรั ปรวิศย ภิมาสุรโคณิโตจิตตะ |

ปาวานาสวาทิตปุรวมาศุคะ กุตุหเลเนว มนุษยโคณิตม ||3.54||

(คำแปล) ลูกศรนั้นที่คุ้นเคยกับเลือดของอสูรผู้ฆ่าแล้ว ได้เข้าไป สู่พระอุระที่ใหญ่ของโอรสของพระเจ้าทิลิปะแล้วดื่มเลือดมนุษย์ที่ไม่เคยลิ้มรสมาก่อน รวกับว่า ด้วยความอย่างจะลอง

โคลกข้างต้นปรากฏถึงการประภท อุตเปรกษา คือ ลูกศรนั้นได้เข้าไปพระอุระที่ใหญ่ของโอรสของพระเจ้าทิลิปะ (พระรช) แล้วดื่มเลือดมนุษย์ที่ไม่เคยลิ้มรสมาก่อนรวกับว่าด้วยความอย่างจะลอง

กวีเลือกใช้อุตเปรกษา ด้วยเหตุผลคือ เพื่อให้สิ่งที่ยากเป็นสิ่งที่ย่าง โดยการอธิบายถึงกริยาอาการของลูกศรซึ่งไม่มีชีวิตถูกยิงมาจากพระอินทร์สู่พระรชโดยลูกศรได้พุ่งปักพระอุระ (อก) ของพระรช อาการพุ่งไปปักพระอุระของลูกศรนี้เป็นภาพที่ยากต่อผู้อ่านจะเข้าใจได้ในการศึกเหล่านั้น กวีจึงยกอุตเปรกษาขึ้นเปรียบอาการพุ่งไปปักอกของพระรชนั้นให้เกินจากความเป็นจริงเหมือนลูกศรเหล่านั้นมีชีวิตและต้องการที่จะดูดดื่มเลือดของมนุษย์อย่างสัตว์ที่หมายจะลิ้มลองรสชาติ จินตภาพนี้เกิดขึ้นได้ด้วยอุตเปรกษตามที่กวีต้องการ

กวีเลือกใช้อุตเปรกษาเพื่อการทำสิ่งที่ยากให้เป็นสิ่งที่ย่าง ด้วยวัตถุประสงค์เพื่อการพรรณนากริยาอาการพุ่งไปปักลงบนพระวรกายของพระรชของลูกศร อันเป็นลูกศรเทพจากพระอินทร์ในการศึกกับพระรชจัดเข้าในกลุ่มธรรมชาติดังนี้

อรรถาสังการที่กวีเลือกใช้ในกลุ่มวรรณะสิ่งแวดล้อมซึ่งถูกไปใน 3 กลุ่มย่อยด้วยกันอันได้แก่ กลุ่มสัตว์ กลุ่มธรรมชาติ และกลุ่มวัตถุธาตุต่าง ๆ เป็นไปเพื่อการพรรณนาสิ่งที่เป็นรูปธรรม กริยาและสิ่งที่เป็นนามธรรมอันเนื่องด้วยสิ่งแวดล้อมทั้งหลาย ต่างประกอบด้วยเหตุผลทั้งสองประการข้างต้นคือ การใช้อรรถาสังการเพื่อทำเรื่องยากให้เป็นเรื่องง่าย และการใช้อรรถาสังการเพื่อเน้นความสำคัญ พบด้วยจำนวนอรรถาสังการเป็นอันดับที่สองรองจากกลุ่มวรรณกษัตริย์ อาจกล่าวได้ว่ากวีคือกาลีทาส

นอกจากจะให้ความสำคัญกับกลุ่มตัวละครหลักอย่างวรรณกษัตริย์แล้ว กาลิทาสยังให้ความสำคัญกับฉากหรือองค์ประกอบฉากที่ดำเนินเรื่องราวอยู่โดยรอบตัวละครหลักด้วย ด้วยบทพรรณนาธรรมชาติ ซึ่งเป็นหนึ่งในองค์ประกอบของมหากาพย์ที่มหากาพย์รชวงศ์นี้มีอยู่อย่างครบถ้วน

3. อรรถาสังการที่เกี่ยวข้องเนื่องด้วยวรรณะอื่น

ประการที่สาม อรรถาสังการอันเกี่ยวเนื่องกับชนในวรรณะอื่นกล่าวคือตัวละครรองหรือเป็นตัวประกอบฉากที่ปรากฏในมหากาพย์รชวงศ์นี้ โดยตัวละครในวรรณะอื่นนอกเหนือไปจากวรรณกษัตริย์ได้แก่ วรรณะพหุภรณ์กล่าวคือ ฤๅษีสฤษฐ์เป็นประธานพร้อมด้วยเหล่าฤๅษีทั้งหลายผู้อาศัยอยู่ในอาศรมในป่าดง และอีกกลุ่มหนึ่งไม่ระบุวรรณะชัดเจนแต่ก็กล่าวถึงในลักษณะของประชาชนของพระราชาคือพระเจ้าทิลีปะนั้น ด้วยความสำคัญบางประการก็จึงได้ประกอบอรรถาสังการลงในกลุ่มตัวละครเหล่านี้ด้วย ซึ่งพบอรรถาสังการด้านความหมายที่เกี่ยวข้องเนื่องด้วยชนในวรรณะอื่น ๆ จำนวนทั้งสิ้น 9 แห่งด้วยกัน จากจำนวนอรรถาสังการที่พบทั้งสิ้นทั้งสิ้น 113 แห่ง โดยแบ่งออกเป็นสรรคที่หนึ่งพบจำนวน 7 แห่ง และสรรคที่สองพบจำนวน 2 แห่ง คิดเป็นร้อยละ 10 ของจำนวนอรรถาสังการที่พบทั้งหมด ฉะนั้นจึงอาจกล่าวสรุปได้ว่า มหากาพย์รชวงศ์แม้เป็นมหากาพย์ที่เกี่ยวข้องเนื่องด้วยวรรณกษัตริย์แต่วรรณกษัตริย์ก็เป็นหนึ่งในวรรณะทั้งสิ้นของความเชื่อในดินแดนภารต ความเกี่ยวเนื่องของชนชั้นวรรณะทั้งสิ้นนั้นจึงปรากฏดังกล่าว แบ่งจำนวนตามประเภทแห่งอรรถาสังการที่พบได้ดังต่อไปนี้

1. อุปมา	พบ 6 แห่ง	สรรคที่หนึ่ง 5 แห่ง	สรรคที่สอง 1 แห่ง
2. อุตเปรกษา	พบ 1 แห่ง	สรรคที่หนึ่ง 1 แห่ง	
3. กาวยลึงคะ(เหตุ)	พบ 1 แห่ง	สรรคที่หนึ่ง 1 แห่ง	
4. ปริกระ	พบ 1 แห่ง	สรรคที่สอง 1 แห่ง	

วรรณะอื่นเช่นเดียวกันแม้มีเพียงส่วนน้อยแต่ก็แสดงให้เห็นถึงความเกี่ยวเนื่องกันของชนชั้นวรรณะทั้งสิ้นอันเป็นแบบแผนการปกครองมาแต่ครั้งโบราณกาลของอินเดีย แม้ใจความสำคัญของเรื่องจะเกี่ยวเนื่องกับวรรณกษัตริย์ แต่เมื่อจำเป็นก็ต้องพรรณนาถึงวรรณะอื่นที่ไม่เกี่ยวข้องนั้น แสดงว่าวิกัลป์ต้องการที่จะแสดงถึงความสำคัญอะไรบางอย่างในตัวละครในวรรณะเหล่านั้น อรรถาสังการจึงเข้ามา มีบทบาทซึ่งมหากาพย์รชวงศ์ สรรคที่ 1-3 พบอรรถาสังการที่เนื่องเนื่องด้วยชนในวรรณะอื่น นอกเหนือจากวรรณกษัตริย์โดยแบ่งเป็น 2 กลุ่มย่อยได้แก่ กลุ่มวรรณะพหุภรณ์ และกลุ่มประชาชนทั่วไปซึ่งไม่บ่งบอกชั้นวรรณะ โดยอาศัยเหตุผลทั้งสองสามารถแบ่งออกได้ในสามวัตถุประสงค์การพรรณนาหรืออาจกล่าวได้ว่าวิพรรณนาด้วย 2 เหตุผลใน 3 วัตถุประสงค์หลักด้วยกัน ดังต่อไปนี้

3.1 กลุ่มวรรณะพราหมณ์

อรรถาถาซึ่งเกี่ยวข้องกับกลุ่มวรรณะพราหมณ์ กล่าวคือการพรรณนาถึงตัวละครที่เป็นมนุษย์ที่นอกเหนือไปจากวรรณะกษัตริย์ซึ่งเป็นตัวละครหลักของเรื่อง มหาเทพยวศ์ยังปรากฏตัวละครรองซึ่งเป็นตัวละครประกอบซึ่งมีบทบาทในเรื่องไม่น้อยไปกว่าตัวละครหลักซึ่งเป็นกษัตริย์อันเป็นตัวละครสำคัญในบทประพันธ์ ดังนั้นในการพรรณนาความยากหรือต้องการจะกล่าวถึงความสำคัญของตัวละครในวรรณะพราหมณ์เหล่านี้ในบทประพันธ์ส่วนใด กวีจึงหยิบยกนำอรรถาถาซึ่งการมาช่วยในการพรรณนา ดังตัวอย่างเช่น

ตัวอย่างที่ 1 พรรณนากริยาแห่งฤๅษีวิษณุ

วิธะ สายตันสยานเต ส ททศ ตโปนิธิม |

อนวาสิตมรฺนุชตยา สวาทเขว หวิรมฺขม ||1.56||

(คำแปล) พระองค์ ได้ทอพระเนตรเห็นฤๅษีผู้มีตบะเป็นทรัพย์ได้รับการปรณินิบัติโดยนางอรุณตี ในตอนเสร็จพิธีตอนเย็น เหมือนทอพระเนตรเห็นพระอัคนีได้รับการปรณินิบัติโดยนางสวาทา (1.56)

โคลกข้างต้นปรากฏอรรถาถาประเภท อุปมา คือ การเปรียบสิ่งที่พระราชา (พระเจ้าทีลีปะ) ได้ทอพระเนตรเห็นพระฤๅษี (ฤๅษีวิษณุเป็นต้น) ได้รับการปรณินิบัติโดยนางอรุณตี (ภรรยา) เหมือนทอพระเนตรเห็นพระอัคนีได้รับการปรณินิบัติโดยนางสวาทา

กวีเลือกใช้อุปมาด้วยเหตุผลคือ เพื่อให้ทำให้สิ่งที่ยากเป็นสิ่งที่ง่าย โดยการอธิบายถึงกริยาอาการของพระฤๅษีวิษณุและภรรยาของอรุณตีผ่านการทอพระเนตรของพระเจ้าทีลีปะถึงการที่พระฤๅษีได้รับการปรณินิบัติรับใช้จากนางอรุณตี การกริยาเหล่านี้ผู้อ่านอาจเกิดจินตภาพตามกวีได้โดยยาก กวีคือกาลีทาสจึงหยิบยกอุปมาขึ้นเปรียบระหว่างพระฤๅษีและนางอรุณตีกับพระอัคนีและนางสวาทา กล่าวคือนางสวาทาผู้เป็นเทพแห่งเครื่องบูชาทั้งหลาย เครื่องบูชาทั้งหลายย่อมไปบูชาสู่ไฟคือเทพแห่งไฟคือพระอัคนี เช่นเดียวกับการปรณินิบัติบูชาของนางอรุณตีต่อพระฤๅษีวิษณุ เป็นที่เข้าใจอันดีและเกิดภาพตามอย่างที่กวีต้องการ

กวีเลือกใช้อุปมาเพื่อการทำให้สิ่งที่ยากให้เป็นสิ่งที่ง่าย ด้วยวัตถุประสงค์เพื่อการพรรณนากริยา คืออาการที่พระฤๅษีถูกปรณินิบัติรับใช้โดยนางอรุณตี อันเป็นกลุ่มตัวละครในชั้นวรรณะพราหมณ์ จัดเข้าในกลุ่มวรรณะอื่นนอกเหนือจากวรรณะกษัตริย์ดังนี้

ตัวอย่างที่ 2 พรรณนากริยาแห่งฤๅษีวิษณุ

ตยา หีน วิธাত্রมา กถึ ปศยณน พุยเส |

สิกถึ สวยมิว สเนหาทวนธยมาศรมวฤๅษกม ||1.70||

(คำแปล) ข้าแต่ท่านผู้เป็นพรหม ท่านมองดูข้าพเจ้าผู้ปราศจากลูกและไม่เดือดร้อนได้
อย่างไร เหมือนกับมองต้นไม้เล็ก ๆ ของอาศรมที่ตนเองรดด้วยความรักแต่ไม่ผลิดอกออกผล
(1.70)

โคลกข้างต้นปรากฏอสังการประเภท อุปมา คือ คือ การเปรียบเทียบอาการแห่งพระฤๅษีที่
มองดูพระราชชาติปราศจากลูกและไม่เดือดร้อน เหมือนอาการแห่งการมองต้นไม้ต้นเล็ก ๆ ที่พระฤๅษี
เองรดน้ำด้วยความรักแต่ก็ยังไม่ออกดอกออกผล

กวีเลือกใช้อุปมาด้วยเหตุผลคือ เพื่อทำให้สิ่งที่ยากเป็นสิ่งที่ง่าย โดยการอธิบายถึงกริยา
อาการของพระฤๅษีวิษณุที่ถูกกล่าวถึงโดยพระเจ้าทิลิปะคือ อาการที่ท่าน (พระฤๅษี) มองดูข้าพเจ้า
(พระเจ้าทิลิปะ) ผู้ที่ยังไม่มีลูกแล้วไม่เดือดร้อน กริยานี้เป็นการยากที่จะสื่อสารให้ผู้อ่านเกิดจินตภาพ
ตาม กวีคือกาลิทาสจึงยกอุปมาขึ้นเปรียบเทียบอาการของพระฤๅษีที่มีต่อพระราชชาติซึ่งไม่มีลูกแล้วไม่
เดือดร้อนกับอาการของพระฤๅษีเองที่มองดูต้นไม้ที่ตนรดน้ำแล้วยังไม่ออกดอกออกผลแต่ก็นิ่งเฉยอยู่
ได้ การเปรียบเทียบกริยาอาการนี้กับการดูแลรดน้ำต้นไม้ทำให้ผู้อ่านจินตภาพได้ตามที่กวีพรรณนา

กวีเลือกใช้อุปมาเพื่อการทำสิ่งที่ยากให้เป็นสิ่งที่ง่าย ด้วยวัตถุประสงค์เพื่อการพรรณนากริยา
คืออาการที่พระฤๅษีมองดูพระเจ้าทิลิปะด้วยอาการนิ่งเฉย กริยาของพระฤๅษีอันเป็นกลุ่มตัวละครใน
ชั้นวรรณะพราหมณ์จัดเข้าในกลุ่มวรรณะอื่นนอกเหนือจากวรรณะกษัตริย์ดังนี้

ตัวอย่างที่ 3 พรรณนากริยาแห่งฤๅษีวิษณุ

อิติ วิษณุปิโต ราชญา ธยานสตีमितโลจนะ |

กษณมาตรมฤๅษิสตเสถา สุปตมิน อิว หนทะ ||1.73||

(คำแปล) พระฤๅษี ผู้ได้รับการตรัสบอกดังนี้ โดยพระราชชาติ จึงหยุดนิ่งตานิ่งอยู่ในธยาน
(ฌาน) ช่วงขณะหนึ่ง จึงเป็นเหมือนสระน้ำ ที่มีปลาหลับแล้ว (1.73)

โคลกข้างต้นปรากฏอสังการประเภท อุปมา คือ การเปรียบเทียบ พระฤๅษี (วิษณุ) หยุดนิ่งตานิ่ง
อยู่ในธยานช่วงขณะหนึ่ง จึงเป็นเหมือนสระน้ำที่มีปลาหลับแล้ว

กวีเลือกใช้อุปมาด้วยเหตุผลคือ เพื่อทำให้สิ่งที่ยากเป็นสิ่งที่ง่าย โดยการอธิบายถึงกริยา
อาการของพระฤๅษีวิษณุซึ่งหยุดการเคลื่อนไหวลูกนิ่งตานิ่งสนิทยอยู่ในฌาน อาการหยุดนิ่งของ

ดวงตาดังกล่าวเป็นการยากที่ชนทั่วไปจะเข้าใจได้เพราะปกติสายตาของมนุษย์จะไม่หยุดนิ่งยับเยินเคลื่อนไหวมองสิ่งรอบข้างตลอดเวลา กวีต้องการจะอธิบายภาพนี้ให้เป็นที่เข้าใจด้วยความยากจึงยกอุปมาขึ้นเปรียบเทียบกริยาอาการนั้นเหมือนปลาที่หลับแล้วลอยนิ่งอยู่ในสระน้ำ อันเป็นที่เข้าใจโดยทั่วกันและทำให้ผู้อ่านจินตภาพได้ตามกวี

กวีเลือกใช้อุปมา เพื่อการทำสิ่งที่ยากให้เป็นสิ่งที่ย่าง ด้วยวัตถุประสงค์เพื่อการพรรณนากริยา คืออาการที่พระฤๅษีหยุดนิ่งตาค้างเฉยอยู่ในฌาน กริยาของพระฤๅษีอันเป็นกลุ่มตัวละครในชั้นวรรณะพราหมณ์จัดเข้าในกลุ่มวรรณะอื่นนอกเหนือจากวรรณะกษัตริย์ดังนี้

3.2 กลุ่มประชาชน

อรรถาธิบายที่เกี่ยวข้องด้วยกลุ่มของประชาชน กล่าวคือการพรรณนาถึงตัวละครที่เป็นมนุษย์ที่นอกเหนือไปจากวรรณะกษัตริย์และวรรณะพราหมณ์ซึ่งเป็นตัวละครหลักและตัวละครรองของเรื่อง มหาภาพรชวงศ์ยังปรากฏตัวละครอื่น ๆ ซึ่งเป็นตัวละครประกอบในบทประพันธ์ ดังนั้นในการพรรณนาความยากหรือต้องการจะกล่าวถึงความสำคัญของตัวละครในวรรณะอื่น ๆ เหล่านี้ในบทประพันธ์ส่วนใด กวีจึงหยิบยกนำอรรถาธิบายมาช่วยในการพรรณนา ดังตัวอย่างเช่น

ตัวอย่างที่ 1 พรรณนากริยาของประชาชน

เรขามาตรมปี กษุณฺณาทามโนรวตฺรมนํ ประม |

น วุฑฺฒิเย ปฺรชาสฺตสย นียนฺตฺรเนมิวฤตฺตยํ ||1.17||

(คำแปล) **ประชาชนทั้งหลายของพระองค์** ผู้ทรงเป็นผู้ชี้ทางดำเนินชีวิต (ของพวกเข) **ประพฤติตนเหมือนงล่อรถของสารถิ** ไม่ออกไปแล้วสู่ทางอื่นแม้เพียงเท้ารอยขีดเส้นนอกเหนือจากทางที่ได้ถูกดำเนินไปแล้ว นับแต่พระมนุ (1.17)

โคลกข้างต้นปรากฏอรรถาธิบายประเภทกาวยลึงคะ คือการอธิบายความเปรียบอาการแห่งประชาชนทั้งหลายผู้ประพฤติตนตามผู้ทรงเป็นผู้ชี้ทางดำเนินชีวิต (พระเจ้าทีลีปะ) ประพฤติตนเหมือนงล่อรถของสารถิไม่ออกไปแล้วสู่ทางอื่น

กวีเลือกใช้กาวยลึงคะ ด้วยเหตุผลคือ เพื่อทำให้สิ่งที่ยากเป็นสิ่งที่ย่าง โดยการอธิบายถึงกริยาอาการแห่งประชาชนของพระเจ้าทีลีปะที่ประพฤติปฏิบัติตนตามการชี้ทางของพระองค์เอง (พระเจ้าทีลีปะ) ไม่ออกนอกกลุ่มนอกทาง การจะกระทำให้อ่านเกิดจินตภาพตามกวีเช่นนี้กวีคือกวีกาฬาสัจยงกาวยลึงคะขึ้นเปรียบเพื่อยกเหตุแห่งการประกาศซึ่งกริยาอาการตามไปในทางของพระเจ้าทีลีปะนี้เหมือนอย่างงล่อรถของสารถิที่จะวิ่งไปตามทางที่ขีดเส้นไว้เท่านั้นและไม่ออกนอกเส้นทางเป็นอัน

ขาด กวายนึงคะนี่ยิ่งสร้างความชัดเจนให้แก่ผู้อ่านได้เกิดความเข้าใจในกริยาของประชาชนเหล่านั้นไปตามกวี

กวีเลือกใช้กวายนึงคะ เพื่อการทำให้สิ่งที่ยากให้เป็นสิ่งที่ย่าง ด้วยวัตถุประสงค์เพื่อการพรรณนากริยา คืออาการที่ประชาชนของพระเจ้าทิลีปะประพุดิตนไปตามการขึ้นนำของพระองค์ ประชาชนทั้งหลายซึ่งไม่ได้บ่งบอกชั้นวรรณะเป็นกลุ่มตัวละครประชาชนทั่วไปจัดเข้าในกลุ่มวรรณะอื่นนอกเหนือจากวรรณะกษัตริย์ดังนี้

ตัวอย่างที่ 2 พรรณนากริยาของประชาชน

ตมาหิตเตตตสุกยมทรศเนน ปรชชชะ ปรชชารถวตกรศิตางคม |

เนตฺโรระ ปรุสตุตถุปรตมณาปนุวทกรินโวทยํ นาถมิเวาษธินาม ||2.73||

(คำแปล) **ประชาชน ได้ดีมี (มอง) พระองค์**ผู้ทรงมีความกระตือรือร้น (ในการที่จะพบประชาชน) เกิดขึ้นแล้วเนื่องจากไม่ทรงพบเห็น ผู้ทรงมีพระวรกายชুবผอมเพราะการบำเพ็ญพรตเพื่อให้ได้พระโอรส ด้วยดวงตาที่ไม่รู้จักอ้อม **เหมือนมองดูเจ้าแห่งสมุนไพรรักษาทั้งหลาย (พระจันทร์) ที่ขึ้นใหม่ ๆ** (2.73)

โคลกข้างต้นปรากฏอสังการประเภท อุปมา คือการเปรียบเทียบประชาชนได้ดีมีหรือการมองดูพระองค์ (พระเจ้าทิลีปะ) เหมือนมองดูเจ้าแห่งสมุนไพรรักษาทั้งหลาย (พระจันทร์) ที่ขึ้นใหม่ ๆ

กวีเลือกใช้อุปมา ด้วยเหตุผลคือ เพื่อให้สิ่งที่ยากเป็นสิ่งที่ย่าง โดยการอธิบายถึงกริยาอาการแห่งประชาชนของพระเจ้าทิลีปะซึ่งมองดูพระเจ้าทิลีปะครั้งเสด็จพระราชดำเนินกลับสู่พระราชอาณาจักร กริยาอาการมองดูนี้เป็นกริยาอาการที่อธิบายให้ผู้อ่านเข้าใจได้อย่างที่กวีต้องการ กวีคือกวีคือกาฬิตาสจึงยกอุปมาขึ้นเปรียบเทียบกริยาอาการมองดูพระเจ้าทิลีปะของประชาชนเหล่านั้นเหมือนการมองดูพระจันทร์ที่ขึ้นเหนือท้องฟ้าใหม่ ๆ ในยามย่ำค่ำที่ทั้งเย็นสบายตาและทั้งยังเป็นที่ต้องการอยากมองของหมู่ชนทั้งหลาย การที่ประชาชนทั้งหลายมองดูพระเจ้าทิลีปะที่เสด็จกลับมานั้นก็เช่นเดียวกัน ทำให้ผู้อ่านเข้าใจภาพในการพรรณนากริยาอาการของกวีได้เป็นอย่างดี

กวีเลือกใช้อุปมา เพื่อการทำให้สิ่งที่ยากให้เป็นสิ่งที่ย่าง ด้วยวัตถุประสงค์เพื่อการพรรณนากริยา คืออาการที่ประชาชนมองดูพระเจ้าทิลีปะที่เสด็จกลับสู่เมือง ประชาชนทั้งหลายซึ่งไม่ได้บ่งบอกชั้นวรรณะเป็นกลุ่มตัวละครประชาชนทั่วไปจัดเข้าในกลุ่มวรรณะอื่นนอกเหนือจากวรรณะกษัตริย์ดังนี้

อรรถาঙ্การที่กวีเลือกใช้ในกลุ่มชนในวรรณคดีนั้น ๆ ซึ่งแบ่งเป็นกลุ่มย่อย 2 กลุ่มได้แก่ กลุ่มวรรณคดีพราหมณ์คือมหาภารตชาดกซึ่งเป็นตัวละครสำคัญของเรื่องอีกตัวหนึ่ง และกลุ่มประชาชนทั่วไปที่ไม่ได้บ่งบอกชั้นวรรณะ เป็นไปเพื่อการพรรณนาสิ่งที่เป็นกริยาและสิ่งที่เป็นนามธรรมอันเนื่องด้วยวรรณคดีทั้งหลาย ต่างประกอบด้วยเหตุผลทั้งสองประการข้างต้นคือ การใช้อรรถาঙ্การเพื่อทำเรื่องยากให้เป็นเรื่องง่าย และการใช้อรรถาঙ্การเพื่อเน้นความสำคัญ พบด้วยจำนวนอรรถาঙ্การเป็นอันดับสุดท้าย อาจกล่าวได้ว่าเพราะมหากาพย์รชุนวงศ์มีโครงเรื่องที่เกี่ยวข้องด้วยวรรณคดีอื่นอีกทั้งในสรรคที่ 1-3 ฉากที่ปรากฏในเรื่องมักอยู่แต่ในป่าเสียเป็นส่วนมาก วรรณคดีอื่นนอกเหนือไปจากวรรณคดีอื่นจึงปรากฏเป็นจำนวนน้อยแต่กวียังคงสอดแทรกเข้ามาเพื่อให้เรื่องราวครบถ้วนในเรื่องราวของกษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่ผู้ปกครองรักษาประชาชน

4. อรรถาঙ্การที่เกี่ยวข้องด้วยเทพเจ้า

ประการสุดท้าย อรรถาঙ্การอันเกี่ยวข้องกับเทพเจ้า ดังที่กล่าวไว้ในเบื้องต้นเช่นเดียวกัน องค์ประกอบหนึ่งในการยกฐานะของกาพย์ทั่วไปให้เป็นมหากาพย์คือ ต้องประกอบด้วยเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์ อั้งอิงประวัติศาสตร์ อีกทั้งยังต้องประกอบด้วย บทอาศิรวาทอันกล่าวถึงเทพเจ้าที่กวีเคารพนับถือ ด้วยความที่ประวัติศาสตร์ของดินแดนภาคตะวันออกเฉียงด้วยเทพเจ้ามาแต่ครั้งโบราณกาลแม้ในมหากาพย์รชุนวงศ์เองซึ่งถือเป็นวรรณคดีอิงประวัติศาสตร์คือประวัติศาสตร์แห่งปฐมวงศ์กษัตริย์ของอินเดียที่ต้นวงศ์อันก็กำเนิดมาจากเทพเจ้ากล่าวคือ พระอาทิตย์อันเป็นที่มาแห่งชื่ออาทิตย์วงศ์ และอีกประการหนึ่งคือการกล่าวสรรเสริญเทพเจ้าที่กวีนับถือ กวีผู้แต่งมหากาพย์รชุนวงศ์คือ กาลิทาส ด้วยความหมายตามศัพท์จึงเป็นที่ทราบกันว่าเทพเจ้าที่กวี (กาลิทาส) บูชานับถือนั้นคือ พระแม่กาลีหรือพระนางปารวตีพระมหาเทพเทวีแห่งพระศิวะมหาเทพ อีกทั้งมหากาพย์เรื่องอื่นของกาลิทาสเช่น มหากาพย์กุมารสมภพก็เป็นเรื่องราวที่กล่าวถึงพระศิวะและพระนางปารวตี แม้ขันธกาพย์อย่างเมฆทูตก็กล่าวถึงยักษ์ผู้รับใช้พระศิวะมหาเทพนั้น ฉะนั้นมหากาพย์รชุนวงศ์จึงแฝงด้วยเรื่องราวของเทพเจ้าอยู่ด้วยเช่นกัน ซึ่งพบอঙ্การด้านความหมายที่เกี่ยวข้องด้วยเทพเจ้าจำนวนทั้งสิ้น 7 แห่งด้วยกัน จากจำนวนอรรถาঙ্การที่พบทั้งสิ้นทั้งสิ้น 113 แห่ง โดยแบ่งออกเป็นสรรคที่หนึ่งพบจำนวน 1 แห่ง สรรคที่สองพบจำนวน 2 แห่ง และสรรคที่สามพบจำนวน 4 แห่ง คิดเป็นร้อยละ 8 ของจำนวนอรรถาঙ্การที่พบทั้งหมด ฉะนั้นจึงอาจกล่าวสรุปได้ว่า มหากาพย์รชุนวงศ์เป็นมหากาพย์ที่ประกอบด้วยคุณสมบัติแห่งมหากาพย์อย่างครบถ้วนเช่นนั้น ด้วยบทแห่งเทพเจ้าผู้เป็นที่เคารพ โดยสามารถแบ่งจำนวนตามประเภทแห่งอรรถาঙ্การที่พบได้ดังต่อไปนี้

1. อุปมา	พบ 4 แห่ง	สรรคที่หนึ่ง 1 แห่ง	สรรคที่สอง 1 แห่ง	สรรคที่สาม 2 แห่ง
2. อุตเปรกษา	พบ 1 แห่ง	สรรคที่สาม 1 แห่ง		

3. อรรถาณัตร์นยาสะ พบ 1 แห่ง สรรคที่สาม 1 แห่ง

4. เศลชะ พบ 1 แห่ง สรรคที่สอง 1 แห่ง

อรรถาลังการที่เกี่ยวข้องด้วยเทพเจ้าแม่มีเพียงส่วนน้อยเพียงแทรกไว้ในทราบว่าเป็นเทพเจ้าผู้กวี นับถือนั้นคือใครแต่เพียงเท่านั้น แต่ทุกแห่งที่กล่าวถึงเทพเจ้าของกวี (กาลิทาส) นั้นล้วนประกอบไปด้วยอรรถาณัตร์โดยเฉพาะในด้านความหมายเพื่อแสดงให้เห็นถึงความสำคัญของเทพเจ้าเหล่านั้น มหาภาพรชฌวงศ์ สรรคที่ 1-3 พบอรรถาณัตร์กล่าวคืออรรถาลังการที่เนื่องเนื่องด้วยเทพเจ้า โดยอาศัยเหตุผลทั้งสองข้างต้นสามารถแบ่งออกได้ในสามลักษณะหรืออาจกล่าวว่กวีพรรณนาด้วย 2 เหตุผลใน 3 วัตถุประสงค์หลักด้วยกัน ดังต่อไปนี้

ตัวอย่างที่ 1 พรรณนาคุณลักษณะแห่งพระศิวะและพระนางปารวตี

วาคธราวีว สंप्लुकेता वक्रप्रतिपत्तये |

ชคตะ ปิตเรว วนเท ปารวตีปรเมศ्वरे ||1.1||

(คำแปล) ข้า ฯ ขอไหว้พระแม่เจ้าปารวตีกับพระปรเมศ্বর (ศิวะ) ผู้เป็นพระมารดา และพระบิดาของโลก ผู้มีพระวรกายร่วมกัน เหมือนถ้อยคำและความหมาย เพื่อความเข้าใจ อย่างถ่องแท้ถึงถ้อยคำและความหมาย (1.1)

โคลกข้างต้นปรากฏอรรถาณัตร์ประเภทอุปมา คือ พระแม่เจ้าปารวตีกับพระปรเมศ্বরผู้มีพระวรกายร่วมกัน เหมือนถ้อยคำและความหมายที่ไม่สามารถแยกออกจากกันได้

กวีเลือกใช้อุปมา ด้วยเหตุผลคือ เพื่อทำให้สิ่งที่ยากเป็นสิ่งที่ง่าย โดยการอธิบายถึงนามธรรมคือคุณลักษณะสำคัญของพระศิวะจอมเทพและพระนางปารวตีเทพเทวีซึ่งทั้งสองพระองค์แม้เป็นสองแต่ก็เป็นหนึ่งเดียวกันเช่นกันปางหนึ่งของทั้งสองพระองค์อย่างพระอรรณาริศวร อนุภาพแห่งเทพเจ้าถึงลักษณะอันพิเศษเหล่านี้เป็นการเข้าถึงได้โดยยากของชนโดยทั่วไป กวีคือกาลิทาสจึงได้ยกอุปมาขึ้นเปรียบเทียบมีพระวรกายร่วมกันขององค์เทพทั้งสองเหมือนอย่าง ถ้อยคำและความหมายกล่าวคือเสียงและความหมายของเสียงเป็นหนึ่งเดียวกันไม่อาจแยกออกจากกันได้ในพระวรกายของพระเจ้าทั้งสองนั้นก็เช่นเดียวกัน

กวีเลือกใช้อุปมา เพื่อการทำให้สิ่งที่ยากให้เป็นสิ่งที่ง่าย ด้วยวัตถุประสงค์เพื่อการพรรณานามธรรมคือคุณลักษณะของพระศิวะและพระนางปารวตี เทพทั้งสองเป็นกลุ่มตัวละครระดับเทพเจ้าจัดเข้าในกลุ่มที่เกี่ยวข้องด้วยเทพเจ้าดังนี้

ตัวอย่างที่ 2 พรรณนากริยาแห่งพระอินทร์

อดีปรพนธปรหิตาสตรวุษฏิกฤษตมาศรยํ ทุษุปรสหสย เตชสเส |

ศศาก นิรวาปิตุํ น วาสวะ สวตศจยตุํ วหนิมิวาทุภริมพุทะ ||3.58||

(คำแปล) พระอินทร์ ไม่สามารถ ที่จะดับแสง พระรชุนั้น ผู้เป็นที่อาศัยของพระเตช ที่ ต้านทานได้ยาก ด้วยฝนลูกศรทั้งหลายที่ยิงไปอย่างไม่ขาดสาย เหมือนเมฆไม่อาจที่จะดับไฟที่ตกไป จากตนเองด้วยน้ำทั้งหลาย (3.58)

โคลกข้างต้นปรากฏอสังการประเภท อุปมา คือ การเปรียบเทียบอาการแห่งพระอินทร์ที่ไม่ สามารถที่จะดับแสงคือความสามารถของพระรชุนั้น เหมือนเมฆที่ไม่สามารถดับไฟที่ตกไปจากตนเอง หรือการผ่าของสายฟ้าจึงทำให้เกิดไฟและฝนนั้นไม่อาจดับไฟนั้นได้

กวีเลือกใช้อุปมา ด้วยเหตุผลคือ เพื่อทำให้สิ่งที่ยากเป็นสิ่งที่ยาก โดยการอธิบายถึงกริยา อาการของพระอินทร์เทพแห่งสรวงสวรรค์ในการร่วมรบกับพระรชุนั้นแม้พระอินทร์จะมี อานุภาพมากเพียงใดก็ไม่สามารถที่จะดับแสงหรือการเอาชนะความสามารถของพระรชุนั้นได้ ความยาก ที่จะเอาชนะพระรชุนั้นเป็นการยากต่อความเข้าใจคือกาลิทาสจึงได้ยกอุปมาเปรียบ กับเหตุการณ์ทางธรรมชาติอย่างเมฆฝนแม้จะตกลงมามากเพียงใดก็ไม่สามารถดับไฟที่เกิดจากเมฆฝน เองที่ทำให้ฟ้าผ่าลงไปได้ ปรากฏการณ์ทางธรรมชาตินี้เป็นที่เข้าใจได้เป็นอย่างดีของชนโดยทั่วไปและ ทำให้เกิดจินตภาพเดียวกันได้กับตัวกวีผู้พรรณนา

กวีเลือกใช้อุปมา เพื่อการทำให้สิ่งที่ยากให้เป็นสิ่งที่ยาก ด้วยวัตถุประสงค์เพื่อการพรรณนากริยา คืออาการของพระอินทร์ครั้งรบกับพระรชุนั้น พระอินทร์เทพเป็นกลุ่มตัวละครระดับเทพเจ้าจัดเข้าใน กลุ่มที่เกี่ยวข้องด้วยเทพเจ้าดังนี้

ตัวอย่างที่ 3 พรรณนากริยาแห่งพระอินทร์

ชหาร จานเณน มยุรปตริณา ศเรณ ศกรสย มหาศนิธวชม |

จุโกป ตสไม ส ฤคํ สุรศริยะ ปรสหย เกศวยปโรภณาทิว ||3.56||

(คำแปล) และพระรชุนั้นได้ทรงตัดตรงสายฟ้าอันยิ่งใหญ่ของท้าวศักระ ด้วยลูกศรที่ประกอบด้วย ขนหางนกยูงอีกลูกหนึ่ง ท้าวศักระนั้น กริ้วอย่างมากต่อพระรชุนั้น รวกับว่าเพราะได้ฉุดกระชาก ไปซึ่งเทพีแห่งโชคของสวรรค์แล้วปลงพระเกศา (3.56)

โคลกข้างต้นปรากฏอสังการประเภท อุตเปรกษา คือการเปรียบเทียบอาการกริ้วแห่งท้าวศั กระ (พระอินทร์) เพราะถูกพระรชุนั้นศรเข้าใส่ รวกับว่าท้าวศักระนั้นได้ถูกฉุดกระชากไปซึ่งเทพีแห่ง โชคของสวรรค์แล้วปลงพระเกศา

กวีเลือกใช้อุปมา ด้วยเหตุผลคือเพื่อเน้นในส่วนที่สำคัญ โดยการอธิบายถึงกริยาอาการของ พระอินทร์เทพ เมื่อครั้งต้องทำการศึกกับพระรศู ครั้นนั้นพระรศูได้โต้ตอบการโจมตีของพระอินทร์ด้วย ความสามารถในการยิงลูกศรจึงทำให้ธงสายฟ้าอันเป็นสัญลักษณ์ของพระอินทร์ถูกตัดลงจึงทำให้พระ อินทร์ทรงโกรธกริ้วเป็นอันมาก ความโกรธของพระอินทร์นี้กวีได้นำอุตเปรกษามาเปรียบความโกรธ นั้นให้เกิดความเป็นจริงเหมือนหนึ่งพระอินทร์ได้ถูกอุตุกระชากไปแล้วซึ่งเทพแห่งโชคของสวรรค์คือ พระนางลักษมีแล้วยังปลงพระเกศาของพระนางลงอีก นับเป็นการหยามพระเกียรติและทำให้พระ อินทร์โกรธเป็นอย่างมาก ความโกรธในการกระทำเหล่านี้เปรียบได้กับความโกรธที่พระอินทร์ถูกพระร ชูยิงด้วยศรจนธงของพระองค์หักลง

กวีเลือกใช้อุตเปรกษา เพื่อการทำให้ยากให้เป็นสิ่งที่ยาก ด้วยวัตถุประสงค์เพื่อเน้นในส่วนที่ สำคัญเป็นพิเศษคือกริยาอาการโกรธกริ้วของพระอินทร์ พระอินทร์เทพเป็นกลุ่มตัวละครระดับเทพเจ้า จัดเข้าในกลุ่มที่เกี่ยวข้องด้วยเทพเจ้าดังนี้

ตัวอย่างที่ 4 พรรณนาคุณสมบัติของพระอินทร์

หริรายไถกะ ปุรุโชตตมะ สมฤโต มเหศวรสตรมพก เอว นาประ |

ตถา วิฑูรมา มุนยะ ศตกรตุ ทิวติยคามิ น หิ ศพท เอช นะ ||3.49||

(คำแปล) พระหริเพียงพระองค์เดียว เป็นที่รู้จัก ว่า คือ ปุรุโชตตมะ พระตรียมพะจะ (ศิวะ) เป็นที่รู้จัก ว่า คือ มเหศวร ไม่ใช่ของผู้อื่น ฉันทิ มุนีทั้งหลาย รู้จักเรา ว่า คือ ศตกรตุ ฉันทัน นามนี้ เป็นของเรา เท่านั้น ไม่เป็นของบุคคลที่สอง (นอกเหนือจากพวกเรา) (3.49)

โคลกข้างต้นปรากฏถึงการประเทอรธานตรันยาสะ คือ การกล่าวถึงพระหริเป็นที่รู้จักว่า คือปุรุโชตตมะ พระตรียมพะจะ (ศิวะ) เป็นที่รู้จักว่าคือมเหศวร มุนีทั้งหลายรู้จักเราว่าคือศตกรตุ

กวีเลือกใช้อรธานตรันยาสะ ด้วยเหตุผลคือเพื่อเน้นในส่วนที่สำคัญ โดยการอธิบายถึง นามธรรมคือคุณสมบัติของพระอินทร์ซึ่งเป็นผู้ศตกรตุคือการกระทำอัชฎะบูชามากถึง 100 ครั้ง และ เพื่อเป็นการเน้นถึงความสำคัญของคุณสมบัติอันได้โดยยากของพระอินทร์อันเป็นที่รู้จักกันดีในหมู่มนีคือ ฤชี่ทั้งหลาย กวีคือกาลีทาสจึงยกอรธานตรันยาสะขึ้นกล่าวสนับสนุนการเป็นที่รู้จักกันโดยตัวของ พระอินทร์เช่นกันคือ แม้พระหริก็เป็นที่รู้จักกันในนามปุรุโชตตมะคือพระผู้ยิ่งใหญ่สูงสุด ส่วนพระศิวะ ผู้มีสามเนตรก็เป็นที่รู้จักกันในนามมเหศวรคือเทพผู้ยิ่งใหญ่ ฉะนั้นพระอินทร์เองก็เป็นที่เลื่องชื่อเป็นที่ รู้จักกันโดยทั่วในนามผู้บูชา 100 ครั้งดังกล่าว

กวีเลือกใช้วรรณกรรมต้นยาสะ เพื่อเน้นในส่วนที่สำคัญ ด้วยวัตถุประสงค์เพื่อการพรรณานามธรรมคือคุณสมบัติของพระอินทร์ พระอินทร์เทพเป็นกลุ่มตัวละครเทพเจ้าจัดเข้าในกลุ่มที่เกี่ยวข้องด้วยเทพเจ้าดังนี้

ตัวอย่างที่ 5 พรรณนาคุณลักษณะแห่งพระนางปารวตี

อมุ่ ปุระ ปศยสิ เทวทารุ ปุตรีฤโต'เสา วฤษภวฺวเชน |

โย เหมกมุภสฺตนนิสฺสฤตานิ สกนทสย มาตุะ ปยสำ รสชฺชเย ||2.36||

ต้นเทวทารุใด ได้รู้รสน้ำนมทั้งหลายของพระมารดาของพระสกันท (ปารวตี) ที่ไหลออกมาจากพระถันที่เหมือนหม้อทำด้วยทอง ท่านทอดพระเนตรเห็นต้นเทวทารุนั้นเบื้องพระพักตร์ พระผู้มีโคเป็นเครื่องหมาย (พระศิวะ) ได้รับต้นเทวทารุนั้นเป็นโอรส (2.36)

โคลกข้างต้นปรากฏถึงการประเภท อุปมา คือ พระถันเป็นอุปมาน (รูปร่างและสีสัน) เป็นสาธารณธรรม เหมือนเป็นเครื่องหมาย หม้อทำด้วยทองเป็นอุปไมย

กวีเลือกใช้อุปมา ด้วยเหตุผลคือ เพื่อให้สิ่งที่ยากเป็นสิ่งที่ย่าง โดยการอธิบายถึงรูปธรรมคือคุณลักษณะของพระนางปารวตีครั้งเมื่อพระนางให้กำเนิดเทพพระสกันทกุมาร พระถันจึงเต็มไปด้วยน้ำนม ความยากในการอธิบายจินตภาพของกวีนี้ก็คือกาลิทาสจึงยกเอาอุปมาขึ้นเปรียบพระถันของพระนางปารวตีที่มีสีสันและขนาดเหมือนหม้อที่ทำด้วยทองคำ อันเป็นที่เข้าใจโดยทั่วกันและผู้อ่านสามารถสร้างจินตภาพได้เช่นเดียวกัน

กวีเลือกใช้อุปมา เพื่อการทำสิ่งที่ยากให้เป็นสิ่งที่ย่าง ด้วยวัตถุประสงค์เพื่อการพรรณารูปธรรมคือคุณลักษณะของพระนางปารวตี พระนางงปารวตีเทพมารดาของพระสกันทกุมารเป็นกลุ่มตัวละครระดับเทพเจ้าจัดเข้าในกลุ่มที่เกี่ยวข้องด้วยเทพเจ้าดังนี้

อรรถาถการที่กวีเลือกใช้ในกลุ่มเทพเจ้าซึ่งประกอบด้วยเทพสูงสุดพระศิวะและพระนางปารวตี และพระอินทร์ผู้มีบทบาทเป็นอันมากในสรรคที่ 3 เป็นไปเพื่อการพรรณาส่งที่เป็นรูปธรรมกริยาและสิ่งที่เป็นนามธรรมอันเนื่องด้วยเทพเจ้าทั้งหลาย ต่างประกอบด้วยเหตุผลทั้งสองประการข้างต้นคือ การใช้อรรถาถการเพื่อทำเรื่องยากให้เป็นเรื่องง่าย และการใช้อรรถาถการเพื่อเน้นความสำคัญ พบด้วยจำนวนอรรถาถการเป็นอันดับที่สาม อาจกล่าวได้ว่ากวีคือกาลิทาสนอกจากจะมีความรู้ความสามารถในด้านของประวัติศาสตร์มนุษยศาสตร์แล้ว ยังมีความรู้ความสามารถในทางเทววิทยาเป็นอย่างดีอีกด้วย

อรรถาภิธานที่พบในวรรณคดีมหากาพย์รชวงค์สรรคที่ 1-3 ข้างต้น ล้วนประกอบไปด้วยเหตุ 2 ประการแห่งการนำอรรถาภิธานไปใช้ของกวีคือ เพื่อกระทำสิ่งที่ยากให้เป็นสิ่งที่ย่าง และเพื่อเน้นย้ำ ความสำคัญในส่วนที่กวีเห็นว่าเป็นสิ่งสำคัญ อีกทั้งยังพิจารณาการใช้อรรถาภิธานได้ใน 3 วัตถุประสงค์การพรรณนาคือ การพรรณนารูปร่าง การพรรณนากริยา และการพรรณนามนุษย์ การพิจารณาในเนื้อความที่มีลักษณะ 4 ประการด้วยกันคือ เนื้อความที่เกี่ยวเนื่องด้วยวรรณะกษัตริย์ที่ พบอรรถาภิธานสูงสุดถึง 82 แห่งด้วยกัน เนื้อความที่เกี่ยวเนื่องด้วยธรรมชาติพบอรรถาภิธาน 16 แห่ง เนื้อความที่เกี่ยวเนื่องด้วยวรรณะอื่นพบอรรถาภิธาน 9 แห่ง และเนื้อความที่เกี่ยวเนื่องด้วยเทพเจ้าพบอรรถาภิธาน 7 แห่ง ดังนี้ ดังได้พรรณนามานี้

บทสรุปอรรถาภิธานที่พบในมหากาพย์รชวงค์สรรคที่ 1-3

มหากาพย์รชวงค์เป็นวรรณคดีมหากาพย์ที่อิงประวัติศาสตร์และเกี่ยวเนื่องด้วยชนชั้นวรรณะ กษัตริย์อันเป็นชนชั้นปกครองที่มองดูแล้วมีความห่างเหิน เป็นเรื่องไกลตัว และเป็นเรื่องราวที่ยากต่อ ความเข้าถึงและความเข้าใจเพราะอาจเป็นเหตุให้เกิดข้อผิดพลาดในการตีความจนกระทั่งทำให้ผู้ตีความ นั้นอาจต้องโทษอันมีประการทั้งหลาย แต่กระนั้นมหากาพย์รชวงค์ซึ่งประกอบด้วยมหากาพย์ กาลิ ทาส เป็นผู้รจนา ได้กระทำให้ความกังวลในเรื่องต้นเหล่านั้นหมดไปสิ้น ด้วยอาศัยความแห่งทฤษฎี อรรถาภิธานช่วยให้อรรถาภิธานนั้นเป็นวรรณคดีอิงประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวเนื่องด้วยชนชั้นวรรณะ กษัตริย์ที่เป็นเรื่องไกลตัว ง่ายต่อการเข้าถึงและง่ายต่อความเข้าใจ และสามารถตีความไปในทาง เดียวกันกับกวีได้โดยง่าย ไม่กระทำให้เกิดความเห็นเป็นสอง กระทำสิ่งที่ยากให้ง่ายและกระทำสิ่ง ที่สำคัญอยู่แล้วให้สำคัญยิ่ง ๆ ขึ้นไป ด้วยทฤษฎีอรรถาภิธานดังที่ได้พรรณนามาข้างต้น

การศึกษาวิเคราะห์อรรถาภิธานในมหากาพย์รชวงค์ทำให้เข้าใจเนื้อหาที่ยากให้เข้าใจง่ายมาก ยิ่งขึ้น โดยอาศัยอัจฉริยภาพของกวีคือกาลิทาสที่ได้ใช้ทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตอย่างทฤษฎีอรรถาภิธาน สอดแทรกไว้ในทุกส่วนของกวีนิพนธ์ทั้งศัพทอรรถาภิธานและอรรถาภิธาน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในส่วนของ อรรถาภิธานซึ่งพบเป็นจำนวนมาก อรรถาภิธานคือความงามแม้มีมากเกินไปอาจทำให้ดูแปลกประหลาด ได้ มีน้อยเกินไปก็ทำให้ดูจืดจาง แต่มหากาพย์รชวงค์ประกอบไปด้วยความงามอย่างพอดี ทำให้นักวี นิพนธ์มีความสดใหม่อยู่เสมอไม่ว่าเวลาจะผ่านไปนานเท่าใด ผู้รับสารยังคงสามารถเข้าใจในสารที่ผู้ส่ง สารคือกวีต้องการจะสื่อถึงได้อย่างถูกต้องด้วยคุณแห่งอรรถาภิธานที่ประกอบอยู่ในวรรณคดีสันสกฤต

มหากาพย์รชวงค์แม้เป็นวรรณคดีที่มีเนื้อหาอิงประวัติศาสตร์แสดงถึงการดำรงวงศ์กษัตริย์ ความงามแห่งพระเกียรติของวรรณะกษัตริย์ ประสบความลำบากตรากตรำและการต่อสู้ แต่มหากาพย์รชวงค์ของกาลิทาสยังคงสอดแทรกซึ่งทฤษฎีอรรถาภิธานที่ก่อให้เกิดความงามทางวรรณศิลป์ มากมาย แม้เพียงหนึ่งโคลงก็อาจปรากฏซึ่งอรรถาภิธานไว้มากถึงสองหรือสามอรรถาภิธานด้วยกัน ดังที่ได้ ยกตัวอย่างมาในข้างต้น ทั้งยังแสดงให้เห็นถึงคำกล่าวที่ว่า अस्ति अचिद्वागर्थः หรืออุปมาเป็นของกาลิ

ทาสเป็นไข่คำกล่าวเกินจริง กาลิทาสได้ใช้การเปรียบเทียบสิ่งต่าง ๆ ในเรื่องราวนี้ไว้อย่างมากมาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในการใช้ อุปมาอุปไมย ซึ่งมึรูปแบบที่เรียบง่าย ไม่ซับซ้อน อาจกล่าวได้ว่ามหากาพย์ชวงศ์บรรยายและพรรณนาได้กระชับ ไม่มีคำสมาสยาวนัก อลังการปรากฏมากและไม่ซับซ้อน¹² อาศัยการเปรียบเทียบสิ่งหนึ่งกับอีกสิ่งหนึ่งว่ามีลักษณะเหมือนกัน ทั้งคุณลักษณะและคุณสมบัติเป็นที่ประจักษ์แก่ผู้อ่านซึ่งเห็นเพียงตัวอักษรยังทำให้เกิดจินตภาพเช่นเดียวกันกับกวีได้และอลังการในอีกหลายประเภทดังได้พรรณามา ทฤษฎีลังการจึงเป็นสิ่งสำคัญยิ่งต่อกวีนิพนธ์ เพราะนอกจากจะทำให้เกิดความงามแก่ตัวภาษาแล้ว ยังทำให้รับสารเข้าใจในความงามที่ผู้ส่งสารต้องการจะสื่อได้ชัดเจนมากยิ่งขึ้นด้วยประโยชน์แห่งอลังการนี้

4. อรรถลักษณะในการประพันธ์ของกาลิทาสในมหากาพย์ชวงศ์สรรคที่ 1-3

อรรถลักษณะหรือลักษณะอันแสดงความเป็นตัวตนเฉพาะในแต่ละบุคคลในความสามารถด้านใดด้านหนึ่ง เมื่อกล่าวถึงความสามารถในการประพันธ์ถึงวรรณคดีมหากาพย์แล้วชื่อหนึ่งที่นักวรรณคดีสันสกฤตต้องพูดถึงคือ กาลิทาส ผู้แสดงความสามารถในการประพันธ์วรรณคดีไว้มากมายทั้งมหากาพย์และชันทกาพย์ แม้ผลงานจะหลากหลายอย่างไรก็ตามกวีย่อมมีจุดร่วมสำคัญที่แสดงถึงตัวตนของกวีออกมาให้เห็นในสิ่งงานทุก ๆ ชิ้นอยู่เสมอจนทำให้ผู้อ่านหรือผู้ศึกษาสามารถบ่งบอกและกำหนดความสามารถเฉพาะบุคคลที่ปรากฏกล่าวคืออรรถลักษณะเหล่านั้นได้ว่าเป็นกวีท่านใดเป็นผู้ประพันธ์บทกวีนิพนธ์ชิ้นนี้ โดยสรุปจากการศึกษาวิเคราะห์ออลังการในมหากาพย์ชวงศ์สรรคที่ 1-3 แม้ผู้วิจัยได้ทำการศึกษาเป็นส่วนน้อยอาจกล่าวได้ว่าเป็นเพียง 1 ใน 6 ส่วนของมหากาพย์ชวงศ์ทั้งหมด (19 สรรค) แต่กระนั้นผู้วิจัยใคร่จะได้สรุปอรรถลักษณะสำคัญที่พบผ่านการศึกษานี้วิเคราะห์งานกวีนิพนธ์ของกาลิทาสชิ้นนี้ไว้ในหัวข้อต่าง ๆ ดังที่ได้พิจารณาศึกษานี้ไว้แล้วในเบื้องต้นดังต่อไปนี้

4.1) อรรถลักษณะของกาลิทาสในการใช้เหตุผลประกอบการประพันธ์

อรรถลักษณะหรือความโดดเด่นในการเลือกใช้เหตุผลประกอบการนำอลังการประเภทต่าง ๆ มาใช้ในงานกวีนิพนธ์ของตน จากการศึกษาผู้วิจัยพบเหตุในการเลือกใช้ออลังการประกอบในมหากาพย์ชวงศ์สรรคที่ 1-3 ของกาลิทาสสองประการคือ (1) เพื่ออธิบายขยายความในเรื่องที่เข้าใจยากให้เป็นเรื่องที่เข้าใจง่าย (2) เพื่อเน้นข้อความหรือเหตุการณ์ที่สำคัญให้เด่นชัดมากยิ่งขึ้น ซึ่งเหตุทั้งสองประการนี้เหตุผลที่พบมากที่สุดในเรื่องที่ประกอบด้วยออลังการทั้งหมดคือ “เพื่ออธิบายขยายความในเรื่องที่เข้าใจยากให้เป็นเรื่องที่เข้าใจง่าย” ทั้งในด้านการพรรณนาสิ่งที่เป็นรูปธรรมเช่น รูปร่าง สัตว์ส่วน สภาวะร่างกาย สิ่งที่สามารถอธิบายได้ด้วยกรมองเห็นจากภายนอก เป็นต้น ในด้านการพรรณนากริยาเช่น ท่าทางการกระทำสิ่งใดสิ่งหนึ่ง อาการที่แสดงออกมาให้เห็นได้จากภายนอก แม้

¹² มณีปิ่น พรหมสุทธิรักษ์. ประวัติวรรณคดีสันสกฤต. (นครปฐม: มหาวิทยาลัยศิลปากร. 2551),55.

ด้วยอากัปกริยาต่าง ๆ ทั้งด้วยการเคลื่อนไหวและไม่เคลื่อนไหว และในด้านการพรรณานามธรรม เช่น คุณสมบัติ คุณลักษณะ คุณธรรมจริยธรรม อารมณ์ ความนึกคิดต่าง ๆ ที่ไม่แสดงออกให้เห็นภายนอกแต่ต้องพิจารณาจากอาการภายใน ดังนั้นก็คือกาลิทาสจะยกนํ้าอกลงการโดยเฉพาะอย่างยิ่งใน อรรถาลังการที่เป็นความงามในด้านความหมายเข้ามาช่วยในการพรรณนาในเนื้อความครบถ้วน สมบูรณ์ เกิดสทฤทัยคือจินตภาพเดียวกันระหว่างกวีและผู้อ่านบทประพันธ์ ความยากดังกล่าวอาจมี สามารถมาจากหลากหลายประการด้วยได้เช่น

1.) วรรณะกำเนิดที่แตกต่างกันกล่าวเป็นภาษาปัจจุบันคือชาติกำเนิดที่แตกต่างกัน ซึ่งมหากาพย์รชวงศ้นั้นทั้งด้วยชนบในการประพันธ์และในด้านเนื้อหาที่ปรากฏในงานประพันธ์เป็นเนื้อหาที่ เกี่ยวเนื่องด้วยชนชั้นวรรณะกษัตริย์กล่าวคือเป็นชนชั้นปกครองที่มีฐานะหรือชาติกำเนิดที่สูง อาจทำ ให้ผู้อ่านหรือผู้ศึกษาที่มีวรรณะที่แตกต่างกันหรือมีชาติกำเนิดที่แตกต่างกันเข้าใจในบริบทต่าง ๆ ที่ เกิดขึ้นในชนชั้นวรรณะกษัตริย์หรือผู้ที่มีชาติกำเนิดสูง ความยากนี้กวีคือกาลิทาสจึงได้นำเอาอกลงการ เข้ามาช่วยในการอธิบายความต่าง ๆ ให้ง่ายลงต่อความเข้าใจของผู้อ่านหรือผู้ศึกษางานประพันธ์ของ ตนในทุกชนชั้นทุกฐานะทางสังคมได้สามารถอ่านแล้วเข้าใจในสิ่งที่กวีต้องการจะพรรณนามา

2.) จินตภาพของกวี บางครั้งกวีประพันธ์เรื่องราวในบางช่วงไว้ด้วยเนื้อหาที่ประกอบด้วยจินต ภาพขั้นสูงหากไม่มีคำอธิบายผู้อ่านหรือผู้ศึกษาอาจไม่เข้าใจในสิ่งที่กวีต้องการจะพรรณนาได้ กวีคือกา ลิทาสจึงได้ยกนํ้าอกลงการเหล่านี้เข้ามาช่วยอธิบายถึงภาพที่เขาต้องการจะสื่อสารนั้นให้ง่ายลงต่อความ เข้าใจของบุคคลโดยทั่วไปโดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อกวีต้องการจะพรรณนาถึงธรรมชาติแวดล้อมตัวละคร หลักของเรื่องซึ่งนับเป็นชนบอย่างหนึ่งในการประพันธ์วรรณคดีมหากาพย์ การพรรณนาธรรมชาตินั้น เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นเป็นจินตภาพเฉพาะตัวบุคคลตามแต่ประสบการณ์ส่วนตัวของบุคคลนั้นจะเคยประสบ พบมาอย่างไร แต่เพื่อให้จินตภาพนั้นเป็นภาพเดียวกันกับกวี กาลิทาสจึงยกอกลงการโดยเฉพาะอรรถา ลังการมาช่วยให้ภาพของผู้อ่านเป็นภาพเดียวกันกับกวีทำให้เกิดสทฤทัยร่วมกันในที่สุด

การทำสิ่งที่ยากต่อความเข้าใจให้เป็นสิ่งที่ย่อยต่อความเข้าใจและเกิดสทฤทัยขึ้นนี้เองเป็น หน้าที่ของอกลงการในการเข้ามาช่วยแก้ไขปัญหาดังกล่าว สร้างความเข้าใจร่วมกันระหว่างกวีและผู้อ่าน เมื่อสร้างความเข้าใจเบื้องต้นร่วมกันดังนี้ด้วยการที่จะเข้าใจในอารมณ์ของการประพันธ์ที่แฝงอยู่ในตัว ละครต่าง ๆ ผ่านทฤษฎีสันนั้นจะยิ่งเป็นไปได้โดยง่ายขึ้น ดังกล่าวไว้ในเบื้องต้นว่าทฤษฎีอกลงการนั้นเป็น เหมือนประตูเปิดผู้อ่านเข้าสู่เรื่องราวที่แฝงไปด้วยอารมณ์ความรู้สึกนานาประการในโลกของวรรณคดี สันสกฤตสืบไป

4.2) อัตลักษณ์ของกาลิทาสในการใช้วัตถุประสงคฺ์ประกอบการประพันธ์

อัตลักษณ์หรือความโดดเด่นในการพรรณนาเรื่องราวต่าง ๆ ผ่านวัตถุประสงคฺ์ประกอบในการ เลือกลงการในงานกวีนิพนธ์ของกาลิทาส จากการศึกษาผู้วิจัยพบวัตถุประสงคฺ์ในพรรณนาที่กวีมี

การเลือกใช้อรรถการนำมาประกอบในมหากาพย์รชวงศ์สรรคที่ 1-3 ของกาลิทาสสามประการคือ (1) วัตถุประสงค์เพื่อการพรรณนาสิ่งประกอบด้วยรูปธรรมกล่าวคือสิ่งที่จับต้องสัมผัสมองเห็นได้ (2) วัตถุประสงค์เพื่อการพรรณนาสิ่งประกอบด้วยบทบาทหรือการกระทำสิ่งใดสิ่งหนึ่ง (3) วัตถุประสงค์เพื่อการพรรณนาสิ่งประกอบด้วยนามธรรมกล่าวคือสิ่งที่จับต้องสัมผัสมองเห็นไม่ได้ ซึ่งวัตถุประสงค์ในการพรรณนาความทั้งสามประการที่พบมากที่สุดในเรื่องที่ประกอบด้วยอรรถการทั้งหมดของกาลิทาสคือ “วัตถุประสงค์เพื่อการพรรณนาสิ่งประกอบด้วยบทบาทหรือการกระทำสิ่งใดสิ่งหนึ่ง” เป็นที่ยอมรับกันอยู่แล้วว่างานประพันธ์ในรูปแบบของวรรณคดีประเภทศรเวทกาพย์นั้นเสพสารได้โดยการอ่านหรือการฟังเป็นสำคัญฉะนั้นในบทประพันธ์ที่ประกอบไปด้วยบทบาทคือการเคลื่อนไหวอย่างมหากาพย์รชวงศ์จึงประกอบไปด้วยบทบาทหรืออาการเคลื่อนไหวในสองลักษณะได้แก่ (1) กริยาอาการการเคลื่อนไหวของตัวละคร กล่าวคือตัวละครที่มีบทบาทสำคัญต่าง ๆ ในเนื้อเรื่องทั้งมีเป็นเทพเจ้า มนุษย์ และสัตว์ ทั้งที่มีบทบาทและไม่มีบทบาท (2) กริยาอาการการเคลื่อนไหวขององค์ประกอบภาพฉากและสิ่งแวดล้อมต่าง ๆ เช่น บรรยากาศ สภาวะทางธรรมชาติ พืชพรรณต่าง ๆ การที่กวีจะพรรณนากริยาอาการของสิ่งต่าง ๆ ข้างต้นจึงเป็นสิ่งที่ยากและท้าทายยิ่งที่กวีจะอธิบายและพรรณนาอากัปกิริยาเหล่านั้นได้อย่างไร มหากาพย์รชวงศ์ประกอบด้วยบทบาทอาการเหล่านี้เป็นจำนวนมากอาจกล่าวได้ว่าตัวละครในเรื่องมีการเคลื่อนไหวอยู่ตลอดเวลาไม่มีตอนที่นิ่งแต่คำบรรยายปกติ ฉะนั้นกาลิทาสจึงแฝงอรรถการมาเป็นตัวช่วยในการอธิบายพรรณนาถึงอาการกริยาเหล่านั้นไว้เป็นจำนวนมากทั้งในบางส่วนที่ยากต่อการทำความเข้าใจต่อผู้อ่าน และในบางส่วนของกาลิทาสต้องการที่จะเน้นถึงกริยาอาการนั้นเป็นพิเศษเหนือส่วนอื่น ๆ การพรรณนากริยาอาการต่าง ๆ ที่เป็นการยากต้องการประพันธ์ในลักษณะการสื่อสารเฉพาะอ่านและฟังนั้นยังเพิ่มความยากไปอีกเมื่อพิจารณากริยาอาการต่าง ๆ ออกเป็นสองจำพวกคือ

1.) กริยาอาการที่มีการเคลื่อนไหว เป็นที่เข้าใจโดยทั่วกันคือกวีจำเป็นต้องอาศัยอรรถการเข้ามาช่วยเป็นจำนวนมากเพื่อให้เกิดจินตภาพขึ้นในการเคลื่อนไหวต่าง ๆ เป็นภาพเดียวกันกับกวี

2.) กริยาอาการที่ไม่มีการเคลื่อนไหว อีกประการหนึ่งซึ่งประกอบไปด้วยความยากไม่แพ้กริยาอาการการเคลื่อนไหวคือกริยาอาการที่แสดงถึงความหยุดนิ่ง ไม่มีการเคลื่อนไหว สิ่งนี้เองกวีก็ได้นำอรรถการเข้ามาช่วยในพรรณนาเป็นอันมากเช่นเดียวกัน

วัตถุประสงค์เพื่อการพรรณนากริยาอาการทั้งเคลื่อนไหวและไม่เคลื่อนไหวเป็นสิ่งสำคัญ การนำอรรถการเข้ามาช่วยล้วนเป็นไปเพื่อการทำสิ่งที่ยากต่อความเข้าใจให้เป็นสิ่งที่ย่างต่อความเข้าใจและเกิดสทฤทัยขึ้นนี้ในระหว่างกวีและผู้อ่าน กริยาอาการที่ถูกพรรณนาด้วยตัวอักษรจะกลายเป็นภาพที่ถูกต้องในใจของผู้อ่านได้จำเป็นต้องอาศัยฝีมือในการประพันธ์ของกวีเป็นอย่างยิ่ง ซึ่งนอกจากการพรรณนากริยาอาการแล้วอีกประการคือการพรรณนาสิ่งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรมก็สำคัญไม่แพ้กัน

ดังนั้นกวีคือกาลีทาสจึงได้สอดแทรกองค์การโดยเฉพาะอย่างยิ่งอรรถาลังการไว้จำนวนมากในบทกวีนิพนธ์ของตนเพื่อให้ภาพที่อยู่ในใจของกวีเหล่านั้นถ่ายทอดออกมาสู่ผู้อ่านได้ถูกต้องอย่างที่กวีต้องการ

4.3) อัตลักษณ์ของกาลีทาสในการใช้กลุ่มเป้าหมายประกอบการประพันธ์

อัตลักษณ์หรือความโดดเด่นในการพรรณนาเรื่องราวต่าง ๆ ผ่านกลุ่มเป้าหมายต่าง ๆ กล่าวคือสิ่งที่เกี่ยวเนื่องด้วยตัวละครในวรรณคดีต่าง ๆ สิ่งมีชีวิต สภาวะตามธรรมชาติ วัตถุสิ่งของต่าง ๆ ที่ปรากฏในงานกวีนิพนธ์ของกาลีทาส จากการศึกษาผู้วิจัยพบกลุ่มเป้าหมายต่าง ๆ ที่กวีมีการเลือกใช้อ้างอิงนำมาประกอบในมหากาพย์รชวงศ์สรรคณี 1-3 ของกาลีทาสสี่กลุ่มคือ (1) กลุ่มที่เกี่ยวข้องเนื่องด้วยวรรณคดี (2) กลุ่มที่เกี่ยวข้องเนื่องด้วยธรรมชาติ (3) กลุ่มที่เกี่ยวข้องเนื่องด้วยวรรณคดีอื่นที่นอกเหนือไปจากวรรณคดี (4) กลุ่มที่เกี่ยวข้องเนื่องด้วยเทพเจ้า ซึ่งกลุ่มเป้าหมายที่ปรากฏในงานประพันธ์ทั้งสี่กลุ่มที่พบมากที่สุดในเรื่องที่ประกอบด้วยองค์การทั้งหมดของกาลีทาสคือ “กลุ่มที่เกี่ยวข้องเนื่องด้วยวรรณคดี” ดังกล่าวมาแล้วในเบื้องต้นว่าวรรณคดีมหากาพย์ต้องประกอบด้วยชนบอย่างหนึ่งคือตัวละครต้องมีชาติกำเนิดสูง ฉะนั้นวรรณคดีมหากาพย์รชวงศ์แม้ในช่วงต้นโดยกล่าวเฉพาะในสรรคณี 1-3 จึงปรากฏตัวละครที่เกี่ยวข้องเนื่องด้วยวรรณคดีมากที่สุด อาจกล่าวได้ว่านี่เป็นวรรณคดีที่เกี่ยวข้องเรื่องราวอิงประวัติศาสตร์ของพระมหากษัตริย์โดยแท้ การทำงานประพันธ์ประกอบไปด้วยกลุ่มเป้าหมายที่เกี่ยวข้องเนื่องด้วยวรรณคดีมากเช่นนี้จึงเป็นข้อยากประการหนึ่งอันเป็นเหตุแห่งการเลือกใช้อ้างอิงเข้ามาช่วยในการพรรณนาดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้น อย่างไรก็ตามมหากาพย์รชวงศ์แม้ประกอบไปด้วยเนื้อหาที่เนื่องด้วยวรรณคดีเป็นจำนวนมาก แต่ตัวละครกลับไม่มากอย่างที่คิดซึ่งตัวละครที่เกี่ยวข้องเนื่องด้วยวรรณคดีปรากฏเป็นตัวละครหลักในสรรคณี 1-3 และมีบทบาทสำคัญในเรื่องเพียง 3 ตัวละครเท่านั้นได้แก่

1.) พระเจ้าทิลิปะ พระราชผู้ครองชมพูทวีป ตัวละครเอกสำคัญประจำมหากาพย์รชวงศ์สรรคณี 1-3 ถูกกล่าวถึงในหลายลักษณะด้วยกันทั้ง พระเจ้าทิลิปะ พระราชา ราชา เจ้าผู้ปกครองคน เจ้าผู้ครองเมือง พระราชบิดา การถูกกล่าวถึงว่าพระองค์ กล่าวโดยสรุปว่ามหากาพย์รชวงศ์สรรคณี 1-3 เป็นเรื่องราวในระหว่างการครองราชสมบัติของพระองค์ พระเจ้าทิลิปะถูกกล่าวถึงในทุกลักษณะการพรรณนาทั้งในด้านรูปธรรมคือรูปร่างหน้าตา บุคลิกลักษณะ สัดส่วนร่างกาย ในด้านกริยาอาการ ท่าทาง การเคลื่อนไหวในเหตุการณ์ต่าง ๆ ทั้งดีและร้าย และในด้านนามธรรมคือคุณสมบัติ คุณลักษณะ คุณธรรมจริยธรรมอันเป็นสิ่งเฉพาะตัวของพระเจ้าทิลิปะโดยกวีได้พรรณนาไว้ครบถ้วนผ่านองค์การทั้งสิ้น

2.) พระนางสุทักษิณา พระราชมารดา พระราชินี พระชายาของพระเจ้าทิลิปะ ผู้เสด็จติดตามพระองค์ไปในทุกย่างก้าว พระนางสุทักษิณาแม้มีบทบาทไม่มากนักแต่เป็นบทบาทที่ยิ่งใหญ่กล่าวคือ การให้กำเนิดพระราชโอรสผู้ทรงอำนาจมากนามรช เช่นเดียวกันกับพระเจ้าทิลิปะ

พระนางสุทักษิณาถูกกล่าวถึงในทุกลักษณะการพรรณนาทั้งถูกกล่าวถึงโดยพระองค์เองและถูกกล่าวถึงคู่กับพระเจ้าทิลีปะ ทั้งในด้านการพรรณารูปธรรมคือรูปร่างหน้าตา บุคลิกลักษณะ สัดส่วนร่างกาย ในด้านกริยาอาการ ท่าทาง การเคลื่อนไหวในเหตุการณ์ต่าง ๆ และในด้านนามธรรมคือคุณสมบัติ คุณลักษณะ คุณธรรมจริยธรรมอันเป็นสิ่งเฉพาะตัวของพระนางสุทักษิณา บ้างพรรณนาควบคู่กันไปกับพระเจ้าทิลีปะซึ่งกวีได้พรรณานาไว้เป็นอย่างดี

3.) พระรรษุ พระราชโอรส ธรรมราชกุมาร เจ้าชายรรษุ กระทั่งขึ้นครองราชย์เป็นพระรรษุ ตัวละครสำคัญอีกตัวละครหนึ่งซึ่งเป็นกุญแจสำคัญที่ทำให้เกิดเหตุการณ์และเรื่องราวต่าง ๆ ทั้งดีและร้ายที่พระราชบิดาคือพระเจ้าทิลีปะต้องประสบพบเจอพระรรษุมีบทบาทเพียงส่วนน้อยในมหากาพย์รรษุวงศ์สรรคที่ 3 เนื่องด้วยเรื่องราวทั้งหมดยังอยู่ในช่วงที่พระเจ้าทิลีปะยังทรงครองราชย์ แต่ประกอบไปด้วยเหตุการณ์สำคัญหลายประการด้วยกันซึ่งไม่อาจขาดพระรรษุไปได้ และเช่นเดียวกันพระรรษุตั้งแต่ประสูติกาลกระทั่งเติบโตได้ถูกกล่าวถึงในทุกลักษณะการพรรณนาทั้งถูกกล่าวถึงโดยพระองค์เองและถูกกล่าวถึงคู่กับพระเจ้าทิลีปะและพระนางสุทักษิณา ทั้งในด้านการพรรณารูปธรรมคือรูปร่างหน้าตา บุคลิกลักษณะ สัดส่วนร่างกาย ในด้านกริยาอาการ ท่าทาง การเคลื่อนไหวในเหตุการณ์ต่าง ๆ และในด้านนามธรรมคือคุณสมบัติ คุณลักษณะ คุณธรรมจริยธรรมอันเป็นสิ่งเฉพาะตัวของพระรรษุ กวีได้พรรณานาไว้เป็นอย่างดีเตรียมพร้อมสำหรับเป็นตัวละครเอกในสรรคถัดไป

กลุ่มเป้าหมายที่เกี่ยวข้องเนื่องด้วยวรรณะกษัตริย์แม้ปรากฏด้วยตัวละครไม่มากนัก แต่กวีได้พรรณนาถึงเป็นจำนวนมากเพราะเป็นตัวละครดำเนินเรื่องหลักของเรื่องกวีจึงมีการเลือกใช้เหตุผลทั้งเพื่อทำให้ความยากคือความต่างกันของชนชั้นวรรณะง่ายลง เพื่อเน้นความสำคัญของตัวละครในด้านการพรรณารูปธรรม กริยาและนามธรรม ดั่งนี้มหากาพย์รรษุวงศ์จึงเป็นวรรณคดีอิงประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวข้องเนื่องด้วยประวัติศาสตร์แห่งวรรณะกษัตริย์อันเป็นชนชั้นผู้ปกครองที่ทรงคุณค่าแก่การศึกษาเป็นอย่างยิ่ง

4.4) อัตลักษณ์ของกาลิทาสในการใช้อลังการประกอบการประพันธ์

อัตลักษณ์หรือความโดดเด่นในการเลือกใช้อลังการของกาลิทาส กล่าวคือการเลือกใช้อลังการในงานกวีนิพนธ์ของตนสะท้อนให้เห็นถึงความเชี่ยวชาญชำนาญในทฤษฎีอลังการประเภทรูปนั้น ๆ เป็นอย่างดีซึ่งกวีคือกาลิทาสมีการเลือกใช้อลังการนำมาประกอบในมหากาพย์รรษุวงศ์สรรคที่ 1-3 ของกาลิทาสมากถึง 17 ประเภทอันเนื่องด้วยความสามารถของผู้วิจัยที่พอจะเข้าใจได้ในแต่ละประเภทของอลังการซึ่งทฤษฎีอลังการอาจมีได้มากถึง 123 ประเภทดังที่กล่าวไว้ในตอนต้น โดยในงานวิจัยนี้ผู้วิจัยสรุปทฤษฎีอลังการที่พบในมหากาพย์รรษุวงศ์สรรคที่ 1-3 ในดังต่อไปนี้คือ

1.) ศัพท์หลังการ อลังการทางเสียง โดยอาศัยหลักไวยากรณ์ในการทำให้เกิดความงามขึ้นในงานประพันธ์ พบประเภทย่อยอีก 2 ประเภทคือ (1) ยมก (2) อนุปราสาธโดยพบทั้งฉกอนุปราสาธและลาภานุปราสาธ

2.) อรรถาลังการ อลังการทางความหมาย โดยอาศัยความหมายของศัพท์ทำให้เกิดความงามในงานประพันธ์ พบประเภทย่อยอีก 17 ประเภทคือ (1) อุปมา (2) อุตเปรกษา (3) อรรถานตรันยาสะ (4) กาวยลึงคะ (5) ปริกัระ (6) พรรยาโยกตะ (7) วิโรธะ (8) รูปกะ (9) วยติเรก (10) ทฤษฏานตะ (11) ประติวัสตุปมา (12) ทีปกะ (13) ยถาสังขยะ (14) นิทรศนะ (15) วิภาวนา (16) เศลษะ (17) สโหกติ

เมื่อพิจารณาประเภทของอลังการที่พบทั้งหมดกว่า 19 ประเภทอลังการ อลังการที่พบมากที่สุดในเรื่องทั้งหมดของกาฬิหาสคือ อลังการประเภทอรรถาลังการประเภทย่อยคือ “อุปมา” อุปมาถูกกล่าวถึงมาตั้งแต่ต้นแล้วว่าเป็นอัตลัษณะของกาฬิหาสดังคำกว้างที่ว่าอุปมาเป็นของกาฬิหาสฉะนั้นมหากาฬิรชวงศ์ในสรรรคที่ 1-3 จึงเป็นเครื่องยืนยันเป็นอย่างดีแล้วว่าอัตลัษณะหรือความถนัดอันเป็นความสามารถตัวของกวีคือกาฬิหาสคืออุปมาจริง ๆ โดยกาฬิหาสนั้นได้หีบยกใช้อุปมาเพื่อช่วยในการคลี่คลายในสถานการณ์ทุกรูปแบบในทุก ๆ ปัญหาที่พบ ทั้งในหารใช้อุปมาโดยอาศัยเหตุผล 2 ประการ ดังที่ได้ขยายความมาแต่ต้นคือ

- 1.) กาฬิหาสใช้อุปมาเพื่อทำให้เรื่องที่ยากต่อความเข้าใจกลายเป็นเรื่อง่าย
- 2.) กาฬิหาสใช้อุปมาเพื่อเน้นข้อความ เหตุการณ์ หรือสถานการณ์ที่สำคัญให้โดดเด่นยิ่งขึ้น

นอกจากกาฬิหาสจะให้อุปมาประกอบเหตุผลในการเลือกใช้อลังการคืออุปมาแล้ว เช่นดียวกันกาฬิหาสยังเลือกใช้อุปมาโดยการคำนึงถึงวัตถุประสงค์ในการพรรณนาสามประการในข้างต้นด้วยกันดังที่ได้กล่าวมาแล้วอันได้แก่

- 1.) กาฬิหาสใช้อุปมาเพื่อวัตถุประสงค์การพรรณนาสิ่งที่เป็นรูปธรรม
- 2.) กาฬิหาสใช้อุปมาเพื่อวัตถุประสงค์การพรรณนาสิ่งที่เป็นกรียา
- 3.) กาฬิหาสใช้อุปมาเพื่อวัตถุประสงค์การพรรณนาสิ่งที่เป็นนามธรรม

อีกทั้งกาฬิหาสยังมีการหีบยกใช้อุปมาประกอบเหตุผลและวัตถุประสงค์ในการพรรณนาต่าง ๆ ในข้างต้นในกลุ่มเป้าหมายทุกกลุ่มที่กาฬิหาสต้องการที่จะกล่าวถึงเช่นเดียวกันอันได้แก่

- 1.) กาฬิหาสใช้อุปมาในกลุ่มเป้าหมายที่เกี่ยวข้องด้วยวรรณะกษัตริย์
- 2.) กาฬิหาสใช้อุปมาในกลุ่มเป้าหมายที่เกี่ยวข้องด้วยธรรมชาติ
- 3.) กาฬิหาสใช้อุปมาในกลุ่มเป้าหมายที่เกี่ยวข้องด้วยวรรณะอื่นนอกจากวรรณะกษัตริย์
- 4.) กาฬิหาสใช้อุปมาในกลุ่มเป้าหมายที่เกี่ยวข้องด้วยเทพเจ้า

อัตลักษณ์ดังกล่าวมาข้างต้นอาจกล่าวโดยสรุปถึงหมากพัวร์ฆวงศ์สรรค์ที่ 1-3 ของกาลิทาสได้ว่า กาลิทาสมีความเชี่ยวชาญชำนาญในการใช้อลังการประเภทอรรธาลังการคืออุปมาเป็นอย่างยิ่ง ในกลุ่มเป้าหมายที่เนื่องด้วยวรรณกะษัตริย์ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อการพรรณนากริยา ด้วยเหตุผลคือการทำเรื่องยากให้เป็นเรื่องง่ายเป็นสำคัญ อัตลักษณ์ไม่ใช่สิ่งที่จะเกิดขึ้นแก่ตัวบุคคลหนึ่ง ๆ ได้โดยง่ายแต่ต้องอาศัยกาลเวลาเพื่อสั่งสมความเชี่ยวชาญชำนาญเป็นอันมากจึงจะทำให้เกิดอัตลักษณ์ประจำตัวนี้ขึ้นมาได้ ดังนั้นหมากพัวร์ฆวงศ์จึงเป็นกวีนิพนธ์ในมหารัตนกวีกาลิทาสอีกประการหนึ่งซึ่งสะท้อนความเป็นอัจฉริยภาพทางการกวีและสะท้อนถึงความเป็นเจ้าของอลังการอย่างอุปมาอย่างแท้จริง

บทที่ 5

สรุปผลและข้อเสนอแนะ

สรุปผลการวิจัย

การศึกษาวិเคราะห์ห่อลังการในมหากาพย์รชวงค์ของกาลิทาส สรรคที่ 1-3 เป็นการศึกษางานเชิงคุณภาพ มุ่งศึกษาวิจัยโดยการพรรณนารายละเอียดที่พบเพื่อมุ่งทำความเข้าใจถึงปัญหา เหตุผล วัตถุประสงค์ และเพื่อค้นพบในสิ่งใหม่ ฉะนั้นในงานวิจัยนี้จึงมุ่งศึกษาปัญหาจากการรวบรวมข้อมูล และทำการศึกษาคือการพบการใช้ทฤษฎีอรรถศาสตร์ประกอบในมหากาพย์รชวงค์เป็นจำนวนมากซึ่งพิจารณาเฉพาะในสรรคที่ 1-3 จากทั้งหมด 19 สรรค เพื่อควบคุมขอบเขตในงานวิจัยให้เป็นที่ชัดด้วยดี มุ่งศึกษาถึงเหตุผลมีการใช้อรรถศาสตร์เหล่านั้นพร้อมทั้งวัตถุประสงค์ในการใช้ทฤษฎีอรรถศาสตร์ในเรื่อง อีกทั้งยังพิจารณาถึงความเป็นอัตลักษณ์เฉพาะของกวีคือกาลิทาสในงานประพันธ์วรรณคดีสันสกฤต ชิ้นนี้ พร้อมทั้งผู้วิจัยยังได้รวบรวมและเรียบเรียงบทปริวรรตและบทแปลในมหากาพย์รชวงค์สรรคที่ 1-3 ไว้ในภาคผนวกเพื่อความสะดวกในการศึกษาเพิ่มเติมของผู้สนใจศึกษาสืบไป

1. สรุปวรรณคดีสันสกฤตเรื่องมหากาพย์รชวงค์ของกาลิทาส สรรคที่ 1-3

มหากาพย์รชวงค์ซึ่งเป็นวรรณคดีสันสกฤตประเภท ปัทยะ-ศรวยะ-กาพย์ คือวรรณคดีสันสกฤตประเภทร้อยกรอง-รับสารได้ด้วยกรอ่านและฟังเป็นสำคัญ โดยเป็นกาพย์ประเภทมหากาพย์คือเรื่องราวขนาดใหญ่มีเนื้อหามากและเป็นวรรณคดีอิงประวัติศาสตร์พรรณนาด้วยภาษาสันสกฤตประพันธ์โดยมหารัตนกวีกาลิทาส ผลงานกวีนิพนธ์ซึ่งเป็นมหากาพย์หนึ่งในทั้งหมดสองเรื่องด้วยกันของกวีคือกาลิทาส กาลิทาสเป็นตำนานการเรียกชื่อของผู้ที่มีความสามารถในการประพันธ์สูงในเจริญรุ่งเรืองของศิลปะวัฒนธรรมภารตะโบราณ ด้วยความเป็นตำนานทั้งในด้านประวัติและในด้านความสามารถซึ่งปรากฏด้วยผลงานประพันธ์มากมายนอกเหนือจากวรรณคดีมหากาพย์สองเรื่องแล้วยังมีฉันทกาพย์และบทละครอีกหลายเรื่องด้วยกัน ปรากฏพร้อมด้วยคำกล่าวอันเป็นที่เรื่องชื่อคืออุปมาเป็นของกาลิทาส ดังนั้นจึงทำให้ชื่อของกาลิทาสถูกกล่าวถึงในนามของผู้ที่แต่งผลงานกวีนิพนธ์และสอดแทรกไปด้วยวรรณศิลป์อย่างอุปมาไว้มากมาย ผู้วิจัยสังเกตเห็นถึงชื่อเสียงและความสามารถรวมถึงผลงานดังกล่าวของกวีคือกาลิทาสจึงสนใจที่จะศึกษาโดยเลือกเอาผลงานกวีนิพนธ์เรื่องหนึ่งของกาลิทาสที่มีเนื้อหาแปลกแยกน่าสนใจนำมาทำการศึกษาคือมหากาพย์รชวงค์

มหากาพย์รชวงศ์เป็นเรื่องราวเกี่ยวกับวงศ์แห่งกษัตริย์คืออาทิตยวงศ์ หนึ่งในสองวงศ์ซึ่งกล่าวได้ว่าเป็นปฐมกษัตริย์แห่งดินแดนภารตะหรืออินเดีย โดยมหากาพย์รชวงศ์ตั้งชื่อตาม พระรช เป็นกษัตริย์ผู้ทรงพระเดชานุภาพมากพระองค์หนึ่งต้นยุคแห่งอาทิตยวงศ์ พระรชผู้เป็นนักรบที่เก่งกาจสามารถและเป็นทั้งพระมหากษัตริย์ที่ทรงธรรมสูงสุดพระองค์หนึ่งในวงศ์ของพระองค์ เนื้อด้วยมหากาพย์รชวงศ์มีเนื้อหามากดังที่กล่าวไปข้างต้น โดยรวมมหากาพย์รชวงศ์มีมากกว่า 19 สรรค ด้วยจำนวนโคลงมากกว่า 1,570 โคลง เพื่อเป็นการกำหนดขอบเขตงานวิจัยไม่ให้มากจนเกินไปซึ่งอาจเกินความสามารถของผู้วิจัยได้หรือน้อยจนเกินไปจนไม่สามารถศึกษาวิเคราะห์ได้ ผู้วิจัยจึงได้กำหนดขอบเขตการศึกษามหากาพย์รชวงศ์ที่ 3 สรรคคือ สรรคที่ 1-3 ซึ่งเมื่อศึกษาเนื้อหาโดยรวมนับเป็นองค์แรกของมหากาพย์รชวงศ์พอดี โดยมีตัวละครสำคัญคือพระเจ้าทิลิปะพระราชบิดาของพระรชเป็นตัวละเอียในการดำเนินเรื่อง โดยเนื้อเรื่องดำเนินตั้งแต่การพรณนางศ์ของพระอาทิตยถึงกำเนิดของพระเจ้าทิลิปะหลังขึ้นครองราชย์และปรารถนาที่จะมีพระราชโอรสสืบพระราชสกุลจึงทำให้มีการพจญภัยเกิดขึ้นมากมายในสรรคที่ 1-2 กระทั่งสรรคที่ 3 พระรชจึงได้ถึงประสูติกาลกระทั่งเติบโตใหญ่ขึ้นเป็นเจ้าชายและพร้อมที่สืบทอดพระราชบัลลังก์ต่อจากพระราชบิดาสืบไป เป็นอันจบเนื้อหาในมหากาพย์รชวงศ์สรรคที่ 1-3 ดังนี้

มหากาพย์รชวงศ์สรรคที่ 1-3 ประกอบด้วยประเภทของฉันทลักษณ์โดยที่กวีคือกาลิทาสได้ประพันธ์บทกวีไว้มากถึง 7 ประเภทด้วยกัน ได้แก่ (1) อนุชฎา (2) ประหรรชนี (3) อุปชาติ (4) อินทรวรา (5) มาลินี (6) วิศวัม (7) หริณี พิจารณาแล้วพบว่ากวีเลือกใช้รูปแบบการประพันธ์อย่างเฉพาะเจาะจงและมีรูปแบบที่ชัดเจนเหมาะสมต่อสภาวะการณ์ที่เกิดขึ้นในเนื้อหาของบทประพันธ์ที่แตกต่างกันไปในด้านสถานการณ์ต่าง ๆ อีกทั้งมหากาพย์รชวงศ์สรรคที่ 1-3 ยังปรากฏภาพสะท้อนในด้านต่างแก่ผู้อ่านอันสอดแทรกอยู่ในความสนุกของเนื้อหาอีกด้วยได้แก่ (1) ภาพสะท้อนในด้านชาติ (2) ภาพสะท้อนในด้านศาสนา (3) ภาพสะท้อนในด้านพระมหากษัตริย์ โดยยึดโยงกับสามสถาบันหลักของไทย เพราะมหากาพย์รชวงศ์เป็นวรรณคดีที่เกี่ยวข้องด้วยประวัติศาสตร์คือวงศ์แห่งพระมหากษัตริย์ดังกล่าว มหากาพย์รชวงศ์จึงสอดแทรกเรื่องราวเหล่านี้ไว้เป็นจำนวนมากและเป็นประโยชน์ต่อผู้ศึกษาได้มากมายหลายด้านเป็นอย่างยิ่ง

มหากาพย์รชวงศ์เป็นผลงานประพันธ์ของมหาบัณฑิตนักกวีกาลิทาสผู้มากความสามารถ ผู้ถูกกล่าวขานว่ามีความสามารถในการใช้อุปมาในการเปรียบเทียบสิ่งหนึ่งเป็นอีกสิ่งหนึ่งได้อย่างยอดเยี่ยม อุปมาคือการเปรียบเทียบสิ่งหนึ่งเป็นอีกสิ่งหนึ่งนั้นนักทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตต่างยกให้เป็นหนึ่งในทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตชื่ออสังการ ผู้วิจัยจึงถือเอาทฤษฎีอสังการนี้เป็นเครื่องมือในการศึกษา

วิเคราะห์เนื้อหาในมหากาพย์รชวงศ์สรรคที่ 1-3 เมื่อศึกษาวิเคราะห์ห่อลังการในมหากาพย์รชวงศ์ของกาลิทาส สรรคที่ 1-3 แล้วจึงพบการปรากฏของทฤษฎีห่อลังการอยู่เสมอตลอดทั้งเรื่อง โดยเฉพาะสามารถพบทฤษฎีห่อลังการได้ในทุก 2 โศลก ผู้วิจัยจะต้องพบอย่าง 1 ในประเภทของทฤษฎีห่อลังการทั้งหมดดังนี้

2. สรุปผลการศึกษาวิเคราะห์ห่อลังการในมหากาพย์รชวงศ์ของกาลิทาส สรรคที่ 1-3

การศึกษาวิเคราะห์ห่อลังการในมหากาพย์รชวงศ์ของกาลิทาส สรรคที่ 1-3 ผู้วิจัยพบห่อลังการทั้งหมดเมื่อพิจารณาตามหลักทฤษฎีห่อลังการแล้วพบในสองลักษณะด้วยกันได้แก่ ลักษณะที่หนึ่ง ห่อลังการด้วยเสียงแห่งศัพท์กล่าวคือศัพท์ห่อลังการ โดยพบศัพท์ห่อลังการใน 2 ประเภทด้วยกันคือ ยมก (การซ้ำเสียงพยางค์ให้เหมือนกันแต่ความหมายแตกต่างกัน) และอนุปราสะ (การซ้ำเสียงพยัญชนะให้เหมือนกันแต่สระและความหมายแตกต่างกัน) ซึ่งมีทั้งเอกอนุปราสะ (การซ้ำเพียงครั้งเดียว) และลาภานุปราสะ (การซ้ำหลายครั้ง) โดยพบศัพท์ห่อลังการนี้ไม่มากนักในมหากาพย์รชวงศ์ โดยความเป็นไปได้ว่าอาจจะไม่ได้สำคัญถึงความงามทางเสียงนักด้วยเพราะวรรณคดีสันสกฤตเรื่องนี้เป็นวรรณคดีอิงประวัติศาสตร์ที่มีเนื้อหาเกี่ยวเนื่องด้วยพระมหากษัตริย์ ด้วยลักษณะการยอพระเกียรติกวีจึงหมายเอาความงามในด้านความหมายเป็นสำคัญ จึงพบศัพท์ห่อลังการเพียง 20 แห่งด้วยกันจากจำนวนโศลกทั้งสิ้น 240 โศลกในมหากาพย์รชวงศ์ สรรคที่ 1-3 โดยพบศัพท์ห่อลังการประเภท อนุปราสะมากที่สุด 16 แห่ง

และพบห่อลังการในลักษณะที่สอง ห่อลังการด้วยความหมายของศัพท์กล่าวคืออรรถาห่อลังการ โดยพบอรรถาห่อลังการใน 17 ประเภทด้วยกัน คือ อุปมา (การเปรียบเทียบลักษณะเด่นของสิ่งหนึ่งกับอีกสิ่งหนึ่ง) อุตเปรกษา (การกล่าวแสดงจินตนาการว่าสิ่งหนึ่งมีลักษณะของสิ่งหนึ่งเกินจริง) อรรถานต รันยาสะ (การหาหลักฐานมายืนยันสิ่งที่กล่าวถึง) กาวยลึงคะ (การกล่าวให้เหตุผลเพื่อสร้างความชอบธรรมแก่ตน) ปริกัระ (การถึงสิ่งหนึ่งโดยพูดถึงสมญาของสิ่งนั้น) พรรยาโยกตะ (การกล่าวโดยแสดงเจตนาหนึ่งแต่แฝงด้วยอีกเจตนาหนึ่งที่ไม่ดี) วิโรธะ (ลักษณะหรือการกระทำที่ขัดแย้งธรรมชาติ) รูปกะ (การเปรียบเทียบสิ่งหนึ่งเป็นอีกสิ่งหนึ่งในความหมายลึกซึ้งกว่าอุปมา) (เวตีเรก คือการเปรียบเทียบสิ่งสองสิ่งแล้วจึงยกให้สิ่งหนึ่งเหนือกว่าอีกสิ่งหนึ่ง) ทฤษฏานตะ (การเปรียบเทียบสิ่งสองสิ่งในสองประโยค โดยประโยคหนึ่งมีตัวจริงแต่อีกประโยคหนึ่งเป็นสิ่งที่ซ่อน) ประติวัสตุปมา (การเปรียบเทียบด้วยข้อความสองประโยคในลักษณะคู่ขนานกัน) ทีปกะ (การกล่าวด้วยถ้อยคำที่มีส่วนขยายเพียงหนึ่งแต่มีกิริยาหลายตัว หรือมีกิริยาเพียงตัวเดียวแต่มีส่วนขยายมากกว่าหนึ่ง) ยลาสังขยะ

(การกล่าวถึงสิ่งต่าง ๆ โดยใช้ลำดับเดียวกับที่เคยกล่าวมา) นิทรรศนะ (การเปรียบเทียบสิ่งใดสิ่งหนึ่งกับการกระทำหรือสิ่งที่เป็นอุทาหรณ์) วิภาวนา (การกล่าวถึงผลแต่ไม่ปรากฏสาเหตุ) เศลชะ (การเล่นคำพ้องเสียงคำเดียวมีสองความหมาย) สโหกติ (การกล่าวเพียงหนึ่งครั้งแต่กระทำซึ่งสิ่งสองสิ่งที่แตกต่างกัน) พบอรรถาถ์การเป็นจำนวนมากในมหากาพย์รชวงศ์ สันนิษฐานเพราะวรรณคดีสันสกฤตเรื่องนี้เป็นวรรณคดีอิงประวัติศาสตร์ที่มีเนื้อหาเกี่ยวเนื่องด้วยพระมหากษัตริย์ ด้วยลักษณะการยอพระเกียรติกวีจึงหมายเอาความงามในด้านความหมายเป็นสำคัญข้างต้น จึงพบอรรถาถ์การถึง 113 แห่งด้วยกันจากจำนวนโคลกทั้งสิ้น 240 โคลกในมหากาพย์รชวงศ์ สรรคที่ 1-3 โดยพบอรรถาถ์การประเภทอุปมาซึ่งเป็นการเปรียบเทียบสิ่งหนึ่งกับอีกสิ่งหนึ่งปรากฏเป็นจำนวนมากที่สุด 56 แห่ง

มหากาพย์รชวงศ์ซึ่งเป็นวรรณคดีอิงประวัติศาสตร์ซึ่งได้อรรถาธิบายไว้ซึ่งวงศ์แห่งพระมหากษัตริย์ ด้วยลักษณะการยอพระเกียรติและการเล่าเรื่องราวประกอบวีรกรรมทั้งองอาจกล้ากล้าของมหากษัตริย์ในอดีตซึ่งกวีคือกาลีทาสได้พรรณนาไว้อย่างยอดเยี่ยม แสดงให้เห็นถึงอัจฉริยภาพทางกวีของกาลีทาสได้อย่างแท้จริงอลังการที่พบในมหากาพย์รชวงศ์สูงสุดต่อโคลกคำประพันธ์ 1 โคลกพบกวีใช้อลังการมากที่สุดถึง 4 อลังการด้วยกันในโคลกเดียว แสดงให้เห็นว่าอลังการเป็นทฤษฎีความงามแห่งภาษาซึ่งเป็นองค์ประกอบที่สำคัญเป็นอย่างยิ่งที่จะทำให้การการพรรณนาภาษาได้งดงาม ชัดเจน แจ่มแจ้งมากยิ่งขึ้น นับเป็นกลวิธีทางภาษาที่ทำให้ผู้สื่อสาร (กวี) และผู้รับสาร (ผู้อ่าน) เกิดสทฤทัยเป็นหนึ่งกันด้วยอย่างแท้จริง

3. สรุปผลการวิจัยและอัตลักษณ์ของกาลีทาส

จากการศึกษาวิเคราะห์อลังการในมหากาพย์รชวงศ์ของกาลีทาส สรรคที่ 1-3 พบว่า อลังการในด้านเสียงของศัพท์คือศัพท์ทาล์การมีจำนวน ด้วยเพราะอาจเกิดขึ้นได้ยากเนื่องด้วยต้องอาศัยความชำนาญในศัพท์และอักขระวิธีซึ่งเป็นไปตามไวยากรณ์ภาษาสันสกฤตที่มีมากและซับซ้อน อย่างไรก็ตามกวีแห่งมหากาพย์รชวงศ์คือกาลีทาสยังได้กระทำศัพท์ทาล์การให้เกิดขึ้นไว้หลายแห่งด้วยกัน แต่ด้วยข้อสันนิษฐานข้างต้นว่า มหากาพย์รชวงศ์นี้ได้วรรณคดีอิงประวัติศาสตร์อันมีเนื้อหากล่าวถึงวงศ์แห่งพระมหากษัตริย์ ด้วยความสำคัญในการยอพระเกียรติและเพื่อให้เนื้อความครบถ้วนไม่ขาดตกบกพร่องกวีจึงเลือกใช้ความหมายของศัพท์เป็นสำคัญยิ่งกว่าในการพรรณนาเนื้อหา และไม่จำเป็นต้องการนำบทกวีนี้ไปสวดหรือไปสาธยายที่ต้องอาศัยความสละสลวยของเสียงแต่อย่างใด กวีจึงเลือกใช้อรรถาถ์การซึ่งเป็นอลังการที่เป็นความงามในด้านความหมายของคำซึ่งปรากฏเป็นส่วนมากในมหากาพย์รชวงศ์

3.1 เหตุผลในการเลือกใช้อลังการในมหากาพย์รชวงศ์

การศึกษาวิเคราะห์มหากาพย์รชวงศ์ของกาลิทาส สรรคที่ 1-3 นี้ อลังการประเภทอรรณอลังการจึงโดดเด่นเป็นพิเศษในการศึกษาวิเคราะห์ซึ่งพบในมหากาพย์รชวงศ์เกือบทั้งหมดเป็นอรรณอลังการ และเมื่อพิจารณาลงไปในเหตุแห่งการนำอลังการเหล่านี้ไปใช้ในโคลกหรือเนื้อหาในช่วงต่าง ๆ แล้วสามารถวิเคราะห์เหตุผลในการเลือกใช้อรรณอลังการเหล่านี้ในเนื้อหาได้ 2 ประการด้วยกัน ได้แก่

1.) กวีนำอรรณอลังการไปใช้ในเหตุผลคือ การทำสิ่งที่เป็นเรื่องยาก คือเรื่องที่น่าสนใจ ศัพท์ที่เข้าใจยาก หรือศัพท์เฉพาะที่อาจทำให้ผู้รับสาร (ผู้อ่าน) ตีความสำคัญผิดไปจากสิ่งที่กวีต้องการจะสื่อสารได้ โดยทำเรื่องราวยากทั้งหลายเป็นเรื่องมีความง่ายต่อความเข้าใจยิ่งขึ้น

2.) กวีนำอรรณอลังการไปใช้ในเหตุผลคือ ต้องการที่จะเน้นย้ำถึงความสำคัญ หากไม่เน้นย้ำถึงความสำคัญในสิ่งนั้นอาจทำให้ผู้รับสารเข้าใจเรื่องราวที่ผิดพลาดไปจากสิ่งที่กวีต้องการจะสื่อสารได้

ด้วยเหตุ 2 ประการดังนี้จึงทำให้มหากาพย์รชวงศ์เต็มไปด้วยอรรณอลังการเพราะด้วยเนื้อหาหลักซึ่งเป็นเรื่องราวของพระมหากษัตริย์อันเป็นวาระชั้นสูงย่อมเป็นเรื่องยากต่อความเข้าใจของประชาชนนอกรวงหรือนอกวัฒนธรรมนั้น และยังเป็นการเน้นย้ำถึงความสำคัญของวาระกษัตริย์ผู้เกิดแต่ศิระของพระพรหมณ์ แม้ด้วยเรื่องที่น่าเบื่อไปจากวาระกษัตริย์กวีก็ยังอรรณอลังการมาช่วยเพื่อทำเรื่องยากให้เป็นเรื่องง่าย และเพื่อเน้นย้ำถึงความสำคัญดังที่กล่าวมาเช่นกัน

3.2 วัตถุประสงค์ในการเลือกใช้อลังการในมหากาพย์รชวงศ์

มหากาพย์รชวงศ์กล่าวถึงเรื่องราวก่อนการกำเนิดของพระรช เรื่องราวจึงมุ่งไปที่ตัวละครหลักคือพระราชาบิดา (พระเจ้าทิลิปะ) และพระราชมารดา (พระนางสุทักษิณา) ด้วยเหตุนี้อลังการที่พบทั้งหมดจึงเป็นอลังการที่เกี่ยวข้องกับชนชั้นวรรณะกษัตริย์มากที่สุดดังกล่าวมาข้างต้น ทั้งนี้เมื่อพิจารณาการพรรณนาในอรรณอลังการที่พบในหลากหลายตัวอย่างแล้วพบวัตถุประสงค์ในการพรรณนาซึ่งต้องอาศัยอรรณอลังการเป็นตัวช่วยทั้งสิ้น 3 ประการด้วยกันอันได้แก่

1.) วัตถุประสงค์เพื่อการพรรณนาสิ่งที่เป็นรูปธรรม คือรูปร่าง แสดงลักษณะทางกายภาพ ที่สามารถมองเห็นและจับต้องได้ โดยกวีได้เลือกใช้อรรณอลังการหลากหลายเป็นภาพด้วยกัน โดยการกล่าวเปรียบเทียบสิ่งหนึ่งเป็นอีกสิ่งหนึ่งเสียเป็นส่วนมากเพื่อให้เกิดภาพที่ชัดเจน รวมไปถึงการหยิบยกอุทาหรณ์มาสนับสนุนสิ่งที่กวีต้องการจะอธิบายความเพื่อให้เกิดสเหตุ

2.) วัตถุประสงค์เพื่อการพรรณนาถึงกริยา ท่าทาง การกระทำ พฤติกรรม ลักษณะการเคลื่อนไหวและไม่เคลื่อนไหวที่สามารถมองเห็นและสัมผัสได้ กวีเลือกใช้อรรณอลังการ

หลากหลายเช่นเดียวกันโดยการเปรียบเทียบลักษณะ การพรรณนาความเกินจริง ทั้งนี้เพื่อให้เกิดภาพ ในใจของผู้อ่านได้ชัดเจนที่สุด

3.) วัตถุประสงค์เพื่อการพรรณนาสิ่งที่เป็นนามธรรม คือคุณสมบัติ คุณลักษณะ คุณธรรมจริยธรรมซึ่งเป็นสิ่งที่มองไม่เห็นหรือจับต้องได้ กวีเลือกใช้อรรถาถาถึงการหลากหลายประเภท เช่นกัน

3.3 กลุ่มเป้าหมายในการเลือกใช้อรรถาถาในมหากาพย์รชวงค์

งานกวีนิพนธ์ของกาลิทาสคือมหากาพย์รชวงค์ สรรคที่ 1-3 พบกลุ่มเป้าหมายที่กวีมีการ เลือกใช้อรรถาถานำมาประกอบการพรรณนาผ่านเหตุผลและวัตถุประสงค์ดังที่ได้กล่าวมาข้างต้นสี่กลุ่ม คือ กลุ่มที่เกี่ยวข้องด้วยวรรณะกษัตริย์ กลุ่มที่เกี่ยวข้องด้วยธรรมชาติ กลุ่มที่เกี่ยวข้องด้วยวรรณะ อื่นที่นอกเหนือไปจากวรรณะกษัตริย์ และกลุ่มที่เกี่ยวข้องด้วยเทพเจ้า ซึ่งกลุ่มเป้าหมายที่ปรากฏใน งานประพันธ์ทั้งสี่กลุ่มที่พบมากที่สุดคือ “กลุ่มที่เกี่ยวข้องด้วยวรรณะกษัตริย์” ดังกล่าวมาแล้วใน เบื้องต้นว่าวรรณคดีมหากาพย์ต้องประกอบด้วยชนบทยุคหนึ่งคือตัวละครต้องมีชาติกำเนิดสูงเป็น ตัวตั้งต้น ฉะนั้นมหากาพย์รชวงค์จะเป็นมหากาพย์รชวงค์ที่สมบูรณ์แบบได้เริ่มตั้งแต่การที่มหากาพย์รช วงค์อาศัยอรรถาถาโดยเฉพาะอรรถาถาถึงการเพื่อช่วยให้เรื่องยากเป็นเรื่องง่ายและเน้นย้ำในสิ่งที่มี ความสำคัญ พรรณนาในสิ่งที่เป็นรูปธรรม กริยาท่าทาง และสิ่งที่เป็นนามธรรม เกี่ยวเนื่องด้วยวรรณะ กษัตริย์ ธรรมชาติ ชนชั้นวรรณะอื่น และเทพเจ้า ด้วยฝีมือลายมือของมหารัตนกะวีกาลิทาสผู้รจนาซึ่ง มหากาพย์ไว้ถึงสองเรื่อง

ผู้วิจัยสนใจศึกษาในภาษาสันสกฤตจึงเลือกในเลือกหาที่ถนัดและใกล้เคียงภาษาแม่คือ ภาษาไทยมากที่สุดจึงพบการศึกษาในด้านวรรณคดีสันสกฤตซึ่งมีความใกล้เคียงกับวรรณคดีทั้งอีกทั้ง ยังมีอิทธิพลมาถึงวรรณคดีไทยด้วย จากนั้นจึงเลือกมหากาพย์รชวงค์เป็นกรณีศึกษาเพราะกวีคือกาลิ ทาสผู้มากความสามารถและเนื้อหาของมหากาพย์รชวงค์ที่มีเอกลักษณ์น่าสนใจศึกษาและเพื่อไม่ให้ ขอบเขตกว้างจนเกินไปจึงเลือกศึกษาเฉพาะสรรคที่ 1-3 โดยอาศัยเครื่องมือคือทฤษฎีอรรถาถาอันเป็น ทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตที่คล้ายอย่างทฤษฎีโวหารภาพพจน์ในทฤษฎีวรรณคดีไทยมากที่สุดใน การศึกษาวิเคราะห์ พบสาเหตุในการใช้อรรถาถาคือการทำให้เรื่องยากให้ง่ายและการเน้นความสำคัญ พบ วัตถุประสงค์ในการใช้อรรถาถาเพื่อพรรณนารูปธรรม กริยา และนามธรรม พบกลุ่มเป้าหมายในการ ใช้อรรถาถาคือกลุ่มวรรณะกษัตริย์ วรรณะอื่น และเทพเจ้า พบอัตลักษณ์ของกาลิทาสในกวี นิพนธ์เรื่องมหากาพย์รชวงค์คือ เชี่ยวชาญในการใช้อุปมาในการทำให้เรื่องยากให้ง่ายวัตถุประสงค์เพื่อ พรรณนากริยาในกลุ่มตัวละครที่เนื่องด้วยวรรณะกษัตริย์ สรุบบทการวิจัยในการศึกษาวิเคราะห์ อรรถาถาในมหากาพย์รชวงค์ของกาลิทาส สรรคที่ 1-3 ดังนี้

4. ข้อเสนอแนะ

1. ผู้วิจัยศึกษาวิเคราะห์เฉพาะในสรรคที่ 1-3 จึงควรมีการวิเคราะห์ต่อไปในเนื้อหาของมหากาพย์รวงศ์สรรคที่ 4-19 สรรค ซึ่งผู้วิจัยไม่ได้ศึกษาไว้ในงานวิจัยชิ้นนี้
2. ผู้วิจัยศึกษาวิเคราะห์เฉพาะในทฤษฎีอสังการศาสตร์เท่านั้นซึ่งยังมีทฤษฎีวรรณคดี สันสกฤตอีกหลายทฤษฎีด้วยกันที่สามารถนำมาศึกษาวิเคราะห์ในมหากาพย์รวงศ์เรื่องได้
3. เนื่องด้วยองค์แห่งทฤษฎีอสังการเมื่อพิจารณาด้วยทฤษฎีและประสบการณ์ที่แตกต่างจากผู้วิจัยแล้วอาจเห็นต่างจากผู้วิจัยได้ในบางประการ ฉะนั้นเมื่อศึกษาวิเคราะห์ซ้ำอีกครั้งอาจทำให้พบอสังการประเภทใหม่เพิ่มมากขึ้นจากจำนวนอสังการที่ผู้วิจัยได้พบและศึกษาไว้ในงานวิจัยชิ้นนี้

ภาคผนวก

1. บทปริวรรตและคำแปลมหากาพย์รฆวงศ์

บทปริวรรตบทกวีนิพนธ์วรรณคดีสันสกฤตเรื่องมหากาพย์รฆวงศ์ของกาลิทาส สรรคที่ 1-3 คำปริวรรตโดยผู้วิจัยจากอักษรเทวนาครี ภาษาสันสกฤต เป็นอักษรไทย ภาษาสันสกฤต ปริวรรตโดยใช้เอกสารต้นฉบับคือ Moreshwar Rāmachandra Kāle, B.A., The Raghuvamśa of Kālidāsa. Bombay: Gopal Narayan, 1922. แล้วจึงนำมาเรียบเรียงควบคู่ไว้กับคำแปลบทกวีนิพนธ์วรรณคดีสันสกฤตเรื่องมหากาพย์รฆวงศ์ฉบับแปลภาษาไทยของ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา¹ โดยการเรียบเรียงคำปริวรรตและคำแปลภาษาไทยในลักษณะโคลงต่อโคลงกล่าวคือ ปริวรรตอักษรไทยแล้วจึงตามด้วยคำแปลภาษาไทย ในจำนวนโคลงทั้งสิ้น 240 โคลง มีข้อตกลงเบื้องต้นดังต่อไปนี้

1.1 ข้อตกลงเบื้องต้นในการปริวรรต

การปริวรรตหรือการถ่ายทอดตามหลักเกณฑ์นี้ปริวรรตการอักษรเทวนาครีเป็นอักษรไทยตัวต่อตัวและยึดการเขียนคำปริวรรตถ่ายทอดทางไวยากรณ์ทั้งเสียงสระและเสียงพยัญชนะเช่นเดียวกับการเขียนคำปริวรรตถ่ายทอดในภาษาบาลีไวยากรณ์ กล่าวคือใช้เครื่องหมายในภาษาไทยดังต่อไปนี้

- 1.) เทียบอักษรเทวนาครีกับอักษรไทยดังต่อไปนี้ (กรณีทุกเสียงประสมเสียงสระอะแล้ว)

क क	ख ข	ग ก	घ ฆ	ङ ง
च จ	छ ฌ	ज ช	झ ฌ	ञ ญ
ट ฏ	ठ ฐ	ड ฒ	ढ ฒ	ण ณ
त ต	थ ถ	द ท	ध ฐ	न น
प ป	फ ผ	ब พ	भ ภ	ม ม
य ย	र ร	ल ล	व ว	ศ ศ
ष ษ	स ส	ह ห	ळ ฬ	

¹ จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา. รวมผลงานทางวิชาการและบทความเบ็ดเตล็ดของผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา เล่มที่ 1. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2559, 117.

2.) เทียบอักษรสระในอักษรเทวนาครีกับอักษรสระในอักษรไทยโดยการประสมด้วยอักษร (อ) ตามด้วยเสียงสระแทนที่เสียงในอักษรสระในอักษรเทวนาครีดังต่อไปนี้

अ	อ	ए े	เอ เ-
आ ा	อา -า	ऐ ै	ไอ ไ-
इ ि	อิ	ओ ो	โอ โ-
ई ी	อี	औ ौ	เอา เ-า
उ ु	อุ	अं	อੰ
ऊ ू	อู	अः	อะ
ऋ ृ	ฤ	ऋ ृ	ฤ
ऌ ॡ	ฌ	ऌ ॡ	ฌ

3.) เทียบตัวเลขอักษรเทวนาครีกับตัวเลขอักษรอาราบิกดังต่อไปนี้

१ 1	२ 2	३ 3	४ 4	५ 5
६ 6	७ 7	८ 8	९ 9	० 0

4.) เครื่องหมายมหัพภาค (.) แทนเครื่องหมายวิราม (क्) ใต้อักษร ในกรณีที่ยัญชนะเป็นตัวสะกด อักษรนำ คำควบกล้ำ หรืออ-ระเษะ (รร) เช่น

विराम् วิราม क्षमा क्षมา प्रति प्रति हर्षा หรษา

5.) สระอะประวิสรรชนีย์ (ः) แทนเครื่องหมายวิสรรคะ (ः)

नमः นมะ तसः ตสะ दमः ทมะ गजः กชะ

6.) เครื่องหมายนิคหิต (°) แทนเครื่องหมายอนุสวาระ (ं)

बुद्धं พุทธัง धर्मं ธรรมัง सङ्घं สงฆ์ अहं อหัง

7.) เครื่องหมาย Apostrophe (‘) แทนเครื่องหมายอวครห (S)

सोऽपि โส’ปิ तेऽपि เต’ปิ देवोऽपि เทโว’ปิ वानरोऽत्र วานโร’
ตร

8.) ทับศัพท์เครื่องหมายวิราม (।) ในกรณีเป็นที่สุดศัพท์หรือที่สุดับทประพจน์

9.) การเรียงลำดับโคลง ลำดับโคลงทั้งหมดตามต้นฉบับอักษรเทวนาครี ภาษาสันสกฤต ในการเรียงลำดับจากสรรคน้อยไปหาสรรคมาก โดยสรรคที่ 1 โคลงที่ 1 โดยมีอักษรย่อกำกับไว้คือ ||1.1|| จนถึงสรรคสุดท้ายคือสรรคที่ 3 โคลงที่ 70 อักษรย่อกำกับคือ ||3.70||

10.) ผู้วิจัยได้ทำการแยกสนธิในสรรคที่ 1 แล้วในบางโคลงเพื่อประโยชน์ในการศึกษาวิเคราะห์ลักษณะและกลวิธีการแปล และเพื่อประโยชน์ในการศึกษาวิเคราะห์แก่ผู้สนใจศึกษาต่อไป

1.2 บทปริวรรตและคำแปลสรรคที่ 1

ปรถมะ สรรค |

สรรคที่ 1

วากรถาวีว สंपฤกเตตา วากรถปรติปตเตเย |

ชคตะ ปิตเรธา วนเท ปารวตีปรเมศฺวเรธา ||1.1||

(วากรถาวีว สंपฤกเตตา ชคตะ ปิตเรธา ปารวตีปรเมศฺวเรธา วากรถปรติปตเตเย วนเท)

1. ข้าฯ ขอไหว้พระแม่เจ้าปารวตีกับพระปรเมศฺวร (ศิวะ) ผู้เป็นพระมารดา และพระบิดาของโลก ผู้มีพระวรกายร่วมกัน เหมือนถ้อยคำและความหมาย เพื่อความเข้าใจ อย่างถ่องแท้ถึงถ้อยคำและความหมาย

กฺว สฺตรฺยปรภโว วิสะ กฺว จาลฺปวิษยา มติสะ |

ติติรฺชฺรฺทฺสฺตรฺ โมหาทฺตฺเพนาสฺมิ สาคฺรม ||1.2||

(สฺตรฺยปรภโว วิสะ กฺว อลฺปวิษยา มติสะ จ กฺว ทฺสฺตรฺ สาคฺรม โมหาทฺ อุตฺเพน ติติรฺชฺ อสฺมิ)

2. วงศ์ที่มีกำเนิดมาจากพระอาทิตย์กว้างขวางขนาดไหน ส่วนสติปัญญา (ของข้าฯ) ละ มีขอบเขตเพียงเล็กน้อย จะอยู่ตรงไหนกัน (เทียบกันไม่ได้) ข้าฯ ก็ยังอยากจะข้ามมหาสมุทรที่ข้ามได้ยาก ด้วยแพ เพราะความหลงลืมตัว

มนฺทะ กฺวิยสะปรารุถิ คฺมิษฺยามยฺอุปฺหาสฺยตาม |

ปรฺราศฺลฺมเย ผลฺ โลกาทฺทฺพาทฺหฺริว วามนฺะ ||1.3||

(มนฺทะ กฺวิยสะปรารุถิ ปรฺราศฺลฺมเย ผลฺ โลกาทฺ อุตฺพาทฺหฺ วามนฺะ อิว อุปฺหาสฺยตาม คฺมิษฺยามิ)

3. ข้าฯ ผู้โง่เขลา แต่ต้องการจะมีชื่อเสียงอย่างกวี คงจะได้รับการหัวเราะเยาะ เหมือนคนแคะที่ยกแขนขึ้น เพราะความอยากได้ผลไม้มั้ที่คนสูงเท่านั้นจะเอาได้

อถ วา กฤตฺวาคุทฺวาเร วิเศ'สฺมินฺปุรวฺสุริภิสะ |

มเนวา วชฺรสมฺตฺกิรฺณฺ สฺตฺรฺสฺเยวาสฺติ เม คติสะ ||1.4||

(อถ วา ปุรวสุริภีระ กฤตวาคทวาเร อสมิน วชรสมุตกัรเณ มเณวา สุตรสย อิว เม คติระ อสตี)

4. อนึ่ง การเข้าไปในวงศันี้ที่มีแนวทางการบรรยายที่พวกกวีสมัยก่อนทำไว้แล้ว ของข้าฯ คงจะมีได้ เหมือนการเข้าไปของเส้นด้ายในแก้วมณีที่ได้รับการเจาะไว้แล้วด้วยเพชร

โส'หมาขนมศุทธานามาผโลทยกรรมนาม |

อาสมุทภักษิตีศานามานากรถวรมนาม ||1.5||

ยถาวิธิตุคินีนา ยถากามารจิตารณินาม |

ยถาปรารถนทานำ ยถากาลปรโพธินาม ||1.6||

ตยาคาย สัฎถตารณำ สตยาย มิตภาษินาม |

ยศเส วิชิตีษุณำ ปรชาเยา คฤทเมธินาม ||1.7||

ไศศเว'ภยสตุวิธานำ เยาวเน วิษโยษินาม |

วารุทเก มุณีวฤตตีนา โยเคนานเต ตนุตยขาม ||1.8||

รณูณามนวย วุขเย ตนุวาควิว'ปี สน |

ตทนูเณะ กรณมาคตย จาปลาย ปรโจทิตะ ||1.9||

(โส'หม อาขนมศุทธานาม อาผโลทยกรรมนาม อาสมุทภักษิตีศานาม อานากรถวรมนาม)

(ยถาวิธิตุคินีนา ยถากามารจิตารณินาม ยถาปรารถนทานำ ยถากาลปรโพธินาม)

(ตยาคาย สัฎถตารณำ สตยาย มิตภาษินาม ยศเส วิชิตีษุณำ ปรชาเยา คฤทเมธินาม)

(ไศศเว อภยสตุวิธานำ เยาวเน วิษโยษินาม วารุทเก มุณีวฤตตีนา อนเต โยเคน ตนุตยขาม)

(ตทนูวาควิว'ปี สน ตทนูเณะ กรณ อาคตย จาปลาย ปรโจทิตะ รณูณามนวย วุขเย)

5-9. ข้าฯ คนเดียวกันนี้เอง แม้จะมีอำนาจการบรรยายน้อย ได้ถูกคุณสมบัติที่ดีทั้งหลายของราชวงศ์นั้นมาถึงหูกระตื้นเดือนไม่ให้อยู่นิ่งเฉย จึงพรรณนา เกี่ยวกับวงศ์แห่งพวงรุ ที่บริสุทธิ์ผุดผ่อง ตั้งแต่เกิด ที่ทำงานจนเห็นผล ที่เป็นเจ้าแห่งแผ่นดินไปจนจดมหาสมุทร ที่มีทางรถไปถึงสวรรค์ ที่มีไฟได้รับการบูชาตามวิธี ที่มีผู้ขอได้รับการสนองตอบด้วยสิ่งทีพวกเขาต้องการ ที่ให้การลงโทษเหมาะกับความผิด ที่ตื่นตามเวลาอันเหมาะสมอันควร ที่รวบรวมทรัพย์สมบัติไว้เพื่อบริการ ที่พูดน้อยเพื่อความสัตย์ ที่ต้องการช่วยชนะเพื่อเกียรติยศ ที่แต่งงานเพื่อมีผู้สืบสกุล ที่เรียนวิทยาการเมื่อตอนเป็นเด็ก

ที่แสวงหาความสุขกับโลกีย์วิสัยตอนเป็นหนุ่ม ประพฤติตนเป็นมุนีในตอนแก่ ที่สละร่างในที่สุดด้วย
วิธีการของโยคะ

ตัม สนตะ ศรีตุมรหฺนติ สทสทวถฺกติเหตฺวะ |

เหมนะ สลฺกษยเต หยคฺเนา วิศฺทุริชฺช คุยามิกาปิ วา ||1.10||

(ตัม สทสทวถฺกติเหตฺวะ สนตะ ศรีตุมรหฺนติ หิ เหมนะ วิศฺทุริชฺช คุยามิกาปิ วา อคฺเนา สลฺกษยเต)

10. คนดีทั้งหลาย ผู้เป็นต้นเหตุของการแยกว่าอะไรดีอะไรไม่ดี ควรจะฟังเรื่องราวของคัมภีร์
เพราะว่า ความบริสุทธิ์หรือความไม่บริสุทธิ์ของทอง จะได้รับการพิสูจน์ในไฟ

ไววสฺวโต มนุรฺนาม มานนีโย มณีชฺฌาม |

อาสิณฺมทิกฺษิตามาทฺยุชฺช ปฺรณฺวคฺฉนฺทสามิว ||1.11||

(มณีชฺฌาม มานนีโย ฉนฺทสา ปฺรณฺวา อิว มทิกฺษิตาม อาทฺยุชฺช ไววสฺวโต นาม มนุรฺาสิต)

11. พระโอรสของพระวิวิสวัต (พระอาทิตย์) พระนามว่า มนุ ผู้ที่นักปราชญ์ทั้งหลายควร
เคารพนับถือ ได้เป็นต้นวงศ์ของพระเจ้าแผ่นดินทั้งหลายเหมือน โอม เป็นตัวแรกของพระเวททั้งหลาย

ตทนฺวเย ศฺทุธิมฺติ ปฺรสุตฺตะ ศฺทุธิมฺตฺตฺระ |

ทิลิปฺ อิติ ราเชนฺทฺรินฺทฺชะ กุชฺรินฺธาวิว ||1.12||

(ศฺทุธิมฺติ ตทนฺวเย ศฺทุธิมฺตฺตฺระ ทิลิปฺ อิติ ราเชนฺทฺชะ กุชฺรินฺธา อินฺทฺชะ อิว ปฺรสุตฺตะ)

12. พระราชาที่ดีเยี่ยมผู้บริสุทธิ์ยิ่ง ได้ทรงถือกำเนิดแล้ว ในวงศ์นั้นเหมือนพระจันทร์เกิดแล้ว
ในเกษียรสมุทร (ทะเลน้ำนม) พระองค์ทรงพระนามว่า ทิลิปะ

วฺยูโฒฺรสฺโก วฺฤชฺสกนฺธะ ศาลปฺรําศฺรมหฺมาภฺวชฺช |

อาตฺมกฺรมกฺษมฺ เทหฺ กฺษาทฺโร ฐรมฺ อิวาศฺริตฺตะ ||1.13||

(วฺยูโฒฺรสฺกะ วฺฤชฺสกนฺธะ ศาลปฺรําศฺระ มหฺมาภฺโว อาตฺมกฺรมกฺษมฺ เทหฺ อาศฺริตฺตะ กฺษาทฺระ ฐรมฺ อิว)

13. พระองค์มีพระอุระกว้าง มีพระอังสะเหมือนหนอกโค สูงเหมือนต้นรัง มีพระพาหาใหญ่ เหมือนธรรมชาติแห่งนักรบอาศัยร่างที่เหมาะสมที่จะกระทำหน้าที่ของตน

สรวาติริกตสาเรณ สรวเตโชภิกาวินา |

สฤติตะ สรวโนนเตโนรว่า ฤรานตวา เมรุริวาทมนนา ||1.14||

(สรวาติริกตสาเรณ สรวเตโชภิกาวินา สรวโนนเตน อตมนนา เมรุริว อาตมนนา อรุวี สฤติตะ)

14. พระองค์ประทับยืนตระหง่านเหนือพื้นดิน ด้วยพระวรกายที่ทรงพลังยิ่งกว่าสัตว์โลกทั้งมวล ที่ครอบงำสิ่งทั้งปวงด้วยพระรัศมี สูงเด่นเป็นสง่าเหนือสิ่งทั้งปวง เหมือนเขาพระสุเมรุ (ที่ตั้งตระหง่านเหนือพื้นดิน)

อาการสทฤศปฺรชญา ปฺรชญา สทฤศาคมะ |

อาคโมะ สทฤศารมภ อารมภสทฤศไศทยะ ||1.15||

(อาการสทฤศปฺรชญา ปฺรชญา สทฤศาคมะ อาคโมะ สทฤศารมภ อารมภสทฤศไศทยะ)

15. พระองค์มีพระปรีชาเหมาะกับพระวรกาย (ที่งดงาม) มีการศึกษาเหมาะกับพระปรีชา มีพระราชกรณียกิจเหมาะกับการศึกษา มีผลลัพธ์เหมาะกับพระราชกรณียกิจ

ภิมกานไตรนฤปคุโณะ ส พงวโปชิวินาม |

อธฤษยศจาภิคมยศจ ยาโทรตโนริวารณวะ ||1.16||

(ภิมกานไตะ นฤปคุโณะ ส อปชิวินาม ยาโทรตโนะ อธณว อิว อธฤษยะ จ อภิคมยะ จ พงว)

16. พระองค์ทรงเป็นทั้งผู้ที่ไม่พึงเข้าไปหาและพึงเข้าไปหาสำหรับคนที่อาศัยพระองค์ทั้งหลาย เพราะคุณสมบัติแห่งพระราชชาติที่ทั้งน่ากลัวและน่ารัก เหมือนมหาสมุทรที่เป็นทั้งสิ่งไม่พึงเข้าไปหาและพึงเข้าไปหา เพราะมีทั้งสัตว์ร้ายและสัตว์น่ารักทั้งหลาย

เรขามาตรมปี กุษุณณาทามโนรวตรมณะ ปรม |

น วุยติยะ ปฺรชาสตุสย นียนตฺรเนมิวฤตตยะ ||1.17||

(นิยิตะ ตสย เนมิวฤตตยะ ปฺรชาเช อา มโนะ กษุณฺณนาท วตฺตรมนะ ปรี เรขามาตรํ อปี น วยตีเย)

17. ประชาชนทั้งหลายของพระองค์ ผู้ทรงเป็นผู้ชี้ทางดำเนินชีวิต (ของพวกเขา) ประพฤติตนเหมือนกงล้อรถของสารถิ ไม่ออกไปแล้วสู่ทางอื่นแม้เพียงเท่ารอยขีดเส้นนอกเหนือจากทางที่ได้ถูกดำเนินไปแล้ว นับแต่พระมนุ

ปฺชานาเมว ภูตยรฺถํ ส ตาภโย พาลิมฺครหิตํ |

สทฺสรคฺคณฺมุตฺตรษฺฏมาทตเต ทิ รลํ รวิเช ||1.18||

(ส ปชานาม ภูตยรถ เอว ตาภยะ พาลี อครหิต ทิ รวิเช สทสรคณ อุตสรษฏ รล อาทตเต)

18. พระองค์ทรงเก็บภาษีจากประชาชน ก็เพื่อความอยู่ดีกินดีของพวกเขา เพราะพระอาทิตย์เอาน้ำไปก็เพื่อจะให้กลับมาเป็น (เป็นฝน) นับพันเท่า

เสนา ปรีจฺจทสฺตสย ทวยเมวารุทฺธาธณม |

ศาสฺตเรชฺวกฺุณฺฐตา พุทฺธิเรเมารวี ฤษฺนิ จาตตา ||1.19||

(ตสย เสนา ปรีจจทะ อารุทธาธณํ ทวยเมว ศาสตเรชวกุนฐตา พุทธิระ ฤษนิ จาตตา เมารวี จ)

19. กองทัพเป็นเพียงส่วนประกอบของพระองค์ วิธีการดำเนินไปสู่จุดหมายใช้อยู่สองประการเท่านั้น คือ พระสติปัญญาที่เฉียบแหลมในศาสตร์ต่าง ๆ และสายธนูที่ขึงไว้ที่ธนู

ตสย สํวฤตฺตมนฺตรสย คฺุฒากาเรงคิตสย จ |

ผลานูเมยาะ ปฺรารมภาชะ สํสฺการาชะ ปฺรากตนา อิวี ||1.20||

(สํวฤตตมนตรสย คุฒากาเรงคิตสย จ ตสย ปรารมภาชะ ปรากตนาชะ สํสการาชะ อิว ผลานูเมยาะ)

20. การกระทำของพระองค์ ผู้มีการปรีการาชาการที่ปกปิดเป็นความลับ ผู้ทรงซ่อนไว้ซึ่งอากัปกริยาและความรู้สึก จึงอนุমানได้จากผลที่เกิดขึ้น เหมือนการลิขิตของกรรมในชาติปางก่อน (อนุমানได้จากผลกรรมในชาตินี้)

ชฺุโคปาตฺมานมฺตรสโต เภเช ฐรมฺมนาตุระ |

อคฺฤทฺฐนฺุรธาเท โส'รฺถมสฺกตะ สฺุขมนวภูต ||1.21||

(สะ อตฺรสตะ อาตมานํ ชุโคป อนาตุระ ธรรม์ เกเช อคฤณฺนะ อรณฺมทเท อสฺกตะ สุขมนฺวภูตฺ)

21. พระองค์ผู้ไม่ทรงหวาดกลัว ได้คุ้มครองพระองค์แล้ว ไม่ทรงพระประชวรได้ปฏิบัติธรรมแล้ว ทรงสะสมพระราชทรัพย์โดยปราศจากความโลภ เสวยสุขโดยปราศจากความมัวเมา

ชฎาเน เมานํ กุชมา ศกเตา ตยาเค ศลาฆาวิปรยยะ |

คณา คุณานุพนธิตวาตตสย สปรสวา อิว ||1.22||

(ชฎาเน เมานํ ศกเตา กุชมา ตยาเค ศลาฆาวิปรยยะ ตสย คณา คุณานุพนธิตวาต สปรสวา อิว)

22. แม้มีความรู้ทรงนิ่ง (ไม่โอ้อวด) แม้ทรงมีอำนาจก็ทรงอดกลั้น แม้จะได้ทรงบริจาคนานก็ไม่ทรงป่าวประกาศ คุณสมบัติทั้งหลายของพระองค์ จึงเหมือนพี่น้องร่วมท้องเดียวกัน เพราะการแยกกันไม่ออกของคุณสมบัติเหล่านั้น

อนากฤษฺฐสย วิชโยรวิทฺยานา ปารทศฺวนะ |

ตสย ธรรมฺเตราสีทฺวฤทฺตวํ ชรสา วินา ||1.23||

(วิชโยะ อนากฤษฺฐสย วิทยานาปารทศฺวนะ ธรรมฺเตระ ตสย ชรสา วินา ฤทฺตวํ อาสีต)

23. พระองค์ ผู้ไม่ถูกสิ่งเร้าอารมณ์ทั้งหลายครอบงำ ผู้ทรงเห็นฝั่งแห่งวิทยาการต่าง ๆ (เจนจบวิชาการ) ผู้ทรงพึงพอพระทัยในการปฏิบัติธรรม ได้ทรงกลายเป็นผู้สูงอายุโดยปราศจากความชรา

ปรชานา วินยารานาทรฺกษณาทภรณาทปิ |

ส ปิตา ปิตรฺสตาสา เกวลํ ชนมฺเหตฺวะ ||1.24||

(ปรชานา วินยารานาตุ รกษณาท ภรณาท อปิ ส ปิตา ตาสา ปิตระ ชนมฺเหตฺวะ เกวลํ)

24. พระองค์ทรงเป็นพระบิดาของประชาชน เพราะทรงให้การศึกษา การคุ้มครองและการอุปถัมภ์เลี้ยงดู พ่อเป็นเพียงผู้เป็นต้นเหตุแห่งการเกิดมาของคนเหล่านั้นอย่างเดียวเท่านั้น

สลิตฺโย ทณฺทยโต ทณฺทยานฺปริณฺตตะ ปฺรสุตเย |

อปรฺรุดกาไม ตสฺยาสตา ธรรม เอว มณีชนีละ ||1.25||

(ทณฺหยาน สลิตฺโย ทณฺหยตฺเต ปฺรสุตฺเต ปฺริเนตฺตุมณิฉิณฺนะ ตสฺย อรฺถกามาวิ ธรรม เหว อสฺตํ)

25. แม้อรรถและกาม (การแสวงทรัพย์และกาม) ของพระองค์ ผู้ทรงลงพระอาญา ผู้ควรแก่การลงพระอาญา เพื่อการดำรงอยู่ของโลก ผู้ทรงอภิเษกสมรส เพื่อมีผู้สืบสันตติวงศ์ และผู้ทรงเป็นบัณฑิต (รู้ดีรู้ชั่ว) ก็เป็นการประพฤดิธรรมนั่นเอง

ทุโทท คำ ส ขชฺฌาย สสฺยาย มฆฺวา ทิวม |

สํปาทุวินิมเยโนเกา ทตฺตฺรภูวนทฺวยม ||1.26||

(ส ขชฺฌาย คำ ทุโทท มฆฺวา สสฺยาย ทิวม อุเกา สํปาทุวินิมเยน ภูวนทฺวยํ ทตฺตฺระ)

26. พระองค์ริตเอาผลประโยชน์จากพื้นดิน เพื่อการบูชาเทพเจ้า พระอินทร์ริตเอาผลประโยชน์จากสวรรค์ เพื่อพิชพันธุ์ (งอกงาม) ทั้งสองพระองค์ได้ทรงค้ำจุนโลกทั้งสองไว้ ด้วยการแลกเปลี่ยนทรัพยากรกัน

น กิลานุยฺยสุตฺตสฺย ราชาโน รกฺษิตฺตฺรยตฺตะ |

วฺยวาทฺตตา ยตฺปฺรสฺเวภฺยະ ศฺรุเตา ตสฺกรฺตา สลิตฺตา ||1.27||

(ราชานะ รกฺษิตฺตะ ตสฺย ยตฺตะ อานุยฺยະ กิล ยทฺ ตสฺกรฺตา ปฺรสฺเวภฺยະ วฺยวาทฺตตา ศฺรุเตา สลิตฺตา)

27. แน่นอน พระราชาทั้งหลาย ไม่ได้บรรลุถึงพระเกียรติยศเท่าพระองค์ในฐานะผู้ทรงคุ้มครอง เพราะเหตุว่า การโจรกรรมได้หันหน้าหนีจากทรัพย์ของผู้อื่น และมีอยู่เฉพาะในศัพท์ที่ใช้พูดกัน

ทฺเวษฺโย’ปิ สํมตฺตะ คิษฺภฺสฺตสฺยารตฺตสฺย ยเถาษฺธม |

ตฺยาชฺโย ทฺุษฺภฺญะ ปฺริโย’ยาสิทงฺคฺสิโวรคฺกษฺตา ||1.28||

(คิษฺภฺญะ ทฺเวษฺยະ อปิ อารตฺตสฺย เหาษฺธํ ยถา ตสฺย สํมตฺตะ ทฺุษฺภฺญะ ปฺริโย’ปิ อฺรคฺกษฺตา องฺคฺสิว ตฺยาชฺยະ อาสิต)

28. คนดีแม้ไม่เป็นมิตรพระองค์ก็ทรงนับถือ เหมือนยาเป็นที่ยอมรับสำหรับคนป่วย คนชั่วแม้จะเป็นที่โปรดปรานพระองค์ก็จะทรงสละได้ เหมือนนิ้วที่ถูกงัด

ตัม เวธา วิทเธ นูณ์ มหาภูตสมาธินา |

ตถา ทิ สรเว ตสฺยาสนุปรารุโลกผลา คุณาเ ||1.29||

(เวธา ตัม มหาภูตสมาธินา วิทเธ นูณ์ ตถา ทิ ตสฺย สรเว คุณาเ ปรารุโลกผลาเ อาสน)

29. พระพรหมคงจะได้สร้างพระองค์ด้วยส่วนประกอบคือมหาภูติ (ดิน น้ำ ลม ไฟ อากาศ) เป็นแน่แท้ เพราะพระองค์ทรงมีคุณสมบัติต่าง ๆ ที่มุ่งผลอย่างเดียวกันคือกระทำประโยชน์แก่ผู้อื่น

ส เวลาวปรวลยํ ปริชิกฤตสาคราม |

อนนยศาสนามรุวี ศศาสไกปฐิมิว ||1.30||

(ส เวลาวปรวลยํ ปริชิกฤตสาครํ อนนยศาสนามรุวีเมกปฐิมิว ศศาส)

30. พระองค์ ทรงปกครอง แผ่นดินที่มีปรากฏคือฝั่งมหาสมุทร มีมหาสมุทร ถูกทำให้เป็นคูรอบเมือง และไม่มีผู้อื่นใดปกครอง ราวกับว่าทรงปกครองเมืองเพียงเมืองเดียว

ตสฺย ทากุชฌนยสุเตน นามนา มครวํศชา |

ปตฺนี สุทกฺชฌนตยาตีทวรสฺยเว ทกฺชฌนา ||1.31||

(ตสฺย มครวํศชา ทากุชฌนยสุเตน นามนา อทวรสฺย ทกฺชฌนา อิว สุทกฺชฌนตติ ปตฺนยาตีต)

31. พระองค์ มีพระมเหสี ที่เหมือนนางทกชฌนาพระชายาของพระยัชชญะ พระนางทรงถือกำเนิดในวงศ์ราชาแห่งแคว้นมคธ มีพระนามว่า สุทกชฌนา ซึ่งเป็นพระนามที่เกิดจากความสุภาพอ่อนโยน

กตฺตรวนตฺมาตฺมานมวโรเธ มหตฺยปิ |

ตยา เมเน มนฺสฺวินยา ลกฺษฺมยา จ วสุธาธิปะ ||1.32||

(วสุธาธิปะ อวโรเธ มหตี อปิ มนฺสฺวินยา ตยา ลกฺษฺมยา จ อาตฺมานํ กตฺตรวนตํ เมเน)

32. แม้ตำแหน่งสำหรับพระสนมจะใหญ่โตมโหฬาร พระองค์ผู้เป็นเจ้าของแห่งพระสุธา ก็ทรงนึกถึงพระองค์เองว่ามีพระมเหสี เพราะพระนางสุทกชฌนานั้นและเพราะพระลักษณะมีผู้มีพระทัยมั่นคง (ในพระองค์)

ตสยามาตมานุรูปายามาตมาตมขนมสสุตสุกะ |

วิลมพิตฬโละ กาลั ส นินาย มโนโรละ ||1.33||

(ส อาตมานุรูปายำ ตสยาม อาตมขนมสสุตสุกะ วิลมพิตฬโละ มโนโรละ กาลั นินาย)

33. พระองค์ผู้ทรงรอคอยการสมภพของพระราชโอรส (ด้วยพระทัยจดจ่อ) ในพระมเหสีผู้
เหมาะสมกับพระองค์นั้น ทรงทำเวลาให้ล่วงไปด้วยมโนรถ (ความปรารถนา) ที่มีผลสำเร็จแน่นอนซ้ำอยู่

สัตตานารถาย วิธเย สวมุขาทวาริตา |

เตน ฐุชคโต คุรวี สจิวะ นิจิกษิเป ||1.34||

(เตน สัตตานารถาย วิธเย สวมุขาทวาริตา ชคตะ คุรวี ฐะ สจิวะ นิจิกษิเป)

34. พระองค์ทรงมอบภาระอันเกี่ยวเนื่องกับโลก ที่พระองค์ทรงปล่อยวางแล้ว จากพระพาหา
ของพระองค์ แก่อำมาตย์ทั้งหลาย เพื่อทรงประกอบพิธี เพื่อที่จะได้มาซึ่งพระโอรส

อถภยจฺรย วิธาทาริ ปฺรยเตา ปุตรกามยยา |

เตา ทปติ วสิษฐสย คุโรระชคฺมตุราศรมม ||1.35||

(อถ ปุตรกามยยา เตา ทปติ ปฺรยเตา วิธาทาริ อภยจฺรย คุโรระ วสิษฐสย อาศรมิ ชคฺมตุระ)

35. จากนั้น พระสวามีและพระชายาคู่นั้น ผู้ทรงชำระพระองค์แล้ว บูชาพระพรหมแล้วเสด็จ
ไปยังอาศรมของฤๅษีสฤษัผู้เป็นพระราชครู ด้วยความปรารถนาที่จะได้พระโอรส

สฺนิจฺคคฺมกฺริณฺริฆะเมกั สฺยนฺทนาสฺถิตา |

ปฺราวฤฆะณฺยั ปโยวาทิ วิทฺยุทฺไรวตาวิว ||1.36||

(สฺนิจฺคคฺมกฺริณฺริฆะเมกั สฺยนฺทนั ปฺราวฤฆะณฺยั ปโยวาทิ วิทฺยุทฺไรวตาวิว อาสฺถิตา)

36. ทั้งสองพระองค์ ประทับเหนือรถคันหนึ่ง ที่มีเสียงไพเราะและกระหึ่มเหมือนสายฟ้าและ
ช้างไอรापตซีเมฆที่มีฤดูฝน

มา ภูทาศรมปีเพติ ปริเมยปุระสเรา |

อนุภาววิเศษาคตุ เสนาปริวฤตาวิว ||1.37||

(อาศรมปีเพติ มา ภูต อิติ ปริเมยปุระสเรา อนุภาววิเศษาค ตู เสนาปริวฤตาวิว)

37. ทั้งสองพระองค์ทรงดำริว่า “การรบกวนอาศรมอย่าได้เกิดขึ้นเลย” จึงทรงมีผู้ติดตามจำนวนจำกัด แต่ก็เหมือนกับว่ามีกองทัพแวดล้อมไป เพราะอาณาภาพเฉพาะพระองค์

เสวยมาเนา สุขสปรุไซะ ศาลนิริยาสนคณธิกะ |

ปุชปเรณุตกิไรรวาไตรฐตวนราชิกะ ||1.38||

(สุขสปรุไซะ ศาลนิริยาสนคณธิกะ ปุชปเรณุตกิไรระ อารฐตวนราชิกะ วาไตะ เสวยมาเนา)

38. ลมทั้งหลาย ที่เย็นสบายเมื่อสัมผัส ที่มีกลิ่นหอมเพราะยางของต้นรัง ที่ทำให้แกวต้นไม้ป่า โอนไปเอนมาเล็กน้อย ที่ทำให้ละอองเกษรดอกไม้ฟุ้งกระจาย โขยไปยังสองพระองค์ตลอดเวลา

มโนภีรามาะ ศถณวนเตา รณเมสิวโนนมุไซะ |

ษทขส้วาทินิเ กกา ทวิธา ภินนาระ คิชนติกะ ||1.39||

(รณเมสิวโนนมุไซะ คิชนติกะ ทวิธา ภินนาระ ษทขส้วาทินิเ มโนภีรามาะ กเกาะ ศถณวนเตา)

39. ทั้งสองพระองค์ ทรงสดับเสียงนกยูงร้องที่จับใจ (เสียง) ที่พวกนกยูงที่ชูคอขึ้น เพราะเสียงกมลอรุณ ทำให้แตกต่างกันเป็นสองประการ เหมือนเสียงโน้ตดนตรีชื่อซัทชะ

ปรสปรากษิสาทศยมทุโรชณิตวรตมสุ |

มฤคทวษุ ปศยนเตา สยนทนาพททษณิษุ ||1.40||

(อทุโรชณิตวรตมสุ สยนทนาพททษณิษุ มฤคทวษุ ปรสปรากษิสาทศยม ปศยนเตา)

40. ทั้งสองพระองค์ทรงสังเกตเห็น ความเหมือนกันของพระเนตรของกันและกันที่กว้างหลายคู่ ที่หลีกออกไปห่างทางเล็กน้อย ที่จ้องสายตามาที่รถ

เศณีพนาทวิตนุวทกริตมกำ โตรณสรชม |

สารใสะ กลนิรหนาไทะ กวจิทุนนมิทานเนา ||1.41||

(เศณีพนาท อุตมกำ โตรณสรช วิตนุวทกริต กลนิรหนาไทะ สารใสะ กวจิทุนนมิทานเนา)

41. ในที่บางแห่งพวกนภกระสา ที่ส่งเสียงไพเราะ ทำพวงมาลัยรูปโตรณ (ซุ้มประตู) ที่ไม่มีเสารองรับ โดยการบินเกาะกลุ่มกันเป็นแถว ได้ทำให้ทั้งสองพระองค์เงยพระพักตร์ขึ้น

ปวนสยานุกุลตวาทปรมรณาสิทธิศีลนะ |

รโฆกิสตุรโคตกีร์ไณรสฤษฏาลกเวษฏเนา ||1.42||

(มรณาสิทธิศีลนะ ปวนสยานุกุลตวาท ตูรโคตกีร์ไณระ รโฆกิส อสฤษฏาลกเวษฏเนา)

42. เพราะการเอื้ออำนวยของลม ที่บอกให้ทราบถึงความสำเร็จแห่งความปรารถนา ผู้นละองทั้งหลายที่มาทำให้ฟุ้งขึ้น จึงไม่สัมผัสพระเกศา (ของพระราชา) และผ้าใภกพระเศียร (ของพระราชา)

สรสิษวรวินทานำ วิจิวิภโฆกศีตลม |

อาโมทมูปชิษรนเตา สวนิศวาसानุกาณม ||1.43||

(สรสิษ วิจิวิภโฆกศีตลม สวนิศวาसानุกาณม อรวินทานำ อาโมทมูปชิษรนเตา)

43. ทั้งสองพระองค์ ทรงสูดกลิ่นหอมที่เหมื่อนพระปัสสาสะของทั้งสองพระองค์ที่เย็นเพราะการกระทบกับคลื่นน้ำ ของดอกบัวทั้งหลาย ในสระทั้งหลาย

คราเมษวาทมวิสถฤษฏษะ ยูภจิหเนษะ ยชวานาม |

อโมฆาะ ปฺรติคฤทณนดาวษฺรยานูปทมาศิษะ ||1.44||

(อาตมวิสถฤษฏษะ ยูภจิหเนษะ คราเมษะ อโมฆาะ ยชวานาม อาศิษะ อษฺรยานูปทม ปฺรติคฤทณนเตา)

44. ที่หมู่บ้านทั้งหลายที่พระองค์พระราชทานแล้ว ที่มีเสาผูกสัตว์เพื่อบูชายัญเป็นเครื่องหมาย สองพระองค์ทรงรับอาเศียรวาท (คำให้พร) ที่จะสำเร็จผล ของพวกพราหมณ์ประกอบพิธีทั้งหลาย หลังจากที่ได้รับเครื่องสักการะแล้ว

ไหย่ควีนมาทาย โฆษวฤทธธานุปลสถิตาน |

นามเธยานิ ปฤจจนเตา วนยานำ มารคศาชินาม ||1.45||

(ไหย่ควีนม อาทย อุปสถิตาน โฆษวฤทธธานุ วนยานำ มารคศาชินาม นามเธยานิ ปฤจจนเตา)

45. ทั้งสองพระองค์ ตรัสถาม พวกคนเลี้ยงโคสูงอายุ ที่เข้าเฝ้าพร้อมด้วยเนยใสที่ทำจากการรีดนมเมื่อวาน ถึงชื่อของบรรดาต้นไม้ป่าที่อยู่ข้างทาง

กาปยาภิกษา ตโยราสีทวรุชโตะ ศุฑุทเวษโยะ |

หิมนิรมุกตโยโรโยเค จิตราจนุทรมเสริว ||1.46||

(วรุชโตะ ศุฑุทเวษโยะ ตโยะ หิมนิรมุกตโยะ จิตราจนุทรมเสริว โยเค กาปิ อภิกษา อาสีต)

46. ขณะที่ทั้งสองพระองค์ผู้มีฉลองพระองค์ที่ผุดผ่อง เสด็จไป มีความงามที่ไม่อาจจะพรรณนาได้ เหมือนความงามของกลุ่มดาวจิดราและพระจันทร์ ที่พ้นจากกลุ่มหมอกอยู่คู่กัน

ตตตทฎมิปติะ ปตนโย ทรุศยนปริยทรศนะ |

อปี ลงฉิมถวานัน พุพุธะ น พุโรปมะ ||1.47||

(ปริยทรศนะ ฎมิปติะ ปตนโย ตตตท ทรุศยน ลงฉิมถอ อปี อธวานัน น พุพุธะ น พุโรปมะ)

47. พระเจ้าแผ่นดิน ผู้มีพระรูปที่น่ารัก อุปมาดังพระพุทฺธ ขณะที่ทรงชี้ให้พระชายาทอดพระเนตรสิ่งนั้น ๆ ไม่ทรงสำเหนียกถึงระยะทาง แม้จะได้เสด็จไปไกลแล้ว

ส ทุษปรายศาะ ปรายทาศรมิ ศรานตวาหนะ |

สಾಯ สัยมินสตุสย มหฺรเชรมหิชีสชะ ||1.48||

(ทุษปรายศาะ ศรานตวาหนะ มหิชีสชะ ส สಾಯ สัยมินะ ตสย มหฺรเชระ อาศรมิ ปรายต)

48. ในเวลาเย็น พระองค์ ผู้มีพระเกียรติยศที่ยากที่ผู้อื่นจะมี ผู้มีพระราชพาหะนะม้าที่เหนื่อยแล้ว ผู้มีเพียงพระมเหสีเป็นพระสหาย ได้เสด็จถึงอาศรมของมหาฤๅษีผู้สำรวจมรรวิ้งตนเป็นปกติ

วณานตราทุปาวัตตะ สมิตกุศผลาหโร |

ปุรยมาณมทศุยาคนิปฺรตฺยฺยาไตสฺตปสฺวิภะ ||1.49||

(วณานตราตฺ ทุปาวัตตะ สมิตกุศผลาหโร อาทศุยาคนิปฺรตฺยฺยาไตสฺตปสฺวิภะ ปุรยมาณม)

49. (อาศรม) ที่เต็มไปด้วยเหล่าดาบสที่กลับมาจากป่าอื่น นำพินหญ้าคาและผลไม้มาเป็นปกติวิสัย และได้รับการต้อนรับโดยไฟที่มองไม่เห็น

อาภิรณมถิษิตินามุชฺทวารโรธิภะ |

อปตฺไยริว นีวารภาคเธโยจิตรมฤคเษะ ||1.50||

(นีวารภาคเธโยจิตรมฤคเษะ อุชฺทวารโรธิภะ ธิษิตินาม อปตฺไยริว อาภิรณ)

50. (อาศรม) ที่เต็มไปด้วยกวาง ที่คุ้นเคยกับการรับส่วนแบ่งของข้าวป่า จึงขวางประตูบรรณศาลาเป็นประจำ เหมือนลูกภรรยา ของฤๅษีทั้งหลาย

เสกานเต มุณิกนยาภิสตตฺกษณชฺฌิตวฤกษกม |

วิศฺวาสา ย วิหคานามาลวาลามพฺยาณาม ||1.51||

(เสกานเต มุณิกนยาภะ อาลวาลามพฺยาณาม วิหคานา วิศฺวาสา ตตฺกษณชฺฌิตวฤกษกม)

51. (อาศรม) ที่พวกลูกสาวของมุนี ถอนต้นไม้เล็ก ๆ ออกทันที เมื่อรดน้ำต้นไม้เสร็จ เพื่อความมั่นใจของพวกนกที่ดื่มน้ำเป็นประจำ ที่สำหรับขังน้ำรอบโคนต้นไม้

อาตปาทยาสกฺกษิตินีวาราสฺ นิชาทิภะ |

มฤคฺรวรตฺติโรมนมฺภูฆางคนภูมิษุ ||1.52||

(อาตปาทยาสกฺกษิตินีวาราสฺ อุฆางคนภูมิษุ นิชาทิภะ วรตฺติโรมนม)

52. (อาศรม) ที่พวกกวางหมอบเคี้ยวเอื้องอยู่ที่ลานบรรณศาลา ที่เขาเก็บข้าวป่าไว้เป็นกองในเวลาสิ้นแสงแดด

อภยตฤตาคนิปิคุไนรติถีนาศรโมนมุขาน |

ปุนานํ ปวโนทฐไทรฐูไมราหุติคธิริเกะ ||1.53||

(อภยตฤตาคนิปิคุไนระ ปวโนทฐไตะ อาหุติคธิริเกะ ฐูไมระ อาศรโมนมุขาน อติถีน ปุนานํ)

53. (อาศรม) ที่ชำระล้าง ผู้มาเยือนทั้งหลาย ที่มุ่งหน้ามายังอาศรม ด้วยควันที่พุ่งขึ้นเพราะลม ที่มีกลิ่นหอมเพราะเครื่องสังเวย (ควัน) ที่แสดงให้เห็นว่าไฟกำลังลุกอยู่

อถ ยนตารมาทศย ฐูรยานวิศรามเยติ สะ |

ตามวาโรหยตปตนี รัถาทวดตาร จ ||1.54||

(อถ ส ยนตาร ฐูรยาน วิศรามย อติ อาทศย ต่า ปตนี รัถาท อวาโรหยท จ อวดตาร)

54. ต่อมา พระราชานั้น ทรงส่งคนขับรถมา “เจ้าจงให้ม้าทั้งหลายพักเหนื่อย” แล้วทรงช่วยให้พระมเหสีลงจากราชรถ แล้วพระองค์เองก็เสด็จลงด้วย

ตสไม สภายะ สภารยาย โคปตเร คุปตตเมนทริยาะ |

อรุหนามรหเต จกรูรมุโนโย นยจกษุเช ||1.55||

(สภายะ คุปตตเมนทริยาะ มุนยะ สภารยาย โคปตเร นยจกษุเช ตสไม อรุหนำ จกระ)

55. พวกมุนี ผู้สุภาพเรียบร้อย ผู้ควบคุมอารมณ์ได้ดีเยี่ยม ได้ทำการเคารพพระองค์ผู้ทรงเป็นผู้ปกครอง ผู้ควรเคารพ ผู้มีนโยบายเป็นพระเนตร พร้อมกับพระมเหสี

วิระะ สายตฺนสยานเต ส ททรศ ตโปนิธิม |

อนวาลิตมรฺนธตยา สวาทเขว หวิรมุขม ||1.56||

(ส สายตฺนสย วิระะ อนเต อรุณธตยา อนวาลิตํ ตโปนิธิม สวาททยา อนวาลิตํ หวิรมุขม อิว ททรศ)

56. พระองค์ ได้ทออดพระเนตรเห็นฤๅษีผู้มีตบะเป็นทรัพย์ได้รับการปรนนิบัติโดยนางอรุณธตี ในตอนเสร็จพิธีตอนเย็น เหมือนทออดพระเนตรเห็นพระอัครนี้ได้รับการปรนนิบัติโดยนางสวาท

ตโยรชคฤหตะ ปาทานราชา ราชญี จ มาคธี |

เตา คุรุคุรุปตนี จ ปริตยา ปฺรตินนทตะ ||1.57||

(มาคธี ราชญี ราชา จ ตโยระ ปาทาน ชคฤหตะ คุรุปตนี คุรุระ จ เตา ปริตยา ปฺรตินนทตะ)

57. พระราชา และพระราชินีผู้เป็นราชบุตรีของราชาแห่งแคว้นมคธ ได้ทรงจับเท้าทั้งสองของ ฤๅษี วลีษฐ์และของนางอรุณธิดีนั่น พระราชครูและภรรยาของพระราชครูได้ถวายการต้อนรับทั้งสอง พระองค์ ด้วยความปิติยินดี

ตมาติถยากริยาศาตรถโกโฆภปริศรมม |

ปฺปรจจ กุศล ราชเย ราชยาศรมมุนิ มฺนึะ ||1.58||

(มฺนึะ อาติถยากริยาศาตรถโกโฆภปริศรมม ราชยาศรมมุนิม ตํ ราชเย กุศล ปฺปรจจ)

58. พระมุนี ได้ทูลถาม มุนีผู้มีพระราชอาณาจักรเป็นอาศรมพระองค์นั้น ผู้ทรงหายจากความ เหน็ดเหนื่อยที่เกิดจากการเขย่าของรถเพราะอธยายคัมภีร์อันดีต่อแขก (ของฤๅษี) ถึงความสวัสดิ ใน ราชอาณาจักร

อถารวนิเธสฺตสย วิชิตาริปฺระ ปฺระ |

อรถยามรตฺปติรวาชมาทเท วทตำ วระ ||1.59||

(อถ วิชิตาริปฺระ ปฺระ วทตำ วระ อรถปติ อถรวนิเธะ สฺตสย ปฺระ อรถยํ วาชมาทเท)

59. ต่อจากนั้น พระราชาผู้เป็นเจ้าของทรัพย์สิน ผู้ทรงพิชิตเมืองของข้าศึก ผู้เป็นเลิศในหมู่ นักรบ ได้ทรงเริ่มมีพระกระแสพระราชดำรัส ที่ได้มีไปด้วยความหมาย ต่อหน้าพระมุนีผู้เป็นคลังแห่ง อาณรรพเวทนั้น (ว่า)

อุปปนฺนํ นนฺ คิวํ สฺปตสฺวจฺเคษุ ยสฺย เม |

ไทวินำ มานุชนีนำ จ ปฺรติหฺรตา ตวมาปทาม ||1.60||

(คิวํ อุปปนฺนํ นนฺ ยสฺย เม ไทวินำ มานุชนีนำ อาปทํ ตวํ ปฺรติหฺรตา จ สฺปตสฺวจฺเคษุ)

60. ท่านคงจะเป็นผู้คอยขจัดปัดเป่าภัยอันตรายที่เกิดจากเทวดาและมนุษย์แน่ ๆ ข้าพเจ้า จึงมี
สวัสดิภาพในเรื่องทั้งเจ็ด

त्व มนตรฤโต มนตโรरुत्रात् प्रस्मितारिगे |

प्रत्याथिद्यन्त อिव मे तृष्णुलक्षयगिठे सराः ||1.61||

(ทุราต ปฺรศฺมิตาริเก มนตรฤโต ทว มนตโรระ ทุष्ณุลคฺษยภิठะ เม सराः ปฺรตฺยาथิद्यนฺต อิว)

61. เวทมนตร์ทั้งหลาย ของท่านผู้แต่งเวทมนตร์ ที่สงบนิ่งข้าศึกตั้งแต่ไกลดูราวกับว่าจะทำให้
ลูกศรทั้งหลายของข้าพเจ้า ที่ทำลายเฉพาะเป่าที่มองเห็น ไร้พิษสง

हविरारुचित् होतस्तवया विविथคनिषु |

वृषण्णिरावति स्स्थानामवक्रह्विโศษिमाम् ||1.62||

(โหตะ ตวยา วิวิथคนิषุ อวรุचितฺ หวิระ อวคฺรหฺวิโศษิมามฺ สสฺถานาม วรุष्ณฺณิราวติ)

62. ข้าแต่ท่านผู้บูชาโยน เครื่องสังเวทที่ท่านใส่ไปแล้วในไฟทั้งหลาย ตามพิธีกรรมจะ
กลายเป็นฝนสำหรับพืชพันธุ์ทั้งหลาย ที่กำลังจะเหี่ยวแห้งไปเพราะฝนแล้ง

पुरुषायुषชีวินโย निरात्तंगा निरितये |

यन्मतियाः प्रचास्तस्य हेतुस्तवत्प्रह्वरुชस्म ||1.63||

(มทียาเช ปฺรชาเช ปฺรุชายฺุชชีวินยะ นิราตฺตงกานฺ นิริตยะ ยตฺตสย ตวตฺพรหฺวรุชสฺม เหตุ)

63. ความรู้แจ้งซึ่งพรหมของท่าน เป็นสาเหตุ ของสิ่งนั้น คือ ประชาชนของข้าพเจ้า มีอายุชั่ว
อายุคน ไร้ความกลัว และไร้ภัยธรรมชาติ

त्वयो वै जिनद्यमानस्य कुरुणा पुरह्मโยनिना |

सानुพन्ธराः गल्लि न सुषะ สंपिते मे निरापठे ||1.64||

(พฺรหฺมโยนินา คฺรุณา ตวโยโว จินฺตฺยมานสฺย นิราปठะ เม สंपิठะ สานุพฺนธราเช กล्लิ น สุषะ)

64. ความเจริญรุ่งเรืองทั้งหลาย ที่ไม่มีวันสูญสิ้น ของข้าพเจ้า ผู้ได้รับการเอาใจใส่ โดยท่านผู้
เป็นราชครูและลูกของพระพรหมอย่างนี้ จะไม่เป็นสิ่งที่มีอยู่อย่างต่อเนื่องได้อย่างไร

กิ์ตุ วรว่า ตไวตสยามทฤษฏสทฤศปรชม |
น มามวติ สทวิปา รตนสุรปิ เมทินี ||1.65||

(กิ์ตุ ตไวตสยาม วรว่า อทฤษฏสทฤศปรชม มา สทวิปา รตนสุรปิ เมทินี น อวติ)

65. อย่างไรก็ตาม แผ่นดิน แม้จะเป็นที่เกิดของรัตนะทั้งหลาย พร้อมด้วยเกาะต่าง ๆ จะไม่
เป็นที่พึงพอใจ สำหรับข้าพเจ้า ผู้ยังไม่เห็นลูกชายที่เหมาะสมเกิดในสະไภ์ของท่านนี้

นูนั มตตะ ปรี วศยะะ ปินทวิจเฉททศินะ |
น ปรงามนุชะ ศราทเธ สุวธาสัครหตตปราชะ ||1.66||

(มตตะ ปรี ปินทวิจเฉททศินะ วศยะะ สุวธาสัครหตตปราชะ ศราทเธ ปรงามนุชะ น นูนั)

66. ต่อจากข้าพเจ้าไป พวกบรรพบุรุษมองเห็นการขาดตอนของปินททาน (อาหารสังเว
บรรพบุรุษ) จึงมีใจจดจ่อกับการสะสมเครื่องสังเวไว้ คงจะไม่กินเต็มอิ่มในพิธีศราทธแน์ ๆ

มตปรี ทุหลมึ มตวา นูนมารุชิตั มยา |
ปยะ ปูรูไวะะ สุวนิศาว่าไสะ กโวษณมุปลุขยเต ||1.67||

(มตปรี ทุหลมึ มตวา มยา อวารุชิตั ปยะ ปูรูไวะะ สุวนิศาว่าไสะ กโวษณมุปลุขยเต นูนั)

67. ต่อจากข้าพเจ้าไป น้ำที่ข้าพเจ้าให้ ถูกทำให้อุ่นเล็กน้อยเพราะการรอนหายใจของพวกเขา
เขา คงจะถูกดื่ม โดยพวกบรรพบุรุษ เพราะคิดว่าน้ำจะหายาก อย่างแน์ ๆ

โส'หมิชยาวิศุทฐาตมา ปรัชชาโลปนินิมิตตะ |
ปรกาศศจาปรกาศศจ โลก้าโลก อิวาจละ ||1.68||

(อิชยาวิศุทฐาตมา ปรัชชาโลปนินิมิตตะ โส'หมิ โลกาโลกะ อจละ อิวะ ปรกาศศจ อปรกาศศจ)

68. ข้าพเจ้าผู้ (อยู่ในสภาพเช่น) นั้น มีใจผ่องใสเพราะการบูชาสัตย์ แต่ไม่สดใสเพราะไม่มีลูก จึงเป็นผู้ที่ทั้งรุ่งเรืองและไม่รุ่งเรือง เหมือนภูเขาชื่อ โลกาโลก

โลกานตรสุขํ ปุณฺยํ ตโปทานสนุทภวम् |

สํตติเต ศุทฺธวํศยา ทิ ปรตฺเรห จ ศฺรมณฺเ ||1.69||

(ตโปทานสนุทภวम् ปุณฺยํ โลกานตรสุขํ ศุทฺธวํศยา สํตติเต ทิ ปรตฺร อิท จ ศฺรมณฺเ)

69. บุญที่เกิดจากตบะและทาน ให้ความสุขในโลกหน้า แน่นอน ลูกที่ทำให้วงศ์สกุลบริสุทธ์ เป็นไป เพื่อความสุข ในโลกนี้และโลกหน้า

ตยา หินฺ วิธาตฺรมาํ กถํ ปศฺยณฺน ทฺวยเส |

ลิกถํ สฺวยมิว สฺเนหาทวณฺธยมาศฺรมวฤทฺษกมฺ ||1.70||

(วิธาตเต ตยา หินฺ มาํ สฺเนหาตฺ ลิกถํ วณฺธยมาศฺรมวฤทฺษกมฺ อิว ปศฺยณฺน กถํ น ทฺวยเส)

70. ข้าแต่ท่านผู้เป็นพรหม ท่านมองดูข้าพเจ้าผู้ปราศจากลูกและไม่เดือดร้อนได้อย่างไร เหมือนกับมองต้นไม้เล็ก ๆ ของอาศรมที่ตนเองรดด้วยความรักแต่ไม่ผลิดอกออกผล

อสฺหยปีทํ ภาควนฺนถฺนมนฺตยมเวทิ เม |

อรุทฺทุมิวาลานมนิรฺวณฺสย ทนฺตินะ ||1.71||

(เท ภาควนฺ เม อนฺนถฺนมนฺ อนิรฺวณฺสย อรุทฺทุมิ วาลานํ อิว อสฺหยปีทํ อเวทิ)

71. ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า ท่านโปรดทราบ หนี้ชนิดสุดท้ายของข้าพเจ้าที่ทรมานใจจนทนไม่ได้ เหมือนเสาผูกช้าง ที่มแทงอวัยวะสำคัญของช้างที่ไม่ได้อาบน้ำ

ตฺสมานฺมฺจเย ยถา ตาต สํวิธาตุํ ตถารุทฺธิ |

อิภฺษวากุณฺนำ ทฺุราเป'รฺเถ ตวทฺธินา ทิ สิทฺธะ ||1.72||

(ตาต ตฺสมาตฺ มฺจเย ตถา สํวิธาตุํ อรุทฺธิ ทิ อิภฺษวากุณฺนำ ทฺุราเป อรฺเถ สิทฺธะ ตวทฺธินา)

72. ข้าแต่ท้าวพ่อ ข้าพเจ้า จะหลุดพ้น จากหนี้สินนั้น โดยวิธีใด ขอท่านได้โปรดกระทำโดยวิธีนั้นเถิด เพราะว่า ความสำเร็จทั้งหลาย ในจุดหมาย ที่ไปถึงได้ยากของผู้ที่เกิดในวงศ์อริชวาภู ต้องพึ่งท่าน

อิติ วิชญาปิโต ราชญา ธยานสติमितโลจนะ |

กษณมาตรมฤชิสตสเถา สุปตมิน อิว หนทะ ||1.73||

(อิติ ราชญา วิชญาปิโต ฤชิส ธยานสติमितโลจนะ กษณมาตรม สุปตมิน หนทะ อิว ตสเถา)

73. พระฤชิส ผู้ได้รับการตรัสบอกดังนี้ โดยพระราชา จึงหยุดนัยน์ตานิ่งอยู่ในธยาน (ฌาน) ช่วงหนึ่ง จึงเป็นเหมือนสระน้ำ ที่มีปลาหลับแล้ว

โส'ปศยตปรณิธานเน สัตเตะ สตมภการณม |

ภาวิตาตมา ภูโว ภูรตุระไถนั ปรัตยโพธยต ||1.74||

(ส ปรณิธานเน ภาวิตาตมา ภูโว ภูรตุระ สัตเตะ สตมภการณม อปศยต อถ เอนั ปรัตยโพธยต)

74. พระมุนีนั่น ผู้มีจิตผูกฝ่อง ได้เห็นสาเหตุของการไม่มีผู้สืบสันตติวงศ์ของเจ้าแห่งแผ่นดิน ด้วยสมาธิ ต่อจากนั้น จึงได้ทูลให้พระองค์ทรงทราบ

ปุรา ศกรมุปลถาย ตโวรวี' ปรัตติ ยาสยตตะ |

อาสีตกลปตรุจฉายามาศริตา สุรภิสะ ปถิ ||1.75||

(ปุรา ศกรมุ อปถาย อูรวี' ปรัตติ ยาสยตตะ ตว ปถิ กลปตรุจฉายาม อาศริตา สุรภิสะ อาสีต)

75. โคสุรภิส ที่อาศัยร่มต้นกัลปพฤกษ์ ได้อยู่ในระหว่างทางของพระองค์ขณะที่พระองค์เสด็จกลับสู่โลกมนุษย์ หลังจากที่ได้เฝ้าพระอินทร์แล้ว

ธรมโลปภยาทราชญิมถตุสนาตามินำ สมรณ |

ปรทกษิณกตियารหายำ ตสยำ ตว' สาธุ นาจระ ||1.76||

(ถตุสนาตาม อิมำ ราชญี ธรมโลปภยาต สมรณ ปรทกษิณกตियารหายำ ตสยำ ตว' สาธุ นาจระ)

76. พระองค์ ไม่ได้ทรงกระทำ สิ่งที่ควรกระทำ แก่โคสุรภินั้น ผู้สมควรแก่การกระทำ ประทักษิน เนื่องจากทรงครุ่นคิดถึง พระมเหสีนี้ ผู้ได้สร่งน้ำหลังจากทรงมีพระอุหลบ เพราะความกลัวการละเมิดกฏเกณฑ์

อวชานาลี มำ ยสมาทตสเต น ภาษยติ |

มตปรสูติมนาราย ปรเชติ ตว่า ศศाप सा ||1.77||

(ยสมาท มำ อวชานาลี อตะ มตปรสูติ อนาราย เต ปุชา น ภาษยติ सा ตว่า ศศाप)

77. โคสุรภินั้นได้สาป พระองค์ว่า “โอรสของท่านจะมีไม่ได้ โดยไม่ได้ทำให้ลูกของเราพึงพอใจ เพราะเหตุที่ท่านได้เพิกเฉยต่อเรา”

ส ศापि न त्वया राखन ज सारणिना क्रुते |

नतुयाकासङ्कयासे สเรตสยुททามทिकुचे ||1.78||

(ราชन स सापे त्वया न क्रुते सारणिना ज न क्रुते अत्तทामतिकुचे आसङ्कयासे สเรतलि नतु)

78. ข้าแต่พระราชา พระองค์ไม่ทรงได้ยิน คำสาปนั้น และสารลก็ไม่ได้ยินเพราะกระแสนของแม่น้ำคงคาสวรรค์ ที่มีช้างประจำทิศเมามัน (เล่นอยู่) ดังก๊กก้องอยู่

อิรุปลิต्त् ตทวชญาณาทวิทฺธิ สารคฺลมาตฺมณะ |

ปรตีพฺพนาตี ทิ ศฺเรเย ปุชฺยปุชฺยวายุติกรฺมะ ||1.79||

(ตทวชญาณาท อาตฺมณะ ปลิตฺตํ สารคฺลมา วิทฺธิ ทิ ปุชฺยปุชฺยวายุติกรฺมะ ศฺเรเย ปรตีพฺพนาตี)

79. พระองค์ ขอจงทราบว่ ความปรารถนาของพระองค์ เป็นสิ่งที่มีอุปสรรค เพราะการที่ทรงละเลยต่อโคสุรภินั้น แน่นอน การละเลยไม่บูชาสิ่งที่ควรบูชา ย่อมขัดขวางสิ่งดีงามไว้

หวิเช ทิรุขสฺตรสฺย सा जेहानीं प्रजेतसे |

गुच्छिपिहितवारि पातालमरिचिष्णुति ||1.80||

(सा ज इहानीं तिरुขสฺตรสฺย ปรजेตसे หวิเช गुच्छिपिहितवारि पातालम อริชฺณูติ)

80. แต่ในขณะนี้ โคสุภินัน อยู่ในบาดาลที่มีประตูถูกปิดไว้โดยพระยานาคเพื่อเป็นแหล่ง
เครื่องสังเวศ แก่พระวรุณ ผู้ทรงกระทำพิธีบูชาญที่ยาวนาน

สุตำ ตทียำ สุรเมะ กฤตวา ปฺรตินิธิ° ศุจิจะ |

อาราธย สປตฺนิกะ ปฺริตา กามทฺฆา หิ สา ||1.81||

(ตทียำ สุตำ สุรเมะ ปฺรตินิธิ° กฤตวา ศุจิจะ สປตฺนิกะ อาราธย หิ สา ปฺริตา กามทฺฆา)

81. พระองค์ ขอทรงทำพระองค์ให้หมดจด พร้อมกับพระชายาแล้ว ทรงทำให้ลูกของโคสุภี
พอใจโดยให้ลูกโคสุภีนั้นเป็นตัวแทนของโคสุภี เพราะว่า โคสุภีนั้นเมื่อพอใจแล้ว ก็จะทำให้สิ่งที่คน
ปรารถนา

อิติ วาทิน เอวาสยา โหตุราหุติสานม |

อานินทฺยา นนฺทินี นาม เหนฺรารวฤเต วนาต ||1.82||

(อิติ วาทินะ เอว โหตุระ อสย อาหุติสานม นนฺทินี นาม อานินทฺยา เหนฺระ วนาท อารวฤเต)

82. ขณะที่พระฤชีกำลังพูดอยู่อย่างนี้นั่นเอง แม่โคผู้เป็นตัวกลางแห่งการได้มาซึ่งเครื่อง
สังเวศ ของฤชีผู้บูชาญ ที่ไม่มีที่ติ ชื่อนนฺทินี ได้กลับมาแล้ว จากป่า

ลลาโฏทยมาภุคฺนํ ปฺลลวสนฺติศฺปาฏฺลา |

พิภฺรชาติ ศฺเวตโรมางกํ สฺถฺเยว ศฺคินิํ นวม ||1.83||

(ปฺลลวานฺติศฺปาฏฺลา ลลาโฏทยม อภุคฺนํ ศฺเวตโรมางกํ พิภฺรชาติ นวม ศฺคินิํ สฺถฺเยว)

83. แม่โคนั้นสีแดงอ่อน งามเหมือนใบไม้แรกผลิ ทรงไว้ซึ่งเครื่องหมายที่เป็นขนสีขาว ไค้ง
เล็กน้อยขึ้นอยู่บนหน้าผาก เหมือนยามสนธยา มีพระจันทร์ข้างขึ้นใหม่ ๆ

ภุวํ โภษณฺน กุปฺโตะนิ เมธเยนาภฤถาพิ |

ปฺรสนเวนาภิวรฺษนฺตี วัตสนาโลกปฺรวรฺตนา ||1.84||

(โภษณฺน อภฤถาพิ เมธเยน วัตสนาโลกปฺรวรฺตนา ปฺรสนเวน ภุวํ อภิวรฺษนฺตี กุปฺโตะนิ)

84. แม้โคนั้น มีเต้านมใหญ่ รดพื้นดิน ด้วยนมอ่อน ๆ ที่ให้ความบริสุทธิ์ยิ่งกว่าการอาบน้ำเมื่อ
สิ้นสุตพิธีบูชาอัณู (นม) ที่ไหลออกมา เพราะมองเห็นลูก

ระกะไณะ ขุโรทฐไตะ สปะถศทภริศาตรมนติกาต |

ติรธาภิเชกข่า ศุทธิมาทธานา มหิกษิตะ ||1.85||

(ขุโรทฐไตะ อนติกาต คาคัร สปะถศทภริศาตรมนติกาต ระกะไณะ มหิกษิตะ ติรธาภิเชกข่า ศุทธิมาทธานา)

85. แม้โคนั้น กระทำความบริสุทธิ์ผู้ดอง แบบเดียวกับที่จะเกิดจากการอาบน้ำ ณ สถานที่
ศักดิ์สิทธิ์แก่พระราชา ด้วยเมล็ดละอองฝุ่นที่พุ่งขึ้นเพราะกบในบริเวณใกล้ ๆ ที่สัมผัสพระวรกาย (ของ
พระราชา)

ตำ ปุณยทรศนนำ ทฤษฏาวา นิमितตชญุตโปนิธะ |

ยาชยมาศสิตาวนุชยปรารุณนั ปุณรพรวิต ||1.86||

(นิमितตชญุต โปนิธะ ปุณยทรศนนำ ตำ อาศิตาวนุชยปรารุณนั ยาชยมาศสิตาวนุชยปรารุณนั ปุณรพรวิต)

86. พระฤษีผู้มีขุมทรัพย์คือตบะ ผู้รู้เรื่องนิมิต (โซกลาง) เมื่อได้เห็นแม้โคที่มีรูปร่างบอกถึง
ความศักดิ์สิทธิ์นั้น จึงได้ทูลพระราชาผู้ที่ตนสมควรจะประกอบพิธีบูชาอัณูให้ ถึงความปรารถนาที่
ประสบผลสำเร็จในสิ่งที่พระองค์ทรงปรารถนา

อทุรวรตินิกิ สิทธิ ราชนวิคณยาตมณะ |

อุปสฤติเตย กल्याณิ นามนิ กิรติต เอว ยต ||1.87||

(ราชน อาตมณะ สิทธิ อทุรวรตินิกิ วิคณย ยท กल्याณิ อัย นามนิ กิรติต เอว อุปสฤติตา)

87. ข้าแต่พระราชา ขอท่านจงทราบ ถึงความสำเร็จของพระองค์ที่จะมีขึ้นในเวลาที่ไม่
ห่างไกล เพราะว่า แม้โคผู้เป็นมงคลนี้ ได้เข้ามาหา ขณะที่ชื่อของมันถูกพูดถึงเท่านั้นเอง

วณยวฤตติริมา ศศวาทาตมานุคมนตรี คาม |

วิฑยามภยสเนเนว ปุรสาทยิตุมรหสิ ||1.88||

(วณยวฤตติริมา คัม ศศวาท อาตมานุคมนตรี อมภยสเนเนว วิฑยาม อิว ปุรสาทยิตุมรหสิ)

88. ขอให้ท่านจงทรงมีพืชผักในป่าเป็นพระกระยาหาร แล้วทรงทำให้แม่โคนนึ่งพึงพอใจ ด้วยการติดตามของพระองค์ตลอดเวลา เหมือนทำวิทยากรให้พอใจ ด้วยการท่องบ่น

ปรสธิตายำ ปรดิษณฺณเถาะ สธิตายำ สธิติมจระะ |
นิษณณายำ นิษิตาสยำ ปีตามภลลิต ปีเพระปะ ||1.89||

(อสยำ ปรสธิตายำ ปรดิษณฺณเถาะ สธิตายำ สธิติมจระะ นิษณณายำ นิษิต ปีตามภลลิต อปะ ปีเพะ)

89. เมื่อโคนนึ่งตื่น พระองค์ก็ต้องเสด็จพระราชดำเนิน เมื่อโคนนึ่งหยุดพระองค์ก็ต้องทรงหยุดพระราชดำเนิน เมื่อโคนนึ่งนอน พระองค์ก็ต้องประทับนั่ง เมื่อโคนนึ่งดื่ม น้ำ พระองค์ก็ต้องเสวยน้ำ

วฐุรภกฺกิตฺติมตี ไจนามรฺจิตามา ตโปวนาต |
ปรยตา ปรাত্রนฺเวตุ สยํ ปรตฺยทฺวเรชเพปี ||1.90||

(วฐุระ จ ภกฺกิตฺติมตี ปรยตา อรฺจิตาม นาม ปรাত্র อว ตโปวนาต อนฺเวตุ สยํ อปี ปรตฺยทฺวเรช)

90. ในตอนเช้า พระชายา ผู้เพียบพร้อมไปด้วยความเคารพอย่างสูง มีความบริสุทธิ์ผุดผ่อง จะต้องเสด็จไปส่งแม่โคนนึ่งได้ทรงทำการบูชาแล้ว จนสุดเขตป่าตบะและในตอนเย็น ก็ต้องเสด็จไปคอยต้อนรับด้วย เช่นเดียวกัน

อิติยาปรสาทาทสฺยาสฺตวํ ปริจรฺยยาปโร ภว |
อวิษณฺมสฺตฺ เต สฺเสยาะ ปีเตว ฐุริ ปุตฺริณาม ||1.91||

(อิติ ตวํ อปรสาทาท อสฺยาะ ปริจรฺยยาประ ภว เต อวิษณฺ อสฺตฺ ปีเตว ปุตฺริณาม ฐุริ สฺเสยาะ)

91. พระองค์ จงทรงมีพระทัยตรดต่อในการปรนนิบัติ แม่โคนนึ่ง จนกระทั่งแม่โคนนึ่งพอใจ โดยวิธีการที่กล่าวมา ขอพระองค์อย่างได้มีอุปสรรคขัดขวาง ขอพระองค์จงทรงอยู่เบื้องหน้าของผู้มีลูกดีทั้งหลาย เหมือนพระบิดา (ของพระองค์)

ตเถติ ปรีติชคฺรห ปรีติมานสปริคฺรหะ |

อาเทคํ เทศกาลชฺญะ คิษฺยะ ศาสิตฺรานตะ ||1.92||

(เทศกาลชฺญะ ปรีติมานุ คิษฺยะ สปริคฺรหะ อานตะ ศาสิตฺวะ อาเทคํ ตเถติ ปรีติชคฺรห)

92. คิษฺยผู้ทรงมีความรู้เรื่องกาลเทศะ ทรงมีความปีติยินดี พร้อมด้วยพระชายาได้ทรงน้อมรับคำสั่งของครูว่า “ข้าพเจ้าจะทำเช่นนั้น”

อถ ปรีโทเช โทษชฺญะ สํเวศาย วิคํปติม |

สุณฺหะ สุณฺหตฺวากฺสรชฺญะ วิสฺสเรชิตฺตฺริยม ||1.93||

(อถ ปรีโทเช โทษชฺญะ สุณฺหตฺวากฺ สรชฺญะ สุณฺหะ อุทิตฺตฺริยม วิคํปติม สํเวศาย วิสฺสเรช)

93. ครั้นแล้ว ในเวลากลางคืน ลูกของพระพรหม (วสิษฐ) ผู้มีวาจาน่าฟังและประกอบด้วยความสัตย์ ผู้รู้สิ่งที่เป็โทษ (ผู้เป็นนักปราชญ์) ได้ปล่อยพระราชผู้ทรงมีพระศรเพิ่มขึ้นไป เพื่อเพื่อการบรรทม

สฺตยามปี ตปะสิทฺเธา นิยมฺาเปกฺษยา มุณีหะ |

กฺลปฺวิตฺกฺลปยามาส วนฺยาเมวาสย สํวิธาม ||1.94||

(กฺลปฺวิตฺ มุณีหะ ตปะสิทฺเธา สฺตยามปี นิยมฺาเปกฺษยา อสย วนฺยาเมว สํวิธาม กฺลปยามาส)

94. มุณีผู้รู้วิธีบำเพ็ญพรต แม้จะมีฤทธิ์ที่สำเร็จจากการบำเพ็ญตบะก็ตาม ได้จัดหาสิ่งใช้ดำเนินชีวิต แบบป่า ๆ นั้นเอง แก่พระราชานี้ โดยคำนึงถึงสิ่งที่จะต้องควบคุมตน (ของพระราช)

นิรุทฺธิชฺญํ กุลปตินา ส ปฺรณฺศาลา

มธฺยาสย ปฺรยตฺปรีคฺรหทฺวิติเย |

ตจฺฉิษฺยาธฺยณนิเวทิตาวสานํ

สํวิษฺญะ กุศฺศยเน นิคํ นินาย ||1.95||

(ส กุลปตินา นิรุทฺธิชฺญํ ปฺรณฺศาลา มธฺยาสย ปฺรยตฺปรีคฺรหทฺวิติเย กุศฺศยเน สํวิษฺญะ ตจฺฉิษฺยาธฺยณนิเวทิตาวสานํ นิคํ นินาย)

95. พระราชานั้น พร้อมด้วยพระชายาผู้หมดจด ได้ประทับที่บรรณศาลาที่เจ้าแห่งหม่มุณีให้
บรรทมบนพระแท่นที่ทำด้วยทองคำ ทรงทำราตรีกาลให้ผ่านไปจนกระทั่งเวลาสิ้นราตรีกาลถูกบอกให้
ทราบโดยการทอ้งบ่นพระเวทของบรรดาศิษย์ของพระมุณี

1.3 บทปริวรรตและคำแปลสรรคที่ 2

ทวิติยะ สรรค |

สรรคที่ 2

อด ปรชานามธิปะ ปรภาเต ขายาปราติคราหิตคนธมาलयาม |

วนาย ปิตปรติพทรวตลำ ยโครโน เณมุถเชรมุโฆจ ||2.1||

1. ต่อจากนั้น ในตอนเช้า พระจอมคน ผู้มีพระเกียรติยศเป็นทรัพย์ ได้ทรงปล่อยแม่โคของ
พระฤๅษีที่พระชายาให้รับของหอมและพวงมาลัยแล้ว และมีลูกวัวถูกผูกไว้แล้ว หลังจากที่ได้ดื่มนม

ตสยาะ ขุรณยาสปวิตรปาสุมปาสูลานำ จูริ โกรตนิยา |

มาร์ค มนุษเยศวรธรรมปตนิ ศรุเตริวารลั สมฤตรินวคจจต ||2.2||

2. พระชายาโดยชอบธรรมของพระจอมคน ผู้ควรได้รับการยกย่องอยู่ในแนวหน้า ในหมู่หญิง
ผู้ซื่อสัตย์ต่อสามี ได้เสด็จตามทางเดินของแม่โคนั้น ที่ฝุ่นละอองกลายเป็นของบริสุทธิ์เพราะการยา
ของกีบ (ของมัน) เหมือนคัมภีร์สมฤติ ดำเนินตามความหมายของคัมภีร์ศรุติ

นิวรตย ราชา ทยิตำ ทยาลุสตุตำ เสารเมยิ° สุรภิริยโคภิชะ |

ปโยธรีภูตจตุสะสมุทรำ ชุโคป โครูปธรามิโวรวิม ||2.3||

3. พระราชา ผู้ทรงพระกรุณาธิคุณ หอมหวลด้วยพระเกียรติยศ ทรงรับสั่งให้พระชายาผู้เป็น
ที่รักเสด็จกลับ ได้ทรงปกปักรักษา ลูกของโคสุภิกที่มีมหาสมุทรทั้งสี่เป็นเต้านม เหมือนทรงปกครอง
แผ่นดินที่มีรูปเป็นโค

วรตาย เตนานูจเรณ เณโนรณยเชธิ เเศไช° ปยุนุยายิวรคะ |

น จานยตสตุสย ศริริรภษา สุววีรยคูปตา ทิ มโนะ ปรสุติชะ ||2.4||

4. เพื่อเป็นการบำเพ็ญพรต หมของผู้ติดตาม แม่ที่เหลื่ออยู่ได้ถูกส่งกลับแล้วโดยพระองค์ผู้ทรงติดตามแม่วัว การรักษาคุ่มครองพระวรกาย ไม่ได้มีแล้วแก่พระองค์จากผู้อื่น พระโอรสของพระมนู ได้รับการปกป้องรักษา ด้วยความแกล้วกล้าของพระองค์เองอย่างแท้จริง

อาสาทวาทุภี กวไลสตถุณานำ กณชุยไนรทศนิวารโณศจ |

อวยาทไตะ สไวรคไตะ ส ตสยะ สมราฎุ สมารานตตปโร'ภูต ||2.5||

5. พระเจ้าจักรพรรดินั้น ทรงเป็นผู้มีความกระตือรือร้นในการทำให้แม่โคนั้นพอใจด้วยคำหญาที่มีรสดี ด้วยการเกา การไล่เหือบ และด้วยการปล่อยให้ไปตามใจชอบ

สฤติตะ สฤติตามุจฤติตะ ปรยาคำ นิเชทุษีมาสนพนธธิระ |

ชลากิลลาษี ชลมาททานำ ฉาเยว ตำ ฎุบัติรนวคจจต ||2.6||

6. พระราชา ประทับยืนตามแม่โคที่ยืนแล้ว เสด็จพระราชดำเนินตามแม่โคที่เดินแล้ว และทรงมั่นคงในการประทับนั่งตามแม่โคที่นอนแล้ว เสวยน้ำตามแม่โคที่อื่มน้ำ ทรงติดตามแม่โคเหมือนเงา

ส นยสตจิจินามปี ราชลกษมี° เตโชวิเศษานุมิตำ ทธานะ |

อาสีทนาวิษฤตทานราชิรนตรมทาวสฤ อิว ทวิเพนุทระ ||2.7||

7. พระราชานั้น ได้ทรงไว้ตลอดเวลา ซึ่งราชลักษมี (เทพีแห่งโชคผู้ทำให้เป็นพระราชา) แม้จะได้สลัดทิ้งไปซึ่งเครื่องหมาย (เครื่องราชกกุธภัณฑ์) แต่ก็นุมานได้ด้วยพระเดชานุภาพที่มีเป็นพิเศษเหมือนพระยาช้าง แม้ไม่มีหางไหลของมันปรากฏให้เห็นแต่ก็มีภาวะแห่งความเมามันอยู่ภายใน

ลตาปรตานิทฤติไตะ ส เกศริชยธรวา วิจจาร ทาวม |

รุษปาเทศานมุณีโหมธโนรวนยานวินยุนนิว ทุษฏสตตวาน ||2.8||

8. พระราชานั้น ผู้ทรงมีธนูที่ขึ้นสายไว้แล้ว รวกับว่าทรงต้องการที่จะสั่งสอนสัตว์ร้ายที่เกิดในป่า โดยทรงแกล้งทำเป็นปกป้องรักษา แม่โคที่เป็นเครื่องมือในการบูชาญญของมุณี ได้เสด็จท่องเที่ยวไปในป่า ด้วยพระเกศาที่ถูกมัดไว้เหนือเศียรด้วยหนวดเกาวัลย์

วิสุทธิปาฐกวจานุจรสย ตสย ปาฐกวจาธุมาะ ปาฐกฤตา สมสย |

อุทริยามาสูริโวณมทานามาโลกศพท วยสำ วิราใจะ ||2.9||

9. ต้นไม้ทั้งหลาย ที่อยู่สองข้างพระองค์ ผู้ได้ทรงปล่อยให้ผู้ติดตามกลับไปแล้ว ผู้เสมอเหมือน พระวรุณ รวากับว่าได้ส่งเสียงร้องขโย ด้วยเสียงร้องของพวกนกที่สนุกสนานดั่งบัคลิ่ง

มรุตปรยุกตาจ มรุตสขาม ัตมรจยมาราทภิวรุตมานม |

อวากรินพาลลตาะ ปรสูโนราจาลาไซริว เปารกนุยะ ||2.10||

10. และเถาวัลย์อ่อนทั้งหลาย ที่ถูกกระตุ่นเตือนโดยลม ได้ไปรยใส่พระองค์ผู้เหมือนเพื่อน ของพระสหายของวายุเทพ (พระอัคนี) ผู้ควรแก่การบูชา ผู้เสด็จมาใกล้ ๆ (โปรย) ด้วยดอกไม้ทั้งหลาย เหมือนหญิงสาวชาวเมือง ไปรยใส่พระองค์ ด้วยข้าวดอกตามประเพณี

ธนูรฤโต'ปยสย ทยารุทราวมาขยาตมนุตะกรโณรวิจงโกะ |

วิโลกยนุตโย วปุราปุรุษณำ ปรกามวิสุตารผล ทรินยะ ||2.11||

11. นางกวางทั้งหลาย ที่กำลังมองดู พระวรกายที่กล่าวกันว่า มีพระทัยเปี่ยมไปด้วยพระ กรุณาธิคุณของพระองค์ แม้จะทรงไว้ซึ่งธนู (มอง) ด้วยประสาทสัมผัสที่ไร้ความกลัวได้รับผลแห่งความ กว้างมาก ๆ ของตาทั้งหลาย

ส กิจไกรมารุตปุณรณธโระ กุขทภิราปาทิตัวศกฤตยม |

ศุศราว กุณเชษุ ยตะ สวมุจใจุทศิยมาน วนเทวดาภิะ ||2.12||

12. พระราชานั้น ทรงได้ยิน พระเกียรติยศของพระองค์เอง ถูกร้องสรรเสริญอย่างดังโดยพวก เทวดาทั้งหลาย ที่อยู่เฝ้า ที่มีสิ่งของที่ขลุ่ยพิงกระทำ (เสียงดนตรี) ถูกทำให้เกิดขึ้นแล้วโดยไม้ไผ่ทั้งหลาย ที่มีโพรงเต็มไปด้วยลม ส่งเสียงดังอยู่

ปฤกตสตุษาไรรุคิรินิรมรามมโนกหากมปีตปุษุคณธิ |

ตมาตปลลานตมนาตปตฺรมาจารปุต ปนวะ สิเชเว ||2.13||

13. ลมที่ผสมกลมกลืนกับละอองน้ำเย็น ของธารน้ำตกในภูเขาทั้งหลาย กลิ่นหอมเพราะ ดอกไม้ที่สิ้นไหวไปมาของต้นไม้ทั้งหลาย ได้โชยสู่พระองค์ ผู้ทรงอ่อนระโหยเพราะแดดไม่มีฉัตรกัน ทรงบริสุทธิผุดผ่องด้านพระจริยาวัตร

ศศาม วุฒฎยาปิ วินา ทวาคนิราสีทวิเศษฯ ผลบุษปวฤทธีฯ |

อุณิ น สตตเวษุวัโก พพาธ ตสมินวนิ โคปตริ คาหมาเน ||2.14||

14. เมื่อผู้ปกครอง พระองค์นั้นเสด็จเข้าไปสู่ป่า ไฟป่าได้สงบแล้วแม้จะไม่มีฝนตก การมากขึ้นของผลไม้และดอกไม้ ได้มีเป็นพิเศษ บรรดาสัตว์ทั้งหลาย สัตว์กำลังมากจะไม่ได้เบียดเบียนสัตว์มีกำลังน้อย

สัจารูปตานิ ทิคนตราณิ กฤตวา ทินานเต นิลยาย คนตุเม |

ปรจกรเม ปลลวราคตามรา ปรภา ปตงคสย มุเนศจ เณฐะ ||2.15||

15. ในตอนเย็น หลังจากที่ได้ทำให้พื้นที่ระหว่างทิศทั้งหลายบริสุทธิ์ด้วยการสัจจร แสงของ พระอาทิตย์และแม่โคของมุนี ที่แดงเหมือนสีของใบไม้แรกผลิ ได้เริ่มที่จะไปสู่ที่อยู่

ตำ เทวตาปีตรติถิกริยารุถามนวกยเยฯ มธยมโลกปาละ |

พภา จ สา เตน สตำ มเตน ศรทเวฐฯ สากษาทูริโนปปนา ||2.16||

16. ผู้ปกครองมนุษย์โลก ได้เสด็จติดตาม แม่โค ที่เป็นประโยชน์ด้านเครื่องสังเวแก่เทวดา แก่บรรพบุรุษและแก่แขก ฝ่ายแม่โคนั้น ที่ประกอบด้วยพระราชานั้นที่เหล่าสัตว์บุรุษนับถือ ปรากฏเหมือนศรัทธา ที่เห็นได้ด้วยตา ที่ประกอบด้วยพิธี

ส ปลวโลตติรณวราหฺยูถานยวาสวฤกฺโขนมฺขพฺรหิณานิ |

ยเยฯ มฤคาธยาสิตศาทูลานิ ศยามายมานานิ วนานิ ปศฺยน ||2.17||

17. พระราชานั้น เสด็จทอดพระเนตรป่า ที่กลายเป็นสีดำ (เนื่องจาก) มีฝูงหมูป่าขึ้นจากแอ่ง น้ำเล็ก ๆ มีพวกนกยูงมุ่งหน้าไปยังต้นไม้ที่เคยเป็นอยู่ มีพวกกวางนอนอยู่บนหญ้า

อาปิงภาโรทวหนปรยตนาทคฤษฏีครุฑวาทบุโซ นเรนทร |
อุภาวลจักรทรณจิตาภยา ตโปนวนาฤตติปลถ คตาถยาม ||2.18||

18. ทั้งสอง คือแม่โคที่ตกถูกเพียงครั้งเดียวและพระราชินี ได้ตกแต่งทางเดินกลับ สู่ป่าดะ ด้วยการเดินและการเสด็จพระราชดำเนินที่งดงาม เพราะแม่โคต้องพยายามแบกน้ำหนักเด้านมที่ใหญ่ และเพราะพระราชินีพระวรกายใหญ่สง่างาม

วคิษฐเณโรนรุษายินิ ตมารุตมานิ วนิตา วนาตต |
ปเปา นิเมชาลสภกษมปงกติโรโปชิตาภยามิว โลจนากษยาม ||2.19||

19. พระชายาผู้มีแถวของขนพระเนตรที่เกี้ยวกร้านในการกระพริบ ได้ทอดพระเนตรอย่าง ดูดดื่ม ซึ่งพระราชินี ผู้กำลังเสด็จกลับจากชายป่า โดยเสด็จพระราชดำเนินตามแม่โคของฤๅษีสฤษฏ์ ด้วยพระเนตรทั้งสอง รวาก็ว่าพระเนตรทั้งสองนั้นได้อุดพระกระยาหารมานาน

ปุรสกฤตา วรุตมนิ ปารุถิเวณ ปรัตยทุคตา ปารุถิวัธรมปตุนยา |
ตทนต์เร สธา วิรราช เณรุทินกษปามธยคเตว สธยา ||2.20||

20. แม่โค นั้น ที่พระราชินีเสด็จพระราชดำเนินตาม ในระหว่างการเดินทางและที่พระชายา เพื่อการปฏิบัติธรรมของพระราชินีเสด็จไปต้อนรับ ได้ฉายแสงอยู่ท่ามกลางคนทั้งสอง เหมือนยาม สนธยาที่อยู่ระหว่างกลางวันและกลางคืน

ปรทกษิณีนีกฤตย ปยสวีนินิ ตา สุกษิณา สากษตปาตฺรหสตา |
ปรณมย จานรจ วิศาลมสยะะ ศฤงคานตฺร ทวารมิวารฤทธิเช ||2.21||

21. พระนางสุทักษิณา มีภาชนะใส่ข้าวเปลือกอยู่ในพระหัตถ์ ทรงกระทำประทักษิณแม่โคที่ บริบูรณ์ด้วยน้ำมันนั้น ทรงไหว้และกระทำการบูชา บริเวณระหว่างเขาที่กว้างของแม่โคนั้น ที่เหมือน ประตู่แห่งความสำเร็จในสิ่งที่ต้องการ

วตโสตสุกาปิ สติมิตา สปรยา ปรัตยครหิตเสติ นนทตฺสเตา |
ภกตโยปนเนษุ ทิ ตทวิธานา ปฺรสาทจิหนานิ ปฺรพะผลานิ ||2.22||

22. แม่โคฉัน แม้จะคิดถึงลูก ก็หยุดรับการบูชา เพราะเหตุนี้ ทั้งสองพระองค์จึงทรงปิติปราโมช เพราะว่า ความสำเร็จในภายหน้า มีเครื่องหมายบอกให้รู้คือความโปรดปรานต่อบุคคลทั้งหลายผู้ประกอบไปด้วยความจงรักภักดี ของบุคคลทั้งหลายผู้มีความยิ่งใหญ่แบบเดียวกับแม่โค

คุโรระ สทาสย นิปิทย ปาเทา สมาปย สำธยั จ วิธิ° ทิลิปะ |

โทหาสาเน ปุนเรว โทคธรี° เกเช ภูโซจฉินนริปุรณษณณาม ||2.23||

23. พระเจ้าทิลิปะ ผู้ทรงกำจัดศัตรูด้วยพระพาหุ ทรงไหว้ (ด้วยการบีบ) เท้าทั้งสองของพระราชกรและภรรยาแล้วทรงทำพิธี อันเนื่องด้วยยามสนธยาจนเสร็จแล้วจึงทรงปรนนิบัติ แม่โคฉันเอง ที่ให้นมเป็นปกติ ที่นอนลงเมื่อสิ้นสุดการรีดนม อีกครั้งหนึ่ง

ตามนตินิกนยสทพลิปรัทีปามนวาสย โคปตา คฤถินีสหายะ |

กรเมณ สุปตามนุ สวิเวศ สุปโตตถิตำ ปราตรณูทติษฐุต ||2.24||

24. ผู้ปกครอง ผู้มีพระชายาเป็นพระสหาย (พร้อมด้วยพระชายา) ไม่ทรงประทับนั่งตามแม่โคฉัน (ที่นอนแล้ว) ที่ได้สลัดพวงมาลัยและประทีปทิ้งไปในบริเวณใกล้ ๆ ได้เสด็จไปบรรทม ภายหลังที่แม่โคฉันนอนหลับอย่างช้า ๆ และในตอนเช้า ทรงลุกจากการบรรทมหลังจากที่แม่โคตื่นจากการหลับ

อิถถั วรตฺ ธารยตะ ปราชรุถั สมั มหิษยา มหนิยักิเรเต |

สปลต วยติยสุตริคฺณานิ ตสย ทินานิ ทีโนทธรโณจิตสย ||2.25||

25. เจ็ดวันคุณด้วยสาม (ยี่สิบเอ็ดวัน) ของพระราชานั้น ผู้มีพระเกียรติยศนำบูชาผู้มีพระทัยจดจ่อในการช่วยเหลือผู้ยากจน ผู้ทรงบำเพ็ญพรตเช่นนี้ พร้อมด้วยพระมเหสีเพื่อได้พระโอรส ได้ล่วงไปแล้ว

อนเยทยุราตมานุจรสย ภาวู ชิขญาสมานา มุณีหมธนะ |

คจคาปรปาทานตวิรุฒคฺษปึ เคาริคุโรรฺคหฺวรมาวิเวศ ||2.26||

26. ในวันรุ่งขึ้น แม่โคที่เป็นประโยชน์ในการบูชาของมุนี ต้องการทราบพระทัยของผู้ติดตามตน จึงได้เข้าไป สู่ถ้ำแห่งพระบิดาของพระนางเคารี (ภูเขาหิมาลัย) ที่มีห้วยอ่อนงอกงามในบริเวณใกล้ ๆ ที่ตกลงมาของแม่น้ำคงคา

สา ทุษปรธรรษา มนสาปี หิ สโรตยทริโศภาปรีติเตกษณน |

อลกษิตากฤษตปโต โน นฤเปณ ปุสทหย ส หะ กิล ต่า จกรษ ||2.27||

27. เพราะ (พระราชาทรงมีความคิดว่า “แม่โคนั้น เป็นสัตว์ที่ถูกทำร้ายได้ยากแม้เพียงด้วยความคิด โดยสัตว์ร้ายทั้งหลาย” สิ่ง ที่พระราชารู้ทอศายพระเนตรไปที่ความงามของภูเขาไม่ทอดพระเนตรเห็นการกระโดดตะครุบของมัน ได้ลากแม่โคนั้นไปอย่างรุนแรง

ตทียมากรนทิตมารตสาโรครุทานิพทปรติศพททิมม |

รคมิชวีวาทาย นเคนทรสกต่า นีวรตยามาส นฤปยส ทฤษณม ||2.28||

28. เสียงร้องของแม่โคนั้น ที่ยาวเพราะเสียงสะท้อนอันเกี่ยวเนื่องกับถ้ำ ได้ถึงกลับมา ซึ่งสายพระเนตรที่ติดอยู่ที่ขุนเขา ของพระราชารู้ทรงเป็นสาธุชนสำหรับคนเดือดร้อนราวกับว่าโดยการจับมัดไว้ในบ่วงทั้งหลาย

ส ปาฎาย่า ควิ ตสถิวาสึ ธนุรธระ เกสรินิ ททรส |

อติยกายามิว ธาตุมยยา โลธรทรมิ สานุมตะ ปรมุสลม ||2.29||

29. พระราชารู้ทรงธนูนั้น ทอดพระเนตรเห็นราชสีห์ที่ยืนอยู่บนแม่โคสีแดงเหมือนต้นโลธรที่มีดอกบานเต็ม ที่ที่ตั้งอยู่บนเนินสูงที่เต็มไปด้วยวัตุธธาตุ ของภูเขา

ตโต มฤเคนทรสย มฤเคนทรคามิ วธาย วธยสย ศรี ศรีณยะ |

ชาตาภิชงโค นฤตริณษงคาททธรตุไมจตปรัสโมทฤธตาริ ||2.30||

30. ต่อจากนั้น พระราชา ผู้ทรงได้เคยฟาดฟันศัตรูอย่างรุนแรงมาแล้ว ทรงเกิดความตระหนกพระทัยอย่างยิ่ง เป็นผู้พร้อมที่จะให้ความคุ้มครอง เสด็จพระราชดำเนินไปอย่างราชสีห์ ทรงมีความต้องการที่จะดึงลูกศรออกมาจากแฉ่ง เพื่อที่จะฆ่าราชสีห์ที่ควรจะถูกฆ่า

วามตรสตุสย กระ พรหตรุนขปรภาภูษิตกงกปตเร |

สกตางคูลิเ สะยกปุงข เอว จิตรารูปิตารมภ อิวาวตสเถ ||2.31||

31. พระหัตถ์เบื้องขวา ของพระองค์ผู้กำลังจะยิงธนู ได้หยุดนิ่ง มีพระองค์ลิตติดอยู่ที่หางลูกศร ที่มีขนของนกกระสาถูกประดับด้วยพระนขา (ของพระองค์ลิต) เหมือนท่าที่ปรากฏในงานจิตรกรรม

พาหุปรติษฏมภวิวฤทรมนุรภยรณมาคสฤถตมสฤศทภิ |

ราชา สวเตโชภิตทหยตานุตรโกศิว มนตเรราชริฐทวิริยะ ||2.32||

32. พระราชา ผู้ทรงมีความโกรธที่เพิ่มมากขึ้นเพราะการหยุดนิ่งของพระพาหุ ได้ถูกเผาผลาญอยู่ภายใน ด้วยอำนาจทั้งหลายของพระองค์เองที่ไม่สัมผัส (ไม่ทำอันตราย) ผู้กระทำความผิดที่อยู่ใกล้ ๆ เหมือนพระยางูที่มีอำนาจถูกหยุดไว้ด้วยเวทย์มนต์และว่าน

ตมารยคฤหุย นิคฤทิตเรณูรมนุชยวจา มนุวัศเกตุม |

วิสมายยนิวิสมิตมาตมวฤกเตา ลีโหรัสกตวั นิชคาท ลีหะ ||2.33||

33. ราชนีที่ได่กตแม่โคไว้ ได้กล่าวด้วยคำพูดของมนุษย์กับพระองค์ผู้ที่อารยาชนคบหาผู้ทรงเป็นเครื่องหมายอันเด่นชัดของวงศ์พระมนู ผู้ทรงแปลกพระทัยในพระลักษณะอาการของพระองค์เอง ผู้ทรงมีพลังพระอรุณตั้งราชสีห์ ทำให้พระองค์ประหลาดพระทัยอย่างยิ่ง

อลั มหิपाल ตว ศรเมณ ปรยูกตมปยสตรมิโต วฤถา สยาด |

น ปาทโปนมูลนศกติ ริหะ คีโลจเจเย มูรจจติ มารุตสย ||2.34||

34. ข้าแต่ราชา ท่านไม่ต้องลำบากพระองค์หรือ ลูกศรแม้จะใช้ยิงถูกเราก็จะไร้ประโยชน์ (เพราะ) กำลังของลม ที่มีอำนาจในการโค่นต้นไม้ ก็ไม่มีอำนาจต่อภูเขา

ไกลาสเคาริ วฤษมารูรุกโษะ ปาทารูปณานุครหปุตปฤษฐม |

อเวหิ มา กิกรมษฏมูรเตะ กุมโภทร นาม นิกุมภมิตรม ||2.35||

35. ท่านจงทราบว่าเป็นคนรับใช้ ของพระผู้มีรูปแปด (พระศิวะ) นามว่า กุมภโภทร เพื่อนของนิกุมภ ที่มีหลังถูกทำให้บริสุทธิ์เพราะการอนุเคราะห์ด้วยการประทับพระบาท ของพระศิวะ ผู้กำลังจะเสด็จขึ้นประทับโคที่ขาวเหมือนเขาไกลาส

อมุ ประ ปรคยลล เตวทารุ ปุตรีฤโตเสา วุชภรวเชน |

โย เหมกมุสตนนิสสุตทานา สกนทสย มาตุะ ปยสำ รลชญะ ||2.36||

36. ต้นเทวทารุใด ได้รู้รสน้ำนมทั้งหลายของพระมารดาของพระสกันท (ปารวตี) ที่ไหลออกมาจากพระถันที่เหมือนหม้อทำด้วยทอง ท่านทอดพระเนตรเห็นต้นเทวทารุนั้นเบื้องพระพักตร์ พระผู้มีโคเป็นเครื่องหมาย (พระศิวะ) ได้รับต้นเทวทารุนั้นเป็นโอรส

กณชฺยมาเนน กภู กทาจิทวนยทวิเปโนนมถิตา ตวคสย |

อโถนมหเรสตนยา ศุโศจ เสนานยมาลิตมมิวสุราสตุระ ||2.37||

37. ครั้งหนึ่งเปลือกของต้นเทวทารุนี้ ถูกทำให้หลุดออกไป โดยช้างป่าที่สีแกมของมัน ดังนั้นพระธิดาของภูเขา (ปารวตี) จึงทรงโหม่นสกับต้นไม้นั้น เหมือนกับว่าแม่ทัพ (พระสกันท) ได้รับบาดเจ็บเนื่องจากอาวุธสำหรับซัดทั้งหลายของพวกเขา

ตทาปรภฤตเยว วทวิปานา ตราสารมสมินนหมทริกุษา |

วยาปาริตะ ศุภฤตทา วิชย ลี หตุวมงกาคตตตวฤตติ ||2.38||

38. ตั้งแต่บัดนั้นมาเลย เพื่อที่จะให้พวกช้างป่ากลัว เราจึงถูกพระผู้ทรงสุล (พระศิวะ) กำหนดให้ทำหน้าที่ในถ้ำนี้ โดยการแปลงร่างเป็นราชสีห์ ที่มีการดำรงชีวิตด้วยสัตว์ที่มาใกล้

ตสยาลเมษา กษุชิตสย ตฤปตโย ปรีทษฎกกาลา ปรมศวเรน |

อุปสฤตทา โศณิตปารณา เม สุรทวิชชจานุทรมลลล สุเชว ||2.39||

39. อาหารหลังการงดอาหารที่เป็นเลือดนี้ มีเวลาถูกกำหนดแล้วโดยพระปรมศวร (พระศิวะ) (อาหาร) ที่มาหาแล้ว เพียงพอ สำหรับความอิม ของเรานั้น (ที่ดำรงชีวิตแบบนั้น) ผู้กำลังหิว เหมือนน้ำอมฤตของพระจันทร์เพียงพอสำหรับความอิมของศัตรูของเทวดา (ราหู)

ส ตว์ นีวรสูว วิหาย ลขข่า คุโรธรวานทรคิตศิษยกทิตะ |

ศสฺตรณ รกษย์ ปทศกยรกษ์ น ตทยศะ ศสฺตรภฤต่า กุษิณฺติ ||2.40||

40. ท่านนั้น (ผู้หมดหนทางแล้วเช่นนั้น) จงกลับไปโดยไม่ต้องอาย ท่านเป็นผู้ที่ได้แสดงความภาคีต่อครูแล้ว สิ่งใดบุคคลพึงคุ้มครองรักษาด้วยอาวุธ สิ่งนั้นที่ไม่สามารถรักษาไว้ได้ (แม้ได้หายไป) ก็จะไม่ทำลายเกียรติของผู้ถืออาวุธทั้งหลาย

อิติ ปุรคฺลภํ ปถรณษาริธาโช มฤคธาธิราชสย วโจ นิสมย |

ปรตยาอิตาสุตโร คิริคปฺรภาวาทาตมนยวชนฺวํ คิถิสิจการ ||2.41||

41. พระอิริราชแห่งปวงชน เมื่อทรงได้ยินคำพูดอย่างไม่เกรงพระทัย ของผู้มีอาวุธถูกทำให้หมดพิชสงเพราะอำนาจของพระเป็นเจ้าได้ทรงลดการดูหมิ่นเหยียดหยามในพระองค์เองลงมฤคราช (ราชสีห์)เช่นนั้น

ปรตยพรวิจไจนมิษุปรโยเค ตตฺปุรวรงเค วิตถปรยตนะ |

ชทิกฤตสฺตรยมพกวิเกษน วชรํ มมุภษนนิว วชรปาณิเช ||2.42||

42. อนึ่ง พระองค์ผู้ทรงมีความพยายามไร้ผลในการใช้ลูกศร ที่มีการขัดขวางแบบนั้นเป็นครั้งแรก เหมือนเทพผู้ทรงวิชระ (พระอินทร์) ผู้ต้องการที่จะพุ่งวิชระไปถูกทำให้หยุดนิ่งโดยการมองของพระผู้มีพระเนตรสาม (พระศิวะ) ได้ตรัสตอบราชสีห์นั้น ว่า

สฺรุตฺรเจษฏฺสย มฤเคนฺทร กามํ หาสยํ วจสฺตทยททํ วิวกษุชะ |

อนฺตรคตํ ปฺราณภฤต่า ทิ เวท สรวํ ภาวนภาวมโต'ภิธาสุเย ||2.43||

43. นี่แน่จอมมฤค เราอยากจะพูดคำใด คำนั้นของเราผู้มีภณียกิจถูกขัดขวางแล้วคงเป็นสิ่งที่น่าหัวเราะแน่ ๆ เพราะว่า ท่านรู้ความรู้สึกทุกอย่างที่อยู่ภายในของสิ่งมีชีวิตทั้งหลาย เพราะฉะนั้นเราจะพูดละ

มานยชะ ส เม สฺถาวรชงคมาน่า สรคสฺถิติปรตยวหารเหตุชะ |

คุโรธปีทํ ธนมาหิตาคเนรณศยตฺปุรสฺตาทนุเปกษณิยม ||2.44||

44. พระเจ้าพระองค์นั้น ผู้เป็นสาเหตุของการสร้างการรักษาและการทำลายล้างสิ่งเคลื่อนไหวไม่ได้และสิ่งเคลื่อนไหวได้ทั้งหลาย เป็นผู้ที่เราเคารพบูชา (แต่) เราจะมองคุณสมบัติของครุผู้ได้ทำการบูชาไฟ แม้ขึ้นนี้ที่กำลังจะสิ้นไปต่อหน้า เฉย ๆ ไม่ได้

ส ตว์ มทีเยน ศรียวฤติ เทเหน นรุตยิตุ ปุริสที |

ทินาวสานอตสูกพาลวตสา วิสฤชยต่า เณรียัม มหฺรเช ||2.45||

45. ท่านนั้น (ผู้ดำรงชีวิตแบบนั้น) โปรตให้การคงอยู่ของศรียะ (ของท่าน) คงอยู่ต่อไปด้วยร่างของเรา แม้โคของฤชียมีลูกน้อยคิดถึงอยู่ในเวลาเย็น จึงถูกปล่อยไปเกิด

อถานรการี ศิริคหฺวราณำ ทังฆฺวามยฺไชะ ศกลานี กุรวณ |

ภฺยะ ส ฤเตศฺวรปารศฺวฤติ กิจฺวิหฺสยารฤปติ พภาเช ||2.46||

46. ครั้นแล้ว ผู้ติดตามข้างของพระฤเตศวร (พระศิวะ) นั้น ยืนยันหนึ่งทำความมืดของถ้าทั้งหลายให้เป็นขึ้น ๆ (ทำลายความมืด) ด้วยแสงของเขี้ยวทั้งหลาย แล้วกล่าวกับพระราชาอีก ว่า

เอกาตปตรี ชคตะ ปุรฤตฺว์ นรฺ วยะ กานตมิทํ วบุศฺจ |

อลฺปสฺย เหวฺโตรพฺหุ หาทุมิจฺฉนวิจฺจารมฺฐะ ปฺรติภาสิ เม ตวม ||2.47||

47. ท่านผู้ต้องการอย่างมากด้วยเหตุเพียงเล็กน้อย ที่จะสละ ความเป็นผู้ปกครองโลกภายใต้เศวตฉัตรองค์เดียว วยที่ยังหนุ่มแน่น และรูปร่างอันงดงามนี้ ปราบกฏแก่เราเหมือนคนโง่ในด้านความคิดพิจารณา

ภฺวตานุกมฺปา ตว เจทียํ เคาเรกา ภเวตสฺวสฺติมตี ตวทฺนเต |

ชีวนฺปุณะ ศศฺวทฺปปลเวภฺยะ ปฺรชาะ ปฺรชานาถ ปิตเว ปาลี ||2.48||

48. ถ้าท่านมีความกรุณาในสัตว์ แม้โคนี้ตัวเดียวจะพันภัยเมื่อท่านตาย แต่เน้แนะท่านผู้เป็นที่พึ่งของปวงชน เมื่อท่านมีชีวิตอยู่ ท่านจะคุ้มครองประชาชนจากอันตรายทั้งหลายเหมือนพ่อ ได้ตลอดไป

อโถกธโนรปราชจณฑาทคุโรระ กฤศานุปฺรติมาทพิเภชิ |

ศกโย'สย มนุญรภูวตา วินตุ คาะ โภฏิศะ สฺปรศยตา ฆโฏธนึะ ||2.49||

49. หากว่า ท่านกลัว ครูผู้มีแม่โคเพียงตัวเดียว ผู้เปรียบดั่งกับไฟเนื่องจากความโกรธอันรุนแรงเพราะการทำความผิด (ของท่าน) ท่านให้แม่โคที่มีเต้านมเท่าหม้อสักราว ๆ โภฏิตัว ก็สามารถจะระงับความโกรธของครูนี้ได้

ตทฤษ กฤษณปรมปรานำ โภฤตารมูรชวลมาตมเทหม |

มhitลสฺปรศนมาตฺรภินนภทฺธิ หิ ราษย์ ปทไมนุทรมาทุะ ||2.50||

50. เพราะฉะนั้น ท่านจงรักษาร่างกายของตน ที่ทรงพลังและที่เสวยสุขติดต่อกันเรื่อยไว้ เพราะว่า นักปราชญ์ทั้งหลายกล่าวไว้ว่า อาณาจักรที่เจริญรุ่งเรือง ก็คือที่อยู่ของพระอินทร์ ที่ต่างไปเพียงด้วยการสัมผัสกับพื้นดินเท่านั้น

เอดาวทุกฺตวา วิรเต มฤเคนทฺเร ปฺรติสวเนนาสย คฺุหาคเตน |

คิโละจโย'ปี กุชิตปาลมฺุจเจะ ปฺริตยา ตเมวารฤมภาษาเตว ||2.51||

51. เมื่อมฤคราชกล่าวเท่านั้นก็หยุด ฝ่ายภูเขาก็เหมือนกับได้กล่าว ข้อความนั้นนั่นเอง อย่างดั่งกับพระราชา ด้วยความพึงพอใจ เพราะเสียงสะท้อนที่อยู่ในถ้ำ ของราชสีห์นั้น

นิศมย เทวานุจรสย วาจํ มนุษยเทวะ ปฺนรปฺยุวาช |

เรนวา ตทฤษยลิตกาตฺรากษยา นิรีกษยมาณะ สฺตุรํ ทยาละ ||2.52||

52. เมื่อได้ฟังคำของคนรับใช้ของเทพ (ราชสีห์) เทพในหมู่มนุษย์ (พระราชา)ผู้ทรงมีความสงสารอย่างยิ่ง เมื่อถูกมองดูโดยแม่โคที่ถูกราชสีห์นั้นกัดไว้และที่มีดวงตาแสดงการตกใจกลัว จึงได้ตรัสอีกว่า

กษตาทกิล ตฺรายต อิตฺยุทฺคระ กษนฺตฺรสย ศพโท ภูวเนษุ ฐธะ |

ราชเขน กิ ตทวิปฺริตฺวฤตเตะ ปฺราไณรฺูปกโรศมลิสมโสรวา ||2.53||

53. แน่นอน คาที่สูงส่งว่า กษัตริ เป็นที่รู้จักกันดีในโลกทั้งหลาย (ด้วยความหมายว่า) ป้องกัน จากอันตราย ราชสมบัติจะมีประโยชน์อะไรสำหรับคนที่ประพฤติแปลกไปจากนั้น หรือลมหายใจ ทั้งหลายที่แปดเปื้อนไปด้วยการตำหนิติเตียนจะมีประโยชน์อะไร

ถถ นุ ศกโย'นุโย มหฺรเชรวิศฺรณนาจจานยปยสฺวินินาม |

อิมามนุณา สุรเมรเวหิ รุทฺเรชสา ตู พรหฺตตฺ ตวยาสยาม ||2.54||

54. อนึ่ง การกระทำให้ฤๅษีหายโกรธ จะเป็นไปได้อย่างไรกัน เพราะการให้แม่โคนมตัวอื่น ท่านจงรู้เถิดว่าแม่โคตัวนี้ไม่ยิ่งหย่อนกว่าแม่โคสุรภี แต่การที่ท่านทำร้ายแม่โคนี้มีขึ้นได้ ก็ด้วยอำนาจ ของพระรุทร (พระศิวะ)

เสถ สฺวเทหฺรปณนิษฺกรเยณ นยายยา มยา โมจยิตฺ ภาวกตะ |

น ปารณา สยาทวิหตา ตไวว ภาเวทลฺลปฺตจ มฺเนะ กฺริยารุละ ||2.55||

55. แม่โคนี้เหมาะสมที่เราจะทำให้พ้นไปจากท่าน ด้วยค่าไถ่คือการมอบร่างกายของตนเอง การกินอาหารหลังการอดอาหารของท่านก็จะไม่ถูกขัดขวาง โดยวิธีนี้สิ่งที่เป็นประโยชน์แก่การบูชาสัตย์ ของพระมุนีก็จะไม่สูญไปด้วย

ภวานปีทํ ปรวานไวติ มหฺนทฺธิ ปตฺนสตว เทวทาเร |

สฺถาตุํ นิโยกฺตฺรณ ทิ ศกฺยมคฺเร วินาศย รกฺษยํ สฺวยมกฺษเตน ||2.56||

56. แม้ท่านเองผู้มียายเหมือนกันย่อมเข้าใจคำพูดนี้ เพราะว่า ความพยายามในการปกปักรักษา) ต้นเทวทารุของท่านยิ่งใหญ่จริง ๆ แน่นอน (บ่าว) ไม่อาจที่จะยืนเฉย ๆ อยู่ได้ โดยปล่อยให้สิ่งที่ตนต้องคุ้มครองรักษาพินาศไปต่อหน้าของนาย ทั้ง ๆ ที่ตนเองไม่ได้รับบาดเจ็บอะไรเลย

กิมปยทิสฺยสตว เจนมโต'ทํ ยศะศฺรีเร ภา เม ทยาละ |

เอกานตฺวิธฺวสิษุ มทฺวิธานํ ปณฺเทษฺวนาสฺถา ชฺล ภาติเกษุ ||2.57||

57. อนึ่ง ถ้าท่านคิดว่า เราไม่สมควรจะถูกฆ่า ขอท่านได้โปรดสงสารร่างกายอันได้แก่เกียรติ ของเราด้วยเถิด แน่นอน คนทั้งหลายแบบเดียวกับเรา ไม่มีความหวังใยในร่างกายทั้งหลายอัน ประกอบด้วยธาตุทั้งห้าที่จะต้องพินาศไปในที่สุดหรอก

สัพพมาภาษาณปุรวมาหุรวุถตะ ส เนา สัคตโยรวนานเต |

ตฤทตนาถานุค นารุทลิตุ สัพพนธินอ เม ปรณญ วิหนตุมุ ||2.58||

58. ผู้รู้ทั้งหลายกล่าวไว้ว่า ความเป็นเพื่อนมีสาเหตุมาจากการพูดคุยกัน ความเป็นเพื่อนนั้นของเราทั้งสองได้เกิดขึ้นแล้วที่ชายป่า ดังนั้น ท่านผู้เป็นนรปใช้ของพระฤทตนาถ (พระศิวะ) เอ๋ย ท่านไม่ควรจะทำลายความรักของเราผู้เป็นเพื่อน

ตเถติ คามุกตเวต ทิลิปะ สหุยะ ปรตติชฎุมภวิมุทพาหุะ |

ส นุยสตุสตุโร หรเย สวเทหมุปานยตปิณหมิวามิษสย ||2.59||

59. พระเจ้าทิลิปะนั้น ผู้มีพระพาหุหลุดพ้นจากการหยุดนิ่ง ทันทที่ทรงโยนพระแสงศาสตรา ทิ้งก็ทรงได้มอบพระวรกาย แก่ราชสีห์ได้กล่าวกับแม่ว่า “จงเป็นไปตามนั้น” เหมือนกับว่าทรงมอบก่อนนี้

ตสมินกษณ ปลายิตุะ ปรชานามุตปคยตะ สิ หนิปาตมุครุม |

อวางมุขสโยปริ ปุชปวฤษฐิเะ ปปาต วิทยาธรรหสตุมุตา ||2.60||

60. ในขณะนั้น ฝนดอกไม้ที่ถูกโปรยโดยมือของพวกวิทยากร ได้ตกลงเหนือผู้ปกป้องคุ้มครองประชาชน ผู้กำลังทรงจินตนาการถึงการกระโดดตะครุบของราชสีห์อันน่ากลัวและทรงก้มพระพักตร์ลง

อุตติชฎุ วตเสตยมฤตตายมานัน วโจ นิสมโยตถิติมุตถิตะ สนุ |

ททรศ ราชา ชนนิมิว สวั คามครตะ ปรสรวิณิน สิมุ ||2.61||

61. พระราชาเมื่อทรงได้ยินคำพูดที่เหมือนน้ำอมฤตที่ดั่งขึ้นมาจาก “ลูกเอ๋ยลุกขึ้นเถอ” จึงได้ประทับยืนขึ้นและทอดพระเนตรเห็น แม่โคที่มีน้ำนม ที่เบ้องพระพักตร์ เหมือนทอดพระเนตรเห็นพระมารดาของพระองค์เอง (แต่) ไม่ได้ทอดพระเนตรเห็นราชสีห์

ตัม วิสุมิตัม เชนุรวาจ สาทุ มายัม มโยทภาวย ปรักษิตุติ |

กรษิปรภาวานมยิ นานตโกปิ ปรภุระ ปรหตุ กิมุตานยหิสราระ ||2.62||

62. แมโคได้กล่าวกับพระราชานั้นผู้ทรงประหลาดพระทัยว่า “นี่แน่ เจ้าผู้เป็นคนดี เจ้าได้รับการทดสอบโดยเราด้วยการสร้างมายา (ภาพลวงตา) ขึ้นมา เพราะอำนาจของพระฤๅษีแม้พระยมก็ไม่สามารถจะทำอันตรายเราได้ ไม่จำเป็นต้องพูดถึงสัตว์ร้ายอื่น ๆ หรือก”

ภกตยา คุเรา มยยนุกมปยา จ ปริตาสมิ เต ปุตร วร ฤถนิษว |
น เกวลานำ ปยสำ ปรสูติเมเวหิ มำ กามทุษำ ปรสนนาม ||2.63||

63. “ลูกเอ๋ย เราพอใจกับความรักดีต่อครูและกับความเมตตากรุณาในเราของเจ้า เจ้าจงเลือก (ขอ) พรช เจ้าไม่ควรเข้าใจเราว่าเป็นที่เกิดของนมทั้งหลายอย่างเดี่ยวแต่ควรรู้จักเราเมื่อพึงพอใจแล้วว่าเป็นผู้ให้สิ่งที่ต้องการ

ตตะ สมานีย ส มานิตารถิ หลเตา สุวหลตารุชิตวีรศพุทะ |
วศสย กรตารมนนตกริตี สุทกษินายำ ตนย ียยาเจ ||2.64||

64. ต่อจากนั้น พระราชานั้น ผู้ทรงประทานสิ่งที่ต้องการแก่ผู้ขอ ผู้มีพระสมัญญา “วีระ” ทรงได้รับมาด้วย (พลัง) พระหัตถ์ของพระองค์เอง ทรงประนมพระกรแล้วขอพระโอรสผู้ที่จะทำให้งศ์สืบต่อไป ผู้มีเกียรติยศหาที่สุดมิได้ (เพื่อให้ถือกำเนิด) ในพระนางสทกษิณา

สตันกามาย ตเถติ กาม ราชญู ปรติศรุตย ปยสวินี सा |
ทุคธวา ปยะ ปตรปญเ มที่ย ปุโตรปญกษเวติ ตมาทิตศ ||2.65||

65. แมโคผู้มีน้ำมนั้น เมื่อได้รับปาก (ที่จะให้) สิ่งที่ต้องการแก่พระราชารู้ต้องการพระโอรส (ด้วยคำว่า) “จงเป็นไปตามนั้น” แล้วจึงสั่งพระราชานั้นว่า ลูกเอ๋ยเจ้าจงรีดนมของเราลงในกระตังใบไม้ แล้วจึงดื่มเสีย

วตสสย โหมารถวิเศจ โศษมฤเชรณุชญามธิมย มาตะ |
อูธสยามีจฉามิ ตโวปโกกตุ ษษฐำศมูรยุยา อิว รากษิตายาเย ||2.66||

66. แม่! ฉันต้องการที่จะตีมนมของท่าน ที่เป็นส่วนที่เหลือจากลูกโค และจากการทำประโยชน์คือการบูชาขัยณ์ หลังจากที่ได้รับอนุญาตจากพระฤๅษีแล้ว เหมือนบริโภคนส่วนที่หก (หนึ่งในหกส่วน) จากแผ่นดินที่ถูกได้ค้ำครองแล้ว

อิถั กษิตีเศน วลีษฐุเธนุรุวิษญาปีตา ปรีตตรา พญา |

ตทานวีตา ไหมวตตัจจ กุกษะะ ปรีตตยายยาวาครมมศรเมณ ||2.67||

67. แม่โคของฤๅษีวลีษฐ์ เมื่อได้รับการตรัสบอกโดยพระราชานี้ ก็ดีใจเป็นอย่างยิ่ง และแม่โคที่ได้รับการติดตามโดยพระราชานี้ ได้กลับมาอย่างอารมณ์ดี จากถ้ำของภูเขาหิมาลัย โดยไม่เหน็ดเหนื่อย

ตสยยะ ปรีสนเนนทุมุขะ ปรีสชาติ คุรุณฤปาณำ คุรุเว นิเวทย |

ปรีหรัชจิทนานุมิต์ ปรียาโย ศคัส วาจา ปุนรุทเยว ||2.68||

68. พระเจ้าที่ทิลีปะผู้เป็นที่เคารพของพระราชานี้ทั้งหลาย ผู้มีพระพักตร์เหมือนพระจันทร์อันหมดจด หลังจากได้ตรัสบอกแก่ครูถึงการอนุเคราะห์ของแม่โคนั้น ที่อนุมานได้แล้วจากสิ่งบงชี้คือการที่ทรงมีพระเกษมสำราญ ได้ตรัสบอกแก่พระชายาด้วยพระวาจาที่เหมือนกับการตรัสซ้ำ

ส นานทีนิสตนยมนินิทีตาดมา สทวตสโล วตสทุตาสเศษม |

ปเปา วลีษฐุน กฤตถายนุชญะ ศุภร์ ยโค มูรตมิวาทิตถุณะ ||2.69||

69. พระราชานี้ ผู้มีน้ำพระทัยหาที่ตีมิได้ ผู้เป็นที่รักในหมู่คนดีทั้งหลายผู้ที่ฤๅษีวลีษฐ์อนุญาตแล้ว ผู้มีความกระหายยิ่ง จึงเสวยนมของโคนั้นทีนี้ที่เหลือจากลูกและการบูชาขัยณ์ เหมือนเสวยพระเกียรติยศสี่ขาว (บริสุทธี) ที่ถูกปิดบังไว้ภายในพระวรกาย

ปรัตตฤยถอกตวรตปารณานเต ปราสถานิกั สวสตยยนิ ปรีหรัชช |

เตา ทปตี สุวา ปรีติ ราชธานี° ปรีสถาปยามาส วตี วลีษฐุชะ ||2.70||

70. ในตอนเช้าหลังจากที่ได้ประกอบสิ่งที่จะก่อให้เกิดความสวัสดิเกี่ยวกับการเดินทาง ในตอนสุดท้ายของการเสร็จสิ้นการบำเพ็ญพรตตามที่ได้กล่าวมาแล้ว ฤๅษีวลีษฐ์ผู้ควบคุมตนได้ ได้ส่งพระสวามีและพระชายานั้นไปสู่ราชธานีของพระองค์

ปรทกษณีกฤตย หุตํ หุตาศมนนตรี ภารตฺรฐนฐตี จ |

เรณู สวตลํ จ นฤปะ ปรตสเถ สนมจคโลกตฺรตฺรปรภาวะ ||2.71||

71. พระราชา เมื่อได้ทรงกระทำประทักษิณ (ด้วยเครื่องสังเวย) นางอรุณฐิตีต่อจากสามี (ฤชีวลีขุ) และแม่โคพร้อมกับลูก จึงทรงมีพระเดชานุภาพที่เพิ่มมากขึ้นเพราะสิ่งที่เป็นมงคลยิ่งนั้น ได้เสด็จไปแล้ว

โคตฺราริรามธวนินา รเถน ส ธรรมปตฺนีสหิตะ สหิษณฺะ |

ยยวานุทฺธาตฺสฺเชน มารคํ สฺเวเนว ปุรฺณเณน มโนรเถน ||2.72||

72. พระราชานั้น ผู้ทรงมีพระขันติธรรม พร้อมด้วยพระชายาเพื่อการประพฤติธรรมได้เสด็จไปตามหนทาง ด้วยราชรถที่มีเสียงเสนาะโสต ที่ให้ความเกษมสำราญ เพราะปราศจากการกระโดดขึ้นลง เหมือนได้เสด็จไปด้วยพระมโนรถ (ความปรารถนา) ที่เสร็จสมบูรณ์ของพระองค์เอง

ตมาหิตะตสฺสูกยมทฺรศเนน ปรชชะ ปรชารุถวฺรตฺกรตฺติตางคฺม |

เนตฺโรระ ปุสฺสฺตฺถปตฺติมนาปฺนฺวทฺกรินโวทฺยํ นาลมิเวาษณินาม ||2.73||

73. ประชาชนได้ดื่ม (มอง) พระองค์ผู้ทรงมีความกระตือรือร้น (ในการที่จะพบประชาชน) เกิดขึ้นแล้วเนื่องจากไม่ทรงพบเห็น ผู้ทรงมีพระวรกายชুবอมเพราะการบำเพ็ญพรตเพื่อให้ได้พระโอรส ด้วยดวงตาทั้งหลายที่ไม่รู้จักอิม เหมือนมองดูเจ้าแห่งสมุนไพรรักษาทั้งหลาย (พระจันทร์) ที่ขึ้นใหม่ ๆ

ปุรฺทฺรศฺริชะ ปุรฺมฺตฺปตฺกํ ปฺรวิกฺย เปาโรรฺกนินนฺทฺยมาณะ |

ภุเช ภุชฺเคนทฺรสมานฺสاره ภุยะ ส ภุเมรฺฐรฺมาสฺสณฺช ||2.74||

74. พระราชานั้น ผู้ทรงมีความงามดังพระอินทร์ ขณะที่ชาวเมืองถวายการต้อนรับด้วยความดีใจ ได้เสด็จเข้าสู่พระนครที่ได้ประดับธงทิว และได้ทรงแบกภาระของแผ่นดินไว้ในพระพาหาที่ทรงพลังเสมอด้วยพระยานาค อีกครั้งหนึ่ง

อถ นยนสมุตถ์ ชโยติรตเรริว ทเยาะ
 สุรสรทิว เตโซ วหุณินิษฐุตไมศม |
 นรปติกุลฤตโย ครภมารตต ราษณี
 คुरुภริภินิษฏุ โลกपालานุภาโวะ ||2.75||

75. ครั้นแล้ว พระราชินีได้ทรงพระครรภ์ ที่อานูภาพอันมากมายของท้าวจตุโลกบาลสิ่งสถิต
 อยู่ เพื่อความเจริญรุ่งเรืองของราชตระกูล เหมือนท้องฟ้าทรงไว้ซึ่งดวงดาวที่เกิดจากตาของฤๅษีอัตรี
 (พระจันทร์) เหมือนแม่น้ำสวรรค์ (คงคา) ทรงไว้ซึ่งเดช (น้ำอสุจิ) ของพระอิศวรที่พระอัคนีโยนไปแล้ว

1.4 บทปริวรรตและคำแปลสรรคที่ 3

ตฤตียะ สรรค |

สรรคที่ 3

อถปสิตี ภรตุรูปสฤติโตทย สชชินทวิภษณเกามุทีมุขม |

นิทานมิภษวากุกลสย สัตเตะ สฤทภษณา เทารฤทฤทภษณ ทธา ||3.1||

1. ต่อจากนั้น พระนางสุทักษิณา ได้ทรงไว้ซึ่งลักษณะของการตั้งพระครรภ์ (การแพ้ท้อง) ที่
 เป็นความปรารถนาของพระสวามี ที่มีความเป็นจริงใกล้เข้ามาแล้ว ที่เป็นการเริ่มฉายออกมาของแสง
 จันทรที่ปรากฏแก่สายตาของพระสหายหญิงทั้งหลาย ที่จะเป็นต้นเหตุของการไม่ขาดตอนของราชวงศ์
 อักษวากุ

ศริรสาททสมครภษณา มุเขน สาลภษยต โลธรปาณตุนา |

ตनुปรกาเศน วิเจยตารกา ปรภาตกลปา ศศิริวรี ||3.2||

2. พระนางสุทักษิณานั้น ผู้ทรงเครื่องอาภรณ์ที่มีปริมาณจำกัดเนื่องจากการชูบผอมของพระ
 วรกาย มีพระพักตร์ขาวดั่งดอกโลธรร ได้ปรากฏเหมือนเวลากลางคืนตอนรุ่งสาง ที่มีดาวประปรายและ
 มีดวงจันทร์ที่มีแสงสว่างน้อย

ตทานนํ มฤตสุรภิ กิติศิวโร รหস্যุปาขราย น นฤปติมายเยา |
กริว ลิกตํ ปฤษไตะ ปโยมจํ ศุจิวปาเย วนราชิปลวลม ||3.3||

3. ในที่รโหฐาน (ที่ลับ) พระราชา ทรงดมพระโอษฐ์ของพระนางสุทักษิณานั้น ที่หอมเพราะดินไม่ทรงรู้สึกอึ้มแล้ว เหมือนช้างคมแองน้ำ (ที่แห้ง) ในราวป่าที่ถูกรดโดยเม็ดฝนเล็ก ๆ ของเมฆทั้งหลาย ในปลายฤดูร้อน ไม่รู้จักอึ้มแล้ว

ทิว มรุตวานิว โภกษยเต ภูวํ ทิคนตวิศรานตรโถ หิ ตตสุตะ |
อโต'ภิลาเช ปฺรณํ ตถาวิธ มโน พพนธานยรธานวิลงวย สา ||3.4||

4. เพราะว่า พระโอรสของพระนางสุทักษิณานั้น ผู้จะมีรตศิกหยุดที่ขอบฟ้า (จะเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ) จะทรงปกครองแผ่นดินเหมือนพระอินทร์ทรงปกครองสวรรค์ เพราะฉะนั้น พระนางจึงทรงบอกปัดรสชาติอื่น ๆ แล้วทรงผูกพระทัยในความปรารถนาที่มีลักษณะเช่นนั้น (การเสวยดิน) ก่อนอื่น

น เม หนินยา กิจิทีปิลิตํ สปะทหวาตี วสตุษุ เกษุ มาตธี |
อิติ สม ปฤจณตยनुเวลมาทฤตะ ปรียาสชิวตตรโกสเลศวระ ||3.5||

5. พระราชาผู้เป็นใหญ่แห่งแคว้นโกศลเหนือ (พระเจ้าทิลปะ) ผู้ทรงห่วงใยจึงตรัสถามพระสหายหญิงของพระชายาตลอดเวลาว่า “พระราชธิดาแห่งราชาแห่งแคว้นมคธ(พระนางสุทักษิณา) ซึ่งไม่บอกเราถึงสิ่งที่ตนต้องการใด ๆ เพราะความละอายความต้องการสิ่งใด”

อุเปตย สา โทททชะขศีลตำ ยเทว ววเร ตทปศยทาหฤตม |
น หิชฏมสย ตริทีเว'ปี ภูปเตรภูทนาสาทยมาธิชยธนวนะ ||3.6||

6. พระนางสุทักษิณานั้น ทรงได้รับความทุกข์เพราะการแพ้พระกรรม์ ทรงขอสิ่งใดก็ตาม พระนางก็ทรงได้รับสิ่งนั้นซึ่ง (สวามี) ทรงหามาให้ เพราะว่า สิ่งที่ต้องพระประสงค์ แม้อยู่ในสวรรค์ จะไม่เป็นสิ่งที่เอามาไม่ได้สำหรับพระราชาพระองค์นี้ผู้ทรงมีธนูที่ได้ขึ้นสายไว้แล้ว

กรมณ นิสิตริย จ โททหุยถำ ปุรฉียมานาวยวา ราช สา |

ปุราณปตราปคมาทนนตรี ลเตว สนมุทมนโชนุญปลลวา ||3.7||

7. พระนางสุทักษิณานั้นได้พันทุกข์เพราะภาวการณ์แพ้พระกรรม์โดยลำดับ ทรงมีพระอวยวะอวบอ้วน ทรงพระศิริโฉมแล้ว เหมือนเกาว์ลย์ที่มีใบไม้แรกผลอันสวยงามติดอยู่แล้ว หลังจากการร่วงหล่นไปของใบไม้แก่

ทิเนษุ คจจตุสุ นิตานตปีวรี ตทียมานีลมุขั สตนทวยม |

ติรสจการ ภรมราภิลินโยะ สุชาติโยะ ปงกชโกศโยะ ศรียม ||3.8||

8. เมื่อหลายวันผ่านไป พระถันทั้งสองของพระนางที่โตมากและมีหัวกลายเป็นสีเขียวล้ำไต้งามเหนือกว่าความงามของดอกบัวตูมที่งอกงามดี ที่มีแมลงภูเกาะอยู่

นิธานครภามิว สาครามพรำ ศมีมิวภยนตรสินปาวกาม |

นทิมิวานตะสลิลำ สรสวตี ุณฤปะ สสตุตว่า มหิษิมมยต ||3.9||

9. พระราชาได้ทรงจินตนาการถึงพระมเหสีที่มีพระโอรสอยู่ภายใน ว่าเหมือนมหาสมุทรที่มีรัตนะอยู่ภายใน² เหมือนต้นศมีที่มีไฟซ่อนอยู่ภายใน³ เหมือนแม่น้ำสรัสวตีที่มีน้ำหายไป(ภายในพื้นดิน)

ปริยานุราคสย มนะสมุนนเตรภุซารุชิตานำ จ ทิคนตลัปทาม |

ยถากุรมั บุสวนาทิกะ กริยา ธฤเตศจ ธีระ สทฤศิริวยธตต สะ ||3.10||

10. พระราชาผู้มีพระทัยมั่นคงนั้น ได้ทรงประกอบพิธีกรรมทั้งหลาย โดยลำดับ มีพิธีปสวนะ (พิธีทำให้เกิดบุตรชาย) เป็นต้น ที่เหมาะสมแก่ความรักที่มีต่อพระมเหสีเหมาะสมแก่ความสูงส่งแห่งน้ำพระทัย ที่เหมาะสมแก่ความสมบูรณ์พูนสุข (ของบ้านเมือง) ที่มีไปจนถึงขอบฟ้า ที่พระองค์ทรงหามาได้ด้วย (กำลัง) พระพาหา และเหมาะสมแก่ความปรีดีปราโมช

สุเรนทรมาตราชคริตครภเคารวาทปุรยตนมุกตาสนยา คฤหาคตะ |

ตโยปจาราณชลิชินนหสตุยา นนนท ปารีปลวเนตริยา นฤปะ ||3.11||

11. พระราชาเมื่อเสด็จมาพระราชวัง ได้ทรงพระเกษมสำราญกับพระนางสุทักษิณานั้น ผู้เสด็จลี้กจากพระราชอาสน์อย่างยากเย็น เพราะความหนักของพระครรภ์ที่มีธาตุบางส่วนของเทวดาผู้ยิ่งใหญ่ (ท้าวจตุโลกบาล) อาศัยอยู่ ผู้มีพระหัตถ์ที่เมื่อยล้าเพราะการประนมพระกรถวายบังคม ผู้ทรงทำพระเนตร ปริบ ๆ อยู่

กุมารภฤตยาฤคไทรนุชฐิตะ ภิษคฺภิราปไทรถ ครภกรมณิ |

ปตะ ปรีติตะ ปุสโรวินมุขี° ปรียา ททรศ กาล ทิวมภริตามิว ||3.12||

12. ต่อมาเมื่อการบำรุงพระครรภ์ได้รับการกระทำแล้วโดยแพทย์ผู้ไว้วางใจได้ทั้งหลายที่เชี่ยวชาญในการรักษาเด็ก พระสวามีได้ทอตพระเนตรพระชายาผู้ใกล้ประสูติกาลด้วยความพึงพอใจ พระทัยเหมือนทอตพระเนตรท้องฟ้าที่มีเมฆที่จวนจะมีฝนตกตามฤดูกาล

ครโหสตะตะ ปณจภิจุจสฺครโยรสฺสุยโคะ สฺสูติภาคยสฺปทม |

อภุต ปุตรํ สมเย ศฺชีสมา ตริสาธนา ศกฺติริวารมกษยม ||3.13||

13. ต่อจากนั้น เมื่อถึงเวลาอันสมควร พระนางสุทักษิณานั้น ผู้เปรียบได้กับพระนางศจี (ชายาของพระอินทร์) ได้ประสูติพระโอรส ผู้ถึงพร้อมด้วยบุญบารมีที่ถูกบ่งชี้ด้วยดวงดาวห้าดวง ที่ยังอยู่ในตำแหน่งสูงและไม่ได้อยู่ใกล้พระอาทิตย์ เหมือนพระเดชานูภาพที่มีวิธีการได้มาสามประการ ก่อให้เกิดทรัพย์สมบัติที่ไม่รู้จักสิ้น

ทิสะ ปุสเสทฺรมรุโต วุอะ สุชะะ ปุรทากฺษิณรุจิรวิราคฺนิราทเท |

พภูว สรวุ ศุภคฺลิตฺติ ตตฺกษณํ ภโว ทิ โลกภยฺยุททาย ทาทฤตฺตาม ||3.14||

14. ในขณะนั้นทิศต่าง ๆ ได้สว่าง ลมเย็นสบายได้พัด ไฟได้เผาผลาญเครื่องสังเวद्यโดยมีเปลวไฟเวียนไปข้างขวา ทุกสิ่งทุกอย่างได้แสดงถึงสิ่งที่เป็นมงคล เพราะว่าการเกิดของคนทั้งหลายที่มีลักษณะเช่นนั้นก็เพื่อความเจริญรุ่งเรืองของโลก

อริษฺภคฺยยา ปรีโต วิสาธินา สฺสุนมนสฺตสฺย นิเชน เตชสา |

นิตฺถิตฺติปาะ สหสา หตฺตวิโซ พภูวฺราเลขยสมรฺปิตา อิว ||3.15||

15. ดวงประทีปตอนเที่ยงคืนทั้งหลาย ได้มีแสงหายไปทันที เหมือนกับได้รับการวาดไว้ในรูปภาพ เพราะแสงโดยธรรมชาติที่แผ่กระจายไปรอบ ๆ พระแท่นประสูติของพระโอรสนั้นผู้มีการประสูติที่สูงส่ง

นาย ศุภรานตจราย ศัสเต กุมารขนมามฤตสมมิตากษรม |

อเทยมาสิตตฺรยเมว ภูปะเตะ ศคิปรภํ ฉตฺรมเภา จ จามเร ||3.16||

16. ของสามสิ่งเท่านั้นเอง คือเศวตฉัตรที่มีแสงสีรุ้งเรื่องทั้งพระจันทร์และแสงจามรีสองอัน ที่พระราชินีไม่อาจจะพระราชทานได้ แก่คนผู้ทำงานอยู่ในพระราชวังชั้นในผู้ประกาศให้ทราบถึงการสมภพของพระโอรสที่มีอักษรเสมอกับคำว่าอมฤต (ไม่ตาย)

นิวัตปทุมสตีมิเตน จกษุษา นฤปสย กานต์ ปิพตะ สุตานนม |

มโหทะระ ปรุ อีเวนทุทธศนาทคฺรุระ ปรหฺระชะ ปรพภูว นาทมนิ ||3.17||

17. พระปิติและปราโมชที่มากมาย ของพระราชินีผู้ทรงมองดูพระพักตร์ของพระโอรสอันน่ารักอย่างดูดี ด้วยพระเนตรที่นิ่งดูดอกบัวในที่อันปราศจากลม ไม่สามารถจะอยู่ภายในพระทัยได้ เหมือนน้ำขึ้นของมหาสมุทรเกิดขึ้นแล้วเพราะการเห็นพระจันทร์

ส ชาตกรรมณยขิเล ตปสฺวินา ตโปวนาเทตย ปุโรธสา กฤเต |

ทิลิปสนุรมณิรากโรทภวะ ปรยุกตสํสการ อิวาธิกํ พเภา ||3.18||

18. เมื่อพิธีกรรมอันเกี่ยวเนื่องกับการเกิดทั้งหมดได้รับการประกอบแล้วโดยปุโรหิตผู้ได้บำเพ็ญตบะแล้ว ที่เพิ่งมาจากป่าบำเพ็ญตบะ พระโอรสของพระเจ้าทิลปะนั้นได้ส่องแสงรุ่งเรืองอย่างยิ่ง เหมือนแก้วมณีที่เกิดจากเหมืองแร่ที่ได้รับการเจียรนัยแล้ว

สุขศรวา มงฺคลตฺรยนิสฺวานะ ปรโมทนฤตโยชะ สห วารโยชิตาม |

น เภาลํ สทฺมนิ มาคธิปะเตะ ปถิ วุยขฤมณฺต ทิเวากสามปิ ||3.19||

19. เสียงดนตรีที่เป็นมงคลและเสนาะหูพร้อมด้วยการเต้นรำด้วยความสนุกสนานของหญิงแพศยาทั้งหลาย ไม่ได้ตั้งตระหนกเฉพาะในพระตำหนักของพระสวามีของพระธิดาของราชาแห่งมคธ (พระเจ้าทิลปะ) แห่งเดียว แต่ได้ตั้งตระหนก ในทางเดินของพวกเทวดา (ท้องฟ้า) ด้วย

น สยตสตุสย พญา รกษิตุรวิสฺรชเยหฺย สุตชนมฺหฺริชิตะ |

ถุณฺภาภิธานาตุสฺวยเมว เกวลํ ตทา ปิตฺถณฺมํ มุมุเจ ส พนฺธนาตฺ ||3.20||

20. พระราชาผู้ทรงมีปิตีปราโมชนาที่จะปลดปล่อยบุคคลผู้ใด บุคคลผู้หนึ่งที่ได้ถูกจองจำโดยพระองค์ผู้ทรงเอาพระทัยใส่สอดส่องดูแล (ราชฎร) ตลอดเวลา ไม่มีเลย ในตอนนั้นพระองค์ได้ทรงปลดปล่อย พระองค์เองผู้เดียวเท่านั้น จากเครื่องจองจำ ที่มีชื่อว่า “ถุณะ (หน้)” ที่มีต่อบรรพบุรุษทั้งหลาย

ศฺรุตสฺย ยายาทยมนฺตมฺรภกสฺตถา ปเรชํ ญฺติ เจติ ปารฺถิเว |

อเวกฺษย ธาโตรคมฺนารถมฺรภวิจฺจการ นามนา รชฺยามตมฺมํภวํ ||3.21||

21. พระราชาทรงพระดำหริว่า “พระกุมารคงจะประสบความสำเร็จในการศึกษาเล่าเรียน และประสบความสำเร็จในการทำลายศัตรูในศึกสงคราม” และพระองค์ทรงรอบรู้ในเรื่องความหมายของคำพูด จึงทรงตั้งพระนามพระโอรสว่า “รชฺ” โดยทรงคำนึงถึงความหมายของธาตุที่แปลว่า “ไป”

ปีตุะ ปฺรยตนาตฺส สมฺครสฺปทะ ศุโภะ ศฺรีราวยไวรฺหิเน |

ปฺปูเปษ วฤทฺธิํ หฺริทศฺวทฺธิเตรฺนุปรเวศาทิว พาลจฺนทฺรมาะ ||3.22||

22. พระราชกุมารนั้นผู้ทรงมีพระวรกายและองค์กายพพ (แขนขา) ที่ตั้งงามเพราะการเอาพระทัยใส่ของพระราชบิดาผู้ทรงมีความพร้อมบริบูรณ์ทุกอย่าง ได้ทรงบรรลุถึงความเจริญเติบโตขึ้นทุกวัน ๆ เหมือนพระจันทร์ข้างขึ้น โตขึ้นทุกวัน ๆ เพราะการรับเอาแสงพระอาทิตย์ไว้โดยลำดับ

อุมาวฤษาจฺเกา ศฺรชนฺมนา ยถา ยถา ชยฺนเตน ศฺฉิปุรฺทเรฯ |

ตถา นฤปะ สา จ สฺตุเตน มาคฺธิ นนฺนทตฺสตุสฺตทฺเศน ตตฺสเมว ||3.23||

23. พระนางอุมาและพระศิวะทรงพอพระทัยกับพระสกันทะฉันใด พระนางศฉีและพระอาทิตย์ทรงพอพระทัยกับพระชยันต์ฉันใด พระราชาและพระนางคาคีนั้นผู้เสมอเหมือนกับเทพและเทพีเหล่านั้นก็ทรงพอพระทัยกับพระราชาโอรสผู้เสมอด้วยพระสกันทะและพระชยันต์ฉันนั้น

รณางคนามโนริว ภาวพจนัน พญา ยตปรม ปรสปราศรมย |

วิภกตมปะเยกสุเตน ตตตโยะ ปรสปรสโยปริ ปรยจียต ||3.24||

24. ความรักใดของทั้งสองพระองค์ที่เป็นเครื่องผูกพระทัยของกันและกันและที่อาศัยซึ่งกันและกันเหมือนความรักของนกจากพราว ความรักนั้นของทั้งสองพระองค์แม้จะถูกแบ่งไปบ้างโดยพระโอรสองค์เดียว ก็ได้เพิ่มมากยิ่งขึ้นเหนือความรักของอีกฝ่าย

อุวาจ ธาตุรยา ปรถโมทิต วโจ ยเยา ตที่ยามวลมพย จางคุลิม |

อภูจจ นมระ ปรณิปาตติภษา ปิตุรมุท เตน ตตาน โส'รมกะ ||3.25||

25. พระราชกุมารที่ได้ทรงตรัสถ้อยคำตามที่แม่นมกล่าวก่อน ที่ได้ทรงเกาะมือแม่นมนั้นเสด็จไป และที่ทรงน้อมพระวรกายลงตามการถวายนำคำแนะนำในการกราบไหว้ ได้ทรงกระทำเพื่อความสำราญ พระราชหฤทัยของพระราชบิดาเพิ่มขึ้น ด้วยการกระทำเช่นนั้น

ตมงมาโรปย ศรีโรยคไชะ สุไชริณิณจนตมิวามฤตฺ ตวจิ |

อุปานตสัมลิตโลจโน นฤปศจิริราตสุตสปรศรศษญุต่า ยเยา ||3.26||

26. พระราชาทรงหลับพระเนตรที่ปลายพระเนตร ได้ทรงบรรลุถึงความรู้สแห่งการสัมผัสพระโอรส หลังจากเวลาที่ยาวนาน เพราะพระองค์ได้ทรงอุ้มพระโอรสนั้นขึ้นสู่พระเพลา (พระโอรส) ที่เหมือนกับกำลังรดน้ำอมฤตบนผิวพระวรกาย (ของพระองค์) เนื่องจากความนุ่มนวลที่เกิดจากการแนบกันของพระวรกาย

อมฺสต จาเนน ปรารุทธชนมนา สติเตรเกตตา สติติมณฑมนวยม |

สวภูริติเมเทน คุณาครุยวฤตินา ปติะ ปรชานามิว สรคมาตมณะ ||3.27||

27. อนึ่ง ด้วยการประสูติอันยอดเยี่ยม (ของพระโอรส) นี้ พระราชาผู้ไม่ทรงละเลยการคุ้มครองรักษา ทรงคิดว่า ราชวงศ์ได้รับการคุ้มครองรักษาแล้ว เหมือนพระประชาบดี (พระพรหม) ทรงคิดว่า การสร้างโลกของพระองค์ได้รับการรักษาแล้ว เพราะการแยกออกไปของรูปของพระองค์ที่ประกอบด้วยคุณสมบัติข้อแรก (สัตว์คุณ=พระวิษณุ)

ส วฤตตจจุลศจุลกากปกษไกรมาตยปุตฺโรส สวโยภิรณวิตะ |

ลิเปรยถาวทศุรหณน วาจนยํ นทิมุเขเนน สมุทฺรมาวิตตฺ ||3.28||

28. พระรขุณั้ทรงได้รับการทำพิธีไว้จุกแล้ว มีบรรดาลูกอำมาตย์ที่นารัก มีผมจุกแกว่งไปมาติดตาม ได้เสด็จเข้าสู่ความล้าลึกแห่งอักษรศาสตร์ ด้วยการที่ได้ทรงศึกษาตัวอักษรตามความเหมาะสม เหมือนสัตว์เช่นจระเข้เป็นต้นเข้าสู่มหาสมุทรทางปากแม่น้ำ

อโถปนิตํ วิริวทวิปศฺจิติโต วินินยฺเรณํ คุรวโ คุรุบริยม |

อวนุชยตนาศจ พฏฺวูรตฺร เต กิริยา ทิ วสตุปหิตา ปฺรสีหิติ ||3.29||

29. ต่อจากนั้น พระราชครูทั้งหลายผู้มีความรู้ ได้ถวายการศึกษาแก่พระรขุณั้ ผู้ได้รับการทำพิธีอุปนยนะ ตามพิธีแล้ว ผู้เป็นที่รักของพระราชครู ฝ่ายพระราชครูก็เป็นผู้มีความพยายามที่ประสบผลสำเร็จในเรื่องนี้ แน่นอนละ การกระทำที่ตั้งไว้ในเวลาที่เหมาะสม ย่อมมีผลสำเร็จ

ธियะ สมคฺโรส ส คุโณรุตฺหารธึะ กรมาจจตสฺรศจตฺรธฺรณโวปมาะ |

ตตาร วิหฺยาะ ปวนาติปาติกรฺทิตฺ โศ หริทฺกรฺหริตามิเวศฺวระ ||3.30||

30. พระรขุณั้ผู้มีพระสติปัญญาอันสูงส่ง ได้ทรงสำเร็จวิทยา ๔ ประการ ที่อุปมาตั้งมหาสมุทรทั้ง ๔ พร้อมด้วยคุณสมบัติแห่งปัญญาทั้งหมด โดยลำดับ ดุจดั่งเจ้าแห่งทิศทั้งหลาย (พระอาทิตย์) ที่ทรงเดินทางข้ามทิศทั้งหลาย ด้วยม้าทั้งหลายที่เหาะเร็วยิ่งกว่าลม

ตวจํ ส เมธฺยํ ปริชาย เรรวิมคฺษิตาสตฺรํ ปิตฺุเรว มนฺตรวตฺ |

น เกวลํ ตทคุรุเรกปารฺถิเว กฺษิตาวภูเทกธฺนุรธฺเรา'ปิ สะ ||3.31||

31. พระรขุณั้ทรงหนังสือวางรฐุที่ศักดิ์สิทธิ์แล้วได้ทรงศึกษานูศิลป์พร้อมด้วยมนต์กำกับจากพระราชบิดานั่นเอง พระราชบิดานั้นไม่เพียงแต่ทรงเป็นพระราชอาเป็นผู้หนึ่งในโลกเท่านั้น พระองค์ยังทรงเป็นผู้ทรงพระแสงธนูที่ยอดเยี่ยมอีกด้วย

มโหฺกษตฺมํ วตฺสตระ สฺปฤศฺนนิว กฺลภา ศฺรยฺนนิว |

รชฺุะ กรมาทเยาวนาภินนฺไสศฺวระ ปุโปษ คามภฺริยมโนหฺรํ วปุชะ ||3.32||

32. พระรขุณั้น มีความเป็นเด็กถูกทำลายแล้วเนื่องจากความเป็นหนุ่ม ได้ทรงบำรุงพระวรกายอันงดงามด้วยความสุขุมคัมภีรภาพ โดยลำดับ เหมือนลูกวัวเข้าสู่ความเป็นวัวใหญ่ และเหมือนลูกช้างเข้าสู่ความเป็นพระยาช้าง

อถาสย โศทานวิเธรณนตรี วิวาททีกษำ นีรเวตยทศุระ |

นเรนทรกนยาสุมวาปย สตปติ ติโมนุท ทกษสุตา อิวาพะยะ ||3.33||

33. ต่อจากนั้น พระราชาบิดาได้ทรงกระทำพิธีวิวาทแก่พระรขุณั้น ภายหลังจากที่ได้ทรงทำพิธีตัดพระเศศาแล้ว พระธิดาของพระราชาทั้งหลาย เมื่อทรงได้พระรขุเป็นพระสวามีที่ดี ทรงมีความสวยสดงดงาม ดังธิดาท้าวทักษะได้พระจันทร์เป็นพระสวามี

ยุวา ยุควายตพาหุรัสสะ กปาภูวกะษะ ปริณทกัธระ |

วปะปรกรษาทชยทศุรุ รษุสตาปิ นีโจรวินยาททศุศยต ||3.34||

34. พระรขุหนุ่ม มีพระพาหาวเหมือนแอกเกวียน มีพระอังสะทรงพลัง พระอุระกว้าง พระศอใหญ่ ทรงมีความเหนือกว่าพระราชาบิดา ในด้านที่ทรงมีพระวรกายใหญ่โตกว่า แต่อย่างไรก็ตาม เนื่องจากความอ่อนน้อมของพระองค์ พระองค์จึงดูเหมือนต่ำต้อย

ตตะ ปรัชานำ จิรมาตมนา ธฤตดำ นิตานตศุรวี สมนิษยาตา ชุรม |

นิสรคัสสการวินิต อิตยเสา นฤเปณ จกเร ยุวราชศพทภาภ ||3.35||

35. ครั้นแล้ว พระรขุณั้น ทรงได้รับการแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งยุพราชโดยพระราชา (ทิลีปะ) ผู้ทรงปรารถนาที่จะแบ่งเบาพระราชธุระเกี่ยวกับประชาชนที่หนักยิ่งที่พระองค์ทรงแบกไว้เป็นเวลานาน เพราะทรงพิจารณาเห็นว่า พระรขุทรงเป็นผู้มีความอ่อนน้อมโดยธรรมชาติและด้วยการอบรมปมนิสัย

นเรนทรมูลยตนาทนนตรี ตทาสปท ศริรัยวราชสัณญิตม |

อคจจทเศน คุณาภิลาษิณี นวาวตาริ กมลาทิวตปลม ||3.36||

36. พระศรี (เทพีผู้ทำให้บุคคลได้เป็นพระราชา) ผู้ทรงโปรดปรานคุณสมบัติที่ดี ได้เสด็จไปด้วยการแบ่งภาค จากที่ประทับเดิมคือพระราชา (ทิลปะ) สู่ที่ประทับใหม่คือพระรขุ์นั้นที่มีสมญานามว่ายุพราช ในเวลาต่อมา เหมือนพระองค์ (พระศรี) เสด็จจากดอกบัว (ที่บ้านนานแล้ว) สู่ดอกบัวที่บ้านใหม่ ๆ

วิภาวสะ สารถิเนว วายุนา ฆนวยปาเยน คกลสติมานิว |

พภูว เตนาคิตรา สุกุสะหะ กภูปรุเกเทน กริว ปารุถิยะ ||3.37||

37. พระราชา (ทิลิปะ) ทรงเป็นผู้ที่ด้านทานได้ยากอย่างยิ่ง เพราะพระรขุ์ (ทรงเป็นผู้ช่วย) เหมือนไฟมีลมช่วย เหมือนพระอาทิตย์มีฤดูศรีทช่วย และเหมือนช้างที่มีมันไหลออกมาช่วย

นุยุชย ตั โหมตุร์ครุเกษ ฐนุรุฐริ ราษสุไทรนุทุตม |

อปรุณเมเกน ศตกรตุปะมะ ศต กิรตุนามปิฆนมาป สะ ||3.38||

38. ทรงแต่งตั้งพระรขุ์นั้น ผู้ทรงพระแสงธนูและมีเจ้าชายทั้งหลายคอยติดตามให้ปกป้องรักษา มาสำหรับการบูชาญ ได้ทรงกระทำพิธีบูชาญได้ครบร้อยครั้งขาดไปหนึ่งครั้ง (คือเก้าสิบเก้าครั้ง) โดยไม่มีอุปสรรค

ตตะ ปรี เตน มชาย ยชวนา ตุริคมุตสฤษฏมุนรลล ปุณะ |

ฐนุรุฎตามครต เอว รุกษินา ชหาร ศกระ กิล คุณวิครหะ ||3.39||

39. เล่ากันว่า ท้าวศักระ (พระอินทร์) ที่มีรูปร่างมองไม่เห็น ได้ลักม้าที่ผูกปล่อยอีกโดยผู้บูชาญพระองค์นั้น อย่างไม่มีเครื่องผูกใด ๆ ติดอยู่กับตัวม้า เพื่อการบูชาญหลังจากการบูชาญครั้งนั้นแล้ว ต่อเบื้องพระพักตร์ของผู้รักษาผู้ทรงธนูทั้งหลายนั่นเอง

วิชาทลุปตปฤติปฤติ วิสุมิต กุมารไสนย สปติ จ ตต |

วคิษฐเณสุจ ยทฤจฉายาคตา ศรุตปรภาวา ทฤเศ'ถ นนุทีนี ||3.40||

40. กองทัพของบรรดาเจ้าชายนั้น งามงล่อมแนวปฏิบัติเพราะความเสียใจจึงได้หยุดนิ่งอยู่
 ขณะหนึ่ง ครั้นแล้ว โคของฤษีวิษณุที่ชื่อนันทินี ที่มีฤทธิ์อำนาจเป็นที่รู้จักกันอย่างดี ได้มาและปรากฏ
 ตัวให้เห็นโดยบังเอิญ

ตทงคณิสยนทชเลน โลกเน ปรมฤชย ปุณเณน ปุรสกฤตะ สตาม |

อติษริเยชวปยุปปนทศโน พญา ภาเวษุ ทิสิปนุทนะ ||3.41||

41. พระรฆผู้ทรงได้รับการเคารพโดยสัตบุรุษทั้งหลาย เมื่อได้ทรงชำระพระเนตรทั้งสอง
 ด้วยนทีศักดิ์สิทธิ์ที่ไหลออกมาจากร่างของโคนันทินีนั้น ทรงมีความสามารถที่จะทอดพระเนตรเห็น
 วัตถุทั้งหลาย แม้ที่เกินเมฆที่เกินกว่าประสาททั้งห้า (จะทำได้)

ส ปุรวตะ ปรวตปักษศาตน์ ททศ เทว นรเทวสภาวะ |

ปุนะ ปุนะ สุตนิษิตุจาปลั ทรนตมศวี รรศมสิสยตม ||3.42||

42. พระราชบุตรพระองค์นั้น ทอดพระเนตรเห็นเทพผู้ได้เคยตัดปีกของภูเขา (พระอินทร์)
 กำลังนำมาที่ผูกไว้ด้วยเชือกกรรและที่คนขับรถบังคับไม่ให้ขัดขึ้นครั้งแล้วครั้งเล่าไปเบื้องทิศตะวันออก

ศไตสตมกษณามนิเมษวฤตติกริทธิ วิทิตวา ทริภิจจ วาชิภิ |

อโวจเทนั คคนสปลุศรา รษุะ สวเรณา ธีเรณ นีวรตยนิว ||3.43||

43. พระรฆทรงจำพระอินทร์ผู้มีพระเนตรหลายร้อยที่ไม่มีการกระพริบและมีม่านสีนลหลายตัว
 ได้ จึงได้ตรัสกับพระอินทร์นั้น ด้วยพระสุรเสียงกระหึ่มก้องไปทั่วท้องฟ้าราวกับว่าจะทำให้พระอินทร์
 กลับ

มข้าศภาข้า ปรถโม มนิษิกิสตวเมว เทเวณทุร สทา นิคทยเส |

อชสรทีภษาปยุตสย มทคุโระ กริยาวิฆาตาย กถั ปรวรุตเส ||3.44||

44. ข้าแต่เทวราช พวกผมนี้ทั้งหลาย กล่าวถึงท่านเสมอว่าเป็นองค์ที่หนึ่งในบรรดาเทพผู้สว
 ส่วนต่าง ๆ ของเครื่องสังเวย ท่านกลับดำเนินการเพื่อการขัดขวางพระราชพิธีบูชาโยธู ของพระราช
 บิดาผู้บริสุทธิ์เนื่องจากการถือการทรงผนวชในพิธีบูชาโยธูเป็นนิศย์ของข้าพเจ้า ได้อย่างไร

ตรีโลกนาถ สทา มขทวิษสทวยา นิยมยา นนุ ทิวยจกษุษา |

ส เจตสวย์ กรมสุ ธรรมจารินำ ตวมนนตราโย ภวสิ จยุโตวิธิะ ||3.45||

45. ศัตรูแห่งพิธีบูชาญทั้งหลาย ควรได้รับการควบคุมตลอดเวลา โดยท่านผู้เป็นเจ้าของโลกทั้งสาม ผู้มีจักษุทิพย์ ถ้าท่านเอง เป็นอุปสรรคในการบูชาญ ของผู้ประพฤดิธรรมทั้งหลาย แล้วพิธีกรรม ก็เป็นอันสิ้นสุด

ตทงคคครุย์ มขวนนมหากุโรตรมู๋ ตูรงคั ปุราติโมกตุมรหสิ |

ปะละ ศรุเตรทหตุยิตาร อีศุวรา มลิมสามาททเต น ปทฐติม ||3.46||

46. ข้าแต่พระอินทร์ ดั่งนั้น ท่านควรที่จะปล่อย ม้านั้น อันเป็นองค์ประกอบที่สำคัญยิ่ง ของการบูชาญอันยิ่งใหญ่ บุคคลผู้ยิ่งใหญ่ทั้งหลาย ผู้ชี้ทางแห่งพระเวท จะไม่ดำเนินตาม ทางที่แปดเปื้อน

อิติ ปุรคลภั รชุนา สมิริตั วโจ นิศมยาริปติรุทิวากสาม |

นิวรุตยามาส รถั สวิสมยะ ปุรชกรเม จ ปติวักตุมุตตรม ||3.47||

47. เมื่อทรงไถ่ยืน พระดำรัสอันอาจหาญที่พระรชตริสตั้งกล่าวมาแล้ว จอมแห่งเทพ ทรงมีความประหลาดพระทัย จึงทรงซักรถกลับ และทรงเริ่ม ตรัสตอบ

ยทาตถ ราชนยกุมาร ตตตถา ยศสตุ รกษย์ ปุโรโต ยโคโรไนะ |

ชคตปุรคาศั ตทเศษมิชยยา ภวทศรุรุลงฆนิตุ๋ มโมทยตะ ||3.48||

48. นี่แนะนำท่านผู้ทรงเป็นโอรสแห่งราชา ท่านตรัสสิ่งใด สิ่งนั้นเป็นจริงตามนั้นแต่อย่างไรก็ตาม ชื่อเสียง ต้องได้รับการคุ้มครอง โดยบุคคลที่มีเกียรติยศเป็นทรัพย์ทั้งหลายให้พ้นจากศัตรู พระราชบิดาของพระองค์ ได้ทรงพยายาม ที่จะเอาชนะ ชื่อเสียงที่ก้องโลกของเรา ทั้งหมด ด้วยการบูชาญ

หริยุไถกะ ปุรุโชตตมะ สมฤโต มหะศวรสตุรยมพก เอว นาปุระ |

ตถา วิทุรมา มุนยะ ศตกรตุ๋ ทิวิตียคามิ น หิ ศพท เอษ นะ ||3.49||

49. พระหริเพียงพระองค์เดียว เป็นที่รู้จัก ว่า คือ ปุรุโชตตมะ พระตรียมพะกะ (ศิวะ) เป็นที่รู้จัก ว่า คือ มเหศวร ไม่ใช่องค์อื่น ฉันทิ มุณีทั้งหลาย รู้จักเรา ว่า คือ ศตกรตุ ฉันทัน นามนี้เป็นของเรา เท่านั้น ไม่เป็นของบุคคลที่สอง (นอกเหนือจากพวกเรา)

อโต'ยมควะ กปิลานุกาธิณา ปิตุสत्वทียสย มยาปหาริตะ |

อลั ปฺรยตเนน ตฺวาทฺร มา นิธะ ปทํ ปทฺวยํ สครสย สัตเตะ ||3.50||

50. เพราะฉะนั้น ม้าของพระราชบิดาของท่านนี้จึงได้ถูกลักไปโดยเรา ผู้ทำลายแบบฤๅษีกบิละ พอกันทีสำหรับความพยายามในเรื่องนี้ ท่านอย่าได้ อย่างพระบาทไปตามทางที่โอรสของพระเจ้าสครระดำเนินไปเลย

ตตะ ปฺรหสยาปภะเย ปุรฺนทฺริ ปุรฺนภภาเช ตฺรคสย รกฺษิตา |

คฤหาณ ศสฺตรํ ยทึ สรคฺ เอษ เต น ชลฺวณิรฺชิตย รษฺฏํ กฤติ ภาวานุ ||3.51||

51. จากนั้น ผู้คุ้มครองม้า (พระรช) ทรงพระสรวล และตรัสกับพระอินทร์อย่างไม่กลัวอีกว่า ถ้านี้คือการตัดสินพระทัยของท่าน ก็จงจับอาวุธขึ้นมา ท่านจะไม่บรรลุลูกประสงค้อย่างแน่นอน โดยไม่ได้เอาชนะรช

ส เอวมุกฺตฺวา มฆฺวนตฺมฺนฺมุขะ กริชฺยมาณะ สศฺริ ศฺราสนม |

อติชฺฐทาลิตฺวิเศชฺโสภินา วปุปะปรฺกรฺเชณ วิทฺมพิเตศฺวระ ||3.52||

52. พระรชุนั้น มีพระพักตร์แห่งขึ้น เมื่อได้ตรัสอย่างนี้กับพระอินทร์แล้ว ต้องการที่จะกระทำธนูให้ประกอบไปด้วยลูกศร ได้ประทับยืน ด้วยพระวรกายอันสง่างามที่ประกอบไปด้วยท่าทางชนิดหนึ่งที่มีชื่อว่าอาลีณะ จึง (เหมือน) ได้ทรงเลียนแบบการประทับยืนของพระศิวะ

รโฆรวชฺฌมฺมเยน ปตฺริณา หฤทิ กษโต โคตฺรภิทฺปยฺมรฺษณะ |

นวามพฺุทานิภฺุทฺรตฺลาณฺเน ธนฺุชฺยโมฬํ สมธตฺต สายกมฺ ||3.53||

53. ฝ่ายผู้ทำลายภูเข (พระอินทร์) ผู้ถูกยิงที่พระอุระด้วยลูกศรอันประกอบไปด้วยความเย็นหยัดไม่ยอมลดละ ของพระรช จึงกริ้ว และได้ทรงพาดลูกศรที่ไม่เคยพลาดเป้า ไว้ที่ธนู ที่ปรากฏให้เห็นเพียงชั่วครู่ที่กลุ่มเมฆที่เกิดขึ้นใหม่ ๆ (สายรุ้ง)

ทิลิปสูโนะ ส พุททภูษานตรํ ปรวิศย ภีมาสุโรโศณโธจิตะ |

ปาวนาสวาทิตปุรวมาศุคะ กุตุหเลนาว มนุษยโศณิตม ||3.54||

54. ลูกศรนั้นที่คุ้นเคยกับเลือดของอสูรผู้ฆ่าแล้ว ได้เข้าไป สู่พระอุระที่ใหญ่ของโอรสของพระเจ้าทิลิปะแล้วดื่มเลือดมนุษย์ที่ไม่เคยลิ้มรสมาก่อน รวากับว่า ด้วยความอย่างจะลอง

หระ กุมารโ'ปี กุมารวิกฺรมะ สุรทวิปาสผาลนกรุกคางคฺเลา |

ภูเข ศจีปตฺรวพิเศษางกิตะ สฺวนามจฺหฺนํ นิจขาน สายกม ||3.55||

55. ฝ่ายพระราชกุมาร ผู้ทรงมี ความแกล้วกล้าเหมือนพระกุมาร (สกันทะ) ได้ทรงฟังลูกศรที่มีพระนามของพระองค์เป็นเครื่องหมาย ที่พระพาหา ของพระอินทร์ ที่นิ้วพระหัตถ์หยาบกร้าน เนื่องจากการตบข้างสวรรค์เบา ๆ ที่มีรอยเขียนเครื่องหมายด้วยพระหัตถ์ของพระนางศจีปรากฏอยู่

ชหาร จานเยน มยฺรปตฺริณา ศเรณ ศกรสย มหาศนิธฺวชม |

จฺโกป ตสฺไม ส ภฤศํ สุรศฺริยะ ปฺรสหย เกศฺวยปฺโรปณาทิว ||3.56||

56. และพระรขุได้ทรงตั้งธงสายฟ้าอันยิ่งใหญ่ ของท้าวศักระ ด้วยลูกศรที่ประกอบด้วยขนหางนกยูงอีกลูกหนึ่ง ท้าวศักระนั้น กริ้วอย่างมากต่อพระรขุ นั้น รวากับว่าเพราะได้ฉุดกระชากไปซึ่งเทพีแห่งโชคของสวรรค์แล้วปลงพระเกศา

ตโยรฺพานตสฺถิตฺติทฺธโรไนกํ ครฺตมทาศิวิชิมทฺธโรไนะ |

พฺภว ยฺพุทฺธํ ตุมลํ ชโยชิโณรโธมฺโขรฺรฐวฺมฺโขสจ ปตฺริภีชะ ||3.57||

57. การต่อสู้ชนิดพลวัน ได้เกิดขึ้น ระหว่างคนทั้งสองผู้ต้องการชัยชนะ ด้วยลูกศรทั้งหลายที่พุ่งขึ้นไปเบื้องบนและพุ่งลงมาเบื้องล่าง ที่มองดูน่ากลัวเหมือนงูพิษที่มีปีกบิน โดยมีพวกสิทธและทหาร ยืน (ดู) อยู่ใกล้ ๆ

อติปฺรพฺนธปฺรหิตาสตฺรวภูษิกฺสิตมาศฺรยํ ทฺษปฺรสหย เตชชะ |

ศศาก นิรฺวาปยิตฺตํ น วาสะ สฺวตศฺจยฺตุํ วหฺนินฺมิวาทฺธิกรมฺพุทะ ||3.58||

58. พระอินทร์ ไม่สามารถ ที่จะดับแสง พระรขุ นั้น ผู้เป็นที่อาศัยของพระเดช ที่ตำนานทานได้ยาก ด้วยฝนลูกศรทั้งหลายที่ยิงไปอย่างไม่ขาดสาย เหมือนเมฆไม่อาจที่จะดับไฟที่ตกไปจากตนเอง ด้วยน้ำทั้งหลาย

ตตะ ปรีโกษฐุ หรือจินตนาจกิตะ ปรมถยมานารณวธีรนาทีนึม |

รชุระ ศคางการธมฺเขน ปตริณา ศราสนชยามลุนาทุพิเทาชสะ ||3.59||

59. จากนั้น พระรชุ ได้ทรงตัด สายธนู ของพระอินทร์ (สายธนู) ที่ส่ง เสียงกระหึ่มราวกับ มหาสมุทรถูกกวน ที่ท่อนพระพาหาอันมีเครื่องหมายที่เกิดจากผงจันทร์ สวรรค์ (ตัด) ด้วยศรที่มีหัว รูปร่างเหมือนพระจันทร์ครึ่งเสี้ยว

ส จาปมุตสฤชย วิวฤทถมตสระ ปรมาศนาย ปุรพลสย วิทวิชะ |

มฮีธรปภษวยปโรปโณจิตฺ สมุรตฺปรมณฺทลมสฺตรมาทเท ||3.60||

60. พระอินทร์นั้น ผู้ทรงมีความแค้นเพิ่มยิ่งขึ้น ทรงโยนธนูทิ้งแล้วทรงถือเอาซึ่งวัชระ ที่มี ประภามณฑลระยิบระยับ ที่เคยชินกับการเค็ดปีกของภูเขา เพื่อฆ่าศัตรู

รชฺฐรฤคํ วภฺษลึ เตน ตาฑิตะ ปปาต ภูเมา สท สไนกาศฺรฺภึะ |

นิเมษมาตฺราทวรฺชย ตทวยถํ สโหตฺถิตะ สไนกหฺรณฺนิสฺวเนะ ||3.61||

61. พระรชุ ผู้ทรงถูกฟาดที่พระอุระอย่างแรง ด้วยวัชระนั้น ทรงล้มลงบนพื้นพร้อมด้วยน้ำตา ของเหล่าทหาร พระองค์สลัดความเจ็บปวดที่เกิดจากวัชระนั้นทิ้งไป ภายในเวลาชั่วพริบตา แล้วทรง ลุกขึ้น พร้อมกับ การร้องตะโกนด้วยความยินดีของเหล่าทหาร

ตถาปี ศสฺตรวฺยวหารนิษฺฐเร วิภฺษภาเว จิรมสฺย ตสฺถุชะ |

ตุโตษ วิรฺยาติศเยน วฤตฺรหา ปทํ หิ สรวฺตร คุโณรฺณิธียเต ||3.62||

62. แม้จะได้ทรงฟาดควัชระไปแล้วก็ตามที่ผู้สังหารวฤตระ (พระอินทร์) ทรงพอพระทัย กับ ความแกล้วกล้าที่เป็นเลิศ ของพระรชุนั้น ผู้อยู่เป็นเวลานาน ในภาวะศัตรูที่หยาบกระ้านเนื่องจากการ ใช้อาวุธ เพราะว่าคุณสมบัติทั้งหลายอย่างเท่าไปทุกหนทุกแห่ง

อสงฺคมทริษฺวปี สารวตฺตยา น เม ตวทฺนเยน วิโสธฺมาธุม |

อเวหิ มํ ปรีตฺมฤเต ตฺรํคฺมาตฺกิมิจฺฉลิตฺติ สมุฏฺฐมาท วาสวะ ||3.63||

63. พระอินทร์ ได้ตรัสอย่างชัดเจนว่า “เพราะมีความแข็ง อารูธของเราจะไม่มีคนอื่นทนได้นอกจากท่าน ท่านจงรู้ว่าเราพึงพอใจ ท่านต้องการอะไรนอกจากม้า”

ตโต นิษงคาทสมครมฺหุทธถตฺ มุวฺรณปฺงขพฺยุติรณฺชิตางฺคฺลิม |

นเรนฺทรสฺถุณฺหะ ปฺรติสฺสฺหรณฺนิษฺมํ ปฺริยวฺทะ ปฺรตฺยวทตฺสฺเรศฺวรม ||3.64||

64. จากนั้น พระโอรสของพระราชา (พระรฆุ) ขณะที่ทรงเก็บลูกศร ที่ตั้งออกมาไม่หมดจาก กระบอกเก็บศรที่ทำให้พระองค์เสียใจไปด้วยแสงของหางลูกศรที่เป็นขนนกสีทอง ตรัสตอบจอมเทพ ด้วยพระดำรัสที่ไพเราะว่า

อโฆจฺยมศฺวํ ยฺยทึ มนฺยเส ปฺรโภ ตตะ สฺมาปเต วิธินฺว กรฺมณฺนิ |

อชฺสฺรทึกาษาปฺรยตะ ส มทฺคุระ กรโตรเศเชณ ฝเลน ยฺชฺยตาม ||3.65||

65. ข้าแต่พระเจ้าผู้เป็นเจ้า ถ้าท่านคิดว่า มาไม่ควรจะถูกปล่อย แล้ว พระราชบิดาของข้าพเจ้า ผู้ถูกทำให้บริสุทธิ์ในพิธีบูชาญัญญูที่ไม่ขาดระยะ ขอจงถูกทำให้เป็นผู้ประกอบไปด้วยผลทั้งหมด ของการบูชาญัญญูเหมือนเมื่อพิธีบูชาญัญญูจบลงแล้วตามพิธีกรรมที่ถูกต้องจริง ๆ

ยถา จ วุฑฺฒตฺตานตฺมิมี สโทคตฺสฺตฺริโลจฺไนกํสฺตยา ทฺวารสฺทะ |

ตไววะ สเทศฺหฺรทฺวิคํปติตะ ศฺฤโณติ โลเกศ ตถา วิธียตาม ||3.66||

66. อนึ่งท่านผู้เป็นเจ้าโลก พระจอมคน ผู้ประทับอยู่ในคฤหาสน์ ที่ไปถึงได้ยาก เพราะความเป็นส่วนหนึ่งของพระผู้มีพระเนตรสาม (ศิวะ) จะทรงได้ยิน ขาวนี้ จากคนส่งข่าวของท่านเอง โดยวิธีใดท่านจงทำโดยวิธีนั้น

ตเถติ กามํ ปฺรติศฺสุวานฺรโฆรฺยถาคตํ มาตฺลิสฺสารถิรฺยเยา |

นฺถปฺสย นาทิปฺรมนาะ สโทคฤทฺ สฺทกฺษิณาสฺนุรฺปิ นฺยวฺรตต ||3.67||

67. เทพผู้มีมาตลีเป็นสารถี (พระอินทร์) เมื่อได้ตอบรับความปรารถนาของพระรขุว่า “จงเป็นเช่นนั้น” แล้วได้เสด็จกลับไป แบบเดียวกับที่ได้เสด็จมา ฝ่ายพระโอรสของพระนางสุทักษิณา (พระรขุ) ไม่ทรงพอพระทัยนัก ได้เสด็จกลับพระราชวัง

ตมภยอนนทปรณมฺ ปรโโพธิตะ ปฺรเชศวระ ศาสนหาริณา หระ |

ปฺรามฤศนฺหฺรชเชน ปาณินา ตทียมจํ กุลิศฺวรณจกิตมฺ ||3.68||

68. พระจอมคน ผู้ทรงได้รับการแจ้งข่าวก่อนแล้วโดยคนนำคำสั่งของพระอินทร์ ได้ทรงต้อนรับพระรขุอย่างพอพระราชหฤทัย พร้อมกับสัมผัส พระวรกายที่มีบาดแผลจากวัชระ ของพระรขุ นั้น ด้วย พระหัตถ์ ที่หมดความรู้สึกเนื่องจากความโสมนัส

อิติ กุชิติโศ นวติ นวาทิกำ มหากรตุนำ มหนียศาสนะ |

สมารุรุคุษุฑิมายุชะ คุษเย ตตาน โสปานปรมฺปฺรามิวฺ ||3.69||

69. พระเจ้าแผ่นดิน ผู้ทรงมีการปกครองอันน่าเคารพนับถือ ผู้ทรงต้องการจะขึ้นสวรรค์ ในเวลาสิ้นพระชนม์ ได้ทรงประกอบพิธีบูชาโย ๙๙ ครั้ง ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว เหมือนกับว่า ทรงสร้างชั้นบันได

อถ ส วิชยวฺยวฤตตาดมา ยถาวิริ สุนเว

นฤปติกุกุทํ ทตตวา ยูเน สิตาตปวารณมฺ |

มุณินฺวตรฺจฉายำ เทวยา ตยา สห ศิริเย

คฺลิตวฺยสามิกษฺวากุณามิทํ หิ กุลฺวรตมฺ ||3.70||

70. ครั้นแล้ว พระราชานั้น ผู้ไม่ทรงสนพระทัยในโลกียวิสัย เมื่อได้ประทานเศวตฉัตรอันเป็นเครื่องหมายสำหรับพระราช กษัตริย์ โอรสหนุ่ม ตามพิธีการแล้ว ได้ทรงอาศัย ร่มไม้ในป่าอันเป็นที่อาศัยของมุนีพร้อมด้วยพระราชินี เพราะว่า นี่คือพรสำหรับพระราชวงศ์ ของชาวอิกษวากู ในวัยแก่

2. วิเคราะห์บทแปลภาษาไทยในมหากาพย์รชวงค์

การที่ดีจำต้องอาศัยหลักการแปลคือแนวทางที่นักแปลใช้เป็นเครื่องมือในการแปลวรรณกรรมหรืองานเขียนทุกชนิด แต่เดิมการแปลไม่มีทฤษฎีอะไรกำหนดไว้ ดังนั้นนักแปลต่างก็แปลงานตามวิธีการของตนเองซึ่งมีผู้กล่าวถึงหลักการแปลไว้แตกต่างกันดังนี้ โดยหลักการแปลภาษาในงานวรรณกรรมไทย²ได้กล่าวสรุปถึงหลักการแปลไว้ทั้งสิ้นด้วยกัน 10 ประการดังต่อไปนี้คือ

1. ผู้แปลจะต้องมีความรู้หรือหลักภาษาในภาษาทั้งสองภาษาที่จะถ่ายทอดกันเป็นอย่างดี
2. การแปลเป็นการถ่ายทอดความไม่ใช่การแปลเป็นคำ
3. การแปลต้องแปลให้ได้รสและเก็บความได้เหมือนต้นฉบับ
4. การแปลไม่ใช่การถ่ายทอดคำประพันธ์ อธิบาย หรือย่อความ ผู้แปลต้องแปลให้ตรงตามต้นฉบับเดิม ทั้งในด้านทำนองการแต่ง (Style) ตลอดจนการใช้คำของผู้แต่ง มิใช่แปลโดยดัดแปลงต่อเติมหรือเรียบเรียงใหม่
5. ผู้แปลต้องคำนึงถึงหลักจิตวิทยา คือต้องเข้าใจจิตใจ ขนบธรรมเนียมชนชาติเจ้าของภาษาต้นฉบับเดิม
6. ผู้แปลต้องคำนึงถึงข้อความแวดล้อมหรือบริบท (Context)
7. ต้องคำนึงถึงความแตกต่างระหว่างภาษาทั้งภาษาต้นฉบับและภาษาฉบับแปล
8. เมื่อผู้แปลไม่สามารถแปลให้ตรงความในสำนวนต้นฉบับไม่ได้จำต้องหาสำนวนเทียบเคียง
9. ผู้แปลต้องคำนึงอยู่เสมอว่า คำทุกคำย่อมมีนัยประวัติ (Association)
10. คำแปลจะต้องสละสลวยเหมือนความเรียง ไม่ใช่เพียงการเรียงต่อของคำและประโยค

กล่าวสรุปถึงองค์ความรู้เกี่ยวกับแนวคิดทฤษฎีการแปลได้เริ่มก่อตั้งขึ้นหลังสงครามโลกครั้งที่ 2³ ในประเทศเยอรมันในช่วงปี ค.ศ. 1945 - 1946 ด้วยภาวะสงครามในยุคนั้นจึงได้ทำให้เกิดการแปลแบบล่ามขึ้น นักแปลล่ามอาชีพเหล่านี้ได้แลกเปลี่ยนความรู้ประสบการณ์และร่วมกันวางหลักทฤษฎีที่ยึดเป็นมาตรฐานของวิชาชีพการแปลล่าม ซึ่งต่อมาทฤษฎีนี้ได้ขยายมาสู่วงการแปลโดยทั่วไป สิ่งที่สำคัญคือ ทฤษฎีซึ่งเกิดจากประสบการณ์การแปลล่ามในยุโรปดังกล่าวนี้นี้มีแนวทางสอดคล้องกับหลักทฤษฎีของนักแปลในสหรัฐอเมริกา ซึ่งให้ความสนใจในการตรวจสอบบทแปลพระคัมภีร์ไบเบิล (Bible) จากภาษาโบราณเป็นภาษาอังกฤษ และเสนอแนวทางในการแปลที่ได้พัฒนามาเป็นหลักทฤษฎีดังกล่าว นับว่าศาสตร์แห่งการแปลที่มีลักษณะเป็นวิชาการได้ก่อตัวขึ้นอย่างเป็นระบบหลังจาก

² วิทย์ ศิวะศรียานนท์. วรรณคดีและวรรณคดีวิจารณ์. กรุงเทพฯ: คุรุสภา, 2504.

³ ปัญญา บริสุทธิ์. ทฤษฎีและวิธีปฏิบัติในการแปล. กรุงเทพฯ: บริษัทสหธรรมิกจำกัด, 2545.

สงครามโลกครั้งที่ 2 เป็นต้นมา ดังนั้นการแปลแต่เดิมเกิดขึ้นในลักษณะของล่ามแปลภาษาโดยฉับพลันซึ่งเป็นการแปลภาษาในระยะสั้นด้วยความรวดเร็ว เมื่อยุคสมัยเปลี่ยนไปสงครามความขัดแย้งลดน้อยถอยไปการแปลจึงถูกหยิบยกมาใช้ในงานวรรณกรรมคือเป็นการแปลในเนื้อหาที่ยาวและมีใจความที่ซับซ้อนมากยิ่งขึ้นไปนั่นเอง นอกจากนี้ยังมีแนวคิดกลวิธีการแปลและได้มีการจำแนกได้ 2 กลวิธี⁴ ได้แก่

1. การแปลโดยพยัญชนะ แบ่งเป็นวิธีย่อยได้ 2 วิธี ดังนี้

1.1 การแปลคำต่อคำ การแปลวิธีนี้ ผู้แปลมักจะรักษาความหมายของภาษารูปแบบและโครงสร้างของภาษาต้นฉบับไว้อย่างเคร่งครัด อาจจะมีผลให้งานแปลไม่สละสลวย หรือไม่กระชับ หรือผิดธรรมชาติของภาษาฉบับแปล การแปลวิธีนี้ผู้แปลต้องรู้ไวยากรณ์ของภาษาต้นฉบับอย่างดี ประโยคบางประโยค ที่ขาดประธานหรือกริยา ผู้แปลต้องเข้าใจและต้องยกประธานหรือกริยาที่ขาดไปในต้นฉบับนั้นมาแปลในภาษาฉบับแปลด้วย นอกจากนี้จะต้องใช้คำที่แสดงความหมายต่างๆ ทางไวยากรณ์ให้ถูกต้อง

1.2 การแปลตรงตัว การแปลวิธีนี้คล้ายกับการแปลคำต่อคำ คือ มุ่งรักษาความหมายของคำ กลุ่มคำ ประโยค รูปแบบและโครงสร้างของภาษาต้นฉบับไว้ในงานแปลให้มากที่สุด แต่สำนวนภาษาอาจจะกระชับหรือสละสลวยมากกว่าการแปลคำต่อคำ

2. การแปลโดยอรรถ หรือเรียกว่าการแปลเอาความ หรือการแปลแบบเสรี เป็นการแปลที่ไม่เน้นเรื่องรูปแบบหรือโครงสร้างของภาษาต้นฉบับ อาจจะมีการดัดแปลง ขยาย หรือตัดทอนข้อความบางส่วนได้บ้าง การแปลวิธีนี้มักใช้กับการแปลบันเทิงคดี เช่น นวนิยาย เรื่องสั้น หรือข่าวบางประเภท ซึ่งมุ่งเฉพาะใจความสำคัญหรือเนื้อหาสาระที่สำคัญเท่านั้น

ฉะนั้นเห็นได้ว่ากลวิธีการแปลเน้นที่เค้าโครงและเนื้อหาควบคู่กันไป เพื่อให้ผู้อ่านได้ อรรถรสจากการอ่านอย่างครบถ้วนไม่ผิดเพี้ยนไปจากต้นฉบับ ทั้งนี้เมื่อกล่าวถึงตัวผู้แปลที่มีการถ่ายทอดกลวิธีแปลของวรรณกรรมต้นฉบับสู่ฉบับแปลซึ่งผู้คนในสังคมหนึ่ง ๆ มักอยากรู้อยากเห็น อยากรู้ศึกษาในสังคมอื่นที่ต่างจากตนยิ่งในปัจจุบันการแปลจึงเสมือนเป็นเครื่องมือสำคัญที่จะช่วยให้กิจกรรมที่กล่าวมานั้นประสบความสำเร็จได้ ดังจะเห็นได้ว่าจำนวนนักแปลมีเกิดขึ้นเป็นจำนวนมากในยุคนี้สมัยนี้จึงควรจะมีคุณสมบัติหรือบทบาทของนักแปลที่ดีที่นักแปลเหล่านั้นควรจะทราบไว้ดังนี้⁵

1. นักแปลควรมีความสามารถในการใช้ภาษา
2. นักแปลควรมีความรู้ภูมิหลังของเรื่องที่จะแปลเป็นอย่างดี
3. นักแปลควรมีความสามารถในการนำตัวเองเข้าไปแทนที่ผู้เขียนต้นฉบับ

⁴ ประเทือง ทินรัตน์. การแปลเชิงปฏิบัติ. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2543, 47.

⁵ ประเทือง ทินรัตน์. การแปลเชิงปฏิบัติ (Practical Translation). กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2545, 7.

4. นักแปลควรจะต้องมีศิลปะในการเขียน

และบทบาทของนักแปลที่ควรจะเป็นอีก 3 ประการดังต่อไปนี้

1. เป็นตัวกลางระหว่างผู้ส่งสารกับผู้รับสาร
2. เป็นผู้สร้างสรรค์งานศิลป์ คือมีศิลปะในการเลือกใช้ถ้อยคำ
3. เป็นผู้ริเริ่มและผู้ทดลอง เช่น การลองสร้างคำใหม่ สร้างรูปประโยคแบบใหม่ ๆ

ในภาษาดับเบิล

จากแนวคิดดังกล่าวข้างต้นซึ่งได้แสดงถึงหลักการในการแปลว่าแปลอย่างไรให้ได้ผลออกมาดี และเป็นที่ยอมรับกันได้นั้นมีจุดร่วมอันน่าสนใจด้วยกันดังต่อไปนี้คือ

ประการที่ 1 การแปลที่ดีได้นั้นตัวผู้แปลจำเป็นต้องมีความรู้ในด้านภาษาทั้งสองภาษาคือ ภาษาต้นฉบับที่จักนำมาแปลหนึ่งและภาษาปลายทางหรือภาษาดับเบิลหนึ่งและต้องมีความสามารถในการถ่ายทอดภาษาได้เป็นอย่างดี สามารถเขียนภาษาที่นอกจากจะเป็นภาษาปรกติแล้วนั้นยังสามารถมีจะเขียนภาษาที่สูงขึ้นไปคือมีการใช้ลักษณะวรรณศิลป์ที่สูงยิ่งขึ้นไปอีกอีกด้วย และต้องคำนึงอยู่เสมอว่าคำพูดทุกคำย่อมมีความหมายเป็นนัยประวัติด้วยกันทั้งสิ้น

ประการที่ 2 การแปลที่ดีนั้นผู้แปลยังจำต้องรู้และเข้าใจในอารมณ์ เนื้อหา และภาพรวมทั้งหมดของตัวงานต้นฉบับเป็นอย่างดีประหนึ่งว่าตนเป็นผู้เขียนต้นฉบับเอง คำนึงถึงศิลปะและวัฒนธรรมของต้นฉบับเป็นสำคัญมิใช่แปลเป็นคำๆไป และไม่แต่งเติมเยอะจนเกินไปเพราะนั่นจะกลายเป็นการทำลายวรรณกรรมไปในที่สุด ทำตัวให้เป็นกลาง ไม่เสริมเติมจนตีเลิศหรือกดลงจนตกต่ำ

และประการที่ 3 การแปลที่ดีนั้นผู้แปลย่อมทราบดีอยู่แล้วว่าภาษาทั้งสองนั้นมีความแตกต่างกันทั้งทางอักขรวิธี ทางไวยากรณ์และทางความหมาย จึงจำทำให้ต้องเกิดการแปลขึ้น ดังนี้เองหากบางแห่งบางประการนั้นไม่สามารถที่จะแปลได้ตามปรกติจึงควรจะดูความแวดล้อมหรือบริบทคำหรือเนื้อหาเข้าช่วยโดยการแปลไปในสำนวนภาษาที่สามารถเทียบเคียงกันได้แล้วความหมายใกล้เคียงกัน มีศิลปะในการสร้างสรรค์วรรณศิลป์ทางภาษาใหม่ออกมาอยู่เสมอ

เมื่อพิจารณาถึงกลวิธีในการแปลดังที่กล่าวมาข้างต้น โดยนำมาศึกษาวิเคราะห์เทียบเคียงในวรรณคดีสันสกฤตคือมหากาพย์รฆวศสัรศที่ 1-3 ซึ่งผู้วิจัยได้ใช้ในการศึกษาวิเคราะห์ข้อหลังการในมหากาพย์เรื่องนี้ในงานวิจัยชิ้นนี้โดยได้รับความเมตตาจากผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา ท่านได้ให้ผู้วิจัยสามารถนำคำแปลบทวรรณคดีสันสกฤตเรื่องมหากาพย์รฆวศสัรศฉบับแปลภาษาไทยมาใช้ในงานวิจัยนี้ และเมื่อได้รับความเมตตาจากผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา ท่านจึงได้อนุญาตให้ผู้วิจัยสามารถศึกษาเพิ่มเติมเกี่ยวเนื่องกับลักษณะและกลวิธีการแปลของท่านได้ ฉะนั้นผู้วิจัยจึงได้รวบรวมและศึกษาลักษณะกลวิธีการแปลและได้นำมาศึกษาวิเคราะห์ถึงลักษณะหรือกลวิธี

การแปลที่ปรากฏในมหากาพย์รชวงศ์สรรคที่ 1-3 ฉบับแปลภาษาไทยของผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา โดยแบ่งเป็นหัวข้อในการศึกษาไว้ดังต่อไปนี้

2.1 บทวิเคราะห์การแปลในด้านเนื้อหา

การศึกษากลวิธีการแปลมหากาพย์รชวงศ์สรรคที่ 1-3 ในฉบับแปลภาษาไทยของผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา โดยเลือกศึกษาในเบื้องต้นเฉพาะสรรคที่ 1 พอเป็นสังเขปในกรณีแรกผู้วิจัยมุ่งศึกษาวิเคราะห์ในด้านเนื้อหา กล่าวคือ เนื้อหา เนื้อความ หรือเรื่องราวที่ถูกถ่ายทอดมาจากกวีคือกวีกาลิทาสซึ่งในมหากาพย์รชวงศ์สรรคที่ 1-3 กล่าวถึงเนื้อหาโดยเริ่มต้นตั้งแต่บทอาศิวาทนมัสการพระศิวะและพระนางปารวตี และเริ่มการพรรณนาวงศ์แห่งพระอาทิตย์ กระทั่งกำเนิดของพระเจ้าทิลิปะ พรรณนาถึงพระเกียรติแห่งพระเจ้าทิลิปะและพระนางสุทัภชิมา จนกล่าวถึงความปรารถนาของพระเจ้าทิลิปะต่อการให้กำเนิดของพระราชโอรส การเสด็จพระราชดำเนินออกสู่อาศรมแห่งพระฤๅษีสฤษฏ์ พระฤๅษีแจงเหตุแห่งการกระทำการยัชญะเพื่อให้ได้มาซึ่งพระราชโอรสผู้ทรงอำนาจ พระเจ้าทิลิปะเมื่อทราบความจริงได้กระทำการตามคำของพระฤๅษีด้วยการประณิบัติบูชาแด่แม่โคนันทีนี้ผู้เสมอด้วยแม่โคสุรภี มหากาพย์รชวงศ์สรรคที่ 1 มีเนื้อหาที่ถูกประพันธ์ไว้ด้วยลักษณะของร้อยกรอง กล่าวคือมีรูปแบบฉันทลักษณ์ที่ชัดเจนสามารถขับท่วงทำนองในแต่ละโคลงคำประพันธ์ได้เหมือนการร้องเพลง ในแต่ละโคลงจึงปรากฏตัวละครหลัก กริยาของตัวละครหลัก และตัวละครรองซึ่งถูกกระทำด้วยกริยาของตัวละครหลักซึ่งปรากฏในแต่ละโคลงอย่างชัดเจนเหมือนการเล่าเรื่องไปที่ฉากที่ละขั้นตอน เช่น

ตมาติถยากริยาสาตรถกโฆภปริศรมม |

ปปรจจ กุศล ราชเย ราชยาศรมนุณี มุนี ||1.58||

(คำแปล) พระมุนี ได้ทูลถาม มุนีผู้มีพระราชอาณาจักรเป็นอาศรมพระองค์นั้น ผู้ทรงหายจากความเหน็ดเหนื่อยที่เกิดจากการเขย่าของรถเพราะอัธยาศัยไมตรีอันดีต่อแขก (ของฤๅษี) ถึงความสวัสดิ ในราชอาณาจักร

จากโคลงข้างต้นปรากฏตัวละครหลักในการดำเนินเรื่องคือพระมุนีหรือพระฤๅษีสฤษฏ์ กริยาหรือการกระทำของตัวละครหลักในโคลงนี้คืออาการทูลถาม ปรากฏตัวละครรองซึ่งมีบทบาทเป็นผู้ถูกกระทำในโคลงนี้คือมุนีผู้มีพระราชอาณาจักรเป็นอาศรมพระองค์นั้นอันหมายถึงพระเจ้าทิลิปะ ปรากฏเช่นนี้ไปในทุกโคลง แต่ในบางโคลงอาจไม่ได้กล่าวถึงตัวละครหลักในโคลงไว้แต่เป็นการอ้างถึงตัวละครหลักในโคลงก่อนหน้าเพื่อประโยชน์และเพื่อการประหยัดคำในทางการแต่งฉันทลักษณ์ซึ่งผู้อ่านสามารถเข้าใจได้ว่าโคลงดังกล่าวนี้ปรากฏตัวละครใดเป็นตัวละครหลักสำคัญเช่น

อพุทธรัตนํ สิทธิํ ราชนวิคณยาत्मนะ |

อุปสทธิเตยํ กลยาณี นามนิ กิรติต เอว ยต ||1.87||

(คำแปล) ข้าแต่พระราชา ขอท่านจงทราบ ถึงความสำเร็จของพระองค์ที่จะมีขึ้นในเวลาที่ไม่ห่างไกล เพราะว่า แม้โคผู้เป็นมงคลนี้ ได้เข้ามาหา ขณะที่ชื่อของมันถูกพูดถึงเท่านั้นเอง

จากโคลกข้างต้นจะเห็นได้ว่าเนื้อหาปรากฏเพียงบทพูดซึ่งเป็นการกระทำของตัวละครใดตัวละครหนึ่งซึ่งกระทำต่อตัวละครใดตัวละครหนึ่งอีกเช่นเดียวกันซึ่งผู้อ่านสามารถสืบทอดตัวละครทั้งสองได้จากโคลกก่อนหน้านี้นี้คือ

ตำ ปุณยทรศนำ ทฤษฏา นิมิตตชยสุตโปนิธิะ |

ยาชยมาศีสิตาวนุชยปรารณัน ปุณรพรวิต ||1.86||

(คำแปล) พระฤๅษีผู้มีขุมทรัพย์คือตบะ ผู้รู้เรื่องนิมิต (โชคกลาง) เมื่อได้เห็นแม้โคที่มีรูปร่างบอกถึงความศักดิ์สิทธิ์นั้น จึงได้ทูลพระราชาผู้ที่ตนสมควรจะประกอบพิธีบูชาัญให้ ถึงความปรารถนาที่ประสบผลสำเร็จในสิ่งที่พระองค์ทรงปรารถนา

จากโคลกข้างต้นซึ่งเป็นโคลกที่ 86 ในสรรคที่ 1 ผู้อ่านจึงทราบได้ว่าตัวละครหลักทากระทำกริยาอย่างหนึ่งคือการพูดถึงอีกตัวละครหนึ่งคือ พระฤๅษีผู้มีขุมทรัพย์คือตบะหรือพระฤๅษีวิษณุ และพระราชาผู้ที่ตนสมควรจะประกอบพิธีบูชาัญให้คือพระเจ้าทิลิปะ ดังนั้นแสดงให้เห็นถึงความสำคัญคือการเชื่อมต่อกันของโคลกแต่ละโคลกหรือการในลักษณะของวรรณคดีไทยคือ เป็นความสัมพันธ์กันระหว่างหนึ่งบทร้อยกรองต่ออีกหนึ่งบทร้อยกรอง ลักษณะของเนื้อหาที่ปรากฏในมหากาพย์รชวงค์ทุกสรรคมีลักษณะการลำดับเนื้อความในเนื้อหาทั้งหมดอย่างเดียวกันนี้ แต่เมื่อศึกษาในมหากาพย์รชวงค์สรรคที่ 1 ในฉบับแปลภาษาไทยแล้ว ฉบับแปลภาษาไทยพบเนื้อหาทั้งหมดถูกแปลและเรียบเรียงใหม่ในลักษณะของร้อยแก้วกล่าวคือ เรียบเรียงโดยการพรรณนาเรื่อยไปแต่ต้นจนจบโดยไม่ได้อาศัยฉันทลักษณ์ในการร้อยเรียงคำกันในลักษณะของร้อยแก้วดังตัวอย่างโคลกที่ปรากฏคำแปลภาษาไทยเปรียบเทียบเคียงกันข้างต้น ดังนั้นเพื่อพิจารณาไปตามกลวิธีการแปลที่ศึกษามาในเบื้องต้นจึงอาจกล่าวได้ว่าผู้แปลอาศัยกลวิธีการแปลโดยพยัญชนะ

การแปลโดยพยัญชนะมีสองลักษณะด้วยกันแต่หนึ่งในวิธีการที่ผู้แปลหยิบยกมาคือ การแปลตรงตัว โดยมุ่งรักษาความหมายของคำ กลุ่มคำ ประโยค รูปแบบและโครงสร้างของภาษาต้นฉบับไว้ในงานแปลให้มากที่สุด แต่สำนวนภาษาอาจจะกระชับหรือสละสลวยมากขึ้นเพื่อให้ใกล้เคียงกับขนบในภาษาฉบับแปลกล่าวคือรูปแบบในการเรียบเรียงตัวภาษาในลักษณะของร้อยกรองโดยมีการกำหนด

รูปแบบฉันทลักษณ์ จำนวนพยางค์ภายในโคลง สัมผัสพยางค์ภายในและภายนอกโคลง โดยมีกฎเกณฑ์ที่ตรงตามและชัดเจน แต่อย่างไรก็ตามผู้แปลยังคงลักษณะโครงสร้างของภาษาต้นฉบับเดิมไว้ เพื่อให้ผู้อ่านหรือผู้ศึกษาสามารถศึกษาคำแปลภาษาไทยโดยสามารถย้อนกลับไปหาคำดั้งเดิมในภาษาต้นฉบับคือภาษาสันสกฤตได้ด้วยภาษาสันสกฤตมีลักษณะไวยากรณ์ที่เป็นเอกลักษณ์ มีการแบ่งหมวดหมู่ระหว่างคำนามและคำกริยาไว้ชัดเจนประกอบด้วยวิภक्तिที่แสดงถึงหน้าที่ของคำใน ลิงก์แสดงถึงเพศของคำในภาษาสันสกฤต วัจนะแสดงถึงจำนวนที่ปรากฏในแต่ละคำ การานต์แสดงให้เห็นถึงที่สุดแห่งศัพท์ซึ่งแยกออกเป็นสระและพยัญชนะต่าง ๆ ในภาษาสันสกฤต และกาลคือเวลาในช่วงขณะที่คำเหล่านั้นถูกไปใช้ เป็นต้น ฉะนั้นผู้แปลจึงได้แปลภาษาสันสกฤตเป็นภาษาไทยแม้ไม่ได้คงไว้ซึ่งรูปแบบของภาษาต้นฉบับ แต่ยังคงรักษาไว้ซึ่งโครงสร้างที่ปรากฏในภาษาต้นฉบับโดยการแปลในใกล้เคียงกับภาษาในฉบับแปลมากที่สุด โดยอาศัยคุณลักษณะของผู้แปลที่ติดังกล่าวมาแล้วข้างต้นคือผู้แปลจำเป็นต้องมีความรู้ในด้านภาษาทั้งสองภาษาคือภาษาต้นฉบับและภาษาฉบับแปล ผู้แปลต้องรู้และเข้าใจในอารมณ์ เนื้อหา และภาพรวมทั้งหมดของตัวงานต้นฉบับเป็นอย่างดี และผู้แปลทราบที่อยู่แล้วว่าภาษาทั้งสองมีความแตกต่างกัน โดยมีกลวิธีการแปลพออธิบายโดยสังเขปได้ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ตัวอย่างที่ 1

ปชานาเมว ภูตยรถ์ ส ตาภโย พาลิมครหิต |

สทสรคณมุตสรษฎุมาทเตเต หิ รสั ริวึะ ||1.18||

(คำแปล) พระองค์ทรงเก็บภาษีจากประชาชน ก็เพื่อความอยู่ดีกินดีของพวกเขา เพราะพระอาทิตย์เอาน้ำไปก็เพื่อจะให้กลับมาเป็น (เป็นฝน) นับพันเท่า

พิจารณากลวิธีการแปลจากโคลงข้างต้นคือการแปลโดยพยัญชนะซึ่งแม้ผู้แปลไม่ได้คงรูปแบบไว้แต่ยังคงไว้ซึ่งโครงสร้างของภาษาจากคำแปลที่ปรากฏในฉบับแปลภาษาไทยเปรียบเทียบกับคำในภาษาต้นฉบับคือ พระองค์ (ส) ทรงเก็บภาษี (พาลิมครหิต) จากประชาชน (ปชานาม) ก็เพื่อความอยู่ดีกินดี (ภูตยรถ์) ของพวกเขา เพราะ (หิ) พระอาทิตย์ (ริวึะ) เอาน้ำ (รสั) ไป (อาทเตเต) ก็เพื่อจะให้กลับมาเป็น (เป็นฝน) (มุตสรษฎุม) นับพันเท่า (สทสรคณม) ดังนั้นจะเห็นได้ว่าผู้แปลคำนึงถึงโครงสร้างของภาษาต้นฉบับและยังคงรักษาลักษณะดังกล่าวไว้ได้ครบถ้วนแม้แปลโดยกลวิธีคือการแปลโดยพยัญชนะก็ตามและได้มีการเพิ่มเติมคำศัพท์ที่ไม่มีอยู่ในภาษาต้นฉบับแต่ไม่ทำให้เนื้อหาในภาษาต้นฉบับเสียไปเช่นคำว่า ของพวกเขา จากคำว่าจากประชาชน เป็นฝน จากคำว่าเอาน้ำไป เป็นต้น

ตัวอย่างที่ 2

ส เวลาวปรวลย่ำ ปรีชีกฤตศำครำม |

อนนยศำสนำมรฐวี ศศำสำกปฐีมิว ||1.30||

(คำแปล) พระองค์ ทรงปกครอง แผ่นดินที่มีปรากฏคือฝั่งมหาสมุทร มีมหาสมุทร ถูกทำให้เป็นคุรอบเมือง และไม่มีผู้อื่นใดปกครอง ราวกับว่าทรงปกครองเมืองเพียงเมืองเดียว

พิจารณากลวิธีกรแปลจากโคลกขำงต้นคืกรแปลโดยพยัญชนะซึ่งแม่ผู้แปลไม่ได้คงรูปแบบไว้แต่ยังคงไว้ซึ่งโครงสร้างของภำษำจากคำแปลที่ปรากฏในฉบับแปลภำษำไทยเปรียบเทียบกับคำในภำษำต้นฉบับคื พระองค์ (ส) ทรงปกครอง (ศศำส) แผ่นดิน (อรฐวี) ที่มีปรากฏ (วปรวलयำ) คืฝั่งมหาสมุทร (เวลำ) มีมหาสมุทร (ศำครำม) ถูกทำให้เป็นคุรอบเมือง (ปรีชีกฤต) และไม่มีผู้อื่นใด (อนนย) ปกครอง (ศำสนำม) ราวกับ (อิว) ว่าทรงปกครอง (ศศำส) เมืองเพียงเมืองเดียว (เอกปฐีม) ดั่งนี้จะเห็นได้ว้ผู้แปลคำนี้ถึงโครงสร้างของภำษำต้นฉบับและยังคงรักษำลักษณะดั่งกล่ำวไว้ได้ครบถ้วนแม่แปลโดยกลวิธีคืกรแปลโดยพยัญชนะก็ตำมและได้มีการเพิ่มเติมคำศัพท์ที่ไม่มีอยู่ในภำษำต้นฉบับแต่ไม่ทำให้เนื้อหาในภำษำต้นฉบับเสียไปเช่นคำว้ ฝั่งมหาสมุทร โดยเดิมศัพท์ว้ เวลำ ำนหมำยถึงจำกัต์หรือขอบเหตุเทำนั้น ผู้แปลได้ำศัยควำหมำยในศัพท์ว้ มีมหาสมุทรถูกทำให้เป็นคุรอบเมือง ฉะนั้นเมื่อมีคือยู่โดยรอบเมืองปรากฏหรือขอบเขตของเมืองย่ำมหมำยถึงมหาสมุทรด้วยเพื่อควำมเขำใจแก่ผู้อ่านฉบับแปลดั่งนี้

ตัวอย่างที่ 3

อำกัรณมฤชปตนิตำมฐขทวำรโรธิภี |

อปตโยริว นีวำรภำคเรโยจโตรีมฤโคะ ||1.50||

(คำแปล) (อำศรม) ที่เต็มไปด้วยกวำง ที่คุ่นเคยกับกำรรับส่วนแบ่งของขำวปำ จึงขวำงประตุบรรณศำล่ำเป็นประจำ เหมือนลูกภรรยำ ของภุชั้ทั้งหลาย

พิจารณากลวิธีกรแปลจากโคลกขำงต้นคืกรแปลโดยพยัญชนะซึ่งแม่ผู้แปลไม่ได้คงรูปแบบไว้แต่ยังคงไว้ซึ่งโครงสร้างของภำษำจากคำแปลที่ปรากฏในฉบับแปลภำษำไทยเปรียบเทียบกับคำในภำษำต้นฉบับคื (อำศรม) ที่เต็มไปด้วย (อำกัรณม) กวำง (มฤโคะ) ที่คุ่นเคย (อุจโตรี) กับกำรรับ (อุธิภี) ส่วนแบ่ง (ภำค) ของขำวปำ (เฮย) จึงขวำง (นีวำร) ประตุ (ทวำร) บรรณศำล่ำ (อุฐ) เป็นประจำ เหมือน (อิว) ลูก (อปตโยะ) ภรรยำของภุชั้ทั้งหลาย (ภุชปตนิตำม) ดั่งนี้จะเห็นได้ว้ผู้แปลคำนี้ถึงโครงสร้างของภำษำต้นฉบับและยังคงรักษำลักษณะดั่งกล่ำวไว้ได้ครบถ้วนเช่นกัน แม่แปลโดย

กลวิธีคือการแปลโดยพยัญชนะก็ตามและได้มีการเพิ่มเติมคำศัพท์ที่ไม่มีอยู่ในภาษาต้นฉบับแต่ไม่ทำให้เนื้อหาในภาษาต้นฉบับเสียไปเช่นคำว่า อาศรม โดยอาศัยศัพท์ว่า อาศรมในหมายถึงอาศรมในโคลกที่ 48 สรรคที่ 1 ข้าวป่า โดยอาศัยความหมายของศัพท์ว่า เธอ อันหมายถึงสิ่งที่ถือว่าหรือสิ่งที่นำกลับมา ผู้แปลอาศัยผู้กระทำกริยานี้คือฤๅษีทั้งหลายเมื่อออกไปจากอาศรมและนำสิ่งหนึ่งกลับมาด้วยสิ่งนั้น ย่อมเป็นพืชพันธุ์ธัญญาหารโดยผู้แปลแปลศัพท์นี้ว่าข้าวป่าเพื่อความเข้าใจแก่ผู้อ่านฉบับแปลดังนี้

จากตัวอย่างข้างต้นจึงอาจกล่าวโดยสรุปได้ว่าผู้แปลอาศัยกลวิธีการแปลโดยพยัญชนะซึ่งมีลักษณะคือ ฉบับแปลและต้นฉบับมีเนื้อหาที่เหมือนกันโดยภาพรวมและใช้คำที่มีความหมายเหมือนกัน โดยมีการแปลและแต่งเสริมเพิ่มเติมจากต้นฉบับเพียงเล็กน้อยปรับเปลี่ยนรูปแบบของภาษาต้นฉบับแต่คงไว้ด้วยโครงสร้างของภาษาต้นฉบับเพื่อความเข้าใจที่ตีมากยิ่งขึ้นในภาษาฉบับแปล ดังนี้

2.2 บทวิเคราะห์การแปลในด้านอสังการ

การศึกษากลวิธีการแปลมหากาพย์รชวงศ์สรรคที่ 1-3 ในฉบับแปลภาษาไทยของผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา โดยเลือกศึกษาในเบื้องต้นเฉพาะสรรคที่ 1 พอเป็นสังเขป ในกรณีแรกผู้วิจัยมุ่งศึกษาวิเคราะห์ในด้านอสังการกล่าวคือ ทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตซึ่งเป็นวรรณศิลป์หรือความงามในการประพันธ์บทประพันธ์หรือกวีนิพนธ์ ถูกถ่ายทอดโดยกวีคือกาลิทาส โดยพิจารณาในมหากาพย์รชวงศ์สรรคที่ 1 ซึ่งมีเนื้อหาที่ถูกประพันธ์ไว้ด้วยลักษณะของร้อยกรอง โดยในแต่ละโคลกปรากฏตัวละครหลัก กริยาของตัวละครหลัก และตัวละครรองเช่นเดียวกัน แต่ทุกโคลกไม่จำเป็นต้องประกอบไปด้วยวรรณศิลป์อย่างอสังการดังกล่าวจึงทำให้บางโคลกมีปรากฏอสังการในบ้างโคลกก็ไม่ปรากฏอสังการ เช่น

ตโยรชคฤหตุะ ปาทานราชา ราชณี จ มาคิ |

เตา คุรรุคุปตนิ จ ปรีตยา ปรดินนทตตะ ||1.57||

(คำแปล) พระราชา และพระราชินีผู้เป็นราชบุตริของราชาแห่งวันมธ ได้ทรงจับเท้าทั้งสองของฤๅษี วสิษฐ์และของนางอรุณธินีนั้น พระราชครูและภรรยาของพระราชครูได้ถวายนการต้อนรับทั้งสองพระองค์ ด้วยความปีติยินดี

จากโคลกข้างต้นไม่ปรากฏลักษณะของอสังการแต่อย่างใด เนื้อหาในโคลกเป็นเพียงการพรรณนาเหตุการณ์ที่กำลังเกิดขึ้นระหว่างตัวละครหลักคือพระราชา (พระเจ้าทิลิปะ) และพระนางสุ

ทักษิณา กระทำกริยาคืออาการจับเท้าทั้งสองของตัวละครรองซึ่งถูกกระทำกริยานั้นคือ ฤๅษีสฤษดิ์และนางอรุณรดี พร้อมทั้งได้กระทำการต้อนรับกลับแก่ตัวละครหลักทั้งสองนั้น เมื่อไม่ปรากฏอสังการจึงเป็นเพียงโคลกการพรรณนาธรรมดาซึ่งมีอยู่จำนวนน้อยในมหากาพย์รชวงศ์เพราะพบด้วยจำนวนของอสังการเป็นอันมากจากการศึกษาในงานวิจัยของผู้วิจัย ผู้วิจัยจึงพิจารณากลวิธีการแปลในที่นี้แต่โคลกที่พบอสังการเท่านั้น เช่น

ไวรสวโต มนุรนาม มานนีโย มนิชิตาม |

อาสินมทิกษิตามาทุยะ ปรมวศณทสามิว ||1.11||

(คำแปล) พระโอรสของพระวิวัสวัต (พระอาทิตย์) พระนามว่า มนุ ผู้ที่นักปราชญ์ทั้งหลายควรเคารพนับถือ ได้เป็นต้นวงศ์ของพระเจ้าแผ่นดินทั้งหลายเหมือน โอม เป็นตัวแรกของพระเวททั้งหลาย

จากโคลกข้างต้นปรากฏอสังการสำคัญคือ อุปมา กล่าวคือการเปรียบเทียบกษัตริย์พระองค์แรกแห่งต้นอาทิตย์วงศ์คือ พระมนุ ว่าเป็นเช่นเดียวกันกับอักษร โอม (ॐ) ซึ่งเป็นอักษรตั้งต้นแห่งการสารถายพระเวท หากไม่ปรากฏอสังการในโคลกข้างต้นก็จะเหลือเพียงประโยคที่ว่า “พระโอรสของพระวิวัสวัต (พระอาทิตย์) พระนามว่า มนุ ผู้ที่นักปราชญ์ทั้งหลายควรเคารพนับถือ ได้เป็นต้นวงศ์ของพระเจ้าแผ่นดินทั้งหลาย” เท่านั้นโดยที่ไม่ทราบว่าเป็นต้นในลักษณะใดดังที่กวีคือกาลิทาสใช้อสังการคืออุปมาขยายความนั้น ดังนั้นแสดงให้เห็นถึงความสำคัญการอสังการในการเน้นให้เห็นถึงความสำคัญในจุดที่กวีต้องการกล่าวถึงความสำคัญดังตัวอย่าง และเมื่อศึกษาในมหากาพย์รชวงศ์สรรคที่ 1 ในฉบับแปลภาษาไทยแล้ว ฉบับแปลภาษาไทยพบเนื้อหาทั้งหมดถูกแปลและเรียบเรียงใหม่ในลักษณะของร้อยแก้วดังกล่าวมาข้างต้น ดังตัวอย่างโคลกที่ปรากฏคำแปลภาษาไทยเปรียบเทียบเคียงกันข้างต้นดังนั้นเพื่อพิจารณาไปตามกลวิธีการแปลที่ศึกษามาในเบื้องต้นจึงอาจกล่าวได้ว่าผู้แปลอาศัยกลวิธีการแปลโดยการแปลโดยพยัญชนะ

การแปลโดยพยัญชนะมีสองลักษณะซึ่งวิธีการที่ผู้แปลหยิบยกมาใช้ในการแปลโดยเฉพาะในส่วนของเนื้อหาที่ปรากฏอสังการคือ การแปลตรงตัว โดยมุ่งรักษาความหมายของคำ กลุ่มคำ ประโยค รูปแบบและโครงสร้างของภาษาต้นฉบับไว้ในงานแปลให้มากที่สุด แต่สำนวนภาษาอาจจะกระชับหรือสละสลวยมากขึ้นเพื่อให้ใกล้เคียงกับชนบในภาษาฉบับแปล เช่นเดียวกันคือรูปแบบของร้อยกรองโดยมีการกำหนดรูปแบบฉันทลักษณ์ เปลี่ยนไปเป็นร้อยแก้วที่ไม่ผูกมัดด้วยกฎเกณฑ์ทั้งหลาย และผู้แปลยังคงลักษณะโครงสร้างของภาษาต้นฉบับเดิมไว้เช่นเดียวกันเพื่อให้ผู้อ่านหรือผู้ศึกษาสามารถศึกษาคำแปลภาษาไทยโดยสามารถย้อนกลับไปหาคำดั้งเดิมในภาษาต้นฉบับคือภาษาสันสกฤตได้ด้วย โดยผู้

แปลอาศัยความรู้ในภาษาทั้งสองภาษาคือภาษาต้นฉบับและภาษาฉบับแปล เข้าใจในอารมณ์ เนื้อหา และภาพรวมของต้นฉบับเป็นอย่างดี และถึงความแตกต่างของภาษาทั้งสอง โดยมีกลวิธีการแปลพออธิบายโดยสังเขปได้ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ตัวอย่างที่ 1

ทุโทท คำ ส ยชญา ย สสยาย มฆวา ทิวม |

สัปาทวินิมเยโนเภา ทตฺตรฎฺณทวยม ||1.26||

(คำแปล) พระองค์รืดเอาผลประโยชน์จากพื้นดิน เพื่อการบูชาเทพเจ้า พระอินทร์รืดเอาผลประโยชน์จากสวรรค์ เพื่อพิชพันธุ์ (งอกงาม) ทั้งสองพระองค์ได้ทรงค้ำจุนโลกทั้งสองไว้ ด้วยการแลกเปลี่ยนทรัพยากรกัน

พิจารณากลวิธีการแปลจากโคลกข้างต้นคือการแปลโดยพยัญชนะซึ่งแม้ผู้แปลไม่ได้คงรูปแบบไว้แต่ยังคงไว้ซึ่งโครงสร้างของภาษาจากคำแปลที่ปรากฏในฉบับแปลภาษาไทยเปรียบเทียบกับคำในภาษาต้นฉบับ ปรากฏอสังการในที่นี้ได้แก่ ประติวัสตุปมา คือการเปรียบเทียบความด้วยประโยคสองประโยคในลักษณะขนานกันมีศัพท์ในประโยคที่หนึ่งว่า พระองค์ (ส) รืดเอา (ทุโทท) ผลประโยชน์ (สัปาท) จากพื้นดิน (คาม) เพื่อการบูชา (ยชญา ย) เทพเจ้า มีศัพท์ในประโยคที่สองว่า พระอินทร์ (ส) รืดเอา (ทุโทท) ผลประโยชน์ (สัปาท) จากสวรรค์ (ทิวม) เพื่อพิชพันธุ์ (สสยาย) (งอกงาม) (มฆวา) และประโยคสรุปว่า ทั้งสองพระองค์ ได้ทรงค้ำจุนโลกทั้งสองไว้ (ทตฺตรฎฺณทวยม) ด้วยการแลกเปลี่ยนทรัพยากรกัน (วินิมเยโนเภา) ดังนั้นจะเห็นได้ว่าผู้แปลคำนึงถึงโครงสร้างของภาษาต้นฉบับและยังคงรักษาลักษณะดังกล่าวไว้ได้ครบถ้วนแม้แปลโดยกลวิธีการแปลโดยพยัญชนะก็ตามและได้มีการเพิ่มเติมคำศัพท์ที่ไม่มีอยู่ในภาษาต้นฉบับแต่ไม่ทำให้เนื้อหาในภาษาต้นฉบับเสียไปเช่นคำว่า เทพเจ้า อันอาศัยความหมายจากศัพท์ว่า ยชญา เพื่อการบูชาอันเป็นการบูชาเทพเจ้าเท่านั้น เป็นต้น

ตัวอย่างที่ 2

กาปยาภีรเวยา ตโยราสีทรวชโตะ ศุทฺทเวชโยะ |

หิมนิรุมุกตโยโรโยเค จิตฺราจณฺทรมเสริว ||1.46||

(คำแปล) ขณะที่ทั้งสองพระองค์ผู้มีฉลองพระองค์ที่ผุดผ่อง เสด็จไป มีความงามที่ไม่อาจจะพรรณนาได้ เหมือนความงามของกลุ่มดาวจิตราและพระจันทร์ ที่พ้นจากกลุ่มหมอกอยู่คู่กัน

พิจารณากลวิธีการแปลจากโคลกข้างต้นคือการแปลโดยพยัญชนะซึ่งแม้ผู้แปลไม่ได้คงรูปแบบไว้แต่ยังคงไว้ซึ่งโครงสร้างของภาษาจากคำแปลที่ปรากฏในฉบับแปลภาษาไทยเปรียบเทียบกับ

คำในภาษาต้นฉบับ ปรากฏอสังการในที่นี้ได้แก่ อุปมา คือการเปรียบเทียบสิ่งหนึ่งกับอีกสิ่งหนึ่งมีศัพท์ที่ปรากฏอสังการว่า ทั้งสองพระองค์ (ตโยะ) มีความงาม (อภิรฺวยา) เหมือน (อิว) ความงาม (อภิรฺวยา) ของกลุ่มดาวจิดราและพระจันทร์ (จิดราจฺนฺทรฺม) ดังนี้จะเห็นได้ว่าผู้แปลคำนึงถึงโครงสร้างของภาษาต้นฉบับและยังคงรักษาลักษณะดังกล่าวไว้ได้ครบถ้วนแม้แปลโดยกลวิธีคือการแปลโดยพยัญชนะอันเป็นการรักษาไว้ซึ่งภาษาต้นฉบับดังนี้

ตัวอย่างที่ 3

ลลาภุทยมาภุคฺนํ ปลลวสนิครฺปาภุลา |

พิภฺราติ ศฺเวตโรมางกํ สฺธเยว ศฺคินิํ นวม ||1.83||

(คำแปล) แม่โคนันสีแดงอ่อน งามเหมือนใบไม้แรกผลิ ทรงไว้ซึ่งเครื่องหมายที่เป็นขนสีขาว โค้งเล็กน้อยขึ้นอยู่บนหน้าผาก เหมือนยามสนธยา มีพระจันทร์ข้างขึ้นใหม่ ๆ

พิจารณากลวิธีการแปลจากโคลกข้างต้นคือการแปลโดยพยัญชนะซึ่งแม้ผู้แปลไม่ได้คงรูปแบบไว้แต่ยังคงไว้ซึ่งโครงสร้างของภาษาจากคำแปลที่ปรากฏในฉบับแปลภาษาไทยเปรียบเทียบกับคำในภาษาต้นฉบับ ปรากฏอสังการในที่นี้ได้แก่ อุปมา คือการเปรียบเทียบสิ่งหนึ่งกับอีกสิ่งหนึ่งมีศัพท์ที่ปรากฏอสังการว่า แม่โคนัน สีแดงอ่อน (ปาภุลา) งาม (สนิคร) เหมือน (อิว) ใบไม้ (ปลลว) แรกผลิ (อุทยม) ทรงไว้ซึ่ง เครื่องหมายที่เป็นขนสีขาว (ศฺเวตโรมางกํ) โค้งเล็กน้อย (อาภุคฺนํ) ขึ้นอยู่บนหน้าผาก (ลลาภุ) เหมือน (อิว) ยามสนธยา (สฺธเย) มีพระจันทร์ข้างขึ้นใหม่ ๆ (ศฺคินิํ นวม พิภฺราติ) ดังนี้จะเห็นได้ว่าผู้แปลคำนึงถึงโครงสร้างของภาษาต้นฉบับและยังคงรักษาลักษณะดังกล่าวไว้ได้ครบถ้วนแม้แปลโดยกลวิธีคือการแปลโดยพยัญชนะก็ตามและได้มีการเพิ่มเติมคำศัพท์ที่ไม่มีอยู่ในภาษาต้นฉบับแต่ไม่ทำให้เนื้อหาในภาษาต้นฉบับเสียไปเช่นคำว่า แม่โคนัน หมายถึงเอาในโคลกที่ 82 สรรคที่ 1 ว่า นนฺทินิํ ซึ่งหมายถึงแม่โคนันเป็นความสัมพันธ์ในโคลกต่อโคลกดังที่กล่าวมาข้างต้น ทรงไว้ซึ่ง อันอาศัยศัพท์คือ โค้งเล็กน้อย (อาภุคฺนํ) หน้าผาก (ลลาภุ) และแม่โคนันเป็นแม่โคศักดิ์สิทธิ์เสมอด้วยเทพเจ้าจึงใช้ศัพท์ว่าทรงไว้ และศัพท์ว่า มีพระจันทร์ข้างขึ้นใหม่ ๆ โดยอาศัยความว่า ศคินิํ ซึ่งพระจันทร์ นวม หมายความว่าเดือนเก้า พิภฺราติ ได้ส่องสว่าง รวมหมายถึงพระจันทร์ที่ส่องสว่างในเดือนเก้า อันเป็นเดือนที่พระจันทร์จะสว่างสดใสที่สุดในรอบปี อันเป็นที่ทราบกันในประเทศจีนและประเทศญี่ปุ่นเป็นต้น แต่ในประเทศไทยอาจไม่เป็นที่ทราบโดยทั่วกัน ผู้แปลจึงเปรียบกับมีพระจันทร์ข้างขึ้นใหม่ ๆ ซึ่งเป็นช่วงที่พระจันทร์จะส่องแสงสว่างมากที่สุดเช่นเดียวกัน ดังนี้

จากตัวอย่างข้างต้นจึงอาจกล่าวโดยสรุปได้ว่าผู้แปลอาศัยกลวิธีการแปลโดยพยัญชนะซึ่งมีลักษณะคือ ฉบับแปลและต้นฉบับมีเนื้อหาที่เหมือนกันและใช้คำที่มีความหมายเหมือนกัน โดยมีการแปลและแต่งเสริมเพิ่มเติมจากต้นฉบับเพียงเล็กน้อยเพื่อการปรับเปลี่ยนรูปแบบของภาษาต้นฉบับให้เข้ากันกับภาษาในฉบับแปลเพื่อให้เกิดความเข้าใจอันดีมากยิ่งขึ้นในผู้อ่านภาษาในฉบับแปลดังนี้

สรุปบทวิเคราะห์หีบทแปลภาษาไทยในมหากาพย์รชวงศ์จะเห็นได้ว่าผู้แปลฉบับภาษาไทยคือ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา ได้แปลมหากาพย์รชวงศ์ไว้ด้วยสำนวนและกลวิธีการแปลที่ครบถ้วนสมบูรณ์ คงไว้ซึ่งรูปแบบและโครงสร้างทางภาของต้นฉบับคือมหากาพย์รชวงศ์ฉบับภาษาสันสกฤต เมื่อผู้แปลนำมาแปลเป็นฉบับแปลหรือฉบับภาษาไทยแล้วอาศัยองค์ประกอบสำคัญสามประการคือ ผู้แปลต้องมีความรู้ในด้านภาษาทั้งสองภาษาคือภาษาต้นฉบับและภาษาฉบับแปล ผู้แปลต้องรู้และเข้าใจในอารมณ์ เนื้อหา และภาพรวมทั้งหมดของตัวงานต้นฉบับ และผู้แปลทราบดีอยู่แล้วว่าภาษาทั้งสองมีความแตกต่างกัน แล้วจึงนำองค์ความรู้ทั้งหลายนี้ประกอบด้วยกลวิธีการแปลคือ การแปลโดยพยัญชนะด้วยการการแปลตรงตัว โดยมุ่งรักษาความหมายของคำ กลุ่มคำ ประโยค รูปแบบและโครงสร้างของภาษาต้นฉบับไว้ในงานแปลให้มากที่สุด แม้มีการแปลโดยการแต่งเสริมเพิ่มเติมจากต้นฉบับเล็กน้อยเพียงเพื่อการปรับเปลี่ยนรูปแบบของภาษาต้นฉบับคือภาษาสันสกฤตให้เข้ากันกับภาษาฉบับแปลคือภาษาไทย โดยการกำหนดความหมายให้เหมือนกัน ใช้คำที่มีความหมายเหมือนกันอาจแตกต่างกันไปด้วยชนบของแต่ละภาษาดังได้พรรณนามาเพื่อให้เกิดความเข้าใจอันดีมากยิ่งขึ้นของผู้อ่านที่ได้มีโอกาสอันดีได้อ่านซึ่งภาษาในฉบับแปลมหากาพย์รชวงศ์เรื่องดังที่ผู้วิจัยได้ทำการศึกษามหากาพย์รชวงศ์โดยอาศัยทั้งต้นฉบับและฉบับแปลไว้ในงานวิจัยชิ้นนี้

รายการอ้างอิง

ภาษาไทย

หนังสือ

กรุณา, เรื่องอุไร กุศลาสัย. **เมฆทุด เพลงรักแห่งวสันตฤดู**. กรุงเทพฯ: ชนนิยม, 2556.

กุสุมา รัชชมนณี. **การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต**. กรุงเทพฯ: ธรรมสาร, 2549.

กุหลาบ มัลลิกะมาส. “ภูมิปัญญาไทยในวรรณศิลป์ไพจิตร”. เอกสารประกอบการสัมมนาภูมิปัญญาไทยในวัฒนธรรมทางภาษา. กรุงเทพฯ : โรเนียว, 2540, 1-4.

จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา. **รวมผลงานทางวิชาการและบทความเบ็ดเตล็ดของผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา เล่มที่ 1**. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2559.

ดวงธิดา ราเมศวร์. **ต้นตำนานรามเกียรติ์จากต้นฉบับรามายณะ**. กรุงเทพฯ: กอแก้ว, 2558.

ธวัชชัย ดุยสุจริต. **เมฆทุด ของมหากวีกาลิหาส**. วิชาษา ปีที่ 9 ฉบับที่ 5 : 88., 2559

ธวัชชัย ดุยสุจริต. **เมฆทุด ของมหากวีกาลิหาส (จบ)**. วิชาษา ปีที่ 9 ฉบับที่ 6 : 90., 2559

ธิดิมา พิทักษ์ไพรวรรณ. **ประวัติศาสตร์ยุคโบราณ. พิมพ์ครั้งที่ 4**. กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช, 2518.

บุญเหลือ ใจมน. **การแต่งคำประพันธ์**. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2555.

ป.ส. ศาสตรี. **อสังการศาสตร์ ของวาคภฏ**. กรุงเทพฯ: ม.ป.ท., 2504.

ประเทือง ทินรัตน์. **การแปลเชิงปฏิบัติ**. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2543.

ประเทือง ทินรัตน์. **การแปลเชิงปฏิบัติ (Practical Translation)**. กรุงเทพฯ:

มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2545.

ปัญญา บริสุทธิ์. **ทฤษฎีและวิธีปฏิบัติในการแปล**. กรุงเทพฯ: บริษัทสหธรรมิกจำกัด, 2545.

พระมหานิมิต ธรรมสาโร, พระคันธสาราภิวังศ์. **สุโพธาลังการมัญชรี**. กรุงเทพฯ: ไทยรายวันการพิมพ์. 2546.

ภาษาเพื่อพัฒนาการคิด. กรุงเทพฯ: สำนักงานวิชาการและมาตรฐานการศึกษา, 2552.

มณีปิ่น พรหมสุทธิรักษ์. **ประวัติวรรณคดีสันสกฤต**. นครปฐม : มหาวิทยาลัยศิลปากร. 2551.

วาทกัญ. **อสังการศาสตร์ของวาทกัญ**. แปลโดย ป.ส.ศาสตรี. กรมศิลปากร, 2504.

วิทย์ ศิวะศรียานนท์. **วรรณคดีและวรรณคดีวิจารณ์**. กรุงเทพฯ: ศรุสภา, 2504.

สมเกียรติ รัชชมนั. **ภาษาวรรณศิลป์**. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2550.

สิงห์คำ นันตะภูมิ. **ศาสนาเบื้องต้น**. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2555.

สุโขทัยธรรมมาธิราช, มหาวิทยาลัย, สาขาวิชาศึกษาศาสตร์. **เอกสารการสอนชุดวิชาภาษาไทย ๒**.

กรุงเทพฯ: บริษัทรุ่งศิลป์การพิมพ์, 2526.

สุโพธาลังการมัญชรี. นครปฐม : มหาวิทยาลัยจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2546.

สุภาพร มากแจ้ง. **กวีนิพนธ์ไทย 1**. กรุงเทพฯ: โอ.เอส.พรินติ้ง เฮ้าส์, 2535.

แสง มนวิฑูร. **นาฏยศาสตร์**. กรุงเทพฯ: กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, 2541.

สำเนียง เลื่อมใส. **มหากาพย์พุทธจรีต**. กรุงเทพฯ: มหาลงกรณราชวิทยาลัย, 2547.

ศิลปากร, มหาวิทยาลัย, คณะโบราณคดี, ภาควิชาภาษาตะวันออก. ภาษา-จารึก ฉบับที่ 7.

กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2544.

อนูมานราชชน, พระยา. **การศึกษาวรรณคดีแห่งวรรณศิลป์**. กรุงเทพฯ: ศยาม, 2546.

ภาษาอังกฤษ

หนังสือ

A.Berriedale Keith. **A History of Sanskrit Literature**. London: Oxford University Press, 1920.

Gopal Raghunath Nandargikar. **The Raghuvamsa of Kalidasa**. Delhi: Motilal Banarsidass, 1897.

Jame R. Ballantyne. **The Sahityadarpana or Mirror of Composition**. Calcutta: Thomas Baptist Mission Press, 1851.

M.R.Kale. **Kalidasa's Kumarasambhava Canto I-VII**. Bombay: The Standard

Publishing Co, 1917.

M.R. Kale. **The Raghuvamsa of Kalidasa.** Bombay: Gopal Narayen, 1922.

M.R. Kale. **The Raghuvamsa of Kalidasa: with the commentary Sanijivani of Mallinatha Cantos I-v.** Delhi: Motilal Banarsidass, 1972.

K.S, Ramaswami Sastri. **Kalidasa His period, personality & poetry.** Srirangam: Sri Vani Vilas Press, 1993.

Kalidasavicitam Raghuvamsam. Mumbai: Nirnaya Sagar Press, 1904.

K.M.Munshi. **Survey of Sanskrit Literature.** Bombay: Bharatiya Vidya Bhavan, 1962.

Mate Moreshwar ramchandra Kale. **Higher Sanskrit Grammar.** Bombay: Gopal Narayen, 1931.

P.DE Lacy Johnstone. **The Raghuvansa the story of Raghu's line.** London: Aldine House, 1902.

P.R. Subrahmanya Sarma. **Kuvalayananda Karikas.** Calcutta: Banerjee Press, 1903.

P.V.Kane. **The Sahityadarpana of visvanatha (Parichchhedas I-X).** Bombay: Laxmibai Narayan Chaudhari, 1923.

P.V.Kane. **The Sahityadarpana of vishvanatha.** Bombay: Laxmibai Narayan Chaudhari, 1951.

Padma Ranganathan. **Kalidasa's Raghuvamsa,** 1964.

Pramadadasa Mitra. **The Mirror of Composition.** Calcutta: Thomas Baptist Mission Press, 1875

Prasanna Kumar Acharya. **An Encyclopaedia of Hindu Architecture.** Allahabad: The Superintendent, 1964.

Raghuvamsa. R.R. College, 1953.

Sivanath Sastri. **Raghuvansa by Kalidasa**. Calcutta: S.K.Lahiri, 1888.

Shashibhusan Dasgupta. **Upma Kalidasasya**. Delhi: National Publishing House, 1962.

T.Ganapatesastri. **The Kumarasambhava of Kalidasa**. Trivandrum: The Travancore Government Press, 1913

T.Ganapatesastri. **The Kumarasambhava**. Trivandrum: The Travancore Government Press, 1914

V.Raghavan. **Studies on Some Concepts of the Alamkara Sastra**. Madras: Vasanta Press, 1973.

W.Ryder. **Kalidasa His life and writing**. California: Berkeley. 1912.

Wasudev Laxman Shastri Pansikar. **The Raghuvamsa of Kalidasa The Commentary of Mallinatha**. Bombay: Nirnayasagar Press. 1905.

เว็บไซต์

Monior willarm. **Sanskrit-English Dictionary 1899**, (online). Source: <https://www.sanskritlexicon.unikoeln.de/scans/MWScan/2020/web/webtc/indexcaller.php>. June 2022.

Internet Archive, (online) Source: <https://archive.org>. June 2022.

วิทยานิพนธ์ บทความ

จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา, อุเทน วงศ์สถิตย์. “**จารึกหันไชย การศึกษาด้วยทฤษฎีอสังการ**” ภาควิชา ภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร. 2557.

ชวโรจน์ วัลย์เมธี. “**ฤตุสंहาร ฤตुकาลกับชีวิต**” วิทยานิพนธ์ระดับปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต

- สาขาวิชาภาษาบาลีและสันสกฤต คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. 2549.
 ประหยัด เกษม. “นางเอกในบทละครของกาลิทาส” วิทยานิพนธ์ระดับปริญญาอักษรศาสตร
 มหาบัณฑิต แผนกวิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. 2521.
 พระมหาจตุภูมิ แสนคำ. “สวภาโวक्ति: การพรรณนาธรรมชาติในเมฆุตของกาลิทาส”.
 วิทยานิพนธ์ระดับปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาสันสกฤตศึกษา ภาควิชาภาษา
 ตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร. 2563.
 พระมหาณัฐภูมิ รอดวงศ์ศา. “การศึกษาบทบาทของพระเจ้าศุทโธนะในมหากาพย์พุทธจรีตและ
 มหากาพย์เสานทรนันทะ”. วิทยานิพนธ์ระดับปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชา
 ภาษาสันสกฤต ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร. 2548.
 ลัลลนา ศิริเจริญ. “อสังการในมหาชาติคำหลวง” วิทยานิพนธ์ระดับปริญญาอักษรศาสตรดุษฎี
 บัณฑิตภาควิชาภาษาไทย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. 2524.
 สยาม ภัทรานุประวัติ. “การประเมินคุณค่ากวีนิพนธ์สันสกฤตเรื่องกุมารสัมภาวะของกาลิทาส”
 ดำรงวิชาการ ปีที่ 2 ฉบับที่ 3. (หน้าที่ 157-174). กรุงเทพฯ: จรัสสินทวงศ์การพิมพ์. 2546.
 เสาวภา ธาณรัตน์. “พระเอกในบทละครของกาลิทาส” วิทยานิพนธ์ระดับปริญญาอักษรศาสตร
 มหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. 2522.
 วชิราภรณ์ วรรณดี. “ศัพท์หลังการในเรื่องพุทธจรีตของอศิวโฆษ”. วิทยานิพนธ์ระดับปริญญา
 อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์
 มหาวิทยาลัย. 2522.
 อัจฉราภรณ์ ธาตุวิสัย. “การศึกษาวิเคราะห์คีตโควินกาวยะ”. วิทยานิพนธ์ระดับปริญญาศิลปศาสตร
 มหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาสันสกฤต ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย
 มหาวิทยาลัยศิลปากร. 2556.
 อัญชลี ทองเอน. “กาลิทาส กวีเอกของอินเดีย”. วารสารมหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิต ปีที่ 2
 ฉบับที่ 7. (หน้าที่ 78-81). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิต. 2531.
 อัสนี พูลรักษ์. “นันทโพนันทสูตรคำหลวง การวิเคราะห์ศิลปะการแปลและกลวิธีทางวรรณศิลป์”.

วิทยานิพนธ์ระดับปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. 2555.

อรรถพร ดีที่สุด. “กลวิธีใช้ภาพพจน์ในกุ่มารคำฉันท์” วารสารมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร
ปีที่ 11 ฉบับที่ 2. (พิษณุโลก: คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร, 2546), 117.

ประวัติผู้เขียน

ชื่อ-สกุล	ภูริภัทร์ เพ็ภทรัพย์
วัน เดือน ปี เกิด	22 มิถุนายน 2537
สถานที่เกิด	โรงพยาบาลศิริราช 2 ถนน วังหลัง แขวงศิริราช เขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร 10700
วุฒิการศึกษา	พ.ศ.2559 ศิลปศาสตรบัณฑิต (ภาษาไทย) มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์
ที่อยู่ปัจจุบัน	37/102 ซอยลาดปลาเค้า 62 แขวงอนุสาวรีย์ เขตบางเขน กรุงเทพมหานคร 10220

